

NOVUM GLOSSARIUM

COMITÉ DE RÉDACTION

FR. ARNALDI   J. H. BAXTER   B. BISCHOFF   K. KUMANIECKI
Y. LEFEVRE   D. NORBERG   C. SAMARAN

FRANZ BLATT,
DIRECTEUR DE L'ENTREPRISE

NOVUM GLOSSARIUM

MEDIAE LATINITATIS

AB ANNO DCCC USQUE AD ANNUM MCC

EDENDUM CURAVIT
CONSILIUM ACADEMIARUM CONSOCIATARUM

HUIC FASCICULO CONFICIENDO PRAEFUIT

FRANZ BLATT

UNIVERSITATIS ARHUSIENSIS PROFESSOR

Mox-Nazaza

HAFNIAE

EJNAR MUNKSGAARD
MCMLXV

*Ce volume a été publié avec le concours financier de l'UNESCO accordé sur la demande du
Conseil International pour les Sciences humaines (CIPSH)*

L. S.

Le présent fascicule est, comme les précédents, le fruit d'une collaboration, réalisée sous la direction de M. Franz Blatt. Les articles ont été rédigés par l'équipe du Comité français Du Cange (MMmes Bautier, Gilles et Duchet-Suchaux, collaboratrices techniques du Centre National de la Recherche Scientifique, assistées par Mme Quéguiner et placées sous l'autorité de MM. Charles Samaran et Yver Lefèvre) et par les spécialistes non lexicographes qu'elle a estimé devoir consulter (MM. André, Bautier, Beaujouan, Gilles, Michaud-Quantin). Tous les articles ont été revus par les membres du Comité de rédaction et distribués aux comités nationaux pour correction.

Les éléments du travail ont été fournis par les comités nationaux du latin médiéval et par des spécialistes les plus divers. Le comité de rédaction tient à remercier M. Hubschmid, Berne, à qui ce fascicule doit de nombreuses citations.

Les Comités nationaux continuent leur travail de dépouillement; des éditions récentes fournissent de nouveaux documents. Un Index complété et refondu est en préparation.

En ce qui concerne la reliure, veuillez remplacer la dernière feuille du fascicule Miles-Mozytia par la première feuille du présent fascicule (coll. 883-886).

ABRÉVIATIONS

AHDLMA	Archives d'histoire doctrinale et littéraire du Moyen Age
ALMA	Archivum Latinitatis Medii Aevi
ARCH. GLOTT. IT.	Archivio glottologico italiano
BRABL	Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona
DuC	Du Cange Glossarium mediae et infimae latinitatis
EHR	English Historical Review
FEW	Französisches etymologisches Wörterbuch
MGH SS	Monumenta Germaniae Historica Scriptores
NA	Neues Archiv
NED	New English Dictionary
REW	Romanisches etymologisches Wörterbuch
Thes.ling.lat.	Thesaurus linguae latinae

a.angl.	ancien anglais	it(al).	italien	milit.	militaire
a.esp.	ancien espagnol	lgb.	lombard	n(eutr).	neutre
a.f(r).	ancien français	navarr.	navarrois	n.pr.	nom propre
a.it.	ancien italien	néerl.	néerlandais	orth.	orthographica
a.lomb.	ancien lombard	pers.	persan	orig. inc.	origine incertaine
a.s(axon)	anglo-saxon	prérom.	préroman	orig.obsc.	origine obscure
a.h.a.	ancien haut allemand			p.	post
all.	allemand			péj.	péjoratif
angl.	anglais	adj.	adjectif	phil.	philosophie
ar(ab).	arabe	cf.	confer	q.v.	quod vide
basq.	basque	dr.	droit	s.	siècle
cat.	catalan	éd.	édition	sc.	scilicet
celt.	celtique	f(em).	féminin	spur.	spurium
esp.	espagnol	i.	id est	sq.	sequentia
fr.	français	ind.	index	subst.	substantif
friul.	frioulien	interp.	interpolatio	syn.	synonyme
gall.	gallois	interpr.dub.	interpretatio dubia	s.d.	sans date
germ.	germanique	intr.	intransitif	s.v.	sub voce
got.	gotique	lat.	latin	trans.	transitif
gr.	grec	liturg.	liturgie	t.t.	terminus technicus
hébr.	hébreu	m(asc).	masculin	v(ar).l(ect).	varia lectio
istr.	istrien	metr.	métrique	v.	vide

IV) moxque = mox: CHRON. Salern. 507,17. 508,2. 509,36. 511,23 (v. Ulla Westerbergh, *Chronicon Salernitanum*, Stockholm 1956 p. 357).

moxa, e. f. [orig. inc.] colline?: CARTA a. 978 (Cart. Labaix, Rev. Arch. Bibl. y Museos XLI, 1920 p. 453): de ipso collo de Dachone usque in ipsa -a.

moxque v. *mox*.

moyra indécl.? [cf. DOM. GUNDISS. div. philos. p. 50: a poetis dicuntur hec novem muse, quasi moyse, a moys, quod est aqua] forme: moira: CARTA a. 978 (Becerro de Cardeña 294 p. 307). *eau de puits*?: CARTA a. 978 (Becerro de Cardeña 315 p. 322): vendimus -a tibi... in villa qui dicitur Poza... quanto manaret die et nocte in decem menses, extra Marcius et Augusto. CARTA a. 984 (ib. 309 p. 318): vendimus... de nobis nostras rationes de -a, illo quinto otre pleno ad integritate in illo pozo de domna Gutina. v. *moria*.

moysileum, -i n. v. *mausoleum*.

mozina, -e f. v. *mozytia*.

mozmodus, -i m. [arab. muçmūdī, 'relativo a Maçmuda'] sorte de monnaie (= un demi marabotin): CARTA a. 1177 (Arch. Hist. Port. 1,53): mille -is minus decem.

mozytia, -e f. [mozicia, ISID. orig. 20,9,4] forme: mozina: UGUTIO. *endroit pour déposer quelque chose, probablement coffret*: AELFR. Angl. Sax. vocabul. p. 16: -a, vel arcula, taeg. UGUTIO: item a modus, hec mozina, -e, genus repositorii quasi modina.

mua, -e f. v. 3. *muta*.

muanda, -e f. [muto 1.] sorte de redevance: CARTUL. Stabul. I 135 p. 275,1 (a. 1104): tertia etiam parte servitii que -a vocatur.

mucabala indécl. [arabe muchabala] algèbre: DOM. GUNDISS. div. philos. p. 122: sciencia numerorum, que dicitur algebra et -a et alie consimiles (cf. ROB. ANGL. algebra p. 66: liber algèbre et almucabola, de questionibus arithmetis et geometricis).

mucago, -inis f. [muc(c)us] *bourbier, humeur épaisse*: COMPOS. Matr. 74,4: ponis ad solem ipsam ampullam..., donec solvatur er fiat sicut -ines.

muccaria, -e f. [muc(c)us] *bourbier, marécage*: ROTUL. cart. 6 (a. 1199): in vivariis, in stagnis, in turbariis, in -is, in mariscis. v. *mucosa*.

mucosus, -a, -um v. *mucosus*.

mucous, -i m. [orig. inc.] plante indéterminée: COLL. Salern. V p. 207: decoctio corticis radicis sambuci, vel -i radix et similis.

muce, -is f. v. 2. *musca*.

mucera, -e f. [prérom., cf. basque, mokor, 'élévation, éminence, hauteur'; v. J. Hubschmid, *Thesaurus Praeromanicus*, fasc. 2] hauteur, crête de montagne, cime: CARTUL. S. Cucuph. I 3 p. 6 (a. 908): pergit per summa -a de monte Cavallare.

mucha, -e f. [orig. inc.] établissement d'exploitation

d'une saline: ACTA pont. Rom. ined. II p. 44 (a. 964): de -is vero et salinis, quantas habere visi estis et occupare poteritis ad iura supradicti monasterii. v. 1. *Michia et michus*.

muchaa, -e f. v. *muchada*.

muchada, -e f. [orig. inc. v. infra] forme: muchaa: v. l. 11. *mesure de capacité*: CARTA c. 1200 (Gallia Christ. noviss. St. Paul-Trois-Châteaux 98 col. 58): de sextario annoni... datur episcopo eiusdem loci a civibus suis qui vendunt vel emunt, una -a clausa, et de una emina dimidia muchaa (mot orthographié 'muschada' et traduit par poignée, mais texte daté vers 1215 par J. de Font-Réaulx, *Cartulaire de l'évêché de Saint-Paul-Trois-Châteaux. Valence, 1950* [Coll. de cartulaires dauphinois, vol. XI] no 68 p. 42).

mucido 1. [mucidus] *moisir* (UGUTIO s. v. marceo: -o, -as, mucidum facere): BENED. ANIAN. conc. col. 738^A: illos servantes cogunt -are.

mucidus, -a, -um *moisi*: WIDR. Gerh. 2,9 p. 509 b, 4: tunc vero videres eius decorum vultum nulla tapedine (i. *tabedine*) marcidum... vestimenta pontificalia ne ullo quidem humore -a, nedum essent aliqua vetustate putrida. GUIBERT. Nov. pign. sanct. II 3 col. 640^C: quod a muribus canibusque absumptum audivimus, quod negligentia custodum putre aut -um disperit.

mucio 4. v. *mutio* 4.

mucisso, -nis f. [mutio 4.] *murmure, bruit*: ATTO VERC. perpend. 8 p. 18, 35: in his prospectat buteones quos neoterici stipant, quorum plaudente caterva -nem audies.

mucla, -e f.? [cf. istr. *mugla*; friul. *mucula*] *fond marin couvert d'un peu d'eau, utilisé pour la pêche ou pour les salines*: CARTA a. 1127 (Corner, Eccl. Venet. 10,1,94): qui tota ipsa aqua que tenet de -a de Zucco. CARTA a. 1158 (Corner, Eccl. Torcell. I p. 68): deinde usque ad -am de Bregia.

mucio 1. 1) *se moucher*: UGUTIO s. v. mungo: -o, -as, mucum auferre vel mucio deturpare vel mucum facere. 2) *avoir besoin de se moucher*: UGUTIO supra.

mucor, -is m. *moisissure*: UGUTIO s. v. marceo: item a marceo hic mucus, -i, id est putredo in pane ex vetustate proveniens... unde hic -r, -is, idem, sed mucus proprie est panis, -r vini vel aque.

mucosa, -e f. v. *mucosus*.

mucosus, -a, -um forme: mucosus l. 47. 1) *adj., bourbeux*: MONAST. Angl. VI 118,24: ad moram... id est -am et humidam planiciem. 2) *subst. fém., marécage*: CARTUL. Talmund. 289 p. 279 (c. 1130): villam et -am. v. *muccaria*.

mucro, -nis m. forme: muchro: CARTUL. S. Mar. Avenion. 31 p. 33 (a. 1027). 1) *pointe, tranchant*: HRABAN. univ. col. 537^A: -o non tantum gladii est, sed et cuiuslibet teli acumen; dictus a longitudine. UGUTIO s. v. macros: hic -o, -nis, id est acumen cuiuslibet rei a

longitudine dictum, unde et sepe ponitur pro gladio. PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1326^A: cum ligno posteriori, non cum -ne haste. ALAN. INS. Anticlaud. IX 125 p. 188: teli -o furens. ib. III 26 p. 89: scorpius incendens caude -ne minatur. GUILL. TYR. hist. rer. transm. XVIII 23 p. 860: gladium habens in manu nudum, quem -ne tenens, cuius capulum domino imperatori porrigeret. *en parlant de la Sainte Lance*: RAYM. POD. 17 p. 282: antequam tota super terram apparuisset, -nem osculatus sum.

II) *épée, glaive* (UGUTIO s.v. macros: -o... sepe ponitur pro gladio): A) *au propre*: PAULIN. AQUIL. carm. I 124: sanguivomo -ne secante. PAUL. DIAC. carm. 33,41: perpetuo pectus transfixa -ne. SMAR. gramm. p. 242: ensis, -o, gladius, framea, hasta unum significant. LIB. pont. II 75,19: vela alia habentia -nes de fundato III. Ms. 74 Ripoll (X^{es}.) (ALMA IV [1928] 151): -o dicitur gladius. EKKEH. IV prol. Gall. p. 1096,33: -nem quoque vel ensem pro securi non repudiabo. GALTER. CASTIL. Alex. I 34 col. 465^B: -ne corusco. ALAN. INS. Anticlaud. IX 182 p. 190: hic -o, si -o tamen de iure vocari / debeat hic gladius et non -nis ymago. ADAM PONT. utens. p. 127: arma diversorum generum speculari licebat... in vaginis -nes et pugiones in dolonibus.

B) *au figuré*: 1) *arme spirituelle en général*: WALAHFR. imag. Tetr. 195: illa gulam mortis fidei -ne trucidans. ERMENR. ad Grim. 6 p. 541,3: -nem verbi Dei. EPIST. Mog. 25 (a. 1024): qui... pro amore iusticie semper exerto graditur -ne. PETR. DAMIAN. epist. III 6 col. 294^C: evangelici -nis vigore precidere. ib. VII 3 col. 440^D: hostes Ecclesie vibrato iustitie -ne transfige. COSM. PRAG. app. p. 274,2 (c. 1110—25): tamen antiquum hostem orationis -ne viriliter brachio extenso iaculari non cessabat. GUIBERT. Nov. trop. 9,11 col. 389^A: quam mox humane laudis -o trucidat. CARTUL. Turic. 278 (a. 1127): ut -ne spirituali iniuriam servis Dei illatam defendere velitis. GERARD. MORES. delib. p. 8: quos Deus durissime suo confodit -ne. 2) *spécialement celle de l'excommunication*: CONCIL. Barcin. a. 906 (Vaissete, Hist. Langued. V. pr. 32 col. 116): sciat se severissimo -nis vinculo anathematis perendum. CARTUL. S. Ben. Divion. t. II 245 p. 38 (c. 1012): anathematis -ne se multatum esse noverit. ACTA pont. Rom. ined. I 44 p. 44 (a. 1061—73): ab omni ecclesia Dei anathematis se -ne abscois fore cognoscant. BERNOLD. chron. a. 1092 p. 454,5: papa... episcopo... precepit, ut... -ne anathematis a membris Christi penitus eum amputaret. CARTUL. Paris. I 150 p. 170 (a. 1108): excommunicationis -ne feriat. PETR. VENER. epist. II col. 258^C: ut -ne apostolice vindicte inobedientes coarguat.

muctum, -i n. v. *muttum*.

muculentia, -e f. [muculentus] *moisissure*: UGUTIO s.v. mungo: hec -a, -e, plenitudo, habundantia mucii.

muculentus, -a, -um *morveux*: 1) *au propre*: UGUTIO

s.v. mungo: -us, -a, um, sordibus, muco plenus. RUODL. XIV 7: deguttat nasus sordes nimium -us. 2) *au figuré*: VINC. KADEL. chron. p. 48: isti -issimi desides ante casum occidunt, ante inpetum succumbunt.

5 **mucus**, -i m. 1) *moisissure*: UGUTIO s.v. marceo: item a marceo, hic -us, -i, id est putredo in pane ex vetustate proveniens... -us proprie est panis, mucor vini vel aque. 2) *mucus nasal, morve*: UGUTIO s.v. mungo: mungo, mungonis... id est proprie -um de naso extra-
10 here... muco, mucas, -um auferre. AMARC. serm. 3,31: -oque equare tenaci. v. *mulcus*.

1. **muda**, -e f. [orig. inc.] *formes*: mudda: CARTUL. Conch. 13 p. 16 (c. 1061—65). muta: CARTUL. Nemaus. p. 331 (a. 1108—37). 1) *taxe de nature censuelle*: CARTUL. Conch. 13 p. 16 (c. 1061—65): donamus etiam in ipsa ecclesia X solidos de mudda et quinque mansos ad alodum. ib. 33 p. 38 (c. 1060—1108): dono... illum meum alodem de Rossino... et sepultura et -a mea de presbyteros. 2) *taxe de mutation*: CARTUL. Magalon. 24 p. 37 (c. 1100): mittimus in pignore... hoc quod in salinis videmus habere, scilicet -am et placita et managiam. CARTUL. Nemaus. 193 p. 308 (a. 1108): non debent donare nulla -a illi nec successoribus suis. ib. 204 p. 325 (a. 1115): quando in istum honorem exierit, -a sit tantum de V solidis. ib. 209 p. 331 (a. 1108—37): laxamus Domino Deo... quicquid habuimus... sive in decimis... sive in alodis... sive mutas. CARTUL. Magalon. 203 p. 369 (a. 1191): totum mansum de Botoneto cum... firmanciis, iusticiis, -is, toltis, quistis.

2. **muda**, -e f. v. *I. muta*.

mudande, -arum f. [cf. ital. mutande] *braies, culotte*: COD. Lang. 215 col. 357 (a. 861): camisile uno, -as duas.

mudburdum, -i n. v. *mundiburdium*.

mudda, -e f. v. *I. muda*.

35 **mudiva**, -e f. [orig. inc.] *convoi de navires marchands organisé chaque année par Venise*: DOC. comm. Ven. 61 p. 64 (a. 1131): cum illa -a de navibus que a primo tempore in Venecia venire debet. ib. 69 p. 72 (a. 1136): sicut consuetudo est ad -a de septembre de Corintho in Constantinopoli. ib. 128 p. 128 (a. 1157): cum nave in qua ego ipse nauclerus vado et inde redire debeo in Constantinopoli in ista prima -a.

muella, -e f. v. *I. mola*.

45 **muellum**, -i n. [mutulus; cf. Rev. ling. rom. 23 (1959) 369—70] *meule (de foin)*: CARTA a. 1154 (Arch. soc. hist. Fribourg 6,50): Lambertus... dedit... in prato de la Tennoneri quartum -um. cf. *mullo*.

mueta, -e f. [*forme refaite sur fr. meute, dérivé d'une forme *movita*] *meute*: CONST. domus reg. p. 135: -a regis, VIII d. in die. v. *2. mota*.

muffla, -e f. v. *muffula*.

muffula, -e f. [germ., cf. all. Muff, Muffel etc.] *formes*: moffula: LAMB. ARD. hist. Ghisn. 152 p. 640,40. muffla: LEGES Henr. I 70,4 p. 588. *gants fourrés, mouf-*

les: CAPIT. reg. Franc. I p. 345,14 (a. 817): manicas quas vulgo wantos appellamus in estate, et in hieme vero -as vervicinas. MIRAC. S. Martial. I p. 202,41: de gemmis aureis ornamentis interlucentibus -as suarum manuum complevit. LEGES Henr. I 70,4 p. 588: si liber servum occidat, reddat parentibus XL den. et II mufilas. LAMB. ARD. hist. Ghisn. 152 p. 640,40: rustici... calculos trahentes ad sternendum in via, in moffulis et scapulariis se ipsos ad laborem invicem animabant.

1. **muga**, -e f. [prérom. *mūga, cf. basque muga, limite; cf. a. esp. muga, borne] borne, limite: CARTUL. S. Cucuph. II 545 p. 205 (a. 1037): est subtus ipsam -am et inde vadit per signas vel notas. ib. II 571 p. 234 (a. 1044): ascendit per ipsum collo, qui est subtus ipsa -a et pervadit... per ipsa serra usque ad ipsam -am. CARTA a. 1128 (Estud. Edad Med. Arag. II p. 517): de illos -as usque ad retuerta de Valuerte. CARTA a. 1194 (Bol. Comision Navarra 1934, 153): infra illos terminos vel -as.

(2. **muga**, -e f. v. *mugada*).

mugada, -e f. [modiata] (mesure agraire) muiée: CARTUL. Conch. p. 358,22 (c. 1072–87): una -a in ipso loco... et uno aripento de vinea. ib. 1. 24: una muga<da> de terra... et unum aripentum. v. *modiata*.

mugale, -is n. [1. muga, cf. cat. mujal] formes: mugiale: CARTUL. S. Cucuph. II 454 p. 101 (a. 1013). muial: DOC. Tarrasa a. 1016 (Miret y Sans, BRABL 1914 p. 402 no. 60). muiale: DOC. Tarrasa a. 1013 (ib. p. 400 no. 54). borne, limite: DOC. Tarrasa a. 1000 (ib. p. 306 no. 36): in ipsa serra vel in ipsa via de ipso -e qui pergit ad Egara. v. *moialis*.

mugiale, -is n. v. *mugale*.

mugialis, -e [mugio 4.] qui mugit, qui retentit: HILDUIN. transl. Dion. p. 11,11: -is (texte grec: μυχκητῆς) ymnologie et avialis archigregalitatit.

mugil sive **mugilis**, -is m. *muge* ou *mulet* (poisson) (UGUTIO s.v. moles: hic -is, -is vel -l, -is, quidam piscis quasi multum agilis in fugiendo rethia piscatorum; nam ubi sentit rethis insidias, confestim retrorsum rediens ita transilit ut volare videas piscem): ECBAS. capt. 166: flexilis et congrus cum quis -l generosus. ANGL. SAX. vocabul. I p. 65 (XIe): nomina piscium... Lucius, hacud, -l, idem. ib. II p. 77 (XIe): -is vel -l, maecefisc. Ps. HUGO S. VICT. best. III col. 106^B: -is nomen habet quod sit multum agilis. HIST. Compost. III 33 (Esp. Sagrad. 20 p. 534): de piscibus, ut non minus V magnos vesugos vel -es vendant pro nummo.

mugilla, -e f. [mugil] *mulet* (poisson): CARTA a. 997 (Corner, Eccl. Venet. XI pars XIII^a p. 343): pisces -e... auelles maiores... anguillas. v. *mugilis*.

mugilo 1. *braire* (en parlant de l'onagre): UGUTIO s.v. mugio: item a mugio, -o, -as, clamare et est onagrorum. CARM. Bur. B. 132,3 a, 1: onager -at, / et tigris raceat.

mugilum, -i n. [modius, cf. moggio] mesure de capacité, *muid*: CARTUL. Conch. 572 p. 402 (a. 1060): debebantur per censum de unaqueque appendaria unum -um et IIII sestarios de vino.

5 **mugio** 4. 1) (au propre) *mugir*: IOH. SCOT. ier. Dion. 2 col. 149^C: -ientium boum ὑμνολογίας. UGUTIO: -o, -s, id est astridere et est boum. CARM. Bur. B. 132, 3a, 13: taurus -t / equus et hinnit. 2) au figuré: a) *gémir, pousser des cris* (en parlant d'êtres humains); TRANSL. Libor. I 21: coepit mulier subito horrorem dire vocis emittere, ululare, -re, sibilare. WOLFARD. Waldb. 1,5: pater... labiis palpitantibus -ens eiulabat. GALTER. CASTIL. Alex. II 516 col. 485^B: turpe fuit regem versa -sse figura. b) *résonner, retentir* (en parlant d'objets inanimés): THEODULF. carm. XXVIII 20 p. 494: evangelicus lituus... -t. RICHER. II p. 30: campanis -entibus. TIT. metr. IV 8,2,5: -t adesse sacrum Lucas libaminis aesum. TRANSL. Modo. 44 p. 309,37: fluminum decursus, fontium stagnorumque sinus -ebant. THIETM. 20 4,59: tonitruis terribilibus aer mox -re cepit. LIGURINUS 4,103: audires... gravi clypeosque leves -re fragore. CARTUL. Salvan. 470,2, p. 378 (a. 1161–71): tunc -re tonitrua... ceperunt.

mugitivus, -a, -um [mugio 4.] qui résonne, qui retentit: 25 IOH. SCOT. versio Dion. Ar. 1 2 col. 1040^C: -a laudum oratione.

1. **mugitus**, -i m. v. 2. *mugitus*.

2. **mugitus**, -us m. forme: mugitus, -i m.: AGNELL. RAV. lib. pont. 87 p. 335,15. 1) *beuglement, mugissement du boeuf* (UGUTIO s.v. mugio: mugitus, -us, id est stridor boum vel vox, vel dolor): AGNELL. RAV. lib. pont. 129 p. 363,2: fletus matrum, -us bovum, innitus equorum. ALAN. Ins. planct. nat. p. 441: taurus... -ibus horribilibus intonando.

35 2) *cri, vagissement*: AGNELL. RAV. lib. pont. 129 p. 363,2: -us parvulorum. THIETM. 7,21: ab hostibus... magnus clamor ternis -ibus attollitur.

3) *gémissement* (UGUTIO v. supra): PETR. DAMIAN. epist. VIII 3 col. 468^A: cumque languor in dies perniciosius ingravesceret, acerrime dolorum stimulis hominem... fatigaret, -ibus ac stridoribus eiulare compelleret. HERBORD. Ott. 1,42 p. 723,15: quanto -u, quantis affectibus et lacrimis omnes Amen responderint, dici non potest.

45 4) *bruit, sonorité puissante*: HRABAN. hom. I 42 col. 79^A: referebat -um cornuum se audisse quasi in bella concitantium. ANGELL. RAV. lib. pont. 87 p. 335,15: ventus validus per ipsam ecclesiam discurrebat, mugitos ferens secum validos.

50 **mugnarius**, -i m. [cf. ital. mugnaio] *meunier*: REG. Luc. II 1296 p. 179 (a. 1172): pro omnibus dominis molinorum... et Morando atque Bottacio consulibus -orum. ib. p. 180: convenit predictis consulibus dare eis et -is omni anno unam commestionem.

muia, -e f. v. 3. *muta*.

muiaulum, -i n. [cf. DuC. s.v. muibla] *intestins d'animaux*: RECEPT. C. LXX p. 77: -um taurinum cum-bure tritum.

muiaada, -e f. v. *modiata*.

muiale, -is n. v. *mugale*.

muilis, -e v. *mobilis*.

muisum, -is n. [fr. moison, muison] *bail à métayage*: CARTA a. 1176 (Ch. Métais, Les Templiers en Eure-et-Loir p. 10): si forte contigerit quod furnum suum in -um vel in venditionem dederint, predicta eis in perpetuum concedit.

1. **mula**, -e f. *abl. plur. mulabus v. 1. 24 et 28. forme*: mulla: DOC. Port. reg. I 175 p. 214 (a. 1140—41). *mule*: VITA Corb. I 3: qui -am abstulit. CARTUL. S. Vict. Mass. I p. 109 (a. 1048): ipsis michi dantibus unum caballum et unam -am. CARTUL. Conch. p. 20 (a. 1060): decimam... de -as atque mulos. CARTUL. Gratianop. p. 176 (a. 1108): dedit mihi... duas optimas -as. VITA Norb. II 22 in.: nihilque sibi retinens preter decem marcas argenti et -am unam. CARTUL. S. Maxent. 281 p. 307 (a. 1118—24): unam -am albam. FULCH. hist. Hier. II 5 p. 377: de -a mea descendens. PETR. VENER. epist. IV col. 357^A: non equis, non -abus... vectos. CARTA ante a. 1185 (Censual do Cabido da Se' do Porto ALMA III [1927] 90): mando ey -am meam rouuanam..., -am meam amarellam. GUILL. TYR. hist. rer. transm. V 8 p. 207: exceptis mulis et -abus.

2. **mula**, -e f. [cf. a. all. mülfber; angl. mulberry; du lat. morum] *mûre, fruit de la ronce* (Rubus fruticosus L. Rubus caesius L.): ANTIDOT. Glasg. p. 140: sarcus de -e accipiat et grana qui ibidem sunt. ADELARD. BATH. cur. acc. p. 13,223: cum butiro in quo radix ¶flera -e cocta fuerit misce (*pour flore inula? cf. éd. Swoen. ad loc.: inula helenium [ἐλέγιον?]*).

3. **mula**, -e f. [cf. fr. mule, affection du boulet des équidés] *mule, engelure du talon*: MACER herb. 1763 p. 101: esse pedum vitium dicunt, cui pernio nomen / est a pernicie membri patientis id ipsum, / plebs' dicit -am.

mularis, -e *de la race des mules*: DOC. Port. reg. I 335 p. 438 (a. 1179): de bestia cavallari vel -i dent III denarios.

mulatare, -is n. v. *muratale*.

mulaterius, -i m. [mulus] *muletier*: OBERT. SCRIBA a. 1186 p. 125: Obertus Squarçaficus -us accepi a te Johanne de Ganbalao... unum mulum.

mulatinus, -a, -um [mula] *de la race des mules*: CARTA c. 1200 (Gallia Christ. noviss. St. Paul-Trois-Châteaux 98 col. 60): de omni bestia chavalina vel -a accipiuntur quatuor denarii.

mulcatio, -nis f. v. *multatio*.

mulcator, -is m. v. *multator*.

mulcebris, -e *suave, délicieux* (UGUTIO s.v. mulceo: -is, -e, i. suavis, delectabilis): JOH. SARISB. polier. I p.

63: due sunt... virtutes ignis: altera edax et peremptoria, altera -is (cf. CHALC. transl. p. 41,13—14 éd. Waszink). ALAN. INS. planct. nat. p. 472: -is infernus, tristis paradisus. id. Anticlaud. VI 262 p. 148: *radius* -is et ardens.

mulcedo, -inis f. 1) *douceur, clémence* (UGUTIO s.v. mulceo: -o, -inis, i. suavitas): WALTH. SPIR. Christoph. II 4.195: protinus hanc vocem nulla formidine poene / territa subsequitur parium -o sororum. WIPPO tetral. 225: post iudicium venie -o sequatur. 2) *consonance, harmonie*: GODESC. SAX. opusc. gram. 95 p. 415,2: ceterum unumquemque aurium potius oportet -ini *inservire*. 3) *mollesse*: FOLC. gesta Bert. p. 3 (éd. Guérard): nam non cedit -ini, nec frangitur per aspera.

mulceia, -e f. [orig. inc.] *espèce de tissu*: ACTUS pont. Cenom. p. 471 (XIIe): *infulam* de -a stellatam.

mulceo 2. cf. 2. *mulco* 1. 1) *trans.*: a) *caresser*: HROTSV. Abr. 6,2 p. 155: non solum dulcia oscula libabo, sed etiam crebris senile collum amplexibus -ebo. id. Pel. 251: molliter ephebum -ens amandum. ANON. Lidia 401 p. 241: sepe manu -et fauces.

b) *charmer, flatter* (UGUTIO: -eo, -es, -si, -sum, linire, mittigare, delectare): WALAHFR. Gall. 2,1 p. 313,5: meritis beatissimi Galli... longe lateque circumpositorum aures fame sue dulcedine -entibus. WANDALB. creat. mundi 122: sonoro / -ens ethera plausu. POETA SAXO 5,128: omnia mundi / que -ent oculos queque trahunt animos. EKKEH. IV bened. I 33,92: captum femine mersant -endo Syrene. EPIST. Fiscann. p. 20: frequenter vellem tuo dulci et necessario -eri eloquio. PHYSIOLOG. XII p. 25: sirene... per suavitatem vocis auditus hominum a longe navigantium -eant.

c) *amollir, rendre malléable*: JOH. SCOT. gloss. Mart. Cap. 14,11 (éd. Lutz p. 23,25): mulcifer dicitur quasi -ens id est mollificans ferrum (cf. ARNULF. AUREL. glos. Lucan. I 545). WENR. carm. 198: qui ferrum durum -endo reddit acutum.

d) *mélanger, amalgamer*: HILDEGARD. div. op. 1,4,105 col. 894 ^D: cum spuma per naturam hominis -sa fuerit, per igneam scintillam anime caro et sanguis pleniter efficitur.

e) *apaiser, calmer, adoucir*: HROTSV. Pafn. 10,3: lascivientem animum nunc suavibus hortamentis blandiendo -ebam, nunc acrioribus monitis minitendo terrebam. PASS. Ursul. 7: que sententia cum parentis -eret aures. ADAM BREM. 3,27 p. 170,13: vocalitate sua populos -ere. FULCH. hist. Hier. III 24 p. 685: nec aderat altrix... que fescenninis -eret. GALTER. CASTIL. Alex. VII 496 col. 539^C: animos... ferarum / -et longa dies. HELM. 14 p. 29,17: multis... generum blandiciis -ere. *noter l'expression* obvium mulcere, *faire bon accueil*: RADULF. CADOM. gesta Taner. 40 p. 634: in adventum tanti hospitis egressus, dextra et fide obvium -et, vires socias et magis famulas spondet.

f) *pousser à, amener à*: WIPO tetral. 115: non plus -et apes mellitos lambere flores / quam me laus regis, quo constat pactio legis.

2) *intr., s'adoucir, devenir moins froid*: WANDALB. mens. 34: hunc hiemis verisque tenent confinia menssem, / frigore nuncque riget, nunc aere -et amico.

mulciber, -beris *vel* -bris *vel* -bri *surnom de Vulcain*: UGUTIO s.v. mulceo: componitur cum ferrum et ymber et dicitur hic -r, -bri *vel* -bris *vel* -beris... et ponitur utrumque pro Vulcano qui est faber Jovis.

mulcifer, -i *vel* -is [mulciber, *par fausse étymologie*, 'qui mulcet ferrum'] 1) *surnom de Vulcain*: UGUTIO s.v. mulceo: componitur cum ferrum et ymber et dicitur hic mulciber, -bri *vel* -bris *vel* -beris, et hic -r, -i *vel* -is, et ponitur utrumque pro Vulcano qui est faber Jovis. 2) (*par métonymie*) *feu*: JOH. SCOT. gloss. Mart. Cap. 287,12 (*éd.* Lutz p. 134,31): devorante -o, id est Vulcano qui mulcet ferrum. WALAHFR. hort. 298: quot in aera -r ire / scintillas vastis videat fornacibus Aetnae. WALTH. SPIR. Christoph. II 6,117: protinus Ethneam discludens -r umbram / prebuit Eolios regi cum forcipe folles. METELL. Quir. 1,40: si quid sordis inest, -r excoquet.

mulcisono 1. [mulceo *et* sono] *charmer par un son harmonieux*: CARM. Cant. 6,1b,5: aut tibi arum canorus redditur flatus, / fistularum ut sunt discrimina, queque / folle ventris orisque / tumidi flatu perstrepen-tia pulchre / mentem -ant.

1. **mulco** 1. *maltraiter*: ANSELM. GEMB. cont. Sigeb. a. 1134: homines... morsu suo male -avit lupus. *cf.* 2. **multo** 1.

2. **mulco** 1. [*cf.* mulceo, v. *Thes.* 1.1. VIII 1561,79 ss.] *enchanter, réjouir*: GERARD. MORES. delib. p. 22: iste... Caminus catholicos -at, schismaticos vorat (*cf.* Dan. 3,17,23). p. 53: dulci... metrorum lege et ordine resonantium (se sonatium *cod.*) -at animos *philosophia*. v. 3. **multo**.

mulcra, -e *f.* [*pour* mulcra] 1) *vase à traire, seau à lait*: UGUTIO s.v. mulgeo: hoc mulcrale *vel* et hoc mulcrum *et* hec -a id est vas in quo mulgetur, *vel* mulcrum *vel* -a dicitur hora mulgendi. 2) *heure de la traite*: *supra*. v. **mulcra** *et* 1. **multra**.

mulcrale, is *n.* v. **mulcrale**.

mulcrum, -i *n.* v. **mulcra**.

mulcta, -e *f.* v. **multa**.

mulctatio, -nis *f.* v. 2. **multatio**.

multo 1. v. 1. *et* 2. **multo**.

mulcra, -e v. **mulcra** *et* 1. **multra**.

mulcrale, -is *n.* v. **mulcralis**.

mulcralis, -e [mulcra] 1) *adj.*, qui donne beaucoup de lait: EGBERT. LEOD. rat. I. 1543: non magis inde ferax si copia vacca vocetur; / si -is, eo non plus tibi lactis abundans. 2) *subst. n.* (*forme* mulcrale: UGUTIO), *vase à traire*: AELFR. Angl. Sax. vocabul. p. 25: nomina vasorum. -... -e, *vel* sinum, *vel* mulcra, meolc-

faet. UGUTIO s.v. mulgeo: hoc mulcrale *vel* et hoc mulcrum *et* hec mulcra, id est vas in quo mulgetur.

1. **mulcra**, -i *n.* *forme* mulcra: UGUTIO s.v. mulgeo.

1) *vase à traire, seau à lait*: HRABAN. univ. XXII, V col. 601^c: mulgarium, vas in quo mulgentur pecora, idem est *et* -um ab eo quod ibi mulgetur lac. AELFR. Angl. Sax. vocabul. p. 25: mulcrale, *vel* sinum, *vel* -um, meolc-faet. FULCH. hist. Hier. III 38 p. 753: lac eorum in -is faciebat mulgeri. UGUTIO s.v. mulgeo: hoc mulcrale *vel* et hoc mulcrum *et* hec mulcra id est vas in quo mulgetur *vel* mulcrum *vel* mulcra dicitur hora mulgendi... *et* hoc mulgarium *et* hoc mulcrum idem, scilicet vas in quo mulgetur, mulcrum dicitur vas novum.

2) *contenance d'un seau à lait*: ЕККЕН. IV bened. II 136: hoc -o lactis sit vita vigorque refectis.

3) *heure de la traite*: UGUTIO s.v. mulgeo: *supra*. v. **mulcra** *et* 1. **multra**.

2. **mulcra**, -i *n.* v. **murdrum**.

mulcra, -e *f.* [v. 1. mulcra *et* mulcra, *peut-être* faute de copiste pour mulcra] *produit de la traite, lait*: BERTHOLD. ZWIF. chron. 37 p. 258,5: sancte Dei Genitrici obtulit... quicquid ibi habuit in... terra culta *et* inculta, in -a minoris gregis *et* armenti.

mulcra, -e *f.* v. 2. **multura**.

(**mulctus**, -a, -um *faute pour* merciatus v. *mercio col.* 410 l. 34 ss.)

(**mulcus**, -i *m.* [*pour* mucus] *morve, mucus nasal*: UGUTIO s.v. mungo: unde hic -us, putredo que de naso eicitur).

muldra, -e *f.* v. **murdra**.

muldrum, -i *n.* v. **murdrum**.

mulendum, -i *n.* v. **molendum**.

mulenerus, -a, -um [molinum] qui se rapporte au moulin: CARTUL. S. Cucuph. I 311 p. 261 (a. 996): *et* ipsa I pecia de terra afrontat... de occiduo in ipso rego -o.

mulennus, -i *m.* [*cf.* fr. morue, *d'orig. inc.*] *petite morue (poisson)*: ACTA Henr. II,II 593 p. 188,18 (a. 1177-82): theoloneis allectium *et* makerellorum *et* -orum. v. **muluellus**.

muleta, -e *f.* [1. mula, *cf.* fr. mulet; v. **muletus**] *petite mule*: CARTUL. S. Cucuph. II 634 p. 300 (a. 1063): *et* concedo... -a I cum sua matre. CARTUL. Salvan. 230 p. 186 (a. 1164): si vero pullos equinos non habueritis, ... accipiam unum muletum *vel* -am lege superius dicta.

muletus, -i *m.* [1. mulus, *cf.* fr. mulet] *mulet*: CARTUL. Salvan. 230 p. 186 (a. 1164): si vero pullos equinos non habueritis *et* mululos *vel* mululas habueritis, accipiam unum -um *vel* muletam lege superius dicta.

mulgarium, -i *n.* 1) *vase à traire*: HRABAN. univ. XXII, V col. 601^c: -um, vas in quo mulgentur pecora, idem est *et* mulcra ab eo quod ibi mulgetur lac.

UGUTIO s.v. mulgeo: hoc -um et hoc mulcrum idem, scilicet vas in quo mulgetur. ADAM PONT. utens. p. 130: crates ... -a, labra. 2) *réceptient utilisé à la campagne*: HRABAN. univ. XXII, V vol. 601^C: -um quoque vas est pastorale.

mulgeo 2. *forme* mulgo: RECEPT. B LVI p. 54. id. C. XXV p. 68. *traire*: 1) *au propre* (UGUTIO: -ere est lac ex ubere extrahere): WALAHFR. Mamm. 5,2: ut grege cum proprio foetas -eret agrestes. RECEPT. B. LVI p. 54: menta trita cum lacte caprino bibat ea hora qua -itur. MAPPE Clav. CCLXXXVIII p. 244: lac... recalefiat eadem calitudine, qua fuit primitus mulsum. AELFR. colloq. p. 91: mino oves meas ad pascua... et -o eas bis in die. FULCH. hist. Hier. III 38 p. 753: lac eorum in multris faciebat -eri. 2) *par métaphore*: TRACT. schism. (MGH, Lib. lit. III p. 117,21): eas (*i. sacras res*) isti sine rapina et sacrilegio non -ent neque tondent. v. 2. *mulsum*.

1. **muliebria**, -e f. *sive muliebrum*, -i n. [muliebris] *menstrues*: PAPIAS: -a, supervacuum mulierum sanguis. UGUTIO s.v. mollio: hec -a, -e, hoc -um, -i, id est menstrua que soli mulieri contingunt.

2. **muliebria**, -um n. pl. v. *muliebris*.

muliebris, -e 1) *adj.*: a) *féminin, qui convient à la femme*: LEX Thuring. 35: ornamenta -ia. LIUTOLF. vita Sever. I 4 p. 290,41: opera -ia... operabatur. WALTHARIUS 351: timor -ia pectora pulsat. EGIDIUS PARIS. Carolin. V 379: in sexum -em comica lusi. RADULF. CADOM. gesta Tancred. 26 p. 624: -es ... lacrymas. b) *de la femme à l'époque des menstrues*: HILDEGARD. epist. I 49 col. 256^D: eadem purgatio in hoc -i tempore. c) *faible, efféminé (par opposition à viril)*: HELM. 35 p. 70,2: habes cor -e, non virile. d) *femelle (pour désigner les plantes et leurs produits)*: MAPPE Clav. LXXXV p. 206: fel vituli teris, et mirram -em.

2) *subst., n. plur.*: a) *menstrues*: EKKEH. IV pict. Mog. 580: uxor prona quidem nescit -a pridem (gloss.: tempora menstrue, post que non parit mulier). b) *sodomie, pédérastie*: SUMMA Trec. p. 30,159 *pretor removet eos qui passi sunt -ia sui corporis*. ib. p. 174,11: propter turpitudinem... ut hi qui -ia sui corporis passi sunt, et quos leges improbos et intestabiles vocant.

muliebriter 1) *comme les femmes*: LUDUS de Antichr. p. 3,5 (*éd. Wilhelm*): utrisque -r indutis. GALTER. CASTIL. Alex. II 112 col. 477^C: consanguinei regis -r... pretextis... amicti. VINC. KADL. chron. p. 6: quibus duorum data est opcio: vel vectigales perpetuo recongnoscant pensiones, vel cum mulieribus indifferentes habitu comas -r promittant. 2) *sens péjoratif*: PETR. COMESTOR serm. XXXI col. 1793^D: *Monica* -r non expavit longos tractus aeris, terre et maris. ROB. TORIG. chron. a. 1129 t. I p. 179: mirati sunt pagani christianos plures et fortissimos se -r fugientes.

muliebrum, -i n. v. 1. *muliebria*.

mulier, -is f. *formes*: *moler*: CARTUL. Sord. 144 p. 117 (a. 1150). *moleris*: CARTUL. S. Vict. Mass. I p. 623 (c. 1030). *muler*: FONT. Flor. 26,21 (a. 995). *acc. mulier*: CARTUL. Cupersan. 23,38 (a. 938). *abl. muliera*: 5 CARTUL. Clun. I 197 p. 185 (a. 914).

1) *femme (en général)*: PAUL. DIAC. homil. temp. col. 1233,33: -r vetusta armatura diaboli, que hominem de paradiso expulit. HRABAN. epist. 53: ipsam -em, cum qua mechatus est, interfecit. JOH. NEAP. Febr. 541,57: clamabant seculares -es separationes lugentes. REGINO chron. a. 900: cum -ibus et ignobilioribus regni negotia dispensens. THIETM. 7,32: una -r maritata. STEPH. decr. I 9: viri ac -es. ib. I 31: si aliqua -r maritata furtum commiserit. GERARD. MORES. delib. p. 42: et -r circumdedit virum. 10 ADAM BREM. 2,26 p. 86,9: monasterii virorum ac -um. BERTHOLD. CONST. ann. a. 1077 p. 293,48: virorum ac -um testimonium recipi. VITA Meinw. 125,29: quedam nobilis -r. CARTUL. Solod. 199 p. 102,3: Giselam quandam -em de familia nostra. CARTUL. Sord. p. 11 (s.d.): Auriola -r baro, cum filiabus suis ... fecit duelle bellum propter viridarium. EPIST. Ratisb. 8 p. 208,24: subintroductoriam -em habere.

2) *femme ayant perdu sa virginité (mulier fracta)*: LADISL. decr. I 32: si quis vel *virgini* vel -i de villa in villam eunti vim intulerit. PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1071^A: virgines dicuntur quandiu sunt in integritate nativitatis sue. Postea vero fracte dicuntur -es.

3) *épouse, femme mariée*: LEX Saxon. 47: postquam -r filios genuerit, dotem amittat. LEX Thuring. 52: si -r maritum veneficio dicatur occidisse. HRABAN. epist. 29 p. 447,11: -em a viro non discedere. CARTUL. Clun. I 197 p. 185 (a. 914): Ragnoard cum -a sua. STEPH. decr. I 15: cum quinquaginta iuvenis parentibus -is concilietur. HIST. Carcass. I p. 47 (a. 1034): si Rodgarius habeat infantes de legitima -e. CARTUL. Nic. 10 p. 13 (a. 1064): ego Baldo et -r mea et heredes nostri. CARTUL. S. Alb. Andegav. I 225 p. 269 (XIes): pro sepulture -is mee. CARTA c. 1140 (Danelaw Chart. p. 344): si vero Alanus iste sine herede moritur de propria -e. 30 SYNOD. Strig. II 4: si qua -r a viro suo fugerit. CARTUL. Bund. 347 p. 259, 6 (a. 1161): res quas tunc possederat... -i sue et natis suis... contradidit.

4) *dame d'un jeu d'échecs*: CARM. Bur. A 185,9,1 p. 247: et factus -r regi ferus arbiter heret, / imperat et regnat, hinc capit, inde labat.

mulierança, -e f. [mulier] *état d'épouse*: CARTUL. Templ. 494 p. 306 a. 1148 (Madrid): et insuper ista convenientia de hodie in antea nec per -a nec per maridança nec per consocrança.

mulierarius, -i m. 1) *amateur de femmes*: UGUTIO s.v. mollio: hic -us, id est frequens mulierum appetitor, voluntati mulieris deditus. 2) *homme soumis à la volonté d'une femme*: supra.

mulieratus, -a, -um [muliero?] *né d'une épouse lé-*

gitime: GLANV. leg. VII 1: tunc melioris condicionis est in hoc bastardus filius quam -us postnatus.

muliercula, -e f. 1) *femme (nuance affective)*: TRAD. S. Petri 2 p. 255: uni -e clari generis... Deus inspirare dignatus est. HERIG. ? Hadal. 9 col. 1145^C (PL 139): ipse quoque in miseria illius -e dignaretur ostendere. ADAM S. VICT. p. 106,6 v. 36: mater genitoris, ... / ab electo predilecta, / Deo -a.

2) *faible femme, femmelette*: VITA Liutb. 11: cum solo parvo puerulo vel qualicumque -a. WOLFARD. Waldb. 1,18 (16): vade, ... -a, grate ignara salutis. HROTSV. lib. II ep. 3: mei opusculum vilis -e.

3) (*péjoratif*) *femme de mauvaise vie*: LIB. pont. II p. 98,4: cum esset moribus inconditis et libidini deditus et -arum sectator. PETR. DAMIAN. epist. II 13 col. 287^B: tanquam -is a diabolo prostitutis. ADAM BREM. 3,58 p. 204,16: -as auro vestibisque nudatas. HIST. Welf. cont. p. 472,6: in amore -arum plura dissipando. OTTO FRIS. chron. 2,16: Darius ...DCC^{ta} ... milia armatorum unius amore -e in periculo posuit. GUILL. TYR. hist. rer. transm. IV 22 p. 188: decernunt pariter fatuas ac leves -as ab exercitu sequestrare, adulteria et omne fornicationis genus sub poena mortis inhibentes.

4) *femme d'humble condition, paysanne*: RADULF. TORT. Bened. 33 p. 330: in idem rus advenerat altera -a, que tetricis fungebatur officio. PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1385^C: dum lavarent -e currum et habernas in piscina Samarie. ROB. TORIG. chron. II a. 1182 p. 105: idem miraculum accidit cuidam -e in Flandria. MIRAC. Wiberti col. 686^D: videbat et audiebat -as iuxta se herbam colligentes.

5) *bonne-femme*: RADULF. TORT. Bened. 47 p. 354: qui primordio sue invaletudinis amplius anilibus creduli fabulis, non paucis diebus, falsis -arum carminibus sese decipi pertulerunt.

mulierositas, -tis f. 1) *goût pour les femmes, tendance à la débauche*: RATHER. cont. col. 519^C: doctorum scilicet ecclesie prohibita millies -s, sive illecebrosa voluptas. 2) *comportement efféminé, faiblesse*: RATHER. cont. col. 499^C: unus eorum affectaverit -tem, alter belligerationem.

mulietis, -is f. v. *milietis*.

mulina, -e f. v. *molina*.

mulinare, -is n. v. *molinare*.

mulinaris, -is f. v. *molinaris*.

mulinarium, -i n. v. *molinarium*.

mulinarius, -i m. v. *molinarium et molinarius*.

mulinaturus, -i m. v. *molinator*.

mulindinum, -i n. v. *molendinum*.

mulinensis, -e v. *molinensis*.

mulinna, -e f. v. *molina*.

mulinum, -i n. v. *molinum*.

mulinus, -i m. v. *molinum*.

1. **mullo**, -nis m. *muletier*: ABBO SANGERM. bell. Par.

III 55: -o strabo tuus (*glosé*: -o, custos mulorum). CARTUL. Roman. compl. 240 p. 96 (c. 1030—70): cocorum fit aut -num... receptio. UGUTIO s.v. molo: hic -o, -nis, id est mulorum custos vel ductor. RADULF. CADOM. gesta Tancred. 18 p. 619: ut autem cedat ei petita, ubi muli, ubi -nes, aptum tante moli vehiculum. ALEX. NECK. utens. p. 108: agasonis vel -nis officium (*glosé* muler).

2. **mulio**, -nis m. [*cf. mulo*] *rouget, mulle* (mullus): ALEX. NECK. laus sap. div. 405 (III 433): lautior est cultus mense quam -o dicat (*i. ditat*). v. *mullus et mulo*.

mulionicus, -a, -um *de muletier*: UGUTIO s.v. molo: a mulio, -us, -a, -um.

mulius, -i m. [1. *mulus*] *muletier*: UGUTIO s.v. molo: mulio, -nis, id est mulorum custos vel ductor... et hic -us idem est.

mulla, -e f. v. *mula*.

mulleus, -i m. *chaussure de cuir rouge (portée à Rome par les sénateurs)*: UGUTIO s.v. mollio: hic -us, genus calciamenti et sunt -i similes cothurnis, dicti sunt a colore rubeo qualis est mulli piscis.

mullinarium -i n. v. *molinarium*.

mullis, -is f. [*orig. inc.*] *oie sauvage*: CARM. Bur. B 133,15: hic volucres celi referam sermone fideli: ... / sparalus, attage, -is vaga cum struthione (*glosé*: Heselgans).

mullo, -nis m. [*mutulone, dérivé de mutulus, v. Rev. lang. rom. 23 (1959) 369*] *meule de foin*: CARTUL. Absiens. p. 108 (XII s.): fenum rastrorum et fenum scissionis -num et omnem servientiam quam habebat in pratis elemosinarum Simonis de R. ... dedit Rainerio abbati. ORD. Vit. hist. XIII 16 t. V p. 42: monticulum feni... velociter ascendit... impetus autem... aque fenum sublevavit et de loco illo -nem hac et illac fluctuantem longe transtulit. ROTUL. de Dominabus p. 3 (a. 1185): I -nem feni. CARTUL. Vindoc. II p. 477 (a. 1190): a primo die quando prata... falcari incipient donec in -nes omnino ponantur. ib. II p. 482 (a. 1190): dederit... tres -nes in prato de C. v. *muslonum*.

mulluellus, -i m. v. *muluellus*.

mullus, -i m. *mulle ou rouget (poisson; à Nice variété: streglia; cf. trigle)*: GLOSS. Rivipoll. (ALMA IV [1928] 113): -us: piscis qui et strigia. ECBAS. capt. 168: cancri, -i, trutta, cavedonus, hicherus, allec. Ps. HUGO S. VICT. best. III col. 106^A: -us vocatus eo quod sit mollis atque tener. CARTUL. Magalon. 134 p. 257 (a. 1168): XXX -os, quos Raymundus de Monteferrario habebat in mari tuo. UGUTIO s.v. mollio: hic -us, id est quidam piscis sic dictus quia mollis sit et tenerimus, cuius cibum credunt libidinem inhibere et oculorum aciem hebetare et in vino positus tedium dat vini bibentibus. ib.: et mullei... dicti sunt a colore rubeo qualis est -i piscis. v. 2. *mulio et mulo et 2. mulus*.

mulmus, -a, -um [*a. all. molm, mulm, 'minerai friable, bois pourri'*] *poudreux, fin*: MAPPE Clav. CCLXXXII

p. 239: fungus est rotundus, pagani vocant amanita (i. ἀμανίτης), desiccatum ubicunque percusseris pulverem levat -um, ideo vocaverunt eam girovagam.

mulnare, -is n. v. *molinare*.

mulnaria, -e f. v. *molneria*.

mulnaris, -is m. v. *molinare*.

mulnarium, -i n. v. *molinarium*.

mulnarius, -i m. v. *molinarium et molinarius*.

mulnarum, -i n. v. *molinarium*.

mulnera, -e f. v. *molneria*.

mulheragium, -i n. v. *molneragium*.

mulneria, -e f. v. *molneria*.

mulnerius, -i m. v. *molinarius*.

mulnetum, -i n. [pour molinetum] *moulin*: CARTUL. S. Cyr. Nivern. 17 p. 37 (X^{es.}): rivulum Credaudum cum uno -o.

mulnierius, -i m. v. *molinarius*.

mulo, -nis m. [mullus] *mulle ou rouget (poisson)*: ALAN. INS. planct. nat. col. 437^A (éd. Wright p. 440): illic -o dulcibus sue carnis irritamentis palata seducebat gustantium. v. 2. *mulio et mullus*.

mulotes, -is m. [a.h.a. molte 'terre'; cf. all. Maulwurf, taupe] *mulot*: TRANSL. Valent. I 4 col. 1154^C: misit... bestiolas... muribus assimilés, quas vocant -es; que totam agriculturam depopulabantur.

mulsa, -e f. v. *mulsus*.

mulsor, -is m. [mulgeo 2.] *celui qui tire un revenu de la traite des brebis*: CARTUL. S. Vedast. p. 352 (XII°): Si quis habet ad duos -es id est suas et alias oves ad societatem, dat duo herbagia, id est VII den.

1. **mulsum**, -i n. v. *mulsus*.

2. **mulsum**, -i n. [mulgeo 2.] *laitage*: HUGO S. VICT. didasc. II, XXV p. 42,19: huius multa sunt genera: carnes, pulmenta, -a, holera, fructus. ib. p. 42,24: -a habent lac, colostrum, babbutam, butyram (*sic?*), caseum, serum.

mulsus, -a, -um I) *adj.*, *miellé*: RECEPT. B. XXXV p. 48: furfuris siliginis in aqua -a decoquis et sic ipsa gargarizet. II) *subst.*: A) *neutr.*: 1) *boisson faite d'un mélange de vin et d'eau*: UGUTIO s.v. mellese: quedam potio... idem et -um... ex aqua cruda et vino. 2) *vin miellé*: RECEPT. C. XXXI p. 70: coriandri semen ex aqua calida vel -um da, bibat. HRABAN. hom. II 80 col. 302^B: si optime tritum *granum sinapis* et cribellatum tepide pingui -o admisceas. ADAM PONT. utens. p. 125: potus autem tria genera sunt apposita: celia, -um, vinum succusatum. 3) *moût, vin nouveau (confusion avec mustum)*: UGUTIO s.v. mulceo: -um pro novo vino. ALEX. NECK. utens. p. 98: mustum (i. 'must'), -um (i. 'idem'), claretum (i. 'claré', 'a mixture of white wine with honey, sugar and certain spices' Wright). B) *fém., remède à base d'eau et de miel ou d'eau et d'essences diverses*: UGUTIO s.v. mulceo: hec -a, potio quedam ex vino, aqua et melle. RECEPT. B. XXXVII p. 49: betonica

scripulos IIII cum -a ciatos IIII dabis bibere. ib. B. LXXVIII p. 59: farina ordei coquis in -a. ib. C V, p. 63: pinicillum in -a tepida intinctum super oculos ponis. COLL. Salern. II p. 77: hoc facto -am syrupi violarum vel rosarum da cum aqua frigida. ib. p. 127: potus vero sit -a, vinum maniam irritat.

1. **multa**, -e f. *formes*: *mulcta*: LEX Frision. 1.1. DIPL. Ludov. IV 2 (a. 936). CARTUL. Mai. Mon. Dun. 53 p. 48 (a. 1083). CARTUL. Magalon. 14 p. 19 (a. 1085). CHRON. Hild. 18 p. 854,51. PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1419^A. VINC. KADEL. chron. p. 98. *multum*: FORM. Augiens. B. 38.

1) *amende*: CAPIT. reg. Franc. I p. 205,19 (a. 801): sexaginta solidorum -am exsolvat. LEX Frision. 1,1 (c. 802): si nobilis nobilem occiderit, LXXX solidos componat; de qua -a due partes ad heredem occisi, tertia ad propinquos eius proximos pertineat. CAPIT. reg. Franc. I p. 278,24 (a. 818—19): -am que in capitulis legis mundane... continetur, persolvere cogatur. ib. II p. 62,26 (a. 832): LX solidorum -am componat. TRAD. Ratisb. 23 (a. 826—40): sociante fisco auri libras duas -a componat et sua repetitio nullum obtineat effectum. DIPL. Ludov. IV 2 p. 5,2 (a. 936): sin autem... aliquis hominum... contra hoc... preceptum... violare presumerit, sexcentorum soldorum *mulctam* coactus exsolvat. AIMOIN. FLOR. gesta Franc. p. 105: -am, quam lex parentibus interfecti solvendam esse precepit. DIPL. Henr. II 299 p. 371,27 (a. 1014): pena stipulacionis nomine, quod est -a, auro optimo uncias mille, argenti pondera[s] duo milia. CARTUL. Magalon. 14 p. 19 (a. 1085): persolvat *mulctam* quam sancta lex romana per Theodosium, Archadium et Honorium promulgata decernit. CHRON. Hild. 18 p. 854,51: *mulctas*, poenas videlicet pe[cu]nias pro criminalibus culpis institutas. GUILL. TYR. hist. rer. transm. V 19 p. 224: pecuniarias eis sepius infligebant -as.

2) *rançon*: PRUD. annal. Bertin. p. 49: Ludovicum abbatem monasterii sancti Dyonisii cum fratre ipsius Gauzleno capiunt eisque redemptionis sue gravissimam -am inponunt.

3) *tribut*: PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1419^A: veniens Pharao... imposuit *mulctam* terre centum talenta argenti et unum auri.

2. **multa**, -e f. v. 2. *muta*.

multagium, -i n. [moltura] *droit de mouture*: CARTUL. S. Maxent. p. 201,27 (a. 1088): terciam partem duorum molendinorum... vendidit... cum -o et accessu vie.

multaticius v. *multitius*.

1. **multatio**, -nis f. [mulcatio] *action de frapper (dans un combat)*: ROB. MON. REM. hist. Hier. IX 19 p. 875: rex et reliqui comites in oppositos irruunt, et seivissima -ne dextra levaque perimunt quotquot sibi occurrunt.

2. **multatio**, -nis f. *forme*: *mulctatio*: PAPIAS. DIPL. Henr. II 314. SUMMA Trec. p. 31,17. *condamnation à*

une amende, sanction pécuniaire: DIPL. Henr. II 314 (a. 1014): si quis... violare... presumserit, noverit se pro presuncionis sue mulctatione... libras C compositurum. PAPIAS: -ctatio et sine sanguine potest esse in damno pecunie, supplicium cum sanguine. SUMMA Trec. p. 31,17: ex pronuntiatione poene infamia sequitur ut... tertie partis bonorum mulctatio.

multator, -is *m.* [*pour mulcator*] *assassin*: 1) *au propre*: ALEX. NECK. utens. p. 105: sicarii, -es, enectores (*glosé* murdisurs). 2) *au figuré*: ADAM PONT. utens. p. 126: hunc plagiatores, ... bilosum -em..., ambigium, nolo ut cognoscas. *v.* 2. *multo*.

multiangulus, -a, -um 1) *adj.*, *qui a plusieurs angles, polygonal*: ANON. geom. II p. 346 note p.: ceteras -as figuras. 2) *subst. m. ou n., figure polygonale*: ANON. geom. II p. 349: in omnibus a -o procedentibus. GERBERT. geom. p. 71: trianguli sive tetragonii..., ceu ceterorum sequentium -orum, superficiem.

multiberbis, -is [*multum et barba*] *celui qui est pourvu d'une barbe abondante*: BURCH. BELV. barb. III 4 p. 33: sicut imberbes nulliberbes sunt, ita pleniberbes -es.

multiberbium, -i *n.* [*multum et barba*] *le fait d'être abondamment pourvu de barbe*: BURCH. BELV. barb. III 4 p. 33: sicut enim imberbium nulliberbium est, ita pleniberbium -um est.

multicanus, -a, -um [*multum et cano*] *harmonieux*: HERIC. vita Germ. metr. p. 444,192: poetas / qui tibi -a possent garrere camena.

multiceps, -ipitis *adj.*, *polycéphale*: ROB. PULL. sent. VII 22 col. 935^D: sed si acephalus in vitio est, -s non est.

multicia, -orum *n. pl.* *vêtements de laine ou de soie, tissés de fils multicolores*: GLOSS. RIVIPOLL. 36 (ALMA IV [1928] 111) -ia: dicuntur vestes subtilissime et tenuissime [h]ac lucidissime ex multis coloribus de lana mollissima vel de mollissimo sericho facte. UGUTIO s.v. moles: item a multus hoc -ium et sunt -ia vestes subtiles et lucidissime facte de nobili serico et nobilissima lana et dicitur a multitudine colorum vel a multitudine contexionis filorum. VINC. KADEL. chron. p. 137: igitur non egidas -a, non callum toracas, non loricas trilix, non calebs deffendit galeas.

multicidium, -i *n.* [*multi et caedo*; *sur le modèle d'homicidium*] *massacre*: CAL. rotul. cart. II 374 (a. 1194): in raptu mulierum, in incendiis et in -is (*cf.* CARTUL. Norm. 27 p. 8 [a. 1194]).

multicium, -i *n.* *v. multicia*.

multicolor, -is *adj.* 1) (*au propre*) *aux multiples couleurs, multicolore*: EPIST. var. III p. 206,1: quasi lapides preciosos -es. JOH. SCOT. glos. Mart. Cap. 34,15 p. 45,25 (*éd.* Lutz): iaspis gemma est -r. HROTSV. Gong. 161 p. 39: more suo flores inter bene -es perstrepat.

2) (*au fig.*) *varié (cf. français fam. 'de toutes les couleurs')*: THEOD. AMORB. Mart. 25: postquam... vir Deo

charus... expertus est... improborum -em blasphemiam. PETR. VENER. epist. IV col. 333^B: -em gregem pascendo.

multicoloriter [*multicolor*] (*au figuré*) *à la manière de ce qui est multicolore*: REIN. clar. script. col. 27^B: hoc *opusculum* etiam Pantherem pro varietate appellavi, quod prosa esset ac metris velut -r distinctum.

multicolorius, -a, -um *de couleurs variées, bigarré*: HILDUIN. transl. Dion. p. 10,3: equos quosdam -os. PETR. CELL. epist. I 46 col. 468^C: aliquid de pascha prosequar, quasi quendam pannum pretiosum et -um de divinis thesauris assumens. FULCH. hist. Hier. III 34 p. 737: per omnes vicos ornamenta -a extenduntur. *v. multicolor*.

multicornis, -e [*multum et cornu*] 1) *qui porte plusieurs cornes*: GUILL. S. THEOD. cant. p. 158,125: ipse etiam filius cervorum -ium. 2) (*au sens métaphorique*) *complexe*: GUILL. S. THEOD. cant. p. 158,125: sunt autem Judei unicornes, hoc est de singulari legis iustitia presumentes; sunt etiam -es in mandatis et ceremoniis, et multiplicibus observationibus legis gloriantes.

multidicus, -a, -um [*multum et dico*] *éloquent, verbeux, prolix (en bonne et en mauvaise part)*: SMAR. carm. III, 11 p. 618: ordine -o consperso semine vatum / continet in gremio digestos iste libellus. RATHER. epist. 2,5: excusationem depromerem inobedientie prosecutione -a. VITA Donat. (Catal. codd. hag. bibl. reg. Brux. II p. 5,7): -is Scripturarum videlicet preconiis commendatum.

multifacio 3. (*péj.*) *rendre multiple, faire plusieurs choses en une seule*: GIRALD. gemma II p. 290: provenit quod cum duas integre missas pre pudore quidam seu timore celebrare non audeant, unam duplificent, vel trificiant, vel etiam -ent, id est multarum facierum celebrant.

multifariam *adv.* *forme*: multifarium: JOH. SCOT. ier. Dion. IV 9 p. 265. multiphariam. HEX. PRIOR. I p. 175. 1) *de multiples manières*: JOH. SCOT. ier. Dion. IV 9 p. 265: innumerabiliter vel ut expressius transfertur, multipliciter vel -em. RATRAMN. an. p. 111,14: cum -m et locis et temporibus et qualitibus a se differant. RICHER. II p. 300: Fulco insolentie spiritu pacem -m turbaret. HEX. PRIOR. I p. 175: ecclesiam picturis et celaturis multiphariam decoravit. *expression avec multis modis*: ABBO FLOR. quest. col. 523^A: -m et multis modis. 2) *en beaucoup d'endroits*: PRUD. annal. Bertin. p. 31 (*éd.* Waitz): legatis -m discurrentibus.

multifarie *v. multifarius*.

multifariam *v. multifariam*.

multifarius, -a, -um *forme*: multipharius: UGUTIO s.v. moles. 1) *multiple, varié*: ALCUIN. cant. col. 652^D: labia sponse sunt doctores qui -os sensus sacris litteris inesse pandunt. JONAS AUREL. inst. reg. col. 281^B:

-arum calamitatum miseris. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1077 p. 304,10: tot insolentias, rapinas... et -as eorum insanias diutius pati recusans. ib. a. 1079 p. 322,37: -is figmentorum argutiis ac responsis. HEX. PRIOR. I p. 5: et quam mirifico ac -o decore adornavit.

2) (*au figuré*) qui prend des formes variées: VITA Rimb. 7 p. 86,2: quia... -am virtutum operationem uno caritatis munimine... tectam gestabat. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1077 p. 289,19: -o sermone. ib. a. 1080 p. 326,12: -a... acerbitate.

3) *éloquent, disert*: UGUTIO s.v. moles: multipharius, ... multum et variis modis loquens.

4) (*mus.*) qui se subdivise en plusieurs parties (*en parlant d'un chant*): GILLEB. carm. XLVI 4 p. 12 concinunt voce -a.

5) *empl. subst. n.plur., grande quantité, foule, multitude*: ANAST. in Mart. pap. col. 596^A: et -a... populorum... gemebant.

multifarie adv. forme: multipharie: JONAS AUREL. Hugb. p. 81 (*éd. Arndt*). TRANSL. Viti pref. p. 27,17.

1) *de multiples manières*: JONAS AUREL. Hugb. p. 81 (*éd. Arndt*): insignia Christi miracula, quibus -e sanctos suos glorificat. AGOBARD. disp. eccl. col. 247^B: -e in toto Scripture divine corpore demonstratur. GODESC. SAX. trin. p. 266,3: tam -e... hec supradictis adicere compellor. *expression avec multis modis*: TRANSL. Viti pref. p. 27,17: salutem nostram operatus es et hoc -e multisque modis. BERNARD. serm. sup. cant. t. I 2 p. 11: ecce hoc ipsum -e multisque modis et angeli... annuntiaverunt. ANNAL. Ianuens. p. 66 (a. 1162): Ianuensem ecclesiam, ..., -e multisque modis studuit sublimare.

2) *de toute espèce*: ANON. Has. 13: multitudo... -e debiliūm confluit.

multifer, -a, -um *multiple, varié*: SMAR. carm. I, XI 4 p. 613: est huius partis nimium latissimus ordo, / -r est peccus et violenta manus.

multificum, -i n. [multum et facio] *caractère multiple*: JOH. SCOT. versio Dion. Ar. I 13 col. 1063^B: eorum -um (*texte grec: ἀπειρόπουον*) et multiforme videns intellectualis theologus.

multifidus, -a, -um 1) *séparé en plusieurs parties*: UGUTIO s.v. moles: -us, -a, -um, id est fidus in multas partes. FULCH. hist. Hier. II 59 p. 600: quique eas *aquas*... cursibus vividis vias -as prebuit. GALTER. CASTIL. Alex. IV 401 col. 504^D: insula -i quam Tibridis alveus ambit.

2) (*au figuré*) *nombreux*: CARM. libr. II 5,3,4: in altam ingrediens Syon in collibus urbem / aurea -os pandit ad astra gradus.

multifluus, -a, -um *qui se répand partout*: 1) *au propre*: VITA Galli II 1 p. 429: Sol, qui -o distinguit lumine mundum. 2) *au figuré*: ECBAS. capt. 1052: -is

... diem verbis ducendo fatigant (= IUVENCUS I, 582). VITA Macar. 42 (MGH SS XV) p. 618,46: -e mortis. HERIC. vita Germ. metr. I 5,319: -a presul digressus ab urbe.

5 **multiforatis**, -e *percé de plusieurs trous*: GUILL. MALM. gesta reg. II 168 p. 196: per -es tractus aeree fistule modulatos clamores emittunt. id. gesta pont. III 217: -is asser.

multiformis, -e *forme*: multiformus: ANNAL. Fuld. Ratisb. a. 882 p. 109,14. 1) *adj.*: A) *qui prend des formes nombreuses, divers, de différentes formes* (UGUTIO s.v. formon: -is, -e id est multarum formarum): 1) *au propre*: VITA Ansb. p. 634,5: ob -em regni divisionem. ANNAL. Qued. p. 31,47: -is pecunie cumulum. BERNEL. abac. p. 383: -es abaci rationes. RADULF. LEOD. epist. I p. 514,12: triangulo quadratus inter -es figuras habetur continuus. ORD. Vit. hist. X 13 t. IV p. 83: -is visio... apparuit. 2) *au figuré*: JOH. SCOT. ier. Dion. IV 1 p. 261: quamvis enim formationes divine Scripture varie sint ac -es. GODESC. SAX. div. p. 159,22: gratia -is (VULG. I. Petr. 4,10. cf. CARTUL. Babenb. I 27 p. 38,26 [a. 1158]: ex -i gracia Spiritus Sancti). ANNAL. FULD. Ratisb. a. 882 p. 109,14: -is nuntiis Maravorum... receptis. GERARD. MORES. delib. p. 233: -ium nequitiarum spiritus (ib. p. 290). THIETM. 8,14: imperatoris Heinrici -em benivolentiam. RICHARD. S. VICT. trin. II 23 col. 914^B: qui quantum ad se semper est uniformis, in aliis et aliis invenitur -is. ANNAL. Eins. a. 1192 p. 148,46 (MGH SS. III): -es fraud(um) insidias. PONTIF. Rom. I p. 127,4: demones... cum omni nequitia eorum -i.

B) *versatile*: ANAST. chron. p. 323,19: quod cum -is Nicephorus agnovisset.

II) *subst. n., forme multiple*: JOH. SCOT. versio Dion. Ar. I 13 col. 1063^B: eorum multificum et -e videns intellectualis theologus.

35 **multiformiter de multiples manières**: VITA Ansb. p. 630,7: ut eorum temperaret -r merorem. JOH. SCOT. versio Max. 8 col. 1220^C: ut ... Deum -r laudent. LANFR. comm. Pauli Ephes. 8 col. 294^A: ipsa secula in ipso Dei ordine -r variantur. STEPH. TORN. summa 1,20 p. 266: de sanguinis effusione -r distinguunt. RICHARD. S. VICT. decl. script. col. 259^D: modus... expurgationis -r agitur, arguendo, orando, confitendo. GERARD. MORES. delib. p. 210: -r insipientes.

45 **multiformitas**, -tis f. [multiformis] *multiplicité des formes, multiformité*: HILDUIN. transi. Dion. p. 11,4: non celestibus et divinis simplicitatibus terrestres et novissimas imponere -tes. JOH. SCOT. ier. Dion. 1 col. 134^C: in omnibus multiformis est et -s omnium et maxime in angelicis et humanis mentibus. ANSELM. HAV. dial. prol. col. 1141^B: librum de una forma credendi et -te vivendi. RICHARD. S. VICT. trin. V 23 col. 966^A: in his omnibus una veritas, etiam si sit de ea loquendi -s. CARTUL. Babenb. I 29 p. 43,33 (a. 1161):

cum ex diversarum gentium moribus diversis non modicam sepe numero contingat surrepere -tem animorum.

multiformiter v. *multiformis*.

multiformus, -a, -um v. *multiformis*.

multigamus, -a, -um [multum et γάμος; sur le modèle de πολύγαμος] *polygame*: RATHER. cont. col. 500^C: Si non bigami..., qualiter -i? ib. col. 512^A: non tam bigamus quam -s effectus.

(**multigenus**), -a, -um 1) *multiple, de multiples sortes*: THEODULF. carm. LXXV 10 p. 574: -is epulis perfructura diu. AMALAR. inst. sanct. II 7 col. 959^C: -is deliciis. ODD CLUN. occ. p. 29: -as rerum species. RATHER. Metr. (rec. A) col. 453^B: huius itaque incomprehensibilitatis -a mysteria. EPIST. Tegerns. 1 69: -is victimis.

2) *d'origines diverses*: GESTA Franc. expug. Hier. 15 p. 500: multitudine... barbarorum et -arum nationum. LAMB. ARD. hist. Ghisn. 89 p. 603, 23: aliosque filios innumerabiles et filias -as.

multigona, -e f. [forme hybride de multum et -γωνία sur le modèle de πολύγωνον] *polygone*: JOH. SCOT. divis. nat. I 26 col. 473^A: sive in naturalibus corporibus, seu in geometricis, ut sunt plane, triangule, quadrata, -e, rotunde, solida etiam in superficie, ut sunt cubica, conica, spherica.

multilaudus, -a, -um [multum et laus] *plein de louanges (sens actif)*: HILDUIN. transl. Dion. p. 27,9: -am illam tradebat terrenis glorificationem. JOH. SCOT. ier. Dion. col. 268^A: -a illa ymnologia. THEOD. EUCH. transl. Celsi 115: -a gratiarum actione.

multilo 1. v. *multilo*.

multiloquax, -cis *bavard*: ALCUIN. carm. LXII 174 p. 280: insipiens loquitur spretum sine tempore verbum / -x animum... denudat.

multiloquium, -i n. *bavardage, prolixité*: SMAR. diad. col. 624^A: abstinentia escarum et a -o lingue. ib. col. 634^C: et si in -o extollamur, coram Domino non absolvimur. id. reg. Bened. col. 801^D: ne in -um inconsiderato lingua cadat. RATHER. conf. col. 421^D: ab indiscreto silentio ad -um. ABELARD. reg. monial. p. 244: otiosum verbum seu superfluum idem est quod -um. PETR. VENER. epist. I 20 col. 92^C: eis... ex taciturnitate -um. *au plur. bavardages*: STATUT. Cisterc. p. 58 (a. 1154): prohibeantur -ia monachorum in adventu abbatum.

multiloquor 3. [multum et loquor] *bavarder*: EPIST. Worm. I, 59 p. 99,14: posset domine servus tuus -endo diem producere longum.

multiloquus, -a, -um 1) *bavard, verbeux*: WALAHFR. carm. 5, 41,2: limaces quoque -os mutasque cicadas. SMAR. reg. Bened. col. 847^C: qui sepius iuraverit, qui -us fuerit. OSBERN. lib. mirac. p. 148,29: et nunc simulabat se mutum, nunc ostendebat sine modo -um.

2) (*au figuré*) *prolixe*: JOH. SCOT. versio Dion. Ar. IV 1 col. 1173^C: -a est optima omnium causa, et brevilo-

qua simul. JOH. FULD. carm. 2: ad iuvenes converte tuam... musam / ludere qui possunt carmine -o. CHRON. Reinh. a. 1191 p. 548,36: -a relacione.

multimembris, -e [multum et membrum] *qui a plusieurs parties*: LABORANS iustit. p. 14,22: est et hoc nuperrime positum -e, quod ad presens subdividere propositi festina brevitatis intermittit.

multimode v. *multimodus*.

multimodam adv. [sur le modèle de bifariam] *de beaucoup de manières*: MON. Strig. I p. 109 (a. 1156) 1347: placuit... archyepiscopo ut... statutum ob -m. detrahencium atque calumpnancium versucias proprio sigillo confirmatum... relinqueret.

multimodis adv. *de beaucoup de manières, très*: ACTA pont. Rom. Gall. IV 204 p. 354 (a. 1179): unde quies fratrum -s turbabatur. ADAM EYN. Hugon. 4,8 p. 190: negotium..., modice fructuosum, -s damnosum.

multimodus, -a, -um 1) *de diverses sortes, varié*: a) *au plur.*: ALCUIN. cant. col. 661^B: mandragora propter -a medicaminum genera. ADALB. MAGD. chron. p. 162: ob -as sibi... illatas iniurias. ANSELM. CANT. incarn. verbi 2 col. 263^D: ad -os errores per intellectus defectum... descendere. CARTUL. S. Ben. Divion. 295 p. 78 (a. 1030): cum -a esse constet misericordie opera. THEOFR. Willibr. 36 p. 483b: -as... grates ei solventes. GESTA abb. Trud. XIII 4 p. 313: -as bellorum varietates. ANNAL. Magd. II a. 1029: ducere -as legiones in Poloniam decrevit. GESTA Franc. expug. Hier. 23 p. 505: utensilia -a aurea et argentea. ORD. VIT. hist. IX 8 t. III p. 519: -is onustos victualibus. ACTA pont. Rom. ined. I 298 p. 267 (a. 1166—79): infirmis -a humanitatis obsequia exhibentur. ADAM PONT. utens. p. 135: archa... que reclusas -as continebat... apices, coronas, infulas. b) *au sing.*: GERH. AUG. vita Udalt. 25 p. 410, 5: -am salutem remandavit. FULCH. hist. Hier. III 41 p. 760: pecuniam -am secum asportasse. *employé comme subst. au neutre plur.*: *beaucoup de choses*: ROB. TORIG. chron. t. I a. 1118 p. 155: -a dicere per singula si volumus.

2) *au figuré*: a) *qui prend des formes variées*: CARTA a. 864 (Tiraboschi, Mem. Mod. 43,2): ob -e dilectionis auguste Ingelhelberge. b) *qui porte sur différents sujets*: LAMB. ATREB. epist. 114 col. 689^B: post -am ventilationem. CARTUL. Saviniac. 939 p. 506 (a. 1111): post -am disceptationem.

3) *aux multiples ressources, habile*: ANNAL. Ottenb. II a. 1180 p. 315, 40: Isingrimus abbas, in prediis et aliis rebus ecclesie acquirendis -us.

multimode *de nombreuses manières*: GESTA Apoll. 487 p. 498: -eque suum cuncti planxere patronum. STEPH. LEOD. Lamb. p. 385,19: super hoc -e argumentantibus. RATHER. prel. col. 342^A: dum me aliquid ex his retractando recolere potius se -e sim gavisus. id. cont. col. 503^B: -e a sanctis canonibus redargutus,

nec ullo modo correctus. RAYM. POD. 20 p. 297: -e nos deridentes. GESTA Steph. p. 89: -e Deum offenderant. GIRALD. topogr. 3,14 p. 160: creator a creaturis -e laudari non renuit.

multinubus, -a, -um *marié plusieurs fois*: 1) *adj.*: RATHER. cont. col. 513^B: 'Qui dicis non moechandum' ullo modo, mille modis in actitando 'moecharis', -us dum quoque non esse vereris. GUILL. MALM. gesta reg. II p. 456: -o concubinato voluptatem exercens. 2) *subst. m.*: RATHER. cont. col. 498^B: de -is vero, quid in concilio eodem legatur, inquire tit. III.

multio, -nis *f.* (*v. Thes. l. l. VIII 1590, 55*). *supplice*: TRANSL. CHRYS. 12: tunc -ne sanctorum carum confractum est.

multipartitus, -a -um *forme*: **multiptertitus**: THEODULF. Spir. Sanct. col. 273^B: *qui se divide en parties nombreuses*: THEODULF. Spir. Sanct. col. 273^B: ignearum linguarum multiptertita distributio proprie ad Sancti Spiritus personam pertinere monstratur. JOH. SCOT. ier. Dion. 15,1 col. 251^C: ad dividuam et -am latitudinem multiformis angelicarum specificationum varietatis. ib. col. 252^A: ad dividuam et -am latitudinem, hoc est, multiplicem rerum visibilium superficiem. WOLFHARD. Waldb. 3,1 (prol.): -is anfractuum secularium occupationibus pressus.

multiptertitus, -a, -um *v. multipartitus*.

multipes, -dis 1) *adj.*, *qui a de nombreux pieds*: JOH. SCOT. versio Dion. Ar. I 2 col. 1039^C: celestes et deiformes animos -des esse quosdam, et multorum vultuum et ad boum pecudalitem... effiguratos. 2) *subst. m.*, *mille-pattes, insecte*: HRABAN. univ. VIII, IV col. 235^C: -s, vermis terrenus, ex multitudine pedum vocatus, qui contractus in globum complicatus, nascitur sub petris ex humore et terra. GODESC. SAX. anima p. 290,2: vermis qui propter multitudinem pedum -s nuncupatur. UGUTIO s.v. moles: -s, -dis, vermis multos habens pedes.

multiptetax [multum et peto] (*au figuré qui réclame avec insistance, assoiffé de*: FRITHEG. Wilfr. col. 983^B: tellus... / -x olim scelerum, cultrixque deorum, / Anglicus extruso colit hanc anhleta (*i. athleta*) Britanno.

multiphariam *adv. v. multifariam*.

multipharie *v. multifarius*.

multipharius, -a, -um *v. multifarius*.

multiplex, -cis *adj. faute de copiste?*: GERARD. MORES. delib. p. 210: ad multiplicem (*pour multiplicationem*) generationis. *forme: gén. sing. multiplici*: ERMENR. SVAL. pref. 3. 1) *adj.*: a) *multiple, abondant, varié*: FORM. Salisb. 47 p. 449,23: sancta... Trinitas... vobis... dona -ciora concedat. LIUTG. Greg. 11 in.: in discipulorum -ci benedictione. WALAHER. hort. 11: -ces holitoris opes. ib. 88: cum -ci vigeat virtute medel(1)e. RIMB. Ansc. 1 p. 19 (20): -cia mala temporaliter timeamus. HROTSV. Gong. 92 p. 37: quis latuit pictum

vernanti flore locellum, / tectum -cis germinis atque comis. EPIST. Tegerns. I 53: -cissimas in Domino salutes. THANGM. Bernw. 49: *monasterium* -ci... ornatu perfectum. GERARD. MORES. delib. p. 192: ecclesiam... -cium... gratiarum muneribus exhilaratam. ib. p. 196: ad fructum -cem. EADM. Osw. p. 1: gesta... quo -ciora, eo animis ad multa divisio videntur ad legendum onerosiora. ADAM PONT. utens. p. 129: apothecam et horrea entheca -ci referta videbamus. ACTA pont. Rom. ined. I 419 p. 360 (a. 1193): vita laudabili atque miraculis -cibus. *expression péjorative*: in sermone multiplex, *bavard*: ANDR. CAPELL. III p. 340: mulier omnis... naturaliter invenitur... inconstans, in sermone -x, inobediens.

b) (*avec idée d'accroissement*) *qui se multiplie, plus grand*: LIUTG. Greg. 2 p. 69,26: augebat Deus cotidie -ci numero. HRABAN. carm. 18, 53: ut tua -ci concrescat gloria laude. EKKEH. IV bened. I 54,69: letetur sterilis numero -ce prolis.

c) *qui prend un aspect varié, aux multiples reflets*: WALTH. SPIR. Christoph. II 1,151: -ci caput irradiata metallo.

d) (*au figuré*) *multiple, qui prend des formes variées*: ERMENR. SVAL. pref. 3: quia magni ac -ci ingenii vir sapiens habearis. RATRAMN. an. p. 43,29: -cem... disputationem. FROUM. epist. 17: -cis bonitatis amatori. DIPL. Henr. III 70 p. 92,17 (a. 1041): -cem probitatem. GERARD. MORES. delib. p. 277: quis... vult meditari evangeliorum dicta, his inveniet -cia. quibus optime indagatis, prophetiam (*i. propheticam*) et apostolicam exuberat unionem. LEGEND. Steph. maior (SS II p. 385): vestimentis... -cibus adornavit (*sc. episcopatum Vespriense*). PONTIF. Rom. I p. 211,22: veniat super nos -x misericordia tua. ib. I p. 276,18: -ci pietate.

e) *multiple, formé de plusieurs éléments, qui se subdivise*: CAND. FULD. Eigel. I 5 p. 224,37: -ces syllogismos. HRABAN. epist. 34 p. 468,10: -x odor. ANAST. chron. p. 37,2: turris constructa est, atque vox -x una prisca lingua effecta. JOH. FISCANN. conf. theol. I p. 114,128: tu vero unitas deitatis, personarum pluralitate -x. ADELARD. BATH. cod. et div. p. 4,19: -cem labyrinthum. PETR. LOMB. sent. I 23,6: sicut in Trinitate non est diversitas, ita nec multiplicitas; et ideo non est dicendus Deus -x sed trinus et simplex.

f) (*au figuré*) *qui fait partie d'une collectivité*: BRUNO QUERF. frat. 29: quidam novicius bone qualitatis secundum -x obedire et magne puritatis secundum simplex vivere.

g) *fréquent, plusieurs fois répété*: GERH. AUG. vita Udalr. capit. 9: de -ci eius ammonitione. PRAY. 268 Miss.: tribulaciones cordis nostri -ci miseracione letifices.

h) *fourbe*: GUILL. TYR. hist. rer. transm. XIV 20 p. 636: patriarcha subdolos et in omni via sua -x.

i) (*arithm.*) *multiple*: Mus. Ench. p. 198: -x est ine-

qualitas, ubi maior numerus habet in se minorem bis aut ter aut quater aut multipliciter.

2) *employé adv.*: a) *au positif, maintes fois*: CARTUL. S. Ben. Divion. 428 p. 205 (a. 1110): -x fore utiliter comprobatur, cum litterarum monumentis elemosine fidelium commendantur. b) *au comparatif neutre, de plus en plus*: ANSCAR. mirac. Willeh. 2(1): de die in diem -tius crescere. VITA WILLEH. 8: -ius augmentando. WALAHFR. exord. 26 p. 507,27: crescente enim fidelium numero et heresium pestilentia -cius pacem maculante catholicam necesse erat. GESTA Serv. Tung. p. 100: nobis singulariter neci destinatis custodia solito -cius ingravatur. GESTA Steph. p. 17: de eiusdem libertate -cius restauranda.

3) *subst. m.*: a) *sing (math.): multiple (superdivisant)*: Mus. Ench. p. 199: quinta est inequalitas, que -x superpartiens appellatur. Ea fit, quotiens numerus ad numerum comparatus habet in se alium numerum totum plus quam semel, et eius duas vel tres vel quotlibet plures particulas, secundum numeri superpartientis figuram. FRUTOLF. ?rhythimach. 1,7: omnes species -cis, superparticularis superpartientis. *multiple (superparticulier)*: Mus. Ench. p. 199: quarum prior -x superparticularis dicitur, que ex utrisque consistit, ut II ad V et III. ad VII... quod enim comparatum numerum plus quam semel habet, -cis est, quod minorem in habenda parte transcendit, superparticularis. b) *pl., un grand nombre de personnes*: ERMENR. Sval. 10 p. 163,2: hec... fidem -cibus prebent.

multipliciter, *forme multipliciter*: PRUD. ann. Bert. p. 11 (*vix recte Waitz, multipliciter Pertz*) 1) *de manières multiples (nombreuses ou variées)*: LUDOW. GERM. epist. ad Hadr. 2 p. 252,21: postquam -r... Nikolaus papa... omni ecclesiastico officio Theutgaudum et Guntarium penitus privavit. RATRAMN. an. p. 44,14: sed dicimus quod -r sit intelligendum. GERARD. MORES. delib. p. 288: triplicem... philosophiam circa discursam disciplinam -r reor inspectam. LANFR. epist. col. 547^B: omnipotens Deus... -r tibi rependat. (*avec un adj. équivaut à un superl.*): REGINO chron. pref.: philosophie studiis -r insignito domno Adalberoni.

2) *de nombreuses fois (avec idée de répétition)*: RIMB. Ansc. p. 48,38: iustum non esse -r asserens. ABBO FLOR. cycl. decenn. col. 571^B: -r exopto. GUILL. CAMP. dial. col. 1066^A: alia quoque ad medicinam prosunt quibus sapientes medici -r utuntur. ACTA pont. Rom. Gall. IV 177 p. 319 (a. 1160—76): -r et varie molestare presumunt. *spéc. (sens. arithm.)*: Mus. Ench. p. 198: multiplex est inequalitas, ubi maior numerus habet in se minorem bis aut ter aut quater aut -r.

3) *en multiples morceaux*: GUBERT. Nov. gesta Franc. IV 3 col. 734^D: -r rasilis hasta confringitur.

multiplica, -e f. [multiplicus] *vêtement plissé*: UGUTIO s.v. plico: hec -a, id est vestis habens multas plicas.

multiplicatim [multiplico 1.] *en multipliant*: CARTA a. 1186 (Favresse, Actes intéressant la ville de Bruxelles dans Bull. de la Commission Royale d'Histoire CIII [1938] p. 371): insistere deposcimus, ut, in predicta caritate firmati, -m vobiscum boni fructum operis in die Domini reportetis.

multiplicatio, -nis f. 1) *multiplication, accroissement, augmentation*: a) *en parlant de choses qui se comptent*: LIUTG. Greg. 3: dedit et benedictionem in -ne et profectu discipulorum. VITA Magni 45: et propter illorum -nem (*i. ursorum*). WOLFHER. HILD. Godeh. II 11: que (*i. virgulta*) totum etiam atrium sua -ne repleverunt. ACTA pont. Rom. Gall. IV 194 p. 339 (a. 1178): capellas... pro... -ne populi constitutas. ACTA Phil. Aug. I 30 p. 41 (a. 1181): nec eos causaretur de usura... neque de aliqua pecunie sue -ne. STATUT. Cisterc. p. 208 (a. 1196): libenter eis numeri sui -o concedetur. b) *avec un terme abstrait*: CARTUL. Naumb. 213 p. 192 (a. 1153): gratie -nem. c) *abs.*: ROB. MELODUN. sent. I, V 24 (*éd. Martin* 2 p. 188): operationem vero gubernationis ac propagationis, -nis et sustent(at)ionis ab eis (*i. proprietatibus personalibus*) removeere superfluum est.

2) (*arithm.*) *multiplication*: Ps. BOET. abac. p. 157: ne in -nibus et partitionibus... fallerentur. ANON. geom. II p. 364: has... umbras proportionem ad -nem in tabula describemus. GERBERT. epist. p. 101: de -ne et divisione numerorum libellum. ANON. minut. p. 229: de -ne in libris plurimis abunde tractatur. HERIG. reg. p. 208: -o singularium quorum multiplicatores in sua sede constituunt digitos et in secundo a se loco mittunt articulos. FRUTOLF. ?rhythimach. 1,12 p. 177,23: ad inveniendas... numerorum -nes alternas huic arti necessarias.

3) *au figuré, grandeur, ampleur*: GERARD. MORES. delib. p. 29: ut resurgant secundum -nem totius Divinitatis misericordie.

multiplicativus, -a, -um *en étant multiplié (aliter Thes. l. I. VIII 1595, 48)*: ALEX. NECK. nat. rer. 295: numerus... diminutus est cuius partes -e reddunt summam minorem toto, ut octonarius.

multiplicator, -is m. *qui multiplie, multiplicateur*: Ps. BOET. abac. p. 156: quid -es, quidve divisores. ib.: -es... numeri mutua in semet replicatione volvuntur. HERIG. reg. p. 208: multiplicatio singularium quorum -es in sua sede constituunt digitos et in secundo a se loco mittunt articulos. WAZO ? Gerb. reg. p. 252: qui ex multiplicandis per -es procreati fuerint. ib. p. 256: per binarium singularem -em. ib. p. 270: unus binarius -r et alter in singularibus multiplicandus. ib. p. 271: unus videlicet -r supra et alter multiplicandus infra. ADELARD. BATH. alchor. I p. 19: secunda unitas, que decem significat, qui denarius est -r.

multiplicatrix, -cis adj. [multiplicator] *qui multiplie (en parlant de la roue de multiplication de l'abaque)*:

WAZO ? Gerb. reg., p. 261: rursus transferatur illa -x rota ad principium suorum multiplicatorum.

multiplicenter v. *multipliciter*.

multiplicitas, -tis f. 1) *multiplicité, grande quantité*: PAUL. DIAC. homil. sanct. col. 1575^A: miraculorum -te. WALAHFR. exord. 23 p. 500,8: -tem officiorum. HARIULF. chron. Centul. I 20 p. 33: ille aves, quarum -te nemora replebantur. HARTV. legend. Steph. (SS II p. 438): beneficiorum... -tem. CARTUL. Xant. 41 p. 31 (a. 1168): negotiorum -te. RADULF. DIC. I p. 353: gaze multiplices... donariorum -te possent exinaniri. *spécialement (par redondance) au pluriel*: GUIBERT. NOV. trop. II 10, 1 col. 391^A: sine operibus sibi verborum -tes exaggerant.

2) *multiplicité, diversité*: ODO CLUN. epist. Job col. 211^D: legis -tem. TRANSL. Modo. 2 p. 290,42: pro fidelis servitii -te. MIRAC. Modo. 2 p. 311b,45: est enim homo... mentis -te varius. CARTUL. Compend. I 42 p. 86 (a. 1108—26): ob dignitatem singularis sanctuarii ususque sui -tem.

3) (*philos.*) *multiplicité, fait d'être formé d'éléments multiples*: GERARD. MORES. delib. p. 274: nunquam deficiet in fidelibus simplex -s et eruditio beatissima. ABELARD. gloss. Porph. I p. 382,9: -s propositionis aliquando ex parte multiplici continget, aliquando ex ancipiti constructione. ROB. MELODUN. sent. I, IV 8 (éd. Martin 2 p. 110): nulli quippe impossibile videri debet simplicem illam eternam essentiam sine ulla divisione et absque omni -te atque variatione tres esse personas. HERIB. BOS. mel. col. 1352^C: nec diversitas vel -s, sed sola unitas. DOM. GUNDISS. unit. p. 5: create unitati accidit -s et diversitas et mutabilitas.

4) *augmentation*: GUILL. TYR. hist. rer. transm. prol. p. 4: hoc igitur dilemma et -tem periculi in presenti nobis videmur incidisse.

5) *multiplication (opération mathématique)*: OCREAT. Helceph. p. 133: naturali multiplicatione a prima specie -tis que est decupla.

multipliciter v. *multiplex*.

multiplicitus [multiplex, sur le modèle de radicitus, funditus, humanitus etc.] *de multiples manières (avec idée de répétition)*: MIRAC. Far. p. 617: demon -s frendere et obsessam coepit acrius vexare.

multiplico 1. *forme: part. passé abl. plur.* -antibus: GUARIMP. 201,19.

I) *plier plusieurs fois*: ALAN. INS. parab. col. 587^C: parvula venalem comprehendit mantica telam, / et iacet exiguo -ata loco.

II) *multiplier*: A) *rendre plus nombreux*: HRABAN. carm. 13,14: sacrum -are gregem. ib. 13,44: talenta sibi -are data. POETA SAXO 5,676: o quam letus erit sibimet commissa talenta presentans grandi -ata lucro. HROTSV. Dulc. XII 2: et nova in dies supplicia -abo. GERH. AUG. vita Udalr. 9 p. 398,7: progenies hominum

postea non -abatur. RAYM. POD. 20 p. 301: -abantur lites. WIPO gesta 28: raro canes rabidi foeturam -abunt. HELM. 110 p. 218,14: -antur ecclesie et numerus ministrorum Christi. THEOD. PALID. annal. a. 1159 p. 90,55: propter -andam christianitatem in Sclavia. *au passif, devenir plus nombreux*: LIBELL. Baw. et Car. 10 p. 11: coeperunt populi sive Sclavi vel Bagoarii inhabitare terram... et -ari. LEGEND. Steph. minor. (SS II) p. 396: dum longe lateque sancti Dei cultores -arentur.

B) *accroître, augmenter*: 1) *s'appliquant à des choses mesurables*: HROTSV. Mar. 73 p. 7: ut propria substantiola bene -ata / ipsius gentis proceres precelleret omnes. CONSUET. Trev. 43 p. 47,21: oblatas... ipsi custodes operentur... ipsaque farinula similaginis -etur, purificetur et massa sine fermento conficiatur. *spécialement*: a) *construit avec l'infinitif pour insister sur l'idée d'abondance*: BERNARD, serm. sup. cant. I 18 p. 106,9: visitavit terram et inebriavit eam, -avit locupletare eam (cf. ib. II 54 p. 104). b) *avec in, accroître en transformant*: HUGO S. VICT. quest. ined. 2 p. 185: costa Ade -ata est in corpus mulieris. c) *enrichir*: DIPL. Henr. II 403 p. 518,1 (a. 1019): sanctam Dei ecclesiam... cres<cere et> -are donis et augmentis. DIPL. Otton. I 82 p. 162,16 (spur. XI^{med}): vite... monastice normam pio -are cernens intuitu (cf. SIGEBERT. GEM. gesta col. 600^C). CALIXT. II serm. Jacob. col. 1381^{C-D}: largos -at, avaros damnat. *au passif, s'enrichir*: HIST. peregr. p. 170,7: qui paulo ante fuerant egentes et miseri, modo... / a fructu frumenti, vini et olei -ati sunt et ditati. 2) *s'appliquant à des sujets abstraits*: WALAHFR. carm. 5,37,18: pacem... firmet, -et, foveat. WETT. Gall. 26 p. 270,44: fratribusque congregatis oratio -abatur. PRAY. 180 Miss.: -a super nos misericordiam tuam. ib. 241 Miss.: -a... gratiam tuam. S. STEPH. decr. I 1: *divinas res* -are. ACTA pont. Rom. Gall. II 259 p. 351 (a. 1184—85): quod reddente Domino cum -ato fructu recolligere debeamus in celis. 3) *s'appliquant à l'œuvre divine*: GODESC. SAX. anima p. 288,14: non animas novas creando sed ex una anima ceteras animas -ando.

C) *multiplier, répéter*: LEGEND. Emer. (SS II) p. 452: alii... unum, alii tria, alii... quinque, postremo uni septem oscula continuavit, eumque cui septena -averat oscula virginalem vitam perduxisse asseruit. VITA Norb. I 10 p. 680,26: cum autem sacerdos -aret exorcismos, demon iterum respondit.

D) *multiplier (sens arithm.)*: FRUTOLF.? rhythmic. 1,14 p. 180,16,17: si numerus altrinsecus circumponatur contrarie partis numeris, qui -ati aut iuncti medium afficiant, auferatur. Quia diversum est quod diximus -ati aut iuncti.

E) *additionner*: DIPL. Henr. II 479 p. 611,12 (a. 1022): omnes... hi mansi in unum simul collecti et -ati fiunt quadringenti et XVI.

multiplicans, -tis *m. nombre par lequel on en multiplie un autre, multiplicateur*: OCREAT. Helceph. p. 135: dein minimum -antium sub maximo multiplicandorum. ADELARD. BATH. alchor. I p. 19: ponatur prima multiplicandi sub extrema -antis hoc modo 10¹⁰. ib: -antem multiplicatumque novenario dividentes.

multiplicatus, -a, -um 1) *multiplicateur*: UGUTIO s.v. dya: numeralia vocabula -ata, sunt illa per que fit multiplicatio cardinalium numerorum ut semel, bis, ter, quater. 2) *nombre à multiplier par un autre*: ADELARD. BATH. alchor. I p. 19: multiplicantem -atumque novenario dividentes.

multiplicandus, -i *m. nombre à multiplier par un autre, multiplicande*: WAZO ? Gerb. reg. p. 270: unus binarius multiplicator et alter in singularibus -andus. ib. p. 271: unus videlicet multiplicator supra et alter -andus infra. OCREAT. Helceph. p. 135: dein minimum multiplicantium sub maximo -andorum.

multipotens, -tis *adj., très puissant*: JOH. SCOT. versio Dion. Ar. III 8 col. 1156^D: causalis ens et -s. EKKEH. IV bened. I 47,20: cum Juda Simonem factis lege -tem.

multirumiger, -a, -um [multum et rumigeror] *retentissant*: LIUTPR. antap. 5,21 p. 142,20: fit -r sonitus.

multisonus, -a, -um *qui fait du bruit*: 1) *à plusieurs voix (en parlant du chant des oiseaux)*: WANDALB. mens. 91: tum sturni, merule, turdi silvisque volucres / suete -o permulcent aera cantu. 2) *bavard (en parlant des personnes)*: LIUTPR. legat. 47 p. 200,29: qui in aliis rebus sepe videor spermologus et -us, in hac, ut piscis, videor insonus.

multitius, -a, -um *erreur pour multaticius? forme: acc. plur. fém. -is*: CARTA a. 840 (Tiraboschi, Mem. Mod. 31,1) *qui provient d'une amende*: CARTA a. 840 (Tiraboschi, Mem. Mod. 31,1): ecclesie libras triginta -is(?) persolvat.

multitotiens, *v. multotiens*.

multitudo, -inis *f. I) grande quantité*: A) *de gens*: 1) *foule, multitude*: a) *abs.*: TRAD. Frising. 328 (a. 814): coram illa -ine qui ad illam celebritatem venerat. RUD. FULD. mirac. 2 p. 331,48: inter ceteras -ines que ad orandum confluebant. THANGM. Bernw. 13 p. 764,19: destitutus itaque archiepiscopus -inis favore. LEGEND. Gerh. maior (SS. II) p. 495: num sufficio huic... -ini in utroque preesse officio, cantus videlicet et lecture. b) *avec adj.*: GERH. AUG. vita Udalr. 9 p. 396,10: angelica canit -o. ROB. MON. REM. hist. Hier. VII 3 p. 823: omnis itaque plebeia -o gavisus est. c) *avec gén.*: EIGIL. Sturm. 13: hominum. GODESC. SAX. div. p. 310,17: sanctorum. RICHER. II p. 24: episcoporum. THANGM. Bernw. 1 p. 758,31: epeborum. LEGEND. Gerh. maior (SS. II) p. 501: Ungarorum. ANON. Gesta Hung. c. 8: Ruthenorum et Cumanorum. ib. 53: Lombardorum. *spécialement avec populi ou populorum, la foule, le peuple*: ANNAL. Bertin. p. 2: veniens

Pippinus cum -ine populi (LEGEND. Gerh. maior. [SS. II] p. 494. ib. II p. 504). CARTUL. Sangall. II 680 p. 282 (a. 890): cum reliqua populorum -ine in unum fecit convenire (ANON. Gesta Hung. c. 1. ib. c. 5). d) *avec de et abl.*: ANNAL. Xant. a. 835: de paganis non minima -o. e) *la foule personnifiée*: WETT. Gall. 25 p. 270,8: vox -inis elevabatur. PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1462^D: sermo eius quasi vox -inis loquentis. f) *sens péjoratif*: GERARD. MORES. delib. p. 234. p. 253. 2) *avec gén. dans le sens d'omnes, tous*: DIPL. Otton. II 243 p. 274,2 (a. 981): omnium... fidelium... presentium scilicet ac futurorum comperiat -o. GERH. AUG. vita Udalr. 2: -ine clericorum adiuvante. 3) *en parlant d'une communauté monastique*: VITA Audomari p. 755,4: abbate, qui tunc in predicto monasterio... monachorum -ini preerat. ib. p. 761,9: Mummolinum -ini preposuit monachorum. CAND. FULD. Eigil. I 6: universa -o monachorum consensit. VITA Winn. I p. 769,21: Christi confessor Bertinus... in Sithiu monasterio -ini preerat monachorum. 4) *(sens milit.) troupe*: a) *abs.*: WIDUK. 1,9 p. 15: reliqua -ine extra castra dimissa. ib. 3,36: cum -o machinas muris adplicari non sineret. GERH. AUG. vita Udalr. p. 399,12: se in Augusta civitate posse cum -ine parva defendere. ADALBOLD. Henr. II col. 103^B: clusas... quas Harduinus cum plurima -ine tuebatur. b) *avec gén.*: GUILL. PICT. gesta p. 4: ubi -inem Anglorum offendit maximam se ad intercessionem sui operientem (cf. sens II). LEGEND. Gerh. maior (SS. II) p. 489: militum et nobilium (ANON. Gesta Hung. c. 10). 5) *en parlant de l'entourage royal*: DIPL. Ludow. Germ. 72 (a. 855): Ernst comes regalem -inem vulgique summam interrogavit quid iusticie esset peragendum. 6) *en parlant des sectes*: GERARD. MORES. delib. p. 97: totus mundus talium -inum impiissimorum plenus fuit.

B) *de choses*: 1) *abondance*: a) *abs.*: LAMB. HERSF. annal. a. 1070 p. 118,5: vinearum tanta fertilitas fuit, ut plerisque in locis pre -ine vix colligi vindemia posset. b) *avec gén.*: OTTO FRIS. gesta 1,33 p. 52,33: ex pulveris -ine. ib. 2,20 p. 122,25: ex subita imbrium -ine. 2) *grand nombre, multitude*: THEGAN. Ludow. 6: criminum -o.

II) *nombre, quantité (avec un mot impliquant une notion quantitative)*: A) *abs.*: THIETM. 6,58: exercitus... -ine parvus, virtute magnus est. ANNAL. Altah. a. 1044 p. 36,32: freti erant de nostre -inis raritate et sui exercitus -ine. B) *avec gén.*: HRABAN. epist. 57: non -ine multorum populorum, sed ingenio et exercitio fortium... victoriam ministrari. C) *avec adj. de quantité*: 1) *en parlant de gens on retrouve la notion de foule, multitude*: a) *sans détermination*: ANNAL. Maxim. I a. 777: ubi -o magna baptizatus est. HRABAN. inst. cler. 1,6 p. 20,13: ut... usus in populo innumeras -ines facile gubernaret. RATHER. phren. col. 378^A: favore tam

egregii cleri, tam copiose -inis. ADALBOLD. Henr. II col. 92^D–93^A: Rhenum... transivit, cum maxima -ine. b) *avec gén.*: WALAHFR. Otm. 9: quomodo paucis panibus -ines hominum paverit numerosas. MEGINH. Alex. 6: magnis undique -inibus, virorum scilicet ac mulierum... occurrentibus. Ivo epist. I p. 140 (a. 1094–95): innumera adversariorum tuorum -ine. ACTA pont. Rom. Gall. IV 185 p. 327 (a. 1176): cum monasterium vestrum numerosa monialium -ine sit gravatum. c) *avec ex et abl.*: VITA Liutb. 26 p. 30,18: tanta -o ex illis intraverat (*cf. sens I*) A) 4). 2) *en parlant d'animaux*: ANNAL. Hild. a. 1037 p. 41,38: cum inenumerabili equorum armentorumque -ine. 3) *en parlant d'un groupe, partie, quantité*: WIPO gesta 37: maxima -o exercitus periit.

III) (*math. et philos.*) *quantité composée d'unités distinctes*: GERARD. MORES. delib. p. 52. *opp. unitate*: ib. p. 233. ABELARD. gloss. ad categ. p. 168,11: ut longitudo per lineam, -o per numerum. ADELARD. BATH. eod. et div. p. 24,15: in parem atque in inparem disiungens numerum arithmetica; ipsasque has species difinitione subtili consequenter discernit secundum duorum generum contrarias qualitates, -inis dico et magnitudinis. PETR. LOMB. sent. I 8,3 p. 61: eademque sola proprie ac vere simplex *essentia divina*, ubi nec partium nec accidentium seu quarumlibet formarum ulla est diversitas sive variatio vel -o. DOM. GUNDISS. unit. I 1 p. 10,17: pluralitas... ex aggregatione unitatum, que si sunt disgregate, faciunt -inem.

IV) *grandeur, étendue (avec un terme abstrait)*: ATTO VERC. epist. Pauli col. 316,43: ut hoc secundum -inem misericordie sue disponat (VULG. psalm. 5,8). GERH. AUG. vita Udair. 23 p. 408,23: o quam magna -o dulcedinis Dei. ANNAL. Camald. 243,31 (a. 1020): -o delicti. JOH. FISCANN. conf. theol. II p. 183,1289: immensa tamen -o pietatis et bonitatis tue non aspernatur sermones humilium. CHRON. Andag. 88 p. 218,19: secundum -inem ire sue (VULG. psalm. 10,4). AELR. Edw. col. 777^C: magnam -inem divine bonitatis.

V) (*médecine*) *enflure*: WOLFHER. HILD. Godeh. II 25 p. 210,6: puer, fugata membrorum -ine laxataque nervorum contractione... convaluit.

multivagus, -a, -um 1) *errant, vagabond*: HRABAN. carm. 81,24: vivensque solebat ut ante, / lucratur Christo agmina -a. 2) *qui n'est pas fixe*: HRABAN. univ. X, X col. 300^C: propter -um lune discursum. LIGURINUS 4,543: sed firmo pectore tuti / magnanimi iuvenes, silvas et confraga rupis / undique -o scrutantes limite iustrant. 3) (*au figuré*) *fantaisiste*: GALTER. CASTIL. Alex. III 535 col. 496^C: estuat estu / -e mentis.

multividus, -a, -um *clairvoyant, avisé*: JOH. SCOT. versio Dion. Ar. I 13 col. 1063^B: manifestata ei altissimorum intellectuum multivia et -a virtute. ROB. MON. REM. hist. Hier. I 4 p. 731: elegerunt Podiensem episcopum, asserentes eum... utraque scientia peritissimum,

suisque actionibus -um. HIST. peregr. p. 124,36: vir -e circumspectionis.

multivius, -a, -um *qui agit de plusieurs manières*: JOH. SCOT. versio Dion. Ar. I 13 col. 1063^B: manifestata ei altissimorum intellectuum -a et multivida virtute.

multivoce, *adv. v. multivocus*.

multivoco 1. [multivocus] *désigner de plusieurs noms*: LABORANS iustit. p. 8,2: potestas, gloria, virtus... divinitas atque dealitas aliaque preter numerum, quibus hec una -atur.

multivocum, -i n. *v. multivocus*.

multivocus, -a, -um 1) *adj.*: a) *qui a plusieurs noms*: JOH. SCOT. versio Dion. Ar. III 1 col. 1117^B: -am vero, ut cum iterum eam introducunt dicentem: ego sum *ōv* et vita, lux, Deus, veritas. b) *synonyme*: UGUTIO s.v. *voco*: -us, id est synonymus. 2) *subst. n. (forme: multivox)*: GAUFRID. CLAR. capit. Gilb. 28 col. 605^C, *synonyme*: ABELARD. gloss. ad categ. p. 119,10: sunt enim -a que sub eadem definitione diversis designantur nominibus, ut gladius, ensis, mucro, que quidem pluraliter -a dicimus. JOH. SARISB. metal. III 3 p. 123: -a et diversivoca, que Boethius adicit, magis ad grammaticam pertinent. ib. III 3 p. 127,25: -a autem sunt, cum in eiusdem rei intellectum et nominationem plura verba concurrunt; ut ensis, mucro, gladius. GAUFRID. CLAR. capit. Gilb. 28 col. 605^C: ex -i, quod est ensis, mucro, gladius.

multivoce *adv.* [multivocus *sur le modèle d'univoce*] *par divers noms, en employant beaucoup de noms*: JOH. SCOT. versio Dion. Ar. III 1 col. 1117^B: ego sum *ōv*, et vita, lux, Deus, veritas, et cum ipsi omnium causalem theosophi -e ex omnibus causativis laudant.

multivolus, -a, -um *avide de plaisirs*: PAPIAS: -us desiderio (*i. desiderium*) habens in multis. ib. -am: multis delectationibus avidam.

multivox *v. multivocum*.

(**multivus**, -a, -um [*erreur pour multivagus?*] *errant*): JOH. ALT. arch. VIII 375 p. 371: error premit altera astra flexu / -a (!) torsisse vias).

1. multo sive mulcto 1. *forme*: mulcto: STEPH. decr. I praef. LADISL. decr. III 29. COD. Croat. II p. 117 (a. 1181). 1) *condamner à l'amende*: a) *abs.*: STEPH. TORN. summa causa II q. 6 p. 185: mulctare, pecuniariter punire. GUILL. TYR. hist. rer. transm. VII 6 p. 285: pecunialiter tantum -avit. b) *avec abl. de la peine*: CARTUL. S. Mar. Paris. I 32 p. 276 (c. 982): priscorum lege, id est solidis DC, -etur. DIPL. Henr. II 307 (a. 1014): centum librarum auri... compositione -etur. DIPL. Conr. II 85 p. 117,32 (a. 1027): sciat se quinquaginta librarum auri purissimi poena -andum. ACTA pont. Rom. Gall. II 233 p. 330 (a. 1183): pecuniari pena mulctari. c) *avec acc. de la peine*: DIPL. Karlom. II 16 p. 308,1 (a. 878?): triginta libras auri se noverit -andum. DIPL. Karoli. III 38a p. 66,13 (a. 881): hunc volumus

-andum esse duo milia mancosorum. d) *avec in et abl.*: PETR. VIENN. except. III 11 p. 331: in tertia bonorum suorum parte -abitur.

2) *châtier, punir* (UGUTIO s.v. moles: -o, -as, punire, dampnare): a) *avec abl.*: UFFING. Ide 2,1: aliquorum... proterviam detestandam digna audivimus talione. ANNAL. Altah. a. 1054 p. 50,12: tanta clade... ut dux ipse... vix evaserit. ADAM BREM. 1,29 p. 35,11: igne celesti. ib. p. 209,4: morte. ORD. VIT. hist. IV 16 t. II p. 288: pro reatu suo capitis obruncatione. CARTUL. Eichst. 8 p. 26 (a. 1144): iniusta depressione diutius -arentur. CARTUL. Cadun. p. 25 (c. 1147): morte suspensionis se -ari sciat. ROB. TORIG. a. 1123 t. I p. 164: ipsum digna morte -avit. b) *avec in et abl.*: STEPH. decr. I praef.: in istis saecularibus legibus. HIST. ord. Bened. S. Mont. Pannon. X p. 501 (a. 1184): in tonsura capitis.

2. multo sive mulcto 1. [*confusion avec mulco; cf. multator*] *forme déponente*: SIGEBERT. GEM. gesta col. 609^{B-C}. 1) *sens actifs*: a) *frapper* (UGUTIO s.v. moles: -o, -as, verberare): EPIST. Hann. 38: in choro ad placitum suum me -avit, colaphos... michi infregit. SIGEBERT. GEM. gesta col. 609^{B-C}: quem tanta cede fustium -ati sunt, ut omnino exanimatus crederetur. GILO hist. Hier. II 51: equorum pectora -ant. METELL. buc. 8,53: attritum -ctabo caput, sic forte necabo. b) *tuer*: BILIS Mach. p. 429,30: servus... avem -avit et cum magno gaudio secum attulit. STEPH. LEOD. Lamb. p. 389,11: eorum qui -ati fuerant proximus affinis.

2) *sens passifs*: a) *être atteint (d'un mal physique ou moral)*: WANDALB. Goar. 1,6: infirmos et membrorum debilitate -atos. HRABAN. univ. X, IX col. 299^B: linguarum divisione -ati... sunt dispersi. EKKEB. HERSF. Haimer. 35: due mulieres, una paralytica, altera oculorum sensu -ata. ANNAL. Vindoc. p. 55: oculis -atus est. TIDER. Pyram. 90 (éd. P. Lehmann, Pseudoant. Lit. p. 39): fortassis simili tu -arere dolore. (*part., en parlant de la mort*): BERNOLD. chron. a. 1076 p. 433,13: episcopus... subitanea morte... -atur. b) *être affecté, ressentir (un sentiment)*: UFFING. Ide 1,9: pudore -ctati.

3. multo 1. [mulceo, v. *Thes. 1. 1. VIII 1561,79 ss.*] 1) *adoucir*: UGUTIO s.v. mulceo: -o, -as, mulcere, linire, mittigare. 2) *charmer*: UGUTIO s.v. mulceo: -o, -as, ... blandis verbis seducere. v. 2. mulco.

4. multo, -nis m. [*orig. gauloise; cf. gall. molit. irl. molt*] *formes*: molto: POLYPT. Irm. p. 324. CARTUL. Conch. 23 p. 29 (a. 1010—53) et *ib. passim*. CARTUL. Anian. p. 286 (a. 1051—60). CARTUL. S. Mont. 87 p. 124 (a. 1060) et *ib. passim*. CARTUL. S. Vict. Mass. I p. 70 (a. 1069). CARTUL. Userc. p. 401 (c. 1106). CARTUL. S. Andr. Vienn. p. 314 (XIIe). CARTUL. Brivat. p. 108 (s.d.). LIB. Feud. Maior I 94 p. 103 (a. 1175). molton: CARTUL. Conch. p. 41 (a. 1060—62). LIB. Feud. Maior I 103 p. 109 (a. 1077). CARTA a. 1116 (P. de Marca,

Marca hispanica col. 1245). *acc. moltone*: Cartul. S. Cucuph. I 34 p. 32 (a. 953). *acc. moltono*: ib. II 729 p. 391 (a. 1087). *acc. plur. moltons*: ib. III 980 p. 160 (a. 1148). moltro: CARTUL. Conch. 23 p. 29 (a. 1010—53). monto: CARTA a. 1177 (R. Pirro, Sicilia Sacra III p. 280). moto: CARTUL. S. Mont. 3 p. 10 (a. 1060). CARTUL. Anian. 57 p. 197. moutun: CARTUL. Vosien. 105 p. 62 (a. 1092—1110). *nom. multono*: CARTUL. Conch. p. 226 (XIes.). munto: CARTA a. 1177 (R. Pirro, Sicilia Sacra III p. 280). muto: CARTUL. Magalon. 51 p. 102 (déb. XIIe). WALTH. ANGL. Esop. (éd. Mc.Kenzie 47). mutto: CARTA a. 1114 (Dom Calmet, Hist. Lorraine I pr. col. 534).

1) *mouton*: POLYPT. Irm. p. 255: geniculas VIII et quartam partem, -nes XIII. DIPL. Caroli II, II 247 p. 66,25 (a. 862): de Flandris solitum censum de -nibus et formaticis ac bubus. CARTUL. Roton. 260 p. 209,15 (a. 876): -nes duos maiores. CARTUL. Rhen. med. (Prum.) 135 p. 171,6 (a. 893): solvit... -nem I cum lana aut denarios XV. FOLC. gesta Bert. p. 166 (a. 917): -nes XIII, agnellos L. CARTUL. S. Andr. Vienn. 59 p. 270 (a. 1030—70): -nem cum vellere suo et I agnum. TRAD. Frising. 1462 (a. 1053—78): -nem unum... donabat. CARTUL. Conch. 38 p. 41 (a. 1060—62): I medium molton escortgatum. LIB. Feud. Maior I 51 p. 66 (a. 1094): decem inter porchos et -nes. CARTUL. Domin. 237,12 p. 252 (c. 1100): debent unum -nem vestitum. CARTUL. Agath. 99 p. 115 (a. 1132): -nem unum tonsum et agnum unum. ROTUL. de Dominabus p. 15 (a. 1185): cum... D ovibus que ibi sunt inter oves et -nes et agnos. v. *multonus*.

2) *redevance payée en moutons ou par une contrepartie en espèces (cf. multonagium)*: CARTUL. S. Mar. Santon. 169 p. 118 (a. 1117—46): XII d. pro moltone in Ramis Palmarum.

5. multo *adv.* v. 1. multus.

multociens v. *multoties*.

multolucens, -tis *adj.* [multum et luceo] *qui brille beaucoup*: JOH. SCOT. versio Dion. Ar. I 15 col. 1068^D: ad copiosum et -tem radium divini solis.

multominus *adv.* [multo et minus] *d'autant moins*: GUILL. S. THEOD. cant. 162 p. 196: sic etiam immo et -s sensus interior gratie nisi ab ipsa gratia potest vel dari non habitus, vel restitui amissus. v. *multo* s.v. 1. *multus*.

multona, -e *f.* [1. multo] *châtiment*: CARTUL. Bund. 444 p. 343,26 (a. 1187): de penis et -is, que sunt super mansis plebis de Maze.

multonagium, -i [4. multo; *forme refaite sur a. f.*] *forme*: moltunagium: CARTUL. S. German. Prat. II 235 p. 10 (a. 1182—85). *redevance payée en moutons ou par une contrepartie en espèces, moutonnage*: CARTUL. cath. Andegav. p. 96 (a. 1049): perdonat comes... frumentagium et -um. CARTUL. Andegav. III p. 152,14

(a. 1055): -um ac avenagium. CARTA XIe s. (D. Morice, Mémoires pour servir de preuves à l'histoire... de Bretagne I col. 494): omnes consuetudines quas habebat..., scilicet frumentagium et -um. CARTUL. S. Cruc. Aurel. 4 p. 6 (a. 1137—45): -um quoque et frescengium per totam terram singulis annis sese habere dicebat... de -o... hoc inter eos convenit quod canonici concesserunt ut decanus in rogationibus arietes quereret et in pentecoste eos haberet, ita scilicet quod de unaquaque mansura unus aries aut duodecim denarii redderentur. ACTA Pont. 106 p. 152,28 (a. 1183—84): terram meam..., a -o omni exactione... libera. v. *moltonodia*, 4. *multo* (2) et *muntonata*.

multoninus, -a, -um [4. multo] *forme*: moltoninus: CARTUL. Biterr. 106 p. 146 (XIIes.) *de mouton*: CARTUL. Mont. Pessul. p. 408 (XIIes.): de pellibus angninis factis et de -is, I obolum. CARTUL. Biterr. 106 p. 146 (XIIes.): de pellos... -os.

multonus, -i m. [4. multo] *formes*: moltoneus: CARTUL. Anian. 217 p. 350. moltonus: ib. 244 p. 371 (XIIes.). multus: CARTA a. 1071 (Vaissete Hist. Langued. V pr. 299 col. 585). muntonus: PETR. TUDEB. hist. IV 1 p. 29. *mouton*: ALCUIN. carm. VIII 24 p. 228: -i membra per aulam / discerpant rapitantque. CARTA a. 1071 (Vaissete Hist. Langued. V pr. 229 col. 585): episcopus... habeat L multos et X anels. PETR. TUDEB. hist. IV 1 p. 29: pro nimia necessitate succedebant nobis caperoni et muntoni et canes ad portandum. CARTUL. Anian. 181 p. 318: supradictus vacivus ad Pentecosten, -us ad sanctum Johannem. ib. 217 p. 350: unusquisque mansus dat de censu unum moltoneum. ib. 244 p. 371 (XIIes.): habet... in unumquemque mansum de vestitura unum moltonum aud. XII den. v. 4. *multo*.

multopere *adv.* *beaucoup*: GUILL. PICT. gesta p. 24,11: ceterum que velut immoderatam fortitudinis ostentationem -e dissuadebat rex atque castigabat.

multoties *sive multotiens* *adv.* *formes*: multitotiens: GUILL. MALM. gesta pont. prol. p. 3. multociens: DIPL. Otton. I 356 p. 489,19 (a. 968). ADAM BREM. 3,1 p. 142,13 *et passim*. CARTUL. Glannafol. 11 p. 357 (c. 1090). COMP. Pict. 1 p. 116. *etc.* multotias: HINCM. REM. epist. (Zeitschr. für Kirchengesch. X p. 94, note e). multoties: GESTA Petri Ven. p. 852.

souvent, plusieurs fois: ANSCAR. mirac. Willeh. I (prol.): laudes Dei... non debere silentio preterire, -ciens iam exemplis patrum addiscimus. FOLC. gesta Laub. 17 p. 62: perraro victi, -ies extitere victores. VITA Bald. 6 p. 726: -iens etiam superbie potentium ivi obviam. CARTUL. S. Alb. Andegav. I 45 p. 69 (a. 1082—1106): suis precibus -iens quasi importunus. ALAN. INS. dist. col. 898^A: quia -ies perdit eos quos obtinuerat in peccatis. GUERR. serm. 11 col. 1039^B: non est omnino sine eo, quia cum repentina cogitatione concurrat -ies quedam delectatio. CARTUL. episc. Augu-

stod. II p. 244 (a. 1100—1170): quoniam ea que inter homines geruntur -ies oblivioni traduntur. GUILL. CAMP. dial. col. 1065^B: nociva animalia, que non solum hominem non adjuvant, sed etiam -ies infestant et nocent.

1. **multra**, -e f. [pour mulctra] 1) *vase à traire*: ALEX. NECK. utens. p. 110: lac a -a diligenter susceptum. 2) *lait qui est dans le vase à traire*: WALTHARIUS 1441: iam si quando domum venias laribusque propinques, / effice lardatam de -a farreque pultam (pultem *al.*)

10 v. *mulcra* et *mulctrum*.

2. **multra**, -e f. v. *molitura*.

3. **multra**, -e f. v. *murdra*.

multrarius, -i m. [3. multra, v. murdra] 1) *meurtrier*: ACTA Phil. Aug. II 491 p. 15,21 (a. 1195): si quis extraneus qui -us sit vel latro... a foris in villam venerit. 2) (*droit*) *connaissance du cas de meurtre*: CARTUL. S. Mar. Paris. I 25 p. 233 (a. 1193): salvo quod predictorum mansorum iustitia mea est et ecclesie Parisiensis. Latro meus est. -us meus est. Falsa mensura mea est. Raptus est meus (*cf.* ib. p. 234).

multritorius, -a, -um [3. multra, pour multratorius?] *meurtrier*: ACTA Phil. Aug. I 473 p. 566 (a. 1194): quicumque... arma -a portaverit.

25 **multrix**, -cis f. [1. multra] *trayeuse*: MONAST. Angl. II p. 177,22 b (c. 1175): mittit mane -ces ad pontem... unde continuo due assiliunt cerve, que se... prebebant multure (*i.* mulcture).

multrum, -i n. v. *murdrum*.

30 **multuellus**, -i m. [*orig. inc., forme refaite, cf. fr. morue*] *droit sur la vente des morues*: ACTA Henr. II, II 709 p. 334,26 (a. 1172—89): ab omni teloneo... tallagio, -o, mello, maquerello, harengis. v. *muluellus*.

1. **multum** *adv.* v. 1. *multus*.

2. **multum**, -i n. v. 1. *multus*.

35 3. **multum**, -i n. v. 1. *multa*.

(**multuor** 1. [*erreur pour tumultuor*] *s'agiter, fomenter des troubles*: ANAST. chron. p. 314,34: cognati Hadriani pape commoventes populum -ati sunt (ἐστρασίασαν) contra Leonem papam).

40 **multuplo** *adv.* [multus] *abondamment*: GUILL. PICT. gesta p. 50,22: enutrierat autem prudens et sancta mater in filia quod muneribus paternis -o preponderaret.

1. **multura**, -e f. v. *molitura*.

45 2. **multura**, -e f. *pour mulctura traite, action de traire*: MONAST. Angl. II p. 177,22b (c. 1175): mittit mane multrices ad pontem... unde continuo due assiliunt cerve, que se... prebebant -e. v. *mulctura*.

multuragium, -i n. [moltura] *forme*: multurengium: CARTUL. Cell. Trec. 212 (a. 1155). *mélange de grain moulu, blé de mouture*: CARTUL. Icaun. II p. 275 (a. 1175): sextarios annone X et VIII, medietatem frumenti et medietatem -i. v. *molturenga*.

multurenga, -e f. v. *molturenga*.

multurengia, -e f. v. *molturenga*.

multurengium, -i n. v. *multuragium*.

multuro 1. [multura] *payer le droit de mouture*: CARTA c. 1200 (Brit. Borough Charters 1216—1307 p. 382): -abunt ad molendinum meum per eandem mensuram sicut et alii homines mei.

1. **multus**, -a, -um *formes*: moltus: DOC. Terdon. 2 p. 3 (a. 1006). COD. Colomb. 389,14 (a. 1017). *acc. plur.* multis: ANNAL. Sangall. Bal. a. 805.

I) *adj.*: A) *nombreux*: 1) *avec le plur.*: HROTSV. Theoph. 61: -os annos. ANON. Inst. mor. c. 6: -i nobiles et sapientes. ADAM BREM. pref. p. 1,8: -is constructorum manibus. HUGO S. VICT. didasc. VI, IV p. 119,3: -a sacramenta. (*tournure de style*) non multi, *peu de*: ADALBOLD. Henr. II p. 686,20: rex igitur non -is diebus in Francia moratus. 2) *au singulier avec un collectif, nombreux, grand*: MEGINH. Alex. 5: -a civitatis turba comitante. LIBELL. Baw. et Car. 6 p. 9: misit Carolus Pippinum... cum exercitu -o. PASS. Quir. Teg. 9: turba -a ecclesiasticorum et laicorum. HROTSV. Dion. 35 p. 86: -a... caterva. id. prim. 273: -a copia petrarum. RAHEW. 3,26 p. 198,27: -a pars Francorum, Ripariolorum. TRAD. Fuld. I 40,75: cum -a familia. PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1679^B: -us numerus credentium. ANON. Gesta Hung. c. 33: cum vidissent populum -um. 3) (*au singulier*) *beaucoup de*: ADALBOLD. Henr. II col. 105^{B-C}: cum -o igitur sudore... cum -o timore. ORD. VIT. hist. VII 15 t. III p. 228: -i sanguinis effusione. 4) (*au figuré*) *grand, multiple*: GERARD. CREM. transl. Ps. Arist. caus. prop. 7 p. 48b: intelligentia quidem est -a propter bonitates que adveniunt ei a causa prima... quamvis multiplicetur per hunc modum. BERNARD. serm. sup. cant. II 41,1 p. 29: -am curam gerunt.

B) *long*: 1) *long, prolongé*: ANAST. chron. p. 262,14: post -am obsidionem. RICHER. II p. 284: suos -o hortatu suadebat. ADAM BREM. 2,82 p. 140,13: -a oratione cum lacrimis effusa. 2) *long, assidu*: CARTUL. S. Mar. via Lata 15 p. 20 (a. 988): -um servitium exhibuisse. 3) *long (en parlant du temps)*: a) *exprimé*: TRAD. Frising. 359 (a. 816): traditionem quam antecessores eius iam -is temporibus... actam habuerunt. CHRON. Salern. 14: moratusque est apud eum temporibus -is. SIGEBERT. GEM. gesta col. 614^{A-B}: eos ipsos -o iam tempore satis expertos esse. b) *sous-entendu*: ANAST. chron. p. 73,25: non post -um remeavit ad ecclesiam lugens.

C) *grand*: 1) *grave, profond*: HRABAN. carm. 40,5: -um... malum heu generale. HROTSV. Theoph. 373 p. 73: tempore iudicii -o discrimine ledi. 2) *remarquable, important*: ANAST. chron. p. 96,30: Iohannes Chrysostomus -us in vita et verbo divinisque charismatibus splendens. EKKEH. IV bened. I 21,32: imperio -us polles licet ante sepultus / efficis et caros (fratres redivivus) amarus. SIGEBERT. GEM. chron. p. 356,27: claruit hoc tempore... Guido Aretinus -i inter musicos nominis (*cf.* HOR. carm. 3,9,7; *fameux*). PETR. COMESTOR

hist. schol. col. 1489^A: cum -a liberalitate. GUILL. TYR. hist. rer. transm. XIII 11 p. 571: natandi habilitatem habentes -am.

D) (*avec idée de répétition*) *porté fréquemment à*: 5 BERNARD. serm. sup. cant. II 38,1 p. 14: si ignorat quam bonus sit Deus, quam suavis et mitis, quam -us ad ignoscendum (VULG. Is. 55,7).

E) *de différente nature*: GERARD. MORES. delib. p. 45: quia pari fide et dilectione adstricti, ideo non -i, licet perplures. ib. p. 84.

II) *emplois substantivés*: A) *masc. pluriel, un grand nombre de gens*: 1) *abs.*: LEGEND. Steph. minor (SS II) p. 396: -i ex diversis mundi partibus audientes de doctrina eius confluebant ad eum. POETA SAXO 5,178: ut mirum -is fuerit. RATHER. phren. col. 370^B: levissimis nam animosus -orum opinione cum esset. ADALBOLD. vita Walb. col. 1091^B: strenuissime usque ad exitum anime finiens -os post se ad bene vivendi regulam previus exhortatus est. ADAM BREM. pref. p. 2,20: facile -os excellas. SIGEBERT. GEM. gesta col. 598^C: -i etiam quos secularis adornabat potentia eum dignum iudicabant sua amicitia. *expressions* (multi *opposé à* pauci *ou* unus): ANAST. pass. Ac. 185,69: sive in -is sive in paucis tenebimus eandem finem quam accepimus. 25 RATHER. conf. col. 400^{B-C}: hoc faciamus et de -is et de uno sed de isto potius. 2) *avec gén.*: ANON. gesta Hung. c. 46: -i hospitum. ib. c. 51: -os hominum.

B) *neutre*: 1) *singulier, suivi du génitif, et équivalent à une expression adverbiale*: a) *beaucoup de*: VITAL. PROT. Bertrand. p. 1177^A 12: -um evomit sanguinis. b) *avec temporis, longtempis*: LUPUS epist. I 3 p. 16: video mihi non -um superesse temporis ad vivendum. GERARD. MORES. delib. p. 161: post -um temporis. CARTUL. S. Florent. Norm. 16 p. 684 (a. 1093—94): post -um vero temporis edificata ecclesia. 2) *pluriel, beaucoup de choses*: CARM. Cant. 14,2a,8: tolluntur fluctus / post -aque exulem / vagum littore / longinquo nothus / exponebat. ADAM BREM. pref. p. 3,9: aliqua... collegi, -a vero mutuavi. EPIST. Worm. I 36 p. 66,22: -a volventi -a occurrunt. ORD. VIT. hist. VI 1 t. III p. 1: plerumque -a, que velut inaudita putantur, rudium auribus insonant. ACTA pont. Rom. Gall. IV 227 p. 377 (a. 1178—80): -a de possessionibus monasterii vestri. (*emploi adverbial*) *beaucoup, davantage*: RATHER. epist. (Neues Archiv IV [1878] p. 180): et ne -a prosequens nausiam ingeram audientibus. *expression*: quid multa? *quoi d'autre? quoi de plus?*: ADAM BREM. 1,38 p. 41,9. ib. 1,41 p. 44,22. SIGEBERT. GEM. gesta col. 626^D—627^A:

multum *adv. forme*: multam: CARTUL. capit. Ast. 257,10 (a. 1003). 1) *beaucoup, en grand nombre, très* (JOH. SARISB. polier. p. 245,7: -um et parum, ... legitime quantitatis diminutionem in singulis rerum generibus significant vel excessum): a) *absol.*: CONST. I 426,8 (XIes): viator si necesse habuerit, duos in agro manipulos, aut

si -um tres, equis suis tollat. NIGEL. WIREK. stult. (ALMA XIV [1939] p. 8): quod si forte tria vel -um quatuor essent. b) *avec un verbe*: DIPL. OTTON. II 2 (a. 961): diu -umque postulans. EPIST. Tegerns. I 25 (a. 996): -um gavisus eramus. GERARD. MORES. delib. p. 65: non -um desudet ex talibus. ANON. Gesta Hung. c. 8: -um sunt confortati. ADAM BREM. 2,55 p. 115,10: non -um de nostra religione curavit. c) *avec un adj. au pos.*: ANON. gesta Hung. c. 1: Scithica... terra -um patula in longitudine et latitudine. TRANSL. Germ. Par. p. 111,21: homo -um irreverens. CARM. Sangall. I 1,17: -um pulcher, -um generosus. CONSUET. Trev. 6: si -um infirmi gravatique morbo iacent in infirmorum domo. *au compar.*: HROTSV. asc. 87 p. 32: -um sole rutilanti splendidiorem. NADDA Cyr. I 22,32: -um inferior. *au superl.*: PAUL. NEAP. Mar. Aeg. col. 688^c: -um fortissima. DIPL. Henr. III 28 (a. 1040): -um fidelissimo. d) *avec un adv.*: PAUL. DIAC. homil. sanct. col. 1480,49: -um distincte. ANNAL. Fuld. Ratisb. a. 896 p. 129,11: -um fideliter. e) -um -umque, *tant et plus*: BRUNO MAGD. bell. 90 p. 84,21: -um -umque monitus. 2) *gravement*: LEGEND. Zoer. (SS. II) p. 360: unum *latronum* -um sauciant.

multo *adv.* *beaucoup, de beaucoup (avec le comparatif ou idée compar.)*: GODESC. SAX. predest. p. 187,5: -o maius est caput galli. id. ib. p. 229,27: maiora -oque graviora tormenta passuros esse prescivit. LUPUS epist. I 1 p. 8: quamquam -o sit minus libros quam amicitiam flagitare. HROTSV. Mar. 423 p. 17: -o magisque Deo placuerunt. ADAM BREM. 2,64 p. 123,17: -o melior. RADULF. CADOM. gesta Taner. 15 p. 616: contigit ut ipse quidem -o plus ceteris ducibus celebraretur habere de milite; at neglecta regiminis cura, -o minus de duce. *avec ante*: GODESC. SAX. div. p. 179,2: in libro... non -o ante finem. *avec post*: ERMENR. ad Grim. 18 p. 555,4: longo post, -o post... due partes sunt, in penultima... accentum habent. RICHER. II p. 24: nec -o post et legatio dirigitur in Gallias. ORD. VIT. hist. VIII 24 t. III p. 412: non -o post, arcem de Ibreio... surripuit. *v. multominus.*

2. multus, -i *m.* *v. multonus.*

(**mulvans**, -tis *m.* *erreur pour mulnans i. molinans, meunier*: ACTA Ludov. VII 169 p. 375 (a. 1146): molen-dini usufructum cum omnibus consuetudinibus eius et -tium (*i. molinantium sive molentium*) integritate).

muluellus, -i *m.* [*orig. inc., forme refaite, cf. fr. morue*] *formes*: moluel: CARTUL. S. Vedast. p. 166 (a. 1024). mulluellus: ACTA Henr. II, I 398 p. 529,10 (a. 1163—73). mulwellus: WALTH. MAP. carm. p. 143,328. *petite morue* (*cf. M. Mollat, Comptabilité du port de Dieppe au XVe s., p. 135 s.v. melluel, muluel*): ACTA Henr. II, I 398 p. 529,10 (a. 1163—73): de harenis et megarellis et mulluellis et omnibus aliis piscibus. GIRALD. itin. Kambr. II 9 p. 136: in Albania... pisces marini qui -i dicuntur

monoculi reperiuntur. WALTH. MAP. carm. p. 143,328: quod reperitur hodie / in mulwellis Albanie. *v. mulennus et multuellus.*

mulula, -e *f.* [1. mula] *petite mule*: CARTUL. Salvan. 230 p. 186 (a. 1164): si vero pullos equinos non habueritis et mululos vel -as habueritis, accipiam unum muletum vel muletam lege superius dicta.

mululus, -i *m.* [1. mulus] *petit mulet*: CARTUL. Salvan. 230 p. 186 (a. 1164): si vero pullos equinos non habueritis et -os vel mululas habueritis, accipiam unum muletum vel muletam lege superius dicta.

mulum, -i *n.* *v. molum.*

1. mulus, -i *m.* *forme*: malus: ARS Bern. p. 94 note 3. *mulet*: ANNAL. Lauriss. p. 104: insignia victoriae sue loricas, -os captivosque Mauros... misit. GESTA Aldrici p. 103: de equis namque nostris et secmariis (*i. sagmariis sive caballis*) sive -is. AIMOIN. FLOR. gesta Franc. p. 101: offenderunt in itinere maximum camelorum -orumque numerum, auro et argento onustorum. CARTUL. S. Petri Gomaï 92 p. 226 (a. 1080): duos optimos equos et unum -um. GUILL. CASS. I 807 p. 323 (a. 1191): lib. III 1/2 pro mulo I quem comparavit ab eo pretio lib. XIV 1/2. UGUTIO *s.v.* molo: item, a molo vel mola hic -us, -i, quia molendo tardas ducat molas in girum, vel -us est nomen grecum. CARM. Bur. B 92,45,1: -us vector Phyllidis erat, equus Flore. / -us quidem Phyllidis -us erat unus, / quem creavit... Neptunus.

2. mulus, -i *m.* [*v. mullus; confusion avec le mulet (mugil)*] 1) *mulle (poisson)*: AELFR. Angl. Sax. vocabul. append. p. 55 (X—XIs.): nomina piscium... -us vel mugilis. heardra. CARTUL. Talmund. 370 p. 272 (a. 1165): pro dominio nostro... pisces habeamus... C videlicet -os de maioribus. ALEX. NECK. utens. p. 98: -us (*glosé: mulet*). 2) *poisson de rivière*: PAMPHILUS Gliscer. 39 p. 94: gallinas, pullos, perdices emit, alosas, / -os, gardones, hospiciumque redit. *v. mullus.*

mulwellus, -i *m.* *v. muluellus.*

mumia, -e *f.* *v. mummia.*

mumlinaris, -is *m.* *v. molinare.*

mummia, -e *f.* [*arabe mumiya*] *forme*: mumia: COLL. Salern. II p. 489. GUILL. FALC. (*éd. Haskins dans The Romanic Review XIII [1922] p. 21*). *momie (baume fait de poudre provenant des momies embaumées d'Egypte)*: COLL. Salern. II p. 87: mirra et olibanum et -a et acetum insimul coquantur. ib. II p. 405: -a nigra et lucida et fetida et non multum frangibilis et horribilis odoris vel fetidi, vel etiam livide aliquantum substantie bonum. ib. II p. 489: ponatur farina siliginis, mumia, vel sanguis humanus, quia hodie non reperitur vera mumia, et sanguis draconis, omnia terantur... et superponantur. GUILL. FALC. (*éd. Haskins dans The Romanic Review XIII [1922] p. 21*): quando vides quod habet furtinum (!), accipe mumiam et da ei comedere cum carne porcina... donec liberabitur.

munarus, -i m. [*forme refaite sur le provençal*] *meunier*? : CARTA a. 1072 (Vaissete, Hist. Langued. V pr. 303 col. 593): de ipso -o si molendinum constructum fuerit, ipsum decimum.

munasterium, -i n. v. *monasterium*.

(**munavium**, -i n. *faute de copiste pour in una via* (cf. VULG. sap. 6,17): HILDEGARD. carm. 4 (éd. Roth, Gesch. Qu. aus Nassau I 3 p. 433): o virtus sapiencie, que circuiens circuiisti comprehendendo omnia -a, que habet vitam tres alas habens, quarum una in altum volat et altera de terra sudat et tertia undique volat, laus tibi sit sicut te decet, o sapiencia).

munboratio, -nis f. [*a. h. a. mundboro, protecteur*] *forme*: monboratio: POLYPT. Irm. p. 169. *tutelle, protection exercée (ici par l'abbaye de St. Germain-des-Prés) sur un homme libre*: POLYPT. Irm. p. 144: tenet nunc eam filius eius Haimericus, qui per cartam -nem Sancti Germani habet. ib. p. 169: tenet eum nunc Rotveus monboratus. Donat pro sua monboratione de cera valentem denarium I.

munboratus, -i m. [*a. h. a. mundboro*] *forme*: monboratus: POLYPT. Irm. p. 169: *homme libre vivant sous la tutelle d'une abbaye*: POLYPT. Irm. p. 165: quos nunc retinet Aguinus, colonus Sancti Germani, et Adalbertus -us.

munburandum, -i n. v. *mundiburdium*.

munburdium, -i n. v. *mundiburdium*.

munburdum, -i n. v. *mundiburdium*.

munburdus, -i m. v. *mundiburdus*.

muncator, -is m. [*mungo 3.*] *escroc, voleur*: DAN. BECC. Urb. Magn. p. 62: non sis clerorum vellens -r loculorum.

muncitorium, -i n. [*mungo, probablement pour emunctorium*] *mouchettes, pincettes*: ANGL. SAX. vocabul. III p. 92: -um, irene tonge (cf. ib. II p. 81).

1. **munda**, -e f. [*a. h. a. munt, puissance, protection; cf. fr. mainbour*] *forme*: monta: CONSIL. Cnuti (I Cnut. 2,5 et 3,2) p. 283. ib. II 12 p. 317. 1) *protection royale*: CONSIL. Cnut. II 12 p. 317: hee sunt rectitudines quas rex habet super omnes homines in Westsexia que sunt monte fractura (cf. QUADR. ib.: mundbrece id est infractionem pacis).

2) *infraction à la protection royale, d'où amende*: CONSIL. Cnuti (I Cnut. 3,2) p. 283: debet ipsi ecclesie sue pacis infracturam secundum montam regis. ib: matris ergo ecclesie pacis infractura emenda est iuxta montam regis. INST. Cnuti (I Cnut. 3,2) p. 283: -am regis, hoc est quinque libras. ib. (III 55) p. 615: consuetudines liberalium hominum duppliciter omnes habere, videlicet duplicem -am, duplicem manbote et forisfacturam.

2. **munda**, -e f. v. 1. *muta*.

3. **munda**, -e f. [*sc. terra, cf. 1. mundus*] *terre libre de tout droit d'usage ou de chasse*: CARTA a. 936 (Vais-

sete, Hist. Langued. V pr. 67 col. 175): dono... montes et colles et valles et -as cum nemoribus, cum sylvis et forestis. v. *mundetina*.

4. **munda**, -e f. [*germ. maut*] *droit de péage sur les marchandises voyageant par eau?*: DIPL. OTTON. II 140 (a. 976): cum... monetis, theoloneis, -is, specialibus etiam secularium iudicum potestatibus. v. 2. *muta*.

mundalia, -orum -i n. v. *mundialis*.

mundalis, -e v. *mundialis*.

10 **mundanalis**, -e [*mundanus*] *du monde, laïque*: CARTA a. 1000 (Monsalvatje, Noticias Historicas t. II p. 255 ap. XV): sicut legibus est decretum -ibus et ecclesiastici canones docent.

mundane adv. v. *mundanus*.

15 **mundanitus** adv. [*mundanus*] *pour des raisons humaines (opposées aux raisons divines)*: RADULF. ARD. homil. col. 1518^A: non divinitus sed -us eliguntur.

mundanus, -a, -um I) *adj.*: A) *qui appartient à l'univers*: 1) *en général*: DUNCAL. sol. ecl. col. 450^C: -e autem sphaera terra centrum est (HELP. comp. 20 col. 34^C). VITA Mach. p. 328,8: totius -e creationis ib. p. 353,3: ante -am constitutionem. EPIST. var. III p. 170,41: omnem -e molis machinam potentia sui et virtute divina transcendentem. BOVO MIN. in Boeth. p. 338: per omnem -i corporis molem. 2) *en parlant de l'année cosmique*: DUNCAL. sol. ecl. col. 456^A: annus vero, qui -us vocatur, qui vere vertens est, quia conversione plene universitatis efficitur, largissimis seculis explicatur. ib. col. 456^B: -um annum quindecim millia annorum

25 quales nunc computamus, efficiunt. 3) *en parlant du lever ou coucher d'un astre par son mouvement dans l'univers*: HONOR. AUG. sol. affect. col. 114^B: est autem preterea ortus alius -us, alius heliacus, alius achronicus. -us cum de inferiori hemispherio quelibet stella in superius hemispherium emerit. ib. col. 114^C: occasus alius -us, alius heliacus. -us cum de superiori hemispherio in inferiori quelibet stella descendens. 4) *en parlant de la musique cosmique*: AUREL. mus. p. 32: musice genera tria noscuntur esse, prima quidem -a, secunda humana, tertia que quibusdam constat instrumentis. HROTSV. Pafn. 1,10 p. 164: que distantia inter tres? prima dicitur -a sive celestis, secunda humana, tertia que instrumentis exercetur. ADELARD. BATH. eod. et div. p. 27,10: docens Pythagoras primo musicam aliam -am, aliam humanam, aliam instrumentalem. DOM. GUNDISS. div. phil. p. 86: prima est musica -a, secunda humana, tertia instrumentalis. HUGO S. VICT. didasc. II, XII p. 32,11: tres sunt musice, -a, humana, instrumentalis: -a alia in elementis, alia in planetis, alia in temporibus.

30 B) *universel, œcuménique (pour un concile)*: GERH. AUG. vita Udalr. 6 p. 395,1: ab aliis -is conciliis. C) *du monde créé, humain, terrestre, de ce bas monde (opposé à divin)*: JONAS AUREL. inst. reg. col. 304^B: a curis et sollicitudinibus -is vos exuatis. LUPUS epist. p.

93,36 (MGH epist. VI): inter tumultus -os. HUCBALD. Leb. col. 891,25: dissolutio domus sue terrestris, huius -e habitationis. HINCM. REM. div. Loth. col. 755^A: iudicio legis et divine et -e. ANAST. collect. col. 601^B: ex omni -a turbatione. CARTUL. Ultraiect. 84 p. 92,6 (a. 890): Dei ecclesiam -e tempestatis turbine... lacerari et opprimi querimini. DIPL. Arnulfi 158 (a. 897): ad augmentum -e ac perpetue salutis. LIBELL. astr. p. 372: cum omnibus -is creaturis concordiam in rebus omnibus. ABBO FLOR. epist. 3 col. 422^C: ab omni -o strepitu quiete. OSBERN. Dunst. p. 87,17: hortatur illam, ut nudam se ab omni -a specie faciat. WIPO gest. epist. p. 4: in quibusdam divinis et -is rebus superasti. ANSELM. CANT. cur Deus I 18 p. 77,20: si perfectio -e creature. JOH. SARISB. enthet. 683 p. 25: -us amor execat lumina mentis. HUGO S. VICT. quest. ined. 51 p. 57: -us timor, quando timore exterioris vel interioris incommodi temporalis receditur a bono. ACTA pont. Rom. Gall. I 133 p. 342 (a. 1162): contra -orum fluctuum tempestates apostolicum munimen impendi. ABELARD. hist. calam. p. 179: de -a desperans gloria. *expression signifiant mourir*: ROB. TORIG. chron. a. 1118 t I p. 155: luce -a caruit.

D) *humain, qui est propre à l'homme*: VITA Rigob. p. 66,6: -e cupiditatis. RATHER. epist. 5,3,21: -e volubilitatis. SPICIL. Brivat. 2 p. 5 (a. 1025): contra censuram divini iudicii et -arum legum iura. *spécialement, pour désigner la loi humaine écrite*: HINCM. ord. palat. XXI p. 54: si quid vero tale esset quod leges -e hoc in suis diffinitionibus statutum non haberent aut secundum gentilium consuetudinem crudelius sancitum esset..., hoc ad regis moderationem perduceretur.

E) *séculier, temporel*: VITA Aquil. p. 508: habitus videlicet -us quem gerebat. CARTA a. 817 (Vaissete, Hist. Langued. II pr. 44 col. 117): -e actionis ministerio. GESTA Aldrici p. 151: per iustitiam et legem canonicam et -am (HINCM. REM. annal. Bertin. p. 57 [éd. Waitz]. FLODOARD. hist. III 12 col. 159^D). HINCM. REM. annal. Bertin. (éd. Waitz) p. 62: contra leges ecclesiasticas et -as (CAPIT. reg. Franc. II p. 333,37 [a. 869]. CHRON. Salern. 21: grammati pollens, -a lege togatus. CONCIL. Attil. a. 902 [Vaissete, Hist. Langued. V pr. 28 col. 110]: secundum legum canonicarum atque -arum decreta. DIPL. Arduini 9 p. 712,3 [a. 1005]: sanctorum patrum decretis canonica auctoritate fultis et experimento -e legis instruimur. AMALAR. inst. can. 85 col. 881^B: neque ad militiam neque ad dignitatem aliquam venire -am (REGINO. chron. p. 110). DIPL. Caroli II, II p. 284,2 (a. 871): more -e consuetudinis. ANAST. chron. p. 265,14: propter amorem principatus -i. ATTO VERC. epist. Pauli col. 305^A: -a defendi potentia. GERARD. SUESS. Rom. pros. p. 92: tempora igitur -i regni. ACTA pont. Rom. ined. I 23 p. 19 (a. 1051): neque episcopus vel aliqua ecclesiastici ordinis seu -e conditionis magna

parvaeque persona. DIPL. Henr. V (St. 3177 = Cartul. Rhen. inf. 295) (a. 1122—50): nulla persona ecclesiastica sive -a (NALGOD. Odon. p. 192). LEGES Henr. I 21 p. 560: si cogi oporteat per -am potestatem, ut rectum fiat. RUFIN. summa 3,4,4 p. 265: -a constitutio. CARTA c. 1190 (Gallia christ. XIII instr. 39 col. 26): cum omnibus bonis tam ecclesiasticis quam -is (CARTA a. 1200 [Charters of Inchaffray p. 6]).

F) *profane (par opposition à religieux ou divin)*: ASTRONOM. Ludov. p. 616: divinarum et -arum intelligentia litterarum (VITA Cadr. p. 491). EPIST. var. II p. 359,36: in -is studiosi habeantur operibus (VITA Mederici Aeduens. p. 10 [AASS. Ben. III 1]). WALAHFR. Wett. 702: maior ... numerus -is rebus inheret (RADULF. TRUD. gesta abb. Trud. I § 5 p. 232). ODBERT. TRAIECT. Frid. 124 p. 350,22: relictis -arum rerum omnibus. PASS. Ragn. p. 209,32: -e sapientie floribus ornabatur (CHRON. Tornac. p. 532). GERARD. MORES. delib. p. 42: habemus septem coelos non secundum -os disputatores, sed circa *divinos*.

II) *subst.*: A) *masc. plur., les hommes de ce monde*: GERARD. MORES. delib. p. 162: non enim a -is meditari possunt insignia perfectorum nec illorum fortia sequi, quamlibet *omnes fideles* luceant in domo Dei. B) *n. plur., biens, choses, soucis de ce bas monde*: HRABAN. carm. 81,35: vir iste Dei spernens -a reliquit / pro Christo cuncta. AMALAR. inst. can. 31 col. 864^D: prepositi -a et exteriora sectantes. LIBELL. astr. p. 371: comptrix supernorum, moderatrix -orum. GERARD. MORES. delib. p. 118: licet non solum -a, sed etiam cuncta supramundana Ioannes transcenderet. VITA Baudini p. 390: -a queque despiciens. ACTUS pont. Cenom. p. 449 (XIIes.): ammonuit ne -a *preferrent* celestibus. DIPL. Loth. III 102 (a. 1136): quoniam omnia ecclesiastica cunctis -is venerabiliora esse noscuntur.

mundane [mundanus] *dans l'esprit du siècle*: JOH. NEAP. Ath. p. 445,4: coepit vir sanctus prefatum nepotem suum spiritualiter et -e diligere.

mundatio, -nis *f.* 1) *action de nettoyer*: a) *au propre*: JOH. ABRINC. p. 15: -nem patene et calicis. (*spéc.*) *curage (d'un fleuve)*: DIPL. Caroli II, II p. 63,6 (a. 862): annualis ... -o Crodoldi fluminis. b) (*au figuré*) *purification*: LUPUS epist. 80 t. II p. 48 (a. 849): huiusmodi vero -nem fides hic inchoat. CARTUL. Clun. I 15 p. 157 (a. 910—27): ob... delictorum -nem et purgationem. LANFR. cel. conf. col. 629^C: ut ab his a quibus fiunt fiant per -nem conscientiarum invisibiliter. GUERR. serm. col. 76^A: sic -nis que muliebri provisa est infirmitati, queris remedia? PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1456^B: usque ad -nem templi factam a Juda Machabaeo. ADAM SCOT. serm. 395: in Christi... baptisate, quis nostrum non modo exprimi, set et esse, -nem dubitat? GERARD. MORES. delib. p. 242: beatorum -o mundifica et beatifica dealbatio. 2) *guérison*: PAUL. DIAC. homil.

temp. col. 1354,35: leprosi premissa -ne. HRABAN. univ. VI 1 col. 151^B: ubi per legislatorem in -ne leprosi radi iubentur capilli capitis barbaque et supercilia et omnis pilus qui in corpore est.

mundativus, -a, -um [mundo I.] *qui purifie, purificator*: JOH. SCOT. versio Dion. Ar. II 5 col. 1097^D: inflammans -is eloquiorum illuminationibus et doctrinis.

mundator, -is m. 1) *au propre*: a) *celui qui nettoie*: MANEG. ad. Gebeh. 15 p. 339,21: huius operis executorem huiusque feditatis -em tam atri fetoris quisquis causam vel effectorem affirmare voluerit. b) *émondéur*: VITA Godefr. Cap. I 3 p. 517,10: vinee plantator atque -r.

2) *au figuré, purificateur (en parlant de l'une ou de l'autre des trois personnes de la Trinité)*: ANSCAR. pigm. 31: -r fidei nostre, bonorum omnium Deus. OTLOH. doctr. 39 col. 295^B: tu Sancte Spiritus quoque cunctorum -r flagitiorum. HUGO LOB. Fund. Lob. p. 548,16: omnia nostra sanctorum fuisse patrimonia mundisque eorum manibus omnium -i oblata. ADAM SCOT. serm. 386: -em inquinati sui. CARTUL. episc. Halb. 147 p. 114,67 (XIIes): qui ... ab omnibus illicitis cor... et corpus... conservent et munde tractent mundi -em. PONTIF. ROM. 17,5: p. 196: Deum sordium -em. PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1617^D: tunc ait Jesus 'nunc clarificatus est Filius hominis', id est eiecto tenebroso, remanserunt soli mundi cum -e suo.

mundatoria, -e f. [mundus] *récipient pour nettoyer le sel*: COD. Bar. 4,41 p. 82,5 (a. 1061): de salina illorum cum conke putee aree et -e sue quos habent in salina de Sancto Elia.

mundatrix, -cis f. [mundator] *celle qui nettoie*: ALEX. NECK. laus div. sap. 387 (II 611): -x chortis ciconia.

mundbordalis, -e v. *mundiburdialis*.

mundburditio, -nis f. [mundiburdio 4.] *autorité et protection du souverain*: DIPL. Otton. I 339 p. 463,42 (a. 967): recipimus eundem marchionem Alledram cum filiis et heredibus suis et omnibus rebus... sub nostri -ne.

mundburdium, -i n. v. *mundiburdium*.

mundburdum, -i n. v. *mundiburdium*.

munde adv. v. *1. mundus*.

mundeburda, -e f. v. *mundiburdia*.

mundeburde, -is n. sive **mundeburdis**, -is f. [mundiburdium] *formes*: mundeburde: FORM. Ratisb. II 9. mundeburdis: CAPIT. reg. Franc. II p. 157, 28 (a. 860). ib. p. 168,12 (a. 867). ib. p. 299,25 (a. 860). TRAD. Wizenb. 191 p. 178 (a. 811). LIB. trad. A. Petri Bland. p. 125 (IX s.). CARTA a. 935—57 (Duvivier, Actes et doc. anc. concernant la Belgique t. 2 p. 12). mundiburde: DIPL. Caroli M. 252 (*spur.*). mundiburdis: TRAD. Wizenb. 126 p. 122. mundoburde: CAPIT. reg. Franc. I p. 146,18 (a. 803—13).

protection, »mainbour«: 1) *exercée par l'empereur ou le roi*: a) *sur ses sujets et plus spécialement sur les*

veuves, les orphelins etc.: CAPIT. reg. Franc. I p. 101,15 (a. 802): de banno domni imperatoris et regis, quod per semetipsum consuetus est bannire, id est de -e ecclesiarum, viduarum, orfanorum et de minus potentium (*cf. ib. p. 98,37 et p. 146,18*). ib. I p. 104,29 (a. 802): ut ii qui in -e domni imperatoris sunt, pacem et defensionem ab omnibus habeant. ib. II p. 160,31 (a. 862): filiam nostram Judith viduam secundum leges divinas et mundanas sub tuitione ecclesiastica et regio -e constitutam. CONCIL. Suess. III a. 866 (Mansi, Concil. XV col. 736): sub tuitione atque quem trito sermone -e vocant, Dagoberti regis, ... in facultatibus eorum viverent. LIB. trad. S. Petri Bland. p. 125 (IXes): tributariam se esse constituit ut... propter -em in censum solveret denarios 2. RATHER. prel. 4,12 col. 259^C: -em autem vulgo quoddam genus regalis vocant tuitionis, quod qui habuerit, speciali quodam privilegio ita regia tuetur auctoritate plerumque, ut nec vi nec iudicio aliquid, etiam in culpa deprehensus, ab aliquo patiat, antequam in presentia eiusdem maiestatis audiatur. b) *sur le Saint-Siège*: CAPIT. reg. Franc. II p. 168,12 (a. 867): -em autem et defensionem sancte Romane Ecclesie pariter conservabimus in hoc, ut Romani pontifices nobis debitum honorem conservent. c) *sur un établissement ecclésiastique et ses biens (cf. avouerie)*: DIPL. Caroli II, I 59 p. 168,36 (a. 844): ipsum monasterium... sub suo -e atque defensione. CARTA a. 849 (Monsalvatje, Noticias historicas 41 p. 305): sub nostra -e secure atque quiete... vivere ipsi monachi contentur. CAPIT. reg. Franc. II p. 157,28 (a. 860): volumus, ut ecclesie et case Dei et episcopi et Dei homines... talem -em et honorem habeant, sicut tempore antecessorum nostrorum habuerunt. DIPL. Catal. I p. 89,7 (a. 871): nostram excellentiam petierunt ut eundem locum (*sc. monasterium*) sub nostra immunitate et defensione ac -e susciperemus. DIPL. Caroli III 20 p. 38,13 (a. 899): ut sub nostre tuitionis -e... prescriptam abbatiam accipi postulavit. DIPL. Ludov. IV 1 (a. 936): sicut reliqua episcopia... haberi noscuntur... in regio -e atque immunitatis defensione. d) *sur les biens du fisc*: CARTUL. Compend. I, I p. 7 (a. 877): iubemus ut sub ea lege qua res fisci nostri maneant atque sub eo -e et defensione tueantur ac defendantur.

2) *exercée par une autorité ecclésiastique sur ses dépendants*: CARTA a. 935—57 (Duvivier, Actes et doc. anc. concernant la Belgique t. 2 p. 12): -em atque defensionem requirat ab altaris custode. v. *mundiburdium et mundeburgis*.

mundeburdis, -is m. [mundiburdus] *formes*: mundeburde: FORM. Ratisb. II 9. mundiburdus: FUND. Brunw. 32,1. mundibordis: ib. 1^b.2.

'*mainbour*', *tuteur*: TRAD. Frising. 697a (a. 848): fideiussor fuit Cunzo et quod -em infanti dimisit. FUND. Brunw. 32: per manum mundiburdus sui Heinrici comi-

tis palatini de placito sibi ad vitam usufructuario sub sollempni dedit traditione *Richenza regina*. v. *mundeburde et mundiburdus*.

mundeburdium, -i n. v. *mundiburdium*.

mundeburdum, -i n. v. *mundiburdium*.

mundeburdus, -i m. v. *mundiburdus*.

mundeburgum, -i n. v. *mundiburdium*.

mundeburgis, -is f. [v. *mundeburde*] *administration, curatelle*: CHRON. Ebersh. 9 p. 436,19 (DIPL. Ludow. Pii, a. 824): *curtis dominica cum omni -e sua, ecclesia videlicet cum decimis suis*.

mundeburgium, -i n. v. *mundiburdium*.

mundeburgum, -i n. v. *mundiburdium*.

mundeburnum, -i n. v. *mundiburdium*.

mundela, -e f. [a. h. a. *munt, puissance, protection*; cf. *all. Mündel, pupille*] *formes*: *mundena*: CARTUL. scrin. Col. A I p. 130. *mundila*: CARTUL. Osn. I 170 (a. 1074).

femme placée sous l'autorité d'un tuteur (cf. *mundualda*): CARTUL. Osn. I 170 (a. 1074): *dominus Wal et domina Helmlach, illius videlicet -ila*. CARTUL. scrin. Col. A I p. 81 nr. 16 (a. 1163-67): *Winricus et -a sua et choheredes eorum exposuerunt Mandewino domum*. ib. p. 130 nr. 6 (a. 1178-79): *Bruno et -na sua exposuerunt Piligrimo et -e sue aream quamdam inter macellos sitam*.

mundelingus, -i m. v. *mundilingus*.

mundena, -e f. v. *mundela*.

mundepurdium, -i n. v. *mundiburdium*.

mundetina, -e f. [1. *mundus*] *terre libre de tout droit d'usage et de chasse*: COD. Bar. 4,16 p. 32,42 (a. 1025): *fines dicimus ad ipse quattuor bersure de terra quomodo sunt uno teniente sub ipsa -a*. v. 3. *munda*.

mundeztia, -e f. [pour *immunditia*] *immondices*: Cod. Amalf. I 11 p. 18 (a. 984): *hoc memoramus ut per ipsam regiam de ipsum catodium gectare deveatis -am et inverticare aqua*.

1. mundialis, -e *formes*: *mondalis*: MIRAC. Quint. I p. 806. *mundalis*: SMAR. reg. Bened. col. 751^B. HERIC. *vita Germ. metr.* 263 p. 459. APPARITIO S. Michaelis (AASS. Ben. III 1 p. 86). TRAD. S. Petri 1 p. 253. CARTUL. Clun. I 269 p. 263 (a. 926) *et passim*. CARTA a. 1015 (Colliette, *Mémoires... du Vermandois* I p. 675). VITA Gerard. Bron. III 41. GESTA abb. Trud. I 20 p. 233. MON. Pol. II p. 59. *mundilis*: WALAHFR. Gall. 1,30 p. 308,11.

I) *adj.*: A) *du monde, de l'univers*: PETR. DAMIAN. serm. XI col. 557^C: *totum corpus machine -is... copulavit*. BERNARD. serm. de temp. col. 266^D: *ad hoc expalluit et expavit tota machina -is*. PETR. COMESTOR. hist. schol. col. 1056^B: *terra autem erat inanis et vacua* (Gen. I) *id est machina -is adhuc erat inutilis et infructuosa*.

B) *de ce bas monde, terrestre, humain* (opposé à *divin*): EINH. ? pass. Marc. p. 130,49 v. I: *si quis vero nondum vitam -em spernere valet .../ est liber*. MIRAC. Quint.

p. 806: *mondalis pompa aliis arridet, alios vero allidit*. JONAS AUREL. inst. reg. col. 301^B: *quid... excusationis christiani Domino afferre poterunt, qui mundane legis censuram ob -em metum suscipiunt*. ODO CLUN. Ger. p. 315: *-em... potentiam*. DIPL. Otton. I 11 (a. 937): *-i potestate preditioni*. THEOD. EUCH. transl. Celsi 10: *imperator vero uti catholicissimus -is aule rector*. CARTA a. 1015 (Colliette, *Mémoires... du Vermandois* I p. 675): *ratiocinatio actuum -ium, statusque iuridicalium causarum exigit iugiter*. CARTUL. Bund. I p. 253,5 (a. 1160): *quoniam -ia bona sunt transitoria*. HERIB. Bos. mel. col. 1322^D: *extollit ipsam gloria -is*. ADAM S. VICT. p. 123: *nos a mundi serva malis / ne nos amor -is / mergat in flagitia. spéc. assimilé à corporalis*: BERNARD. serm. de div. XV col. 579^A: *et corporalem scilicet -em viriliter sustineat adversitatem. sens péj.*: PONTIF. ROM. XIV 5 p. 168: *Deus... quia tu creaturarum omnium conditor probe nosti -es illecebras non posse vitari*.

C) *séculier, laïque, profane* (opposé à *ecclésiastique*):

1) *en général*: VITA Eremb. p. 656,4: *-ium rerum erumnis exuti, in eodem monasterio monachi effecti*. LIBELL. astr. p. 373: *feces -ium evomerit studiorum*. MIRAC. Bened. (AASS. Ben. IV 2 p. 423): *multi nobilium -is vite nugis abnegatis... Dei et Domini nostri se dedere deditio*. CARTUL. Anian. 54 p. 195 (a. 1061-1108): *ullus de parentibus meis... vel aliqua -is persona*. CARTUL. Babenb. I 10 p. 13,40 (a. 1136): *eos quos illi placitos et maxime -ibus studiis exemptos probamus*. 2) *en parlant de la loi civile opposée à la loi de l'église*: HINCM. REM. epist. col. 26^B: *iuxta ecclesiasticam traditionem prius Ecclesie quam leserant satisfacerent, et sic demum quod precipiunt iura legum -ium exsequi procurarent*. CARTUL. Clun. I 746 p. 702 (a. 949): *primitus iram Dei omnipotentis incurrat, et a liminibus ecclesiarum extraneus habeatur... secundum vero -em legem... auri libras V, cogente iudiciaria potestate coactus exsolvat*. 3) *en parlant du monde, des gens du siècle*: FOLC. gesta Laub. p. 68: *conversus ex -i militia fuerat*.

II) *subst.*: A) *masc. pluriel*: 1) *les gens de ce monde*: FOLC. gesta Bert. p. 624,3: *secundum supervacuam -ium sapientiam*. 2) *laïques*: FLODOARD. hist. col. 128^C: *-ium oppressionibus, quibus quotidie agitur*. GESTA abb. Trud. I § 20 p. 233: *abbas magne glorie apud -es in abbatia habitus est*. B) *neutre pluriel* (*forme mundalia*) HERIC. annal. [MGH SS XIII] p. 80: 1) *les choses de ce monde, les choses humaines* (opposé à *divin*): HERIC. *vita Germ. metr.* p. 459 v. 263: *-ia tractans / fallacis minime traxit contagia mundi*. DIPL. Henr. III 25 p. 32,36 (a. 1040): *nobilis quidam Guntherius dives terrenarum rerum -ia sponte deseruit*. VITA Gerard. Bron. III 41 (AASS. Oct. II [3^{éd.}] p. 311^A): *nimum -ia curas*. GODEFR. S. VICT. fons philos. II p. 57,639: *nihil -ium sibi dulce credunt*. 2) *les reliques*: HERIC.

annal. (MGH SS XIII) p. 80: exultatio mundaliorum Sancti Medardi.

2. **mundialis**, -is m. [a. h. a. munt] *dépendant placé sous la protection d'un seigneur*: CARTUL. Gorz. 116 p. 212 (a. 984): servitium ab ipsis professum subter adnecti visum est; unusquisque -ium debet VI denarios festo sancti Remigii, etiam si libere sit filius. v. *mundilingus et mundilio*.

mundibordium, -i n. v. *mundiburdium*.

mundibordius, -i m. v. *mundiburdus*.

mundiburde, -is n. v. *mundeburde*.

mundiburdia, -e f. [mundiburdus] *forme*: *mundeburda*: CARTUL. Gorz. p. 82,25. *protection*: CARTUL. Gorz. p. 82,25 (a. 815): per nostram mundeburdam et licentiam. CARTUL. Mog. A 2b p. 2,41 (XIIes.): -am et defensionem ab archiepiscopo Mogontiensis ecclesie habeant. v. *manuburnia* (= *tutelle*, 'mainbournie') et *mundiburdium*.

mundiburdialis, -e [mundiburdium] *forme*: *mundbordalis*: FOLC. gesta Bert. p. 94,17. 1) *qui accorde la protection royale ou impériale*: CARTUL. Regien. 107,16 (a. 912): si aliquis contra hoc decreti nostri -e institutum ad lesionem inire temptaverit. DIPL. Otton. III 360 p. 789,34 (a. 1000): imperiali nostro preceptali ac -i edicto. ACTA imp. 183 p. 171 (a. 1193) *éd.* Boehmer: confirmamus et per hanc -em paginam roboramus.

2) *fourni en échange de la mainbournie*: FOLC. gesta Bert. p. 94,17: in festivitate sancti Bertini... de cera valente solidos V et dimidium persolvatis, tam pro rebus prescriptis quam pro capitibus vestris, id est, II diebus mundbordalibus, nullumque aliud servitium vobis imponatur.

mundiburdio 4. [mundiburdium] *protéger*: ANNAL. Camald. I p. 23,50 (a. 867): defendere et -re.

mundiburdus, -is v. *mundeburde et mundeburdus*.

mundiburdium, -i n. *sive mundeburdium*, -i n. [mundiburdus] *formes*: *bundburdum*: DIPL. Hugon. 342,14 (a. 960). *momburgium*: CAPIT. reg. Franc. II p. 366,41 (a. 878). *monburdum*: DIPL. Otton. III 97 p. 508,21 (a. 992). *mondburdum*: DIPL. Otton. III 265 p. 682,32 (a. 998). *mondeburdum*: DIPL. Caroli II, I p. 117,28 (a. 844). *mondibordium*: DIPL. Otton. II 67 p. 80,13 (a. 973). *mondiburdium*: DIPL. Otton. I 401 p. 547,19 (a. 971). DIPL. Otton. III 235 p. 651,2 (a. 996). *mudburdum*: DIPL. Karoli III app. 1 p. 331,11 (IXes.). *munburandum*: DIPL. Hugon. 206,2 (a. 943). *munburdium*: CARTA a. 889 (Vaissete, Hist. Langued. V pr. 9 col. 79). *munburdum*: MIRAC. Columbani 23 p. 1011,28. *mundburdium*: FORM. Augiens. p. 360,19. *mundburdum*: DIPL. Karolom. II 25 (a. 879). CARTUL. Chun. II 1262 p. 343 (a. 969). *mundeburdum*: CAPIT. reg. Franc. I p. 158,31 (a. 810). DIPL. Pepin. I 1 (a. 818). DIPL. Caroli II, I 2 p. 7,9 (a. 841). DIPL. Caroli III 20 p. 39,12 (a. 899). *etc.* *mundeburgdum*: CARTA Gerona

a. 860 (Esp. Sagr. 45,323). *mundeburgium*: LEX Franc. Cham. 14. CARTUL. Icaun. I p. 122,1 (a. 889). *mundeburgum*: DIPL. Caroli II, II 493 p. 639,9 (spur. X^{es.} in.). CARTUL. Tull. 14 p. 455 (c. 930). *mundeburnum*: 5 CARTUL. S. Steph. Divion. I 6 p. 14 (a. 889). *mundepurdium*: CAPIT. reg. Franc. I p. 214,21. *mundibordium*: CARTUL. Mog. A 526 p. 433 (a. 1124). *mundiburdum*: CARTUL. Belliloc. Lemov. 185 p. 258 (a. 823). DIPL. Caroli II, I 47 p. 135,20 (a. 844). *mundiburgium*: 10 DIPL. Caroli II, II p. 579,10 (X^{es.} spur.). DIPL. Otton. III 167 p. 579,26 (a. 995). *mundiburnium*: THIETM. 2,42. *mundoburdum*: DIPL. Catal. I p. 25 (a. 820). DIPL. Caroli III 104 p. 248,1 (a. 919). *muniburdium*: DIPL. Otton. III (Quell. Forsch. 12 p. 58) (a. 1000). 15 TRAD. Ratisb. 564 (c. 1060—68). *muntburgium*: TRAD. Wizenb. 51 p. 51 (a. 833). *muntiburgium*: TRAD. Patav. 114 (ante 1038).

I) *protection*, »mainbour«: A) *exercée par l'empereur ou le roi*: 1) *sur ses sujets et plus spécialement sur les veuves, les orphelins, les juifs etc.*: CAPIT. reg. Franc. I p. 158,31 (a. 810): ut vidue, orfani et minus potentes sub Dei defensione et nostro mundeburdo pacem habeant et eorum iustitia. ib. I p. 214,21: de mundepurdio ecclesiarum et viduarum. FORM. Imp. 52 (*éd.* Zeumer p. 325,16): liceat illi (*memorato Judeo*) sub mundeburdo et defensione nostra quiete vivere. DIPL. Caroli II, I 40 p. 110,14 (a. 844): ita ipsi et filii filiorum suorum... sub mundeburdo nostre defensionis... consistant. EPIST. Dunst. 13 p. 375 (a. 959-88): -um tuum adii. 25 DIPL. Otton. III (Quell. Forsch. 12 p. 58) a. 1000: nos... Adam... recepimus sub nostro imperiali muniburdio. GERH. STED. annal. p. 200,13 (c. 1200): gloriosa virgo F... ab ipsius dominatione imperialis -i defensionem super liberalissimam proprie hereditatis donationem sagacissime... inpetravit. 2) *sur un établissement ecclésiastique et ses biens, avouerie*: CARTUL. Belliloc. Lemov. 185 p. 258 (a. 823): quemcumque de heredibus nostris vestra elegerit voluntas in mundiburdo vel tuitione, sanctimoniales... assumant protectorem. DIPL. Pepin. I 34 p. 160,8 (a. 838): quicquid Spani predicto monasterio dederunt... sint sub nostro mundeburdo vel immunitatis tuitione. DIPL. Caroli II, I 2 p. 7,9 (a. 841): prescripte ecclesie... per idipsum sue tuitionis mundeburdo defensionis munimine scriptum receperunt. CARTUL. Augustod. p. 47 (a. 843): memoratam ecclesiam cum omni sua integritate sub nostra defensione atque mundeburdo recipimus. CARTA a. 849 (Monsalvatge, Noticias historicas t. 41 p. 305): sub nostro mundeburdo secure... vivere ipsi monachi conentur. 50 DIPL. Ludow. Germ. 90 p. 130,10 (a. 858): predictum monasterium cum omnibus rebus ibidem pertinentibus... ex iure et potestate sua in ius et dominationem nostram atque mundeburdum omnia tradidit. DIPL. Caroli III 20 p. 39,12 (a. 899): sub nostre tuitionis munde-

burdo et nostre dominationis protectu esse iubemus predictum abbatem et monachos. DIPL. Ludov. IV 11 p. 34,15 (a. 939): ipse abbas ac monachi... sub nostro -do tuti permaneant. DIPL. Otton. II 3 (a. 961): nos... monasterium puellarum... sub nostri -i suscepimus tuitionem. VITA Gerald. Auril. p. 8: ut ipse abbas et monachi... sub nostro mundeburdo securi permaneant. DIPL. Henr. II 517 p. 665,30 (a. 1012; spur.): ipsam abbatiam... in nostro -o et tuitione perpetuo conservandam suscepimus. DIPL. Conr. II 83 (a. 1027): sub nostri -i tutamine eam (*sc. ecclesiam*)... recipimus.

B) *exercée par un établissement ecclésiastique sur ses dépendants et sur les donats de l'église*: FORM. Argent. p. 337,32: sub -o vel defensione ipsius ecclesie. TRAD. Wizenb. 51 p. 51 (a. 830): me ipsam ex libertate trado ad muntburgium ad monasterium quod vocatur Wizinburg. DIPL. Ludow. Germ. 141 p. 198,3 (a. 871): ut defensionem et mundeburdum ac salvationem de prefato monasterio eiusque abbate habeant. DIPL. Henr. I 27 (a. 931): ut homines eiusdem ecclesie sub mundeburdo et tuitione ipsius ecclesie consistenter. TRAD. Ratisb. 240 (c. 975—990): quatenus predictus Othker... in servitio sancti Emmerammi martyris perseveret indeque -um protectionemque haberet. TRAD. Patav. 99a (a. 1013—45): ut ipse eam (*i. ancillam*)... in -um alicuius ecclesie aliquo presignato censu illuc annuatim persolvendo... manciparet. TRAD. Patav. 114 (ante 1038): qualiter quidam nobilis vir... quendam libertum eius petitione ipsius tradidit ad muntiburgium et ad servitium in aram sancti Stephani. TRAD. Ratisb. 564 (c. 1060—68): quomodo quedam nobilis Willibirch dedit se proprio sue libertatis arbitrio ad S. E. in muniburdium et in advocacionem, ut propria voluntate sua annuatim persolveret V denarios. VITA Eberh. Salisb. I 2 p. 78,38: delegatur in id operis absque mora Biburgensis locus, -o memorati reverentissimi episcopi.

C) *exercée par le Saint Siège sur les églises placées dans sa dépendance directe en vertu du privilège d'exemption*: DIPL. Caroli III 125 p. 295,17 (a. 912, spur.): ipsum censum sub -o ac defensione sancti Petri eternaliter consistat. COD. Polon. Maior. I p. 1 (X^{es.}): a Deo... potestatem accepimus... defendendi ecclesias..., maxime autem eas, que Sedis Romane, scilicet Ecclesie -o subiacent. CARTUL. archiep. Magd. 130 p. 185 (a. 1004—12, spur.): ut idem archiepiscopus... cum loco sibi commissio -o sancti Petri sui que vicarii perpetuo subiectus potestatem haberet... episcopos ordinare. NOTE Salv. Scafh. (MGH SS. XIII p. 722,16): quod templum... sub -o sancti Petri apostoli... libertati concessit. EPIST. Meginh. 8 (a. 1060—64): qualiter Henricus imperator... nostram ecclesiam... Romane sedis -o assignaverit. FUND. Sangeorg. 4: ut eo liberius et constantius ibi Deo serviretur, quo sub Romane

ecclesie -o et tuitione in omni immunitate et libertate ita defensaretur. ANNALISTA SAXO a. 937 p. 601,7: *Rodulfus rex* ipsum locum Romano subiciens -o. VITA Meinw. 11,20: de tuicione atque -o sancte Dei ecclesie.

D) *protection en général, recours*: CARTUL. Rhen. med. I 79 p. 86 (a. 849): -um vel defensionem, ubicunque sibi eligere voluerit *Engelsuinda liberta* licentiam habeat eligendi. ECBAS. capt. 252 p. 86: que -a queram. CARTUL. Clun. I 286 p. 283 (a. 927): nullum -um sanctorum aut hominum... expetant.

E) *charte de mainbour ou de protection royale*: DIPL. Hugon. 342,14 (a. 960): hunc -um scribere precipimus. DIPL. Otton. I 339 p. 463,45 (a. 967): huius nostri precepti aut -i violator.

II) *tutelle*: DIPL. Phil. I 28 p. 85 (a. 1066): exeunte me de Flandrensi comitis Balduini -o. *v. mundeburdo et mundiburdia*.

mundiburdum, -i n. v. mundiburdium.

mundiburdus, -i m. [a. h. a. mundboro, protecteur] formes: munburdus: DIPL. Radulf. a. 930 (Baluze, Hist. Tutel. col. 328). mundeburdus: TRAD. Wizenb. 102 p. 106 (a. 788). mundibordius: CARTUL. Mog. A 526 p. 433 (a. 1124). mundiburdus: ib. p. 433 (a. 1124). muntpurdius: CARTUL. Turic. 206 (a. 963).

1) *»mainbour«, celui qui exerce autorité sur les personnes en puissance (femmes, mineurs, affranchis)*: a) *en général*: TRAD. Frising. 292 (a. 809): ego Irminperht volo -us eorum esse et ortare eos ad servitium. CARTUL. Belliloc. Lemov. 16 p. 38 (a. 856): quem tutorem et -um habere voluerint. THANGM. Bernw. 13 p. 764,27: inter missarum sollempnia primo domnum regem, si in velationem sue sororis consentiret, humiliter requisivit, deinde ceteros -os. LEX Worm. 23: singulariter in triplum patri eius vel -o restituat. IVO Pan. III 187 col. 1175: virgines que ante duodecim annos insciis -is suis sacrum velamen capiti suo imposuerunt. ACTA com. Namurc. 3 p. 12 (a. 1109—1127): -i mei ac mariti Godefridi, comitis Namurcensis, assensu. CARTUL. episc. Halb. 363 p. 326,43 (a. 1195): filie eius cum suo -o. b) *spécialement, en parlant d'un gardien du sérail*: PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1491^A: querantur regi puelle virgines speciose et tradantur Egeo eunucho ad custodiendum... unde et ministros talium -os vocamus.

2) *avoué, protecteur d'une église*: DIPL. Radulf. a. 930 (Baluze, Hist. Tutel. col. 328): quo decedente, qualem communiter voluerint munburdum et causedicum habent. CARTUL. eccl. Halb. II 7 p. 300, 20 (a. 1159): tradimus eis (*i. canonicis*) et -is eorum, videlicet domno Liuthardo de Meinheressen et aliis, prefatum mansum. CARTUL. scrin. Col. A II a p. 250 no. 1 (a. 1175—91): -um suum advocatum. ACTA pont. Rom. ined. III 326 p. 298 (a. 1182—9): et idem episcopus sit perpetuo -us ipsius cenobii, nisi episcopus mundiburdio ipso

in dispendium cenobii videatur abuti quia tunc liceret eis -um alium invenire. CARTUL. march. Misn. III 31 p. 29,27 (a. 1198): dictante sententia eo, quod ecclesie advocatus essem, adiudicatus sum pro ea utpote -us debere controversie respondere. v. *mundeburdus*.

mundiburgium, -i n. v. *mundiburdium*.

mundiburnium, -i n. v. *mundiburdium*.

mundicia, -e f. v. *munditia*.

mundicies, -ei f. v. *mundities*.

(mundicolus, -i m. variante orthographique pour monticulus petite élévation de terrain: EBARC. clav. 420: -us vel terre congeries [cf. *Thes. l. l. VIII 1459, 36.39*]).

mundicorditer adv. v. *mundicors*.

mundicors, -dis m. dont le cœur est pur: VITA Alcuin. p. 14,11: quam soli norunt comprehendere -des. Ps. ALCUIN conf. fid. 1,23 col. 1042^C: -des videbunt Deum. GODESC. SAX. opusc. gram. II p. 492,10: quandoque -dibus ostendet se. RIMB. Ansc. 42 p. 77: quia cum -des soli iuxta evangeliorum fides Deum credantur visuri. GODESC. AQUENS. seq. 10,11 a, 1: pax -dis, Christe. ADAM S. VICT. p. 171: expurgemus nostras sordes / ut illius, -des, / assistamus laudibus. BERNARD. serm. sup. cant. t. I 7 p. 35: videre Deum, quod solis -dibus singulari felicitate donatur. ib. t. II 38 II p. 16: -ibus nempe illa visio sequestratur. OTTO FRIS. chron. 8,34 p. 455,9: quem (sc. Deum) profecto non impuri, sed soli -des videre merebuntur. RICHARD. S. VICT. decl. script. col. 262^D: facit de immundo -dem. PETR. COMESTOR serm. XXXIII col. 1804^D: quinta mansio est -dium, id est martyrum.

mundicorditer [mundicors] avec un cœur pur: HERM. AUGIENS. hymn. 1, 8a,5: nos ut immolantes / tui sanguinis sacri / tibi rubentia / musta cotidie / -r / et intime / nudam crucem nuduli / baiulemus / carne et noy.

mundificatio, -nis f. [mundifico 1.] purification: 1) terme de chimie: ROB. ANGL. alchem. p. 516b.: si corpus immundum... perfecte non mundaveris... et eius omnem fetorem non abstuleris donec post suam -nem tinctura in illud decidat.

2) terme de médecine: MAURUS urin. II p. 9,17: ad maiorem -nem faciendam. COLL. Salern. II p. 257,42: electuarium ad... -nem pectoris.

3) terme de philosophie (purification de l'âme dégagée du corps): HENR. ARIST. transl. Plato, Phedo p. 18,9: -o (καθαρσις) esse igitur numquid non hoc contingit, quod dudum in sermone dicitur, separare quam maxime a corpore animam.

mundificativus, -a, -um [mundifico 1.] qui nettoie, qui purifie: PETR. COMESTOR serm. XXX col. 1791^B: tria commendantur in melle. Est enim dulce,... est -um, est descendens. GIRALD. gemma II p. 17: aquam... -am ab omnibus inquinamentis.

mundifico 1. 1) nettoyer: a) (au propre) rendre net: GIRALD. gemma II p. 363: vasa vestra -antes. COLL. Salern. II p. 182: aliud dentes -ans. b) (agric.) débarrasser

(le grain) des corps étrangers: ALEX. NECK. utens. p. 113: manipulos sive gelimas submotas et collectas horreis commendare,... vanno -are. c) (méd.) nettoyer (une blessure): ROG. Salern. chirurg. glos. p. 291: tenta ad -andum vulnus. GODESC. SAX. div. p. 320,16: Dominus faciat... ut me -et. d) (au figuré) purifier (l'âme): HENR. ARIST. transl. Plato, Phedo p. 18,7: mentem tanquam -atam.

2) (en droit) dégager, débarrasser d'une dette ou d'une obligation: LEGES Aethelr. II 8,1 p. 224: mittat in manum venditoris... et roget ut -et et adquietet ei. ib. 9,2 p. 226: nisi amicos habeat, qui eum -ent.

mundificus, -a, -um [mundus et facio] qui purifie, qui délivre du péché: GERARD. MORES. delib. p. 242: si queris, cur ipse (sc. Christus) iustus dicatur? qui iustitia iustorum est, et beatorum mundatio -a, et beatifica dealbatio.

mundiformis, -is [mundus et forma] celui qui a pris la forme du monde (en parlant du Christ): CARTUL. Engol. p. 47 (a. 954): considerans casu fragilitatis mee, ubi venturus iudex adveniens... vivos collocans in eterne beatitudinis quiete quum quidem dixit -is hore mellifluo.

mundila, -e f. v. *mundela*.

mundilingus, -i m. [a. h. a. munt, puissance, protection] forme: mundelingus: CARTUL. scrin. Col. A I p. 110 no. 9. 1) mineur en tutelle: CARTUL. scrin. Col. A I p. 110 no. 9 (a. 1171—72): Albero et mundelingi sui dederunt sorori sue... quartam partem domus.

2) dépendant placé sous la protection d'un seigneur: DIPL. Henr. II 52 (a. 1003): homines ipsius ecclesie tam ingenuos quam servos et -os iniuste constringendos... inire audeat. v. *mundilio* et 2. *mundialis*.

mundilio, -nis m. [a. h. a. munt; cf. mundela] forme: mundilio: ACTA pont. Rom. ined. II 299 p. 259 (a. 1128). dépendant placé sous la protection d'un seigneur: CARTUL. Rhen. med. I 135,43 p. 165 (a. 893): sunt ibi -nes VII, quorum hec sunt nomina: ... solvit unusquisque denarios V. CARTA a. 940 (Calmet, Hist. Lorraine IV col. 347): daglam... ubi etiam -nes plurimi beati Arnulphi commanent atque commanentes eandem... daglam... custodiunt ac procurant. CARTA a. 1121 (ib. col. CCLXVII): -nes quoque annali placito debent interesse et nullum ius debent advocato persolvere; possessores vero mansorum debent annale placitum. CARTA c. 1140 (ib. col. CCCIX): in -nibus nihil habent. quod si ad vim faciendam per abbatem vel villicum vocati fuerint, quicquid acceperint in abbatis potestate reponent. ACTA pont. Rom. ined. II 299 p. 259 (a. 1128): servis et ancillis, mundilionibus, cum omni banno integro. v. *mundilingus* et 2. *mundialis*.

mundilis, -e v. *mundialis*.

mundinarius, -a, -um [a. h. a. munt] étant sous la protection royale?: CHRON. Ottenb. p. 612,6: principale ceterisque maius, ipsum scilicet locum -um, qui Outenburren dicitur. cf. *mundiburdium*.

mundio 1. v. *munio* 1.

munditer *adv.* *proprement, soigneusement*: MAPPE Clav. CXXVIII p. 214: si autem volueris plus -r tingere, mitte in unum cacabum sicut primum.

munditia, -e *f.* *forme*: mundicia: JOH. AMALF. mirac. 41,31. ROB. MELODUN. summa I, V 54 t. 2 p. 474. ROB. TORIG. chron. t. I (a. 1102) p. 123.

1) *propreté*: a) *d'une chose en général*: PETR. DAMIAN. serm. (Rev. Bénéd. 67 [1957] p. 164,216): cum... tenuis quedam pollutio pavimenti -am fedat. b) *du corps*: ROB. MON. REM. hist. Hier. VII 23 p. 839: -am corporum custodite. PETR. COMESTOR serm. XXX col. 1791^D: sequitur de -a corporis, de qua scriptum est 'lavamini, mundi estote' (Isa. I). c) *souvent employé au plur., d'où les expressions '-as facere, -as habere' laver, nettoyer*: GRIMALD. epist. 2,10 p. 306,44: ut in sabbato quando -as facere solent, pedes cum silentio lavant. ABELARD. reg. monial. (Med. Studies 18 [1956] p. 267): sabbato... ante collationem -e fiant in ablutione videlicet pedum et manuum. GUIBERT. Nov. pign. sanct. I 2 col. 619^C: in quo vix aut nunquam -as habuit.

2) *sens moral*: a) *purification*: PETR. COMESTOR serm. XXX col. 1791^D: -a... quam Dominus sanctificationem vocat. b) *pureté (du cœur, de l'âme)*: PAUL. DIAC. carm. 51,11,3: quod cordis possidet -am. THEODULF. bapt. XIV col. 233^D: ut -am teneamus. VITA Liutg. II p. 115,19: virum... comparandum angelis cordis -cia. GUNTH. SAL. (Öster. Akad. Wiss. phil. hist. Kl. 1953,1): castitas illa Deo mirifice gravida cunctis -e cultibus incomparabiliter precellebat. HELM. 80 p. 149,22: preter -am enim cordis Deo cognitam. RADULF. ARD. homil. col. 1517^C: si ei per -am familiares sumus. BERNARD. serm. sup. cant. II 71 p. 224: sapientia est ubique attingens propter -am suam, et nil inquinatum in eam incurrit. *par pléonasmé*: PETR. DAMIAN. epist. IV 9 col. 313^A: ad puritatis aspirare -am.

3) *chasteté*: PAUL. DIAC. homil. temp. col. 1271^D: quecumque illi de cordis et corporis -a precipiebant. RATHER. epist. I 2,3: castissimi corporis tui -am. GERARD. SUSS. Rom. metr. col. 183^C: ut vas -e templum fieret deitatis. LANFR. epist. col. 526^D: quodsi... carnis -am servaverit. GRATIAN. I dist. XXXI c. I Grat.: causa vero huius institutionis -cia fuit sacerdotalis, ut libere cunctis diebus orationi vacare. RADULF. NIGER I p. 29: qui... se ipsum zelo -e castravit. EGIDIUS PARIS. Carolin. IV 236: tum de virtutum insignibus et de -a morum. *au plur., pureté sous toutes ses formes, spéc. chasteté*: HERM. AUGIENS. chron. a. 1023: -arum ornatusque insueto quodam amore famosum. ROB. TORIG. chron. t. I (a. 1102) p. 123: ne, dum -cias viribus maiores appetent, in immundicias horribiles inciderent.

4) *en parlant de l'essence même de la pureté*: ROB. MELODUN. summa I, V 54 t. 2 p. 274: sicut creature nec munde nec incorporee comparatione divine -cie ac divine incorporeitatis vere dici possunt.

5) *(comme le grec κόσμος) ornement (de l'univers), splendeur*: PAUL. DIAC. homil. temp. col. 1188^A: ut faciat florem et -am bonorum operum. GERARD. MORES. delib. p. 232: nulla immunditia in factis totius -e factoris, nulla impuritas, nec ulla divini clamoris sugillatio.

munditiale, -is *n.* [munditia] *égout*: WILH. HIRS. const. 2,52 col. 1116^B: subterraneos aque ductus et -e, cum opus fuerit, facit purgari eleemosynarius.

mundities, -ei *f.* *forme*: mundicies: infra. 1) *propreté*: a) *au propre*: PETR. COMESTOR serm. XXXVI col. 1808^B: tonsura enim capitis, vestium vilitas et -es, ciborum arida sobrietas. b) *au figuré*: THEODULF. carm. 2,209: vite et -em cur non adhibere parabo. 2) *(méd.) bonne disposition*: COLL. SALERN. IV p. 542: si vero conveniat temperie immoderata et loci afflueret -cies semen iniectum summa cum delectatione, allicitur.

mundivagus, -a, -um *forme*: mondivagus: UGUTIO: mundus... et per compositionem mondivagus, -a, -um. *qui erre dans le monde*: VITA Acaun. p. 182,1,14: inlecebrasque -as.

mundium, -i *n.* [a. h. a. munt, puissance, protection] *forme* mundum: COD. Cavens. II p. 39,11 (a. 966). 1) *tutelle exercée sur la femme par son mari, par son fils ou par ses parents*: COD. Cavens. I 21 p. 22,18 (a. 842): mulier sine ... consensu parentum suorum, vel illi in cuius -o fuerit, de rebus suis nichil stabile facere poterit. CARTA a. 894 (Ficker, Forschungen zur Reichs- und Rechtsgeschichte Italiens IV 18 p. 24): ipsa nominata Adelgisa cum ipso Adelfrid tutore... in cuius -o subiacebat. CARTUL. Cupersan. 26,4 (a. 938): defensemus a mundoaldis in quorum -o videtur esse. ib. 31,34 (a. 944): parentes in cuius -um fuerint. BULL. Casin. II 62,27 (a. 1001): in -o... permanere. COD. Amalf. I 35 p. 53 (a. 1048): per consensum... viri mei in cuius -um me subiacere palam facio.

2) *prix versé par le mari pour acquérir la tutelle de sa femme*: CONCORD. 243,2: qui eam ad maritum dederunt et -o susceperunt. CARTUL. Sangall. II 24 p. 399 (IXes.): finitum precium pro -o Ferlinde filia Bertar.

3) *protection impériale (cf. mundiburdium)*: CARTUL. Bund. I p. 64,49 (a. 877): sub nostra defensione et -o DIPL. Karoli III 173 (X^{es.}, spur.): et illi sub regia defensione et -o semper consistant.

4) *protection de l'église*: REG. Sipont. 62 (a. 1186): quia in -o ecclesie eram.

mundius, -i *m.* [mundium] *tuteur, protecteur*: HONOR. civ. Pap. 15 (MGH SS XXX) p. 1456,25: est... consuetudo feminarum illarum, que sunt divites, que non habent tutorem nec -um... quod debent venire et deprecari magistrum camere ut ille... donet eis tutorem et -um.

mundo 1. *formes*: modo: MON. hist. Neap. 237,7 (a. 1019). mondo: MON. arch. Neap. VI 576 p. 46 (a. 1119). UGUTIO. mundio: CARTUL. Sangall. I 248 p. 239 (a. 820):

I) *nettoyer, rendre net*: A) *au propre*: 1) *en général*: WALTHARIUS 951: *fusum -are cruorem*. CONSUET. Trev. 23 p. 22,28: *ut -entur ministrorum manus*. PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1397^C: *latrinas, id est subterraneos cuniculos ad -andas vias urbis*. ALEX. NECK. 5 utens. p. 113: *rastro -are, vanno mundificare*. 2) *moucher (une chandelle)*: AYNARD. p. 619: *emunctorium est unde candela -atur, hinc emungo*. B) *au figuré*: RUP. MEDIOL. Adalb. 10 p. 11,10: *locus ab irruptione incursionum -atus hostilium*. CONSIL. Cnuti 4 p. 311: 10 *edicimus quoque ut patriam in finibus omnibus -emus, et ut a sceleribus cessetur*. GODEFR. S. VICT. microcosm. 158 p. 176,8: *ruinosam edificare, sordidam -are, -atam ornare*. PONTIF. Rom. I p. 285,20: *ut hoc sanctorum tuorum cymiterium ab omni spurcitia et inquinamento* 15 *spirituum immundorum custodire, -are, benedicereque digneris*. C) *purifier (sens moral et spirituel)*: 1) *absolument*: CONSIL. in Franc. 3 p. 594,19: *-ati et purificati*. 2) *par un moyen spirituel*: GODESC. SAX. div. p. 305,10: *ut fide corda nostra -aret atque purgaret*. RUD. FULD. 20 mirac. 2 p. 331,46: *dignis penitentiae fructibus conscientiam suam -are*. HROTSV. Gall. II 8,2: *veniam mereberis, si tamen baptisate -aberis*. GERARD. MORES. delib. p. 107: *qui (sc. Christus) illam (sc. ecclesiam) sanctificavit -ans lavacro, atque in verbo, ut exhiberet* 25 *ipse sibi gloriosam ecclesiam, maculam non habentem, neque rugam, aut aliquid eiusmodi (VULG. Eph. 5,27)*. CARTUL. S. Eparch. Engol. 67 p. 43 (c. 1107): *terram a tantis criminibus... -are et custodire*. PETR. LOMB. sent. IV 17,1 p. 845: *neminem a peccato -ari*. GUILL. 30 CAMP. anima col. 1044^C: *-atus est ab omni delicto. avec pron. réfléchi, se justifier*: BENED. PETR. gesta I p. 156: *cum per iudicium aque se -are non posset*. ROTUL. cur. reg. 1,83 (a. (1195): *Cristina -at se per ignem*. 3) *sauver, racheter (au sens chrétien)*: GUILL. TYR. hist. rer. transm. XVIII 5 p. 826: *quousque placuit summo rerum opifici, civitatem illam, quam proprio cruore -averat*. ADAM. S. VICT. p. 48,3 v. 17: *per mortem -aturus / hominum contagia*. D) *expier*: THIETM. 4,20: *qui omne suimet delictum continuis -avit elemosinis*. E) *laver dans le sang, venger*: WALTHARIUS 926: *ut cesos -et vindicta sodales*. F) *innocenter (droit)*: LADISL. decret. II 5: *si culpabiles effecti fuerint, pereant ut fures; si vero -ati... LV pensas solvant*.

II) *guérir*: HRABAN. univ. IV 1 col. 81^C: *decem leprosi qui -antur a Domino ([cf. Matth. XI, 15])*. CARTUL. Keinperl. p. 23 [XIes.]. HARTV. legend. Steph. p. 435. LEGEND. Lad. p. 526. PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1207^A.

III) *défricher*: CARTUL. Sangall. I 209 p. 199 (a. 812): *quicquid arabile est vel quod ad hoc -ari potest*. EIGIL. Sturm. 13: *silvas cedere et locum -are proprio labore*. 50 CARTUL. Rhen. med. II app. 10 p. 344 (X—XIIes.): *in Maio XIII dies si opus est prata rigare et -are*. PASS. Nymph. 87,29: *-ate de arbusculis locum istum*.

IV) *curer (une pièce d'eau ou un cours d'eau)*: MON. arch. Neap. V 431 p. 92 (a. 1082): *ipsum aquarium -are et conciare et quod ex eo -averint in eadem terra iactare*. ib. VI 576 p. 46 (a. 1119): *ipsu flubeum et cursoras usque et ille ripe eius tiappare et mondare debeamus*.

mundatus, -a, -um *mondé*: CARTUL. Nemaus. 200 p. 317 (c. 1110): *unum sextarium de frumento -o*. CARTUL. Brem. 67 p. 78 (XIIes.): *dimidium remel -i lini*. 10 CARTUL. S. Ioh. in Vall. 116 p. 60 (a. 1187—96): *annonna et avena cum fuerit triturata, venient qui eam debent ad priorem qui cum viderit quod sit sufficienter -a, cultor implebit minam*. GUILL. TYR. hist. rer. transm. XXII 20 p. 1104: *sed etsi quid reperiebatur in areis, id, exutum stramine et -um a palea non facile admittebat incendium*.

mundoalda, -e f. v. *mundualda*.

mundoaldus, -i m. v. *mundualdus*.

mundoaudus, -i m. v. *mundualdus*.

mundoburde, -is n. v. *mundeburde*.

mundoburdum, -i n. v. *mundiburdium*.

mundowaldus, -i m. v. *mundualdus*.

mundualda, -e f. [*a. h. a. munt, protection*] *forme*: mundoalda: CARTA a. 988 (Ficker, Forschungen zur Reichs- und Rechtsgeschichte Italiens IV 34 p. 48). *femme placée sous l'autorité de son mari ou de son plus proche parent*: CARTA a. 988 (v. l. 24): *conius (sic) et mundoalda*. REG. Luc. 29,42 (a. 1014): *signum manus suprascripti Rainerii eidem Mardore genitrici et -e sue consensit*. CARTUL. Clun. IV 3593 p. 750 (a. 1081): *coniugi et -e*. v. *mundela*.

mundualdus, -i m. [*lgb. mundwald; a. it. mondualdo; a. fr. modoal*] *formes*: mundualdus: CARTA a. 1033 (Morbio, Nov. 316,36). DIPL. Henr. IV 279 (a. 1076). 35 ACTA imp. Böhmer 106 p. 99 (a. 1159) mundoaldus: CAPIT. reg. Franc. I p. 215,35 et 215,37. COD. Lang. 112 col. 204^A (a. 830). CARTUL. Cupersan. 26,4 (a.938). CARTUL. Clun. II 1228 p. 310 (a. 967). CARTA a. 1015 (Morbio, Nov. p. 303,8). CARTUL. Regien. 148 p. 361 (a. 1037) *et passim*. mundoaudus: COD. Patav. 56 p. 82,9 (a. 970). mundowaldus: ib. 83 p. 115,4 (a. 1006). *nom. plur.* mundoaldis: CARTUL. Cupersan. 61, 32—33.

celui qui exerce autorité sur la femme (son père avant son mariage, son mari, son fils ou son plus proche parent si elle est veuve): CAPIT. reg. Franc. I p. 215,37: *quod si amplius in ipso mala accesserint, mundoaldo eius sit culpabilis solidos XXX, et ipsa intret in monasterium cum poena que mundoaldo eius obligaverat et cum illa compositione adulterii sui*. COD. Lang. 112 col. 204^A (a. 830): *per consensu Aucunde et Stadiverge filias suas et Gausperti et Ariolfi mundoaldi earum*. CARTA a. 873 (Manaresi, Placiti I 76 p. 275,20): *ipsam Gundi ego uxorem habeo, eo quod mihi ad legitimum matrimonium tradidit Amelfredus filius eius cum -o*

suo. COD. Patav. 37 p. 57 (a. 944): comitissa relicta ... per consensum... Bertaldum filio atque -o meo. CARTUL. Regien. 98 p. 249 (a. 1006): V. filio et -o meo. CARTA a. 1012 (Muratori, Est. 121,12): iugale et -o meo mihi consentiente. CARTA a. 1033 (Morbio, Nov. p. 316,36): filii et mundualdi mei mihi consensiente (*sic*). CARTUL. Clun. IV 3489 p. 597 (a. 1074): nullam me pati violentiam ab aliquo homine neque ab ipso iugali et -o meo. DIPL. Henr. IV 279 (a. 1076?): nostris fidelibus concedimus ad requirendum publicam questionem, advocatum eligere atque mulieri, cui mundualdi sui denegat voluntatem, et ante eorum presenciam virum suum seu maritum eligere. CONSTR. I 205,4 (a. 1162): civitas habeat... potestatem faciendi iusticiam... et dandi tutores et -os et alia que iudex ordinarius... habere debet. PONTIF. Rom. I p. 300,8: cum venerit sponsus et sponsa et parentes eiusdem femine et mundualth et paranimphus et alii homines ante fores ecclesie.

mundulus, -i m. [*a. h. a. munt, protection*] *tuteur*: CARTUL. scrin. COL. A I p. 102 nr. 7 (a. 1170–71): Daniel puer et eius -i exposuerunt Petro domum... ita ut inde habeat censum.

mundum, -i n. [*cf. 2. mundus*] *parure de la jeune mariée*: GLOSS. AA 466,2,25: -um muliebre, linteamina muliebria. PAPIAS s.v. -um muliebre, liniamentum mulierum dicitur quod multo tempore ungere se debeant variis pigmentis et indui vestibus regalibus. GUILL. TYR. hist. rer. transm. XVIII 22 p. 858: excepto -o virginali in quo tam in auro quam in gemmis, vestibus et margeritis, tapetis et holosericis, vasis quoque pretiosis, quadraginta millia iusta estimatione poterant computari. v. 2. *mundus*.

1. mundus, -a, -um *forme*: mundus: COD. Cavens. I p. 159,9. UGUTIO s.v. STEPH. TORN. epist. p. 175.

I) adj.: A) *pur*: 1) *au propre*: a) *nettoyé, lavé*: LEX Frision. 14,1: lana -a obvoluti. OTTO FRIS. chron. 7,35 p. 371,35: -a et linea toga utuntur. GUILL. TYR. hist. rer. transm. VIII 21 p. 356: lotis manibus et sumptis -ioribus vestimentis. b) *sain*: FULCO. MELD. nupt. II 211: abscondens *manum* -am, leprosam protulit. LEGEND. Steph. minor p. 400: leprosi -um cutem... meruerunt. ARNULF. LEXOV. epist. 52 p. 94: equos... omni vicio -os. 2) *au figuré*: a) (*sens moral*) *pur*: HRABAN. univ. I, II col. 20^C: *Christus* sanctus, sive -us. GODESC. SAX. trinit. p. 266,27: si, prout opto, -i cordis es. LIUTG. Greg. 2 p. 70,14: -is cordibus permanserunt. HROTSV. Mar. 139 p. 9: -is labris. PETR. DAMIAN. epist. III I col. 289^C: ecclesiam tuam -am ab omni eius pestifera contagione custodis. GUIBERT. Nov. gesta Franc. II I col. 698^A: contagium... quo vix aut nullo modo nationes alique... -e manserunt. GUILL. S. THEOD. cant. p. 76: -um cor, -am consciantiam desiderat. BERNARD. serm. de div. XVII col. 583^B: magnum est homini seculari -as habere manus. ARCHIPOETA 9,13,3: nemo potest

adeo -us inveniri. ROB. TORIG. chron. t. 1 (a. 1102) p. 123: prohibuit uxores sacerdotibus... quod quibusdam -issimum visum est. b) *selon le rituel religieux, sans tabou, licite*: GERARD. MORES. delib. p. 62: sunt animalia -a, sunt et immunda. c) *purifié*: PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1617^D: remanserunt soli -i cum suo mundatore. GERARD. MORES. delib. p. 99: Gallia vero felix, que his (*sc. heresibus*) -a perhibetur.

B) *innocent*: LEGES Athelst. 1 p. 173: si in eo -a sit et ipsius facinoris conscia non fuerit. RUODL. VIII 5: per Domini corpus fit ab omni crimine -us. COLOM. decret. I 76: si reus apparuerit, pro fure iudicetur; si -us, non ut fur teneatur, sed precio, quo emerat, solummodo careat (ib. 83).

C) *sans mélange*: 1) *au propre*: WALTH. SPIR. Christoph. II 2,96: azima, iam -e... farine. CARTUL. S. Mar. Via Lata p. 101 (a. 1073): de vino -o quartam. COLL. Salern. II p. 84 (XIIes.): panis -us. MAPPE Clav. CV p. 210: ydroargiris -i partes. COMP. Pict. 15 p. 123: -am glaream et -a temperamenta. 2) *au figuré, pur*: COD. Toscan. p. 354,12 (a. 806): mihi semper -a exsibui servitia. GLOSS. AA 453,2,7: -am rem tradidi. MON. hist. Neap. p. 200,34 (a. 1006): -a libertate vivere valeatis ubi volueritis. GERARD. MORES. delib. p. 264: discretio... mundorum et immundorum in perfectissima et -issima superponitur libertate. 3) *en parlant de monnaie, de métal pur*: COD. Toscan. p. 380,17 (808): decem solidos argento de bonos denarios -os, grossos, expendiviles. MON. dipl. Croat. I 4 (a. 1033): quattuordecim (*sic*) solidi setirici ex auro -o. DIPL. Henr. IV 414 p. 553,3 (a. 1090): mille libras <a>uri -issimi. OBERT. SCRIBA a. 1186, 192 p. 71: bisancios masamutinos -os iusti ponderis.

D) *net (en parlant d'un prix)*: CARTUL. Sangall. III 791 p. 12 (a. 933): per -um precium incontra sol. 10.

E) *libre, exonéré*: GUILL. CAS. I 945 p. 375 (a. 1191): -os ab omni dacita (*et passim*).

F) *dépouillé, décortiqué*: COD. Lang. col. 707^C (a. 905): castaneas -as modia II. JOH. NEAP. Febr. 541,24: fac fieri glosocoma de ligno imputribile -o.

G) *loin des souillures du monde, isolé*: WALAHFR. exord. 3: coeperunt fideles loca -a querere et a tumultibus ac negotiis carnaliter conversantium semota. LIUTG. ad Hadr. 2 p. 424,25: totam faciant domum destrui et in loco -o iactari. IOH. FISCAMN. deplor. quiet. p. 51,2: o casta et -a solitudo.

H) herba munda, *nigelle (plante, Nigella Sativa L)*: AELFR. Angl. Sax. vocabul. p. 30: nomina herbarum. —... herba -a, giöcorn.

II) *subst. n.*: A) *les choses propres, licites, justes*: GERARD. MORES. delib. p. 264: discretio... -orum et immundorum. B) *vin pur (pour vinum mundum)*: CARTUL. S. Modest. Benevent. 57 (a. 1183): sex salmas de musto, quattuor de -o et duas de piczulo. C) *produit*

naturel: AELFR. colloq. p. 14: butirum et fabas et omnia -a manduco.

monde 1) *proprement*: THEODULF. capitula V col. 193^D: observetur ut panis et vinum et aqua, sine quibus misse nequeunt celebrari, -issime atque studiose tractentur. RIGORD. 20 p. 34: halas... in quibus tempore pluviali omnes mercatores merces suas -issime venderent. 2) *avec un cœur pur*: ATTO VERC. epist. Pauli col. 349^B: ut -ius Deus deprecarī possit. CARTUL. episc. Halb. 147 p. 114,67 (XIIes.): qui... ab omnibus illicitis cor... et corpus... conservent et -e tractent mundi mundatorem. PETR. COMESTOR serm. XLV col. 1830^B: verbo et exemplo trahere alios ad -e vivendum. ANON. Adalb. p. 219: ut... sacerrimas reliquias -issime et reverendissime custodiendas recondat.

2. mundus, -i m. *parure de la jeune mariée (sens favorisé par l'existence de l'adj. mundus)*: ALAN. INS. dist. col. 866^A: -us substantivum dicitur ornamentum mulierum quo ornabant se ingressure ad viros, unde legitur quod custos Esther acceleravit -um muliebrem v. mundum.

3. mundus, -i m. *forme: acc. sing. mundus*: BENED. ANDR. 10,16. *étym.* (cf. VARRO ling. 5,29. FEST. p. 120. ISID. orig. 13,1,2. PAUL. FEST. p. 121): GERARD. MORES. delib. p. 156: -us, quod in motu sit semper, dicitur, et hoc a philosophis. Alii -um volunt ab ornamentis vocatum. Vere autem, nil visibiliter -o ornatus. ib. p. 179: -us in motu et vexatione et rixa, qui etiam a motu perhibetur -us ille, qui Spiritum S. non habet, qui est ornamentum -i, omni pulchritudine pulchrius.

I) *monde, terre, univers créé*: A) *en général*: EINH. Carol. p. 100: totius -i descriptionem... complectitur. HRABAN. univ. IX prol. col. 259^A: -us est celum et terra, mare et que in eis opera Dei sunt. ANON. sit. orb. p. 4: phisici aiunt, -um animal esse. WOLFARD. Wald. 2,9: plurimis... a quatuor -i partibus... adeuntibus. GUILL. PICT. gest. p. 68,30: imo vires tanti regni, quantum in climata -i quatuor patent. BRUNO MAGD. bell. 123 p. 117,26: illi responderunt se potius... totum -um velle circuire. HILDEGARD. caus. p. 1,1: Deus ante creationem -i. PETR. COMESTOR serm. XXIV col. 1779^C: -us enim quasi hortus est, quia ex eo et in eo oriuntur omnia. OTTO FRIS. chron. 8,11 p. 407,12: qui singulis annis -um estivali fervore decoqui... conspicimus. HERIB. NORW. epist. p. 11: originalis -us... non tantum est submersus. B) *spécialement*: 1) *(avec ou sans possessif) pays, région*: ADAM BREM. 1,42 p. 45,9: in tam remotissima ab nostro -o regione. ib. 4,21 p. 250,1: transeuntibus insulas Danorum alter -us aperitur in Sueoniam. 2) *expressions*: a) mundi globus, *le globe terrestre*: GERARD. MORES. delib. p. 291: a duodecim ventorum spiritibus -i globus cingitur totus. b) inferior pars mundi, *le purgatoire (cf. fr. enfer)*: Pray. 235 Miss.: Deus... in inferiore -i parte laborantes... refove. c) per

totum mundum, *partout*: GERARD. MORES. delib. p. 93: *evangelium* adnunciare non cessant per totum -um. ANON. gesta Hung. 13: illa vocatio (sc. *Hungari*) usque ad presens durat per totum -um. d) nihil in mundo, nullus in mundo, *nulle part*: ANON. gesta Hung. 1: absque Dario et Cyro atque Alexandro nulla gens ausa fuit in -o in terram illorum intrare. ib. l.: nam nichil habuissent in -o, quod perdere timuissent pro illata sibi iniuria.

II) *univers (phil.)*: A) *macrocosme*: GLOSS. col. p. 546,1,35: chaos permixtio elementorum -i fuit. ALEX. NECK. nat. rer. p. 299: Aristoteli vero placuit -um esse infinitum; unde dixit -um esse sphericam soliditatem. BERNARD. SILV. mundi univ. II 1 p. 33,11: -us cui noys, vita, cui idee forme, cui materies elementa. 15 DOM. GUNDISS. div. philos. 13 p. 117-18: tres sunt -i... primus -us dicitur -us nature, secundus dicitur -us quinte essencie, tercius dicitur -us intelligencie. *spécialement*: mundus sensibilis ou sensilis, *monde sensible, réel (par opposition au monde archétype, intelligible, des Idées)*: ADELARD. BATH. eod. et div. p. 15,10: corporea -i sensilis mole divina fabricatoris providentia. HUGO S. VICT. didasc. VII col. 814^B: universus enim -us sensibilis quasi quidam liber est scriptus digito Dei. YSAG. Theol. p. 271: philosophi duos -os, archetipum et sensilem, et duas creationes, eternam et temporalem esse dixerunt. GUILL. CONCH. in Plat. Tim. p. 87: dixerat *Plato* -um sensibilem esse animam. Quia superius -um archetipum dixerat animal, ideo hic ostendit eorum differentiam talem quod archetipus eternus, sensibilis temporalis. ANON. in Plat. Tim. p. 64: materia *Timei* est generatio -i sensilis in qua investigatur naturalis iustitia. ib. p. 75: semper esse asserit *Plato* intelligibilem -um, i.e. divine mentis conceptionem in qua omnis creatura creator est, i.e. eterna secundum ydeam suam, que semper est. ALAN. INS. Anticlaud. V 289 et 290 p. 132: qui rerum species et -i sensilis umbram / ducis ab exemplo -i mentalis. PETR. COMESTOR serm. XLVII col. 1836^D: propter quem factus est -us sensilis cum omni suppellectili sua. B) *(sens figuré) microcosme, homme*: HROTSV. Pafn. I 2: -us minor. ADELARD. BATH. alchor. p. 16n.: non sine causa dicitur homo minor -us, quia quecumque sunt in superiori et inferiori -o. GODEFR. S. VICT. microcosm. 2 p. 31,10: -i nomine plerumque hominem appellari tam philosophus quam theologus testatur. ib. p. 32,3: multa in hunc modum inveniuntur testimonia sacre scripture quibus -i nomine homo significatur. BURG. Pis. transl. Joh. Damasc. orth. fid. p. 113: fecit igitur Deus hominem... velut quemdam -um secundum, in magno parvum. GIRALD. topogr. p. 7: rerum... quas vel mundo maiori ad ornatum vel minori ad usum natura produxit.

III) *ensemble des hommes, humanité*: A) *en général*: HRABAN. carm. 24,15: conditor omnipotens celi -ique redemptor. GODESC. SAX. div. II p. 323,25: tu Domine

redemptor atque salvator -i. CARM. Cant. p. 84,9: ruit Caesar, caput -i. DIPL. Arnulfi 121 (a. 894): ut hec auctoritas in aliquo per succedentia -i curricula a nullo violetur calumniatore. THIETM. 4,35: capellam Aquensem introiit et -i Domnam exoravit. DIPL. Henr. II 308 (a. 1014?): cognoscat universus -us. RUODL. VII 68: in toto -o non est speciosior illo. PETR. VENER. epist. 1 col. 270^B: et Salvator ipse singulari sacrificio Deo -um reconcilians. CARTUL. S. Mar. Paris. I 76 p. 73 (a. 1198): sacratissima dies, in qua -i redemptor voluit circumcidi. GIRALD. topogr. p. 3: egregium aliquod mundo memoriale relinquere. B) *le monde des réprouvés et celui des élus (sens théol.)*: GODESC. SAX. conf. p. 53,15: item de duobus loquens -is. id. predest. p. 204,8—10: de -o electo dicit apostolus:... item de reprobo -o ait. ib. p. 182,16: non duorum sed unius hoc est solius electi -i, corporis videlicet sui, Christus est redemptor, salvator et liberator.

IV) *siècle, par opposition à la vie monastique ou ecclésiastique*: BULL. Casin. II p. 35,49 (a. 883): contra omnes homines de -o. ANAST. chron. 34,3: -i principibus contra Ecclesie ritum sevientibus. CARTUL. Clun. I 112 p. 125 (a. 910): -i contemptores. SALOM. III carn. 1,2,282: -um linque, vaca Domino. DIPL. Otton. I 229 (a. 961): Hathuui que pro Dei timore et amore -um reliquid. CHRON. Salern. 54: statim -um linque monachicum induens habitum. ANSELM. LAUD. cant. col. 1187^A: in -o tamen, ut diximus, adhuc commorantem. DOC. Luc. V 3 p. 658,14 (a. 1044): videmus -i mala cotidie crescere. Ivo epist. p. 42 (a. 1092): ne -i amatores intra castra -um fugientium recipiatis. HUGO GRATIANOP. col. 1571^B: -us quem fugiunt. COD. Polon. I p. 5 (a. 1152—53): mortuos -o, viventes Christo. CARTUL. Elnonenc. 4 p. 3 (a. 1153): abrenuntians -o et veniens monasterio de Sylvanes.

V) *monde terrestre, par opposition au Ciel*: LIUTG. Greg. 1: post transitum suum de hoc -o per sanctum martyrium. PAUL. DIAC. homil. temp. col. 1294,15: gravissima cecitate depressi in -um venimus. HRABAN. univ. I, V col. 31^B: nil iam in hoc -o cupiunt, solo eternitatis amore pascuntur. CHRON. Salern. 29: acta que in -o gesserat, versibus illustravit. EGBERT. LEOD. rat. I 501: hic visus carnem desiderat et caro -um. ib. 557: friget amor Domini regnante cupidine -i. BERTHOLD. CONST. annal. pref. p. 268,17: de ergastulo -i huius fastidioso... eius animam liberare. ib. p. 268,30—32: non transitorius -us et eterna illa et immortalis vita. GERARD. MORES. delib. p. 123: omnia itaque, que istius -i sunt, umbra terre est, que intervenit, ut dividamur a sole (*ib. passim*). WIPO gest. 3 p. 23: magna felicitas est in -o regnare, maxima autem in celis triumphare. RADULPH. DIC. I p. 249: non que Dei sed que -i sunt sapientes. BERNARD. serm. de div. IV col. 554^A: que (*sc. anima*) enim -o vivit, non illi vivit. PETR. LOMB.

sent. I 15,8 p. 100: secundum quod mente aliquid eternum capimus, non in hoc -o sumus, et omnium iustorum spiritus etiam in carne viventium, in quantum divina sapiunt, non sunt in hoc -o. GODEFR. S. VICT. microcosm. 12 p. 39,26: transeunt enim omnia, scilicet huius sublunaris -i, nec permanent. HUGO S. VICT. quest. ined. 18 p. 198: Filius Dei venit in -um. ROB. TORIG. chron. I (a. 1064) p. 51: cum rex... -o discessisset. COD. Polon. Minor. I p. 8 (a. 1192): -us in maligno positus. 10 INSCR. Parm. 129,2: -us... hic fugiens est. *noter l'expression* nasci in -um, *venir au monde*: ANON. gesta Hung. 4: dux autem Almus postquam natus est in -um (*cf. VULG. JOH. 16,21*). PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1612^B: sicut nocte natus est in -um.

VI) *monde du péché*: PETR. DAMIAN. epist. VI 5 col. 383^B: recte igitur sive -i, sive principis eius amicitias dedignamur. PETR. COMESTOR serm. VIII col. 1743^A: tres enim habemus hostes, carnem, -um, diabolium. id. serm. XIX col. 1773^B: tria sunt que nos peccare compellunt: suggestio proprie carnis, suggestio proximi et suggestio demonis, vel -i. *d'où l'expression* princeps huius mundi *pour désigner le diable*: PETR. DAMIAN.: v. supra. PETR. COMESTOR serm. XIX col. 1773^C: id est -um et principem eius, id est diabolium. PHYSIOLOG. V p. 15: venit ad me princeps huius -i, et in me non invenit quicquam. ALAN. INS. dist. col. 866^B: diabolus dicitur princeps huius -i quod potestatem habet in rebus mundanis, sed ideo quod in amatoribus mundanorum regnat per culpam.

VII) *le monde spirituel, la vie spirituelle*: GERARD. MORES. delib. p. 292: -us vero interior ac spiritui mancipatus habet ventos suos... sicut non veritati subditus et iste, in quo versantur mortales, qui celo, terra et mare et omnibus, que in eis sunt, constat. ib. p. 292: spiritualis -us.

IX) *sens collectif*: A) *on (sens indéfini)*: LEO VERCELL. Otto. 27: festinat -us undique ad Heinricum currere. ABELARD. hist. calam. p. 189: quam summa admiratione -us exceptit. ib. p. 195: cuius argumentis vel sophismatibus universus obsistere -us non posset. GILO hist. Hier. I 22: partem quam -us vocat occasum, Boemundus / occupat. B) *la foule, les gens*: CARM. de transl. XII frat. (AA. SS. Sept. I p. 155^B): ut -i fieri concursus ab omni / parte putaretur.

4. mundus, -i m. [*a. h. a. munt, protection*] *enfant en tutelle*: CARTA a. 1043 (Ficker, Forschungen IV 58 p. 83): infantulo filio et -o meo.

muneculum -i n. [*orig. inc.*] *pieu, poteau, tuteur (pour la vigne)*: COD. Lang. 313 col. 528a (a. 882): reddamus... ad parte ipsius monasterii vinum medietatem et -a carra vigintiquinque ad numiro isasco. ib.: in kalendas martias vegere (*i. vehere?*) debeamus suprascripta -a ad suprascripta curte.

munedula, -e f. [*v. monedula*] *choucas*: SCHOLIA cod.

Vallicel. 142 (XIes.) (ALMA II [1925] 151): -am aliqui Italarum paccholam, aliqui tioram appellant. *v. mone-dula*.

munera, -e *f.* [munus] *présent, don*: COD. Lang. 246 col. 416^B (a. 870): ut... -am offerre procuret.

munerarius, -i *m.* *qui fait des présents* (PAPIAS *s.v.*: -us, qui munera dat. UGUTIO *s.v.* munio: hic -us, qui dat munera): FLODOARD. hist. III 22 p. 523, 23: non te civilem vel civicum, sed municipem, videlicet tributarium seu munerarium, utinam spiritalium (*sic*) donorum episcopum.

muneratio, -nis *f.* 1) *remise de don*: OSBERN. Dunst. p. 95,29: in -ne ecclesiarum. 2) *récompense*: HILDEGARD. scivias 3,1 p. 574^D: nec restat ulla tibi -o salutis. CARM. Scott. 14,9 p. 699: bonum opus -o larga sequetur.

munerator, -is *m.* *dispensateur*: PONTIF. Rom. I p. 226,4: Deus incrementorum omnium et profectuum spiritalium -r. ib. I p. 173,24: iustorum provectuum -r.

muneratorius, -a, -um [munero I.] (*baiser*) *du don accordé (conférant le don des vertus)*: BERNARD. serm. de div. col. 704^A: primum itaque osculum fit in remissione peccatorum... secundum fit in donis virtutum et vocatur -um.

muneria, -e *f.* *v. monneria*.

munerius, -i *m.* *v. monerius*.

munero 1. *forme*: muneror: DIPL. Henr. IV 351 p. 463,40 (a. 1083). (UGUTIO *s.v.* munio: munero, -as, donare, dare munus alicui pro servitio vel alia re).

1) *donner*: WOLFARD. Waldb. 2,2: benedictione solita -ata vehicularia petiit adiumenta.

2) *faire des cadeaux*: a) *emploi transitif*: CARTUL. S. Bened. Floriac. I 169 p. 386 (a. 1157): eam ecclesiam solita munificentia donativis amplioribus -are et ditare. b) *avec le datif*: RUODL. V 140: loricis galeis ducibus scutis <ret>alatis -at. ib. XV 93: -at et sponse consanguineo sociate.

3) *récompenser*: CAND. FULD. Eigil. I 10 p. 228: -are mortuos et spoliare viventes. DIPL. Karoli III 116 p. 184 (a. 885): quemdam fidelem nostrum... de quibusdam rebus... et mancipiis -are atque sublimare. THIETM. 5,27: legati primo benigne auditi, dehinc largiter -ati. DIPL. Henr. IV 351 p. 463,40 (a. 1083): ut fideles nostros fidem... servantes dignis retributionibus muneremur. *en parlant de la vie éternelle*: ADAM S. VICT. p. 156,13 v. 85: ut post mortem -ari / digni simus requie.

4) *donner en échange, payer*: CARTUL. Gemet. I 37 p. 118 (a. 1088): et Fulco mercator -avit.

muneratus, -a, -um *donné à titre de compensation*: COD. Ver. 212,16 (a. 838): componam ego... et meos successores... pena solidos -os octuaginta.

munerosus, -a, -um [munus] 1) *généreux, libéral*: UGUTIO *s.v.* munio: -us, -a, -um, largus, munere dignus. 2) *digne de recevoir un présent*: UGUTIO: *v. supra*.

mungo 3. 1) *moucher, se moucher (sens propre et*

figuré): UGUTIO: -o, -is, -xi, -ctum, id est purgare, sordes auferre et proprie, mucum de naso extrahere vel quod remanet de combustionione candeale auferre.

2) *nettoyer, vider*: UGUTIO:... id est purgare, sordes auferre... unde sepe ponitur pro decipere vel decipiendo aliquid auferre, expoliare. WALTH. MAP *carm.* p. 8, 140: et -ens loculos. 3) *escroquer*: UGUTIO *supra*.

munia, -orum *n. pl. forme*: moenia: CARM. Sangall. I 3,15. *gén.* munium: GLOSS. AA 465,2,35. *sing.* munium (*cf.* UGUTIO *s.v.* munio: -um, id est debitum officium, vel tributum, vel munus et dicitur -um quia manu sit factum): VITA Burch. Wirz. I 3. THEOD. TREV. Liutr. p. 157,3. LAMB. ARD. hist. Ghisn. 121 p. 620,6.

1) *charge, fonction* (HRABAN. univ. XVI, IV col. 453^C: -a... officia sunt. RUFIN. summa 17,4,10 p. 375: -a... sunt officia unde et immunes dicuntur qui nullum gerunt officium [GLOSS. Vatic. 1469,523,1,27]): CARM. de Tim. 12: exercebat ob hoc -a digna tibi. VITA Burch. Wirz. I 3: ut Guirziburgense opidum... episcopali -o sacra-retur (*cf.* GEBEH. Udalr. p. 592,35). GERHOH. edif. 14 p. 157,38: satis tolerari posset, ut... stipendia suis -is debita foris acciperent. METELL. Quir. 25,34: qui sacra condit / -a sedis / pontificalis.

2) *obligations découlant d'une charge, d'un emploi*: 25 DIPL. Otton. III 20 (a. 985): concedimus, ut nullus... personam ad... abbatiam pertinentem... in quecumque iniuste subiectionis -a... stringere aut exactare presumat. LAMB. HERSF. annal. a. 1076 p. 268,2: episcopum episcopalis ministerii -a ecclesie Halberstadensi... prestare. 30 GUILL. TYR. hist. rer. transm. XXII 23 p. 1110: rex enim et alii principes in tantam descenderant egestatem, quod ad explenda debita -a omnino erant insufficientes. *spéc., obligation matérielle, don*: UGUTIO *v. l. 10*.

3) *obligations religieuses, fonction du culte, service divin*: 35 MIRAC. Huch. I p. 909: iuxta ritum matutinorum -a celebrari. ib. p. 910: postquam autem fratres missarum -a persolverunt. VITA Emm. II 113: pontifex interea laudum litabat -a. VITA Osw. p. 424: divina patravere orgia et -a. EPIST. Worm. I 3 tit.: oraminis ac serviminis -a. RAHEW. 4,43 p. 284,5: ut... coram sanctorum reliquiis orationum suarum Deo -a persolveret.

4) *louanges (du Seigneur)*: JOH. DIAC. ROM. Greg. col. 62,5: nudus tua -a dixi. EKKEH. IV bened. I 10,2: extollant -a vocis (*glosé* laudes). COSM. IAPYG. MATER. *carm.* col. 882^D: pro Regis alti -is.

5) *bienfaits spirituels, secours (religieux)*: MIRAC. Lamb. I p. 515: -a gratiarum rependere. PASS. Ursul. 16: vitalis hostie -a. EPIST. Tegerns. I 10: devotissima -a precum. ib. I 34: devota -a sedulorum precaminum in Christo. CARTUL. S. Ben. Divion. 259 p. 48 (a. 1016): suffragentur -a orationum.

6) *bienfait matériel*: HERIC. vita Germ. metr. 78 p. 491: tum pacis -a tute / collatis ineunt robusto foedere

dextris. LAMB. ARD. hist. Ghisn. 121 p. 620,6: pro milicie servicio munus et -um a rege supranominato Anglie in Anglia perquisierant.

7) *dons personnels, qualités morales ou intellectuelles*: ANNAL. Qued. a. 919: invicte fidei eximieque virtutis -a. WOLFHER. HILD. Godeh. pref. p. 170,11: -a mentis. *spécialement*: vocis -um, *usage de la parole*: THEOD. TREV. Liutr. p. 157,3: sanctam invenit Pusinnam in extremis positam, / iam quinque dies iacentem sine vocis -o.

8) *objet précieux (ici le corps d'un saint)*: VITA Galli II 1521: is cum presbitero feretrum per inane levando / alipedum dorsis commendat -a sancta.

9) *tribut payé par une ville*: GUIBERT. NOV. gesta Franc. VIII 10 col. 825^D: utreque enim Boemundo -a pensitabant.

munialis, -is f. v. *I. monialis*.

muniaris, -is f. [molinaris] *du moulin*: DOC. Port. part. 315 p. 275 (a. 1108): concedimus ad vobis illa ereditate in sauto, pumare, terras ruptas vel barbaras, sesigas -es, et exitus montium. v. *molinaris*.

muniatu, -a, -um [munia] *chargé d'un office*: UGUTIO s.v. munio: invenitur -us, -a, -um et dicuntur -i regis consiliarii vel qui munia, id est officia sua adimplent vel tributarii vel largi.

muniburdium, -i n. v. *mundiburdium*.

1. municeps, -ipis m. 1) *originaire d'une cité (ville ou territoire), qui y est né, qui y exerce des fonctions* (GLOSS. AA 466, 2,35: -eps. civis municipii): ADNOT. cod. Iustin. 67,17: ad maiorem iudicem ambulare aut apud -ipes. HRABAN. univ. XVI, IV col. 453^C: -ipes sunt in eodem municipio nati, ab officio munerum dicti eo quod publica munia accipiunt (cf. PAPIAS s.v. et RUFIN. summa 17,4,10 p. 375). PILLIUS summa cod. XI 38 no. 2 f. 257 rb: -ipes dicuntur proprie muneris participes, qui in civitate sunt recepti, ut eius munera faciant; abusive tamen cuiuslibet civitatis cives -ipes appellantur. UGUTIO s.v. munio: hic et hec -eps, -ipis, ... hoc enim nomine censentur castellani vel in municipio nati et permanentes.

2) *habitant d'une ville*: TRANSL. Gorg. I p. 595: eiusdem ville vernaculus ac -eps. RADULF. CADOM. gesta Taner. col. 516^A: surgat in quintuplum summa -ipum. CARTUL. S. Mar. Santon. 32 p. 38 (a. 1156): civitatis nostre Xanctonis miles et -eps. JOH. SARISB. hist. pont. 25 p. 57: -ipes enim iam conficiebat desperatio et admiratio fortitudinis eorum... quos nec murorum nec armatorum presidia poterant impedire. PILLIUS summa cod. XI 38 no. 8 f. 257va: -ipis verbum proprie acceptum incolam, abusive autem originarium (signat).

3) *originaire du faubourg d'une ville (par opposition à civis, citoyen d'une ville)*: PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1710^A: non est educatus in Tarso; sed in municipiis adiacentibus civitati, unde non vocat se civem sed -ipem, a municipio et territorio civitatis in quo nutritus est.

4) *(en langage spirituel) habitant de la patrie céleste*: PAUL. DIAC. homil. temp. 1430,37: ad coelestem patriam perducatur et -ipes faciat, quos humanitatis sue fecit consortes esse. THEOD. EUCH. transl. Celsi 21: quando superne civitatis tantum -ipem Trevericus populus... in patrocinatu meruit habere participem.

5) *châtelain, celui qui a la garde et le commandement d'une place fortifiée*: INVENT. Matth. 16: Brunicho tyrannus, loci -eps in omnes predandi occasiones intentus, provinciam precursabat. HARIULF. chron. Centul. IV 21 p. 229: quoniam hii moderno tempore dispositi non omnes castrorum -ipes vel domini existebant. GUIBERT. NOV. vita I 7 p. 19: adolescentulus frater meus quidam eques et -eps Clarimontis castri. LAMB. PARV. Matth. III 20: quidam ingenuus vir, eiusdem castelli -eps. RADULF. DIC. II p. 111: Matheus de Clera -eps principalis castelli de Dovera. UGUTIO s.v. munio: -eps... hoc enim nomine censentur castellani.

6) *soldat de la garnison d'un château*: EPITOME Exactis regibus I 49 p. 15 (éd. M. Conrat): -ipes dicuntur qui cuiuscumque municipii tenent custodiam, quibus qui preest magister dicitur municipalis. UGUTIO s.v. munio: -eps... hoc enim nomine censentur... etiam milites stipendiarii qui pro custodia munia, id est munera capiunt. ORD. VIT. hist. IV 13 t. II p. 263: -ipes oppidi ad deditionem coarctant.

7) *officier municipal*: HRABAN. univ. XVI, IV col. 453^C: -ipes... publica munia accipiunt (cf. RUFIN. summa 17, 4,10 p. 375). PAPIAS *supra col. 949 l. 32*.

8) *preneur de villes fortes (surnom)*: ANDR. FLOR. mirac. Bened. III 14 p. 240: nulli priorum secundus in officiis militaribus, maxime cum ob invincibilem expugnationem... munitionum, non a captione munerum, -eps ab omnibus sit agnominatus.

2. **municeps**, -ipis [cf. munia 6 ss.] *qui perçoit une rétribution*: CARTUL. Ursicampi 245 p. 149 (a. 1157): ut et divine quoque retributionis existerem -eps.

3. **municeps**, -ipis *adj. [orig. inc.] auxiliaire*: GLOSS. medic. p. 47,6: -ipibus medicamentis: adiutoriis.

municipalis, -e *forme*: municipalis: UGUTIO s.v. munio. 1) *adj., municipal*: CARTUL. Conch. 1 p. 3 (a. 801): gestis vero -ibus subnixi. CARTUL. Rhen. med. (Prum.) 41 p. 47,18 (a. 804): gestis -ibus alegare curavi. UGUTIO s.v. munio: municipalis, -e... potest dici quod pertinet ad municipium. EPITOME Exactis regibus I 49 (éd. M. Conrat p. 15): municipes dicuntur qui cuiuscumque municipii tenent custodiam, quibus qui preest magister dicitur -is.

II) *subst.*: A) *masc.* (GLOSS. AA p. 466,2,36: -es origi(na)les cives et in locum officium gerentes. UGUTIO s.v. munio: -is, -e... hoc enim nomine censentur castellani vel in municipio nati et permanentes et etiam milites stipendiarii qui pro custodia munia, id est munera, capiunt et etiam originales cives et in loco offi-

cium gerentes [cf. HRABAN univ. XVI, IV col. 453^C. PAPIAS: -es, originales cives]):

1) *citoyen*: ADNOT. cod. Justin. 3,3: de -ibus. GUIBERT. Nov. gesta Franc. VI 5 col. 778^C: fertur vero eam ab illo antiquiore Antiocho... suscitata et quinquaginta subiectionum regum quos et -es eius astruunt, cooperationibus... compositam.

2) *châtelain*: RADULF. DIC. II p. 63: a -ibus circum- quaque comiti fit deditio castellorum.

3) *soldat de la garnison d'un château*: UGUTIO v. supra.

4) *officier municipal*: PAPIAS: -es... in loco officium gerentes. UGUTIO v. col. 950 l. 50.

B) *n. plur., la chose publique*: ANON. Glos. (J. Flach, Études critiques... p. 174): -ia: publica res.

municiparius, -a, -um [municeps] *municipal*: UGUTIO s.v. munio: item... -us, -a, -um, et municipiarius, -a, -um, potest dici quod pertinet ad municipium, vel municeps, vel qui capit munus.

municipatio, -nis f. [1. municeps] *droit de cité*: Ps. COLUMB. in ps. 133 col. 1226^C: in celis habemus -nem nostram (cf. 1. *municipatus* 4.)

1. **municipatus**, -us m. (GLOSS. AA 466,2,32: -um a muniendo inchoatum. 466,2,33: -us professio municipii).

1) *pouvoir (en général), gouvernement*: MIRAC. Huchb. II p. 910: vir quidam erat fiscalis, regio deditus -ui. DIPL. Henr. I 12 (a. 926): idem cenobium ... nostro nostrorumque successorum post Deum et sanctos eius -ui subiectum. CHRON. Bened. I 7 p. 217,29: tunc Elilant fratrum suscepit -um. 2) (*plus précisément*) *pouvoir d'un châtelain, châtelennie*: ORD. VIT. hist. IV 7 t. II p. 222: Hugoni vero de Grentemaisnilio -um Legrecestre commendavit. 3) (*employé pour municeps*) *habitant d'un château*: VITA Forann. p. 601: castrum ibidem a me constructum cum suis -ibus (*faute pour municipibus?*) et opidum concedo vobis. 4) (*spir.*) *séjour, droit de cité*: SMAR. reg. Bened. prol. col. 708^B: sancti -um patrie celestis accipient. TRANSL. DION. Ratisb. epist. p. 354 a, 19: Moyses gentem... ad promissam vere hereditatis terram et ad -um celestis Ierusalem septena vitiorum gente superata perduxit. PETR. DAMIAN. serm. XVII bis col. 594^D: perpetuum future beatitudinis -um. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1069 p. 274,34: hinc ad supercoelestis -um curie feliciter illum emigrasse. VITA Annon. I 3,9 p. 501b,6: non immemor quibus iam olim patronis de coelesti -u spem hausisset. 5) *bienfait spirituel*: Ps. ALCUIN. in ps. 4 col. 473^B: Christus suis delectoribus vite -um promittere dedit.

2. **municipatus**, -a, -um *erreur de scribe pour municipatus?*: DIPL. Otton. II 249 p. 281,21 (a. 981): si loca divino cultui -a studiose nostra auctoritate confirmamus.

municipialis, -e v. *municipalis*.

municipiarius, -a, -um, v. *municiparius*.

municipiolum, -i n. [municipium] *petite ville ou place*

forte: RADULF. DIC. II p. 116: -um quoddam situm prope Rothomagum.

1. **municipium**, -i n. 1) (*au Haut Moyen-Age*), '*municipe*', *ville d'origine antique, pourvue d'un territorium et dépendant d'une metropolis ou d'une civitas*: EINH. transl. Marc. 4,3: Juliacus vocatur antiquum -um, a vico Aquense octo leugarum spatio disparatum, de cuius territorio puella... ad memoratum oratorium adducta. VITA Desid. Cad. p. 567,30: Eusebius prefati -i antestis (*sic*). VITA Rom. Jur. p. 133,24: duo iuvenes Noiudinensis -i clerici. VITA Aldeg. I p. 90,14: translatum est corpus eius in -um Malbodium. HINCM. REM. annal. Bertin. (*éd. Waitz*) p. 117: secus Treiectum -um. FLODOARD. hist. 3,22 p. 523,9: *Laudunum* semper fuit Remensis provincie -um, sicut hodieque et alia -a in Remensi parrochia que in subiectionis loco ac nomine permanent. DIPL. Conr. II 201 p. 270,40 (a. 1033): telonei medium in ipso -o *Cameracense*. ACTA pont. Rom. ined. II 237 p. 196 (a. 1101—1110): de Horitano -o, quod Brundusine ecclesie membrum est. VITA Norb. II 3: vir... -o de Sanctis, quod antiquitus Troia dicebatur. PAPIAS: -um, civitacula, quod manente statu civitatis aliquid maioris aut minoris officii a principe impetravit. UGUTIO s.v. munio: est -um qui manente statu civitatis [ejus aliquid maioris vel minoris officii a principe impetrat et hoc -um a munus, id est officium, quia tantum munia et tributa debita reddat (cf. ISID. orig. 15,1,10).

2) *par extension, bourg, ville secondaire*: a) *par opposition aux villes principales*: RAHEW. 4,37 p. 281,3: Trecium, Mediolanensium prius -um, ab ipsis captum. CARTUL. civ. Erf. 45 (a. 1170): Erfurtensi -o, postquam ad firmamentum Maguntine metropolis muro munitum fuerat. CONST. I 240,4 (a. 1173): Maguntine civitatis clerum et canonicos in tribus -is degentes, videlicet Aschaffenburg, Frankenfurt et Pingia. CHRON. Morig. p. 19: Dordincum quod regium -um est. VINC. KADL. chron. p. 53: urbes, -a domesticis exuta presidiis ab extraneis occupantur. b) *par opposition aux simples 'villae'*: RICHER. I p. 138: -a aliquot villasque et agros depopulati sunt. ANNAL. Altah. a. 1044 p. 38,22: colonias et -a terre muris et armis muniendo.

3) *faubourg d'une ville*: ANSELM. REM. dedic. p. 122: deportato corpore beati Remigii per gyrum urbis et castelli eique adiacentis -i. OTHLON. Wolfk. 17: in ipsius -o civitatis ad Sanctum Paulum congregationem aptavit sanctimonialium. PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1710^A: in -is adiacentibus civitati, unde non vocat se civem sed municipem, a -o et territorio civitatis in quo nutritus est; dicuntur autem -a, vicina rura civitatis que munera debita vel tributa solvunt civitati.

4) (*en Périgord*) *village, tenure ou alleu*: CARTUL. Cadun. p. 43 (a. 1154—66): iuxta -um de Gorciaco. ib. p. 64 (c. 1158): in -o suo quod vocatur Lastela.

5) *monastère*: DIPL. Otton. II 251 p. 286,3 (a. 981): ipsas res et familias pars predicti -i nostra preceptali auctoritate habeat et possideat (*le passage correspondant dans le Diplôme d'Otton I 245 contient le mot cenobii et dans le diplôme d'Henri II 286, le mot monasterii*). DIPL. Otton. II 283 p. 330,11 (a. 982): illuc direximus qui monachos prefati -i... discuterent.

6) (*au figuré*) *droit de cité*: PETR. DAMIAN. serm. XVII col. 592^D: ut post peractam victoriam iam emeritus beate quietis accipiat -um. *cf. 1. municipatus 4.*

2. *municipium*, -i n. [*changement sémantique d'après* munio 4., v. Giry, *Manuel de diplomatique* (1925) p. 422] (*signif.*: GLOSS. AA p. 466,2,29: -um castellum vel modica mansione seu vicu qui acceptis muribus edificatur). 1) *place-forte* (*souvent édifée à la frontière*): UGUTIO s.v. munio: -um dicitur castrum munitissimum et proprie in confinio regionum ubi solent morari stipendiarii milites pro custodia. ANAST. chron. p. 322,37: -um, quod in ipsa *Rhodo insula* erat non impugnatum remansit. AGAPIT. II epist. col. 902^A: nullus vestra -a 20 distringere aut invadere presumat. RICHER. I p. 76: oppidis ac -is sese recludunt. EPITOME Exactis regibus I 49 p. 15 (*éd. M. Conrat*): est -um oppidum in Italia vel provincia aliqua constitutum, in quo pacis observande causa milites erant. SIGEBERT. GEM. Landib. p. 405,25: -is effractis atque combustis. CARTUL. S. Petr. Carnot. II 149 p. 719 (a. 1111): -um... destruximus propter importabilem et execrabilem maliciam quam exercebant dominatores eiusdem -i et eorum ministri in possessionibus sanctorum locorum. ANNAL. Pegav. p. 236,16: -um suum, quod in Orientali plaga situm... cum omnibus eiusdem adjacentibus que eius iuris erant... eius potestati tradidit. ORD. VIT. hist. VII 10 t. III p. 196: rex itaque quoddam -um in valle Beugici construxit ibique magnam militum copiam ad arcendum hostem constituit. VINC. KADL. chron. p. 81: Pomerani iuxta oppidum Santeck extruxerunt -um, quod Santocensium iminebat excidio.

2) *château-fort*: DIPL. Otton. I 232a p. 318,27 (a. 961): -um etiam vel burgwardum urbis Zpuitneburg. 40 DIPL. Otton. II 29 p. 39,1 (a. 973): eandem Magadaburgensem civitatem... et -um eius quod nos burgwardum dicimus... eidem ecclesie roboramus. MIRAC. Fid. p. 13: militem, cuius -um in eminenti rupe situm ita natura rerum undique muniverat, ut omnimodis machinis inaccessibile videretur. ib. p. 39: quedam nobilis matrona... presidens cuidam -o, quod Castellum Novum nominant. GESTA Steph. p. 51: in... suo, quod pulchre et inexpugate in pelagi litore locarat, -o. ANSCHER. mirac. Angilb. p. 134: -um quoddam, quod vocatur Mortuum-mare, in pago Rotomagensi situm est. VITA Otton. III p. 79: in -o Botenstein dicto. ANNALISTA Saxo a. 1115 p. 751,32: Coloniensis archiepiscopus occupat castrum imperatoris munitissimum

Luofereskit, itemque duo -a amicorum regis. CARTUL. Augustod. p. 112 (a. 1190): liceat eis reedificare antiquum -um cum fossatis et clausuris ligneis.

3) *citadelle, châtelet, bastille*: SUGER. Ludov. VI 15 p. 94: castrum cingit,... -is quatuor aut quinque castrum concludit. id. Ludov. VII p. 157: assunt qui referant Pictavorum cives communiam communicasse, vallo et glande urbem munisse, urbis -um occupasse. CARTUL. Tarvan. 22 p. 19 (a. 1142): ne... infra parrochiam ipsius civitatis, absque consensu episcopi... aliquod -um edificetur, penitus interdicto. CARTUL. S. Andr. Vienn. p. 298 (a. 1157): -um quod dicitur C. intra moenia civitatis. VITA Norb. I 19 p. 698,17: coegeruntque eum ascendere -um, quod ab imperatore Ottone constructum erat antiquitus loco turris cuiusdam ecclesie.

4) *enceinte d'une ville, d'un château ou d'une église*: RADULF. GLAB. hist. I 5 § 19 p. 19: domus ecclesiarum per Gallias universe preter quas -a civitatum vel castrorum servarunt... succense sunt. ROB. MON. REM. hist. Hier. VI 6 p. 807: nisi castelli -um tam forte fuisset, ipso die venturis calamitatibus suorum magnum levamen Dominus prestisset. SUGER. Ludov. VI p. 16: terram eiusdem Burcardi depopulans, -a et incurtes preter castrum subvertens. GUILL. TYR. hist. rer. transm. XXII 6 p. 1071: dominum patriarcham cum clero... in quodam ecclesie -o... dicitur obsidere.

5) *au figuré*: ALBER. CAS. rythm. parad. (Traditio 12 [1956] p. 130): Christe palma bellatorum, hoc in -um / introduc me post solum militare cingulum.

6) *protection*: TRAD. Wizenb. 166 p. 154,18 (a. 837): -um vero vel defensionem habeant ad sacrum monasterium quod vocatur Uuizenburg. ANSELM. CANT. epist. 119 col. 156^A: quoties epistolari beneficio vestre mihi sanctitatis -um impertitis.

7) *pouvoir*: GLOSS. AA p. 466,2,33: municipatus, professio -ii.

3. *municipium*, -i n. [*munus et capio*] *dotation* (*d'une église*): DIPL. Caroli III 96 p. 222,31 (c. 918): habemus... talem benivolentiam ut cotidie magis ac magis... abundare et accrescere faciamus -um eiusdem capelle propter commoditatem famulorum Dei illic servientium.

munidatus, -a, -um v. *moneto*.

munificens, -tis *adj.* [*munificus et munificentia*] *généreux*: RATHER. phren. col. 368^A: benignitate archiepiscopi... -tissima copiosissime frueretur. ARNULF. HALB. epist. p. 474,26: cur ex grato ingratum, ex amico inimicum, ex -tissimo tibi inliberalem facis.

munificenter adv. superl.: munificentissime. *avec munificence, généreusement*: FRECULPH. chron. I, IV col. 1017^B: reliquis sacerdotibus -r multa donavit. ib. V, I col. 1029^B: quem erga collectionem codicum -r accendi cognoverat. DIPL. Otton. II 30 p. 40,22 (a. 973): sicut ipse piissimus genitor noster sancto Mau-

ricio -issime optulit. GUILL. MALM. gesta pont. III p. 249: litteris excellentes viros... -r curare.

1. **munificentia**, -e f. *forme* munificitia: DIPL. Otton. II 63 (a. 973). 1) *générosité, clémence*: a) *du roi*: POETA SAXO 4,124: plus regis pietas et -a fecit quam terror. DIPL. Conr. II 276 (a. 1038?): si quando principali(s) -a vel iudicialis sagacitas prefate antiquioris legis severitatem in his temperare... vol(u)erit. WIPO gesta 13 ex.: rex Chuonradus maximam -am in quendam sauciatum Teutonicum... ostendit. b) *de Dieu*: RUOTG. COL. 10 testam. 49 in.: que divina mihi commisit -a. LAUR. CAS. Bened. 888,4: quem sua Christus donavit -a. EPIST. Ladisl. p. 4: spe future -e.

2) *munificence, libéralités (du roi)*: EINH. Carol. 16 (éd. Halphen p. 46): Scottorum quoque reges sic habuit ad suam voluntatem per -am inclinatos. DIPL. Ludow. Germ. 30 (a. 841): ei deinceps ad proprium per nostre largitionis -am concedere. DIPL. Caroli III 53 p. 115,13 (a. 900): si servis Dei... opem nostrasque impendimus -as. ANNAL. Mett. I p. 76: sic iterum ducatum suum per -am regis adeptus est. ADAM BREM. 1,25 p. 31,8: regalis -e dono. BERNARD. serm. sup. cant. t. II 46 I p. 57: si non principum... beneficio et -a sustententur?

3) *titre de dignité*: a) *donné au roi*: DIPL. Bereng. I 17 p. 55,9 (a. 897): hoc nostre -e preceptum. DIPL. Caroli III 30 p. 63,16 (a. 900): obnix nostram petiit -am. ib. 45 p. 96,14 (a. 903): deprecati sunt ut nostram -am denuo autoritative eis reconcessissemus. ib. 56 p. 122,17 (a. 907): quapropter regie hoc -e aedictum fieri. DIPL. Otton. I 383 (a. 970): hoc -e nostre munus. DIPL. Henr. II 77 (a. 1004): in regalem -ciam et potestatem legaliter diiudicata est. DIPL. Henr. III 102 (a. 1043): regie nostre -cie liberalitate. b) *donné au pape*: EPIST. Colon. 9 (Ludow. Germ. ad Hadr. 2) p. 251,45: cur a vestra sacra -a contraria ex parte detulerunt scripta. c) *donné à un archevêque*: GERARD. SUESS. Rom. pros. (P. L. 138) col. 171^B: flexo cordis poplite oramus -e vestre modestiam.

4) *donation (royale), charte de donation*: ACTUS pont. Cenom. p. 58 (IXes): sicut in -is prefati domini declaratur. CARTA a. 867 (Earle, Land-Charters p. 137,30): hanc meam -am mutare aut minuere (cf. ib. p. 124,25 et p. 170,24). DIPL. Karlom. II 5 (a. 877): si quis... hanc nostram... donationem atque -am infringere... temptaverit. DIPL. Caroli III 18 p. 30,32 (a. 899): vel regali -a vel bonorum hominum largitione. DIPL. Henr. II 144 (a. 1007): si quis... huius nostre donationis -am destruere sive violare presumet. COD. Austr. 31,62,27 (a. 1021): ut hec nostre concessionis -a firma permaneat. DIPL. Henr. IV 212 (a. 1068): ut hec nostra regalis -a firma stabilisque omni permaneat evo. CARTUL. archiep. Magd. 441 (a. 1170—92): inter reliqua, que -a principali in Rodenburg eis contulimus.

5) *bienfait, bien précieux*: ANAST. chron. p. 293,13:

largas Dei geniminum -as vili pretio venundare. LABORANS iustit. p. 9,8: beneficia siderum, -as elementorum.

6) *propriété, biens en terres*: CARTA a. 900 (Udina Martorell, El Archivo condal de Barcelona 12 p. 124): obtineant ec omnia sicut ceteris alodibus vel -ciis Sancti Johannis pertinentibus usandi. CARTA a. 1007 (Vaissete, Hist. Langued. V 167 col. 355): sicut ceteris alodibus et -is suis. DOC. Monst. 2 p. 4 (a. 1042): quibus adiungimus Rayneri -am, scilicet mansionarias areas duas et dimidiam. CARTUL. S. Cucuph. II 723 p. 385 (a. 1085): ut eius servientes monachi faciant de eo quod de aliis -ciis ecclesie faciendum est.

2. **munificentia**, -e f. [*pour munitio*] *fortification*: DIPL. Bereng. I 268,11 (a. 911—915): -am constituere.

munificitia, -e f. v. 1. *munificentia*.

munifico 1. *gratifier, faire des cadeaux* (UGUTIO s.v. munio: -o, -as, muneribus honorare, munera alicui facere): EIGIL. Sturm. 21: quem cum multis sepe honoribus atque regalibus -avit donis. HERIM. ARCH. Edm. 16 p. 46: xeniavit locum donis ac redditibus propriis -avit. GAUFR. MONEM. hist. IV v: apertis thesauris quosque nobiliores adire ut singulis -atis in concordiam reduceret.

munificus, -a, -um 1) *généreux, qui fait des présents*: a) *en parlant d'une personne* (GLOSS. cod. Vatic. 1469 p. 523,1,24: immunis minime -us. UGUTIO s.v. munio: -us, -a, -um, largus, quasi munera faciens): ALMAN. Niv. p. 163,11: pauperibus -us factus est. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1075 p. 279: pium et pro certo mitem, reconciliatorium, -um... sese extunc in posterum fore. ADAM BREM. 3,73 p. 220,27: ita affabilis, ita -us, ita hospitalis. ORD. VIT. hist. VIII 3 t. III p. 288: marchio -us. PETR. BLES. amicitia III 56 p. 542: *hominem* -um et benignum. LEGEND. Lad. p. 518: erat benivolus in suam gentem, liberalis in extraneos, -us in subiectos (ib. p. 519). *comme surnom mettant en relief la générosité*: WALAHFR. Gall. 1606: sed libet ante pridem virtutum munia terna / texere, -i Galli carique patroni. ROB. TORIG. chron. t. I (a. 1038) p. 40: successit ei frater eius ex patre Cnut, Hardecnut -us. (*employé adverbiallement*) *avec générosité*: PETR. DAMIAN. epist. VI 9 col. 389^A: frater meus... duodecim ibi pallia -us obtulit. b) *en parlant de la libéralité*: VITA Willib. I p. 19,7: -a liberalitate. DIPL. Otton. I 13 (a. 937): -e largitatis nostre scriptum. c) *en parlant de la charité*: CARTUL. S. Mar. Paris. II 149 p. 502 (a. 1178): -a nostri capituli caritas.

2) *qui accomplit la tâche à laquelle il est astreint*: UGUTIO s.v. munio: -us, -a, -um...qui munus, id est officium quod debet, adimplet.

munilarium, -i n. v. *molinarium*.

munile, -is n. v. *monile*.

munimen, -inis n. *formes*: sing. nom. munimem: DIPL. Otton. II 311 (a. 983). *abl.* munime: DIPL.

Ludow. Germ. 57 (a. 849). *abl.* munimini: CARTA (Morbio, Nov. p. 346,42). *gén.* munimini: ANNAL. Camald. I app. I 33. *plur. nom.* monimine: GREG. CAT. chron. Farf. 65^A. munima: DIPL. Karoli III 171 (a. 887). munimine: CAETA a. 1001—02 (Schneider, Toscanische Studien 28,10). *acc.* monimas: CARTA a. 865 (Giulini, Memorie... di Milano I 452,22) *signif.*: GLOSS. AA p. 466,2,28: -en... firmamentum.

I) *sens propres*: A) *rempart, ouvrage de fortification, château fortifié*: LIBELL. Baw. et Car. 11 p. 12: tunc coepit ibi ille habitare et -en edificare in quodam nemore et palude. DIPL. Otton. II 291 (a. 983): ut ex una parte eiusdem terre et lacus liceat firmamentum castris et -ina ac merulos peragere. ANNAL. Qued. a. 1001: mestus... in cuiusdam castelli -ina transvolat. B) *protection du corps par une arme défensive*: WALTHARIUS 968: -en clipei obiecit. WALTH. SPIR. Christoph. II 5,244: sub cuius clipei -ine. *au plur. pièces de l'armure*: GALTER. CASTIL. Alex. IV 499 col. 506^C: ipse suis aptat -ina membris.

II) *sens figurés*: A) *château, forteresse*: GUILL. S. THEOD. cant. p. 114: quamdiu etenim communes sunt Sponso ac Sponse domus sue, domus virtutum, -en habent suum egregium, tigna cedrina. ALAN. INS. Anticlaud. II 30 p. 73: nec stupor invadat vestre -ina mentis. B) *protection, secours, défense*: ADNOT. cod. Justin. p. 296,69: si quis... ei -en dederit. WALAHFR. Carol. tit. 18,17: quibus in locis mira opera ad decorem vel -en regni sui molitus sit. EPIST. var. II 20,8: ad -en sui hec que sequuntur, inaniter contrahunt. WALAHFR. Gall. 1198: non sibi diffidens Christi -en adesse. VITA Burch. Wirz. I 3: quo rudis adhuc Germanorum fides religionis -ine fulciretur. SALOM. II epist. 29: serenissimam celsitudinem vestram ad -en ecclesie sue omnipotentis Dei misericordia diu conservare dignetur. HINCM. REM. annal. Bertin. p. 152: quod magis ad -en paganorum quam ad auxilium christianorum factum fuit. ANAST. chron. p. 298,35: climata illa sub custodia et -ine conservanda. HROTSV. gest. 386: Christi -ine tutus. CONSUET. Trev. 6: parumper ad lectionem sedent quasi pro -ine divina instructi leccione. CARM. pro schola Wirz. 176: in pugna metri petimus -ina Petri. CARTUL. Bund. 179 p. 144,10 (a. 1038): sub nostre protectionis -ine consistentes. ACTA pont. Rom. ined. II 125 p. 90: sub defensaculum et -en nostre apostolice tuitionis. CARTUL. Naumb. 232 (a. 1157): et si quis ad eiusdem -ina se contulerit. HEX. PRIOR. I p. 144: ut haberet locum illum ad -en sui. C) *plus spécialement, en parlant du signe de la croix*: VITA Wulfr. p. 670,13: vallans se continuo sancte crucis -ine. VITA Aicardi p. 965: -ine sancte crucis se vallando. THANGM. Bernw. 24: se quoque atque omnes vivifice crucis -ine signat. D) *patronage, protection du roi ou de l'empereur*: BULL. Rom. p.

185,2,56 (a. 855): principum Francorum... -inis protectione semper floruisse (*sc. monasterium*). JOH. IX epist. col. 32^B: quatenus sub tuo regali -ne pacifice eadem regere digne valeat Ecclesiam. DIPL. Ludow. Germ. 75 (a. 856): si... necessitates ecclesiasticas per adpetitiones sacerdotum nostro relevamus iuvamine atque imperiali tuemur -ine. ECBAS. capt. 677: est testudo mihi spatiosa, cacumine saxi / tucior illa magis quam sit -ine regis. CARTUL. Stabul. I p. 96,1 (a. 874): omnibus degentibus in regni nostri -ine presentibus et futuris. CARTA a. 892 (Hist. gén. de Metz par les relig. Bénéd. III pr. p. 48): per hoc presens -inis nostri preceptum. CARTUL. S. Lambert. Leod. I p. 26,4 (a. 1006): regalis precepti -ine tuendas esse. ANNAL. Qued. a. 1021 p. 88,1: regni columnam profitendo -enque egregium congaudendo. ACTA Phil. Aug. I 307 p. 370 (a. 1190): que in pias causas contingat erogari regiam decet dignitatem ac favore persequi ut eam sui -inis adhibeat securitatem. E) *garantie donnée par un acte écrit ou un sceau*: ECBAS. capt. p. 134: nuntius ut regis sibi det -ina pacis. DIPL. Otton. I 120 (a. 950): ut nostre auctoritatis -ine ea renovaremus ac firmaremus. THEOD. EUCH. transl. Celsi 199: ablato... -ine sigilli sacrum mausoleum fecit repagulari. DIPL. Henr. IV 170 (a. 1065): ut confirmaremus... per huius significationis -ina. CARTA a. 1083 (Reg. regum Anglo-Norm. I 50): ut hec... inconcussa permaneant, ego Willelmus rex regum -en imponens mea auctoritate... confirmavi. NARR. de lib. Fabar. 8: statuta domnus papa -ine apostolice premuniit auctoritatis. CARTUL. Solod. 199 p. 102,13 (a. 1169): ipsam presenti scripto duximus committendam sigilli nostri -ine roborantes. ACTA Phil. Aug. I 26 p. 37 (a. 1181): hoc concedimus et presentis pagine -ine roboramus. CARTUL. S. Alb. Andegav. II 811 p. 291 (a. 1190): donationem istam ratem habere voluit et sigilli sui -ine confirmavit. ACTA pont. Rom. Gall. I 315 p. 415 (a. 1196): totum contractum illum, quem inter nos formavimus, scripti vestri roboretis -ine. F) *(par extension) charte* (BULL. Casin. II p. 54,5 [a. 981]: -en unum, quod est notitia): CARTA a. 800 (I. Ficker, Forschungen zur Reichs- und Rechtsgeschichte Italiens IV p. 7,26): cuicumque Perculfus monachus aliquod -en emisit, sit irritum. DIPL. Ludow. Germ. 149 p. 209,20 (a. 873): referens... qualiter... ipsius ecclesie omnia -ina cartarum, que inibi haberi videbantur, igne concremata fuerint. DIPL. Otton. II 166 p. 188,30 (a. 977): res unde -ina perdita vel cremata fuerant. CARTUL. Cupersan. 30,6 (a. 941): si potuerit ostendere -en ut legibus sortem abeat. COD. Bar. 3,1 p. 4 (a. 971): aberemus -en aut testimonia quomodo in ipsa medietate de loco Balene... esserit nobis exinde pertinentes. PASCHAL. II epist. XLV col. 65^D: illa quibusdam nostrum clam -ina chartarum ostendens. VITA Norb. II 102: attulerat namque secum

ecclesie sue privilegia vetustissima et fere a vermibus consumpta, que cuncta Romano -ine fecit renovari et corrigi. *v. monimen.*

munimentum, -i *n.* *forme:* munumentum: CARTUL. S. Florent. Angl. 25 p. 186 (a. 1148—63). 1) *ressources, approvisionnement:* RICHER. II p. 146: sine dubio divitias, exercitus, -a regni, asserebat me habiturum. VITA Cunib. I C 5: qui collectis stipendiis per manus artificum ecclesiarum -a cultu ditavit elegantissimo. FULCH. hist. Hier. p. 672: illas *naves* quoque cum -is pluribus... diripiunt.

2) *fortification:* ANNAL. Lauriss. p. 126: aquilonalem ripam -um valli pretexeret. ERMENR. Sval. 5: tradidit ei cum firmissimo -o ipsum locum. VITA Meinw. 22,30: ipsum castrum... ornamento et -o utile, situ vero loci in aquis, lignis, pascuis omnimodis habile. CARTUL. Merseb. 150 p. 109 (a. 1186): palos infigi fecimus, ut, cum in ea parte -um sue curie facere voluerint, pali ad distinctionem terminorum habeantur. GIRALD. topogr. p. 58: taxus... scrobes subterraneos, tanquam refugii loca -aque... effodiens.

3) *défense, protection:* a) *au propre:* DIPL. Conr. II 201 p. 270, 32 (a. 1033): castrum... quod... episcopus extruxerat in -um contra omnes incursus malignorum. ADAM BREM. 3,26 p. 168,19: flumen quod incolis -um prestat. OTTO FRIS. gest. 2,21 p. 125,23: predicte turris -um magnique fossati robur. b) *au figuré:* WALAHFR. expos. in psalm. col. 782^D: sub -o charitatis et misericordie tue protege me. TRANSL. Libor. I 17: pastoris... officio convenire, sanctorum pignera ad -um gregis sibi commissi undecumque acquirere. COD. Pol. maior. p. 10 (a. 1136): apostolice tuitionis atque auctoritatis necessaria -a conferre. CARTUL. Camaler. 131 p. 65 (a. 1179—1200): unicum contra oblivionis incomoda -um.

4) *force, soutien (au figuré):* WALAHFR. exord. 21 p. 494,37: quare non christiani hostias suas spirituales cotidie offerant et in -um sue salutis frequentent? COD. Sil. p. 48 (a. 1147): *litteras* in testimonium et -um conscribi fecimus. DOM. GUNDISS. div. philos. p. 103: genus igitur geometrie est, quod ipsa est una et principalis de disciplinis mathematicis, a qua omnes tam precedentes quam sequentes tocius sue probacionis sumunt -um.

5) *acte écrit, charte, privilège:* BULL. Rom. 185,2,61 (a. 855): suarum... -a cessionum in archiviis... reponere. DIPL. Otton. I 334 p. 448,40 (a. 966): quecumque autem veterum liberalitate imperatorum atque decessorum nostrorum -is in sepe dicta ecclesia collocata vel stabilita sunt, rata omnimodis et perhenniter permansura. DOC. Pictav. 20 p. 35 (a. 1152): concedo iterum et confirmo cuncta -a que attavus, avus et pater meus eidem monasterio dederunt. CARTUL. S. Florent. Angl. 25 p. 186 (a. 1148—63): provida deliberatione litterarum munumentis mandare decrevimus.

ACTA pont. Rom. Gall. I 113 p. 297 (a. 1167—75): nec Hamenses aliquid inde scriptum ostendere potuerunt vel -um. THOMAS BECK. epist. VII 52: sicut in suis continentur -is. ROTUL. cur. reg. I 93 (a. 1190): cartas et -a que habet de terris illis.

6) *précepte, règle:* ETHELWULF. carm. 5,19: presbiter Alle fuit statuens monastica iura instituitque novos veterum -a revolvens hic monachos. *v. monumentum. munimine, -arum f. pl. v. munimen.*

muniminia, -e *f.* [munimen] *drogue réconfortante:* COLL. Salern. II p. 115: electuaria confortativa, ut est gariofilum, muscum, diamargariton et alia dabis talia, in quibus ponantur opononaca et -a.

1. munio 4. *forme: prés. ind. munet:* ADNOT. cod. Iustin. p. 272,29. 1) *défendre, protéger (sens général):* EINH. Carol. 23: ex pellibus lutrinis... umeros ac pectus hieme -ebat. DIPL. Ludow. Germ. 57 (a. 849?): quatenus nostra auctoritate ab inquietudine iudicarie potestatis eadem ecclesia... -ta et defensa fuisset. EPIST. Colon. 5 p. 247,13 (a. 870): petimus ut ab apostolica sede... honoretur et -atur. ANAST. chron. p. 257,11: Deus Deique mater hanc -unt urbem et christianorum imperatorem. WIDUK. gest. 1,19 p. 14: et quedam bestiola suo -tur latibulo. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1076 p. 281,43: ovile Christi a lupina rabie -endo. CARTUL. Rhen. inf. I 346 p. 231 (a. 1142): clericorum simplex benivolentia... note religionis ministros inmunitatis sue cohabitatione -vit.

2) *fortifier, protéger par des remparts:* DIPL. Otton. I 287 (a. 965): ad nullam aliam civitatem vel castellum -endum ab aliquo cogantur. ADALB. MAGD. chron. a. 953 p. 166,24: munitiones seu castella future seditioni -ebant. DIPL. Conr. II 201 p. 270,37 (a. 1033): quia predecessor suus hinc -erat Cameracense episcopium per humane equidem tuitionis castrum, ipse insuper divinum procuraret presidium. ADAM BREM. 2,33 p. 94,1: et ipsa Brema vallo -ri cepit. UGUTTO s.v.: -o, -s, -vi, -tum, id est firmare, vallare, deffensaculum facere. ROB. TORIG. chron. t. I p. 322: qui eandem urbem contra regem Henricum Anglie -verat. PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1078^D: civitates -vit sive muravit.

3) *protéger par des armes défensives:* a) *sens propre:* WALTHARIUS 1329: obiecto dominum scuto -ret. b) *par métaphore:* EIGIL. Sturm. 7: scuto fidei pectus -ens.

4) *protéger par des moyens spirituels, en particulier par le signe de la croix:* a) *avec acc. et abl.:* LIUTOLF. vita Sever. I 4 p. 291,22: signaculo sancte crucis se -ens (VITA II S. Brendani c. 57 [Plummer p. 292]). RIMB. Ansc. 1 p. 18,28: divino -ri mereamur auxilio. THIETM. 3,19: corpus animamque celesti sacramento -unt. EADM. Osw. 37: obitum suum... eius invicta virtute -vit. ORD. VIT. hist. VII 9 t. III p. 193: Mathildis... salutari sacramento -ta obiit. (NAVIG. Brend. c. 29,9—10)

COD. Polon. I p. 9 (a. 1155): qui ad ecclesiarum regimen assumpti sumus, eas (*ecclesias*)... Sedis Apostolice patrocinio -amus. OTTO FRIS. chron. 4,1 p. 184,33: frontem signo crucis -t. VITA I S. Brendani c. 57 (Plummer I p. 129: se -ivit vexillo dominice crucis. IOCELINUS vita s. Patricii c. 74: suis sanctissimis monitis Momonie -ierat incolas. b) *avec deux accusatifs*: CHRON. Salern. 10: signum crucis saepissime meum -o corpus.

5) *confirmer, garantir, assurer*: TRAD. Frising. 310 (a. 813): et hoc cum testium subnessione -vit quorum nomina subter inseruntur. LUPUS. epist. I 5 p. 50: scedula... diligentissime sigillo -ta (BULL. Casin. II 35,45 [a. 883]. MON. Strig. I p. 119 [c. 1165]. COD. Hung. VII p. 1 (a. 1166) *et passim*). ANAST. chron. p. 162,4: iuramentis Baram -entes *milites* dogmatizant se deposituros Hormisdam. HROTSV. lib. I prol. 1,9: egentis pagine que nullius preceptoris -tur auctoritate. DIPL. Otton. II 10 (a. 964): cartam hanc scribi et anuli nostri impressione signari et -ri iussimus. AIMOIN. FLOR. gesta Franc. p. 138: qui referendarius ideo est dictus, quod ad eum universe publice deferuntur conscriptiones, ipseque eas annulo regis sive sigillo ab eo sibi commisso -ret seu firmaret. THANGM. Bernw. 20: banno, ne quis illi sacramento retentum cenobium auferret, -vit. CARTUL. Magalon. 195 p. 354 (a. 1189): scripta... sigillo suo signari et -ri iussit. CARTUL. Compend. I 230 p. 342 (a. 1198): monasterium Compendiense... privilegiis et indulgentiis... -endum. *au passif, recevoir une garantie*: CARTUL. S. Maxent. 341 p. 357 (a. 1163): si autem hoc supradictum annuatim prosecutum non fuerit, tamdiu abbas de dono -atur donec satisfactione sibi emendetur.

6) *garnir de*: GERH. AUG. mirac. Udalr. 29: cavallum.. ministris commendavit, ut pedes eius... ferro -rent. THOM. BECK. mat. IV 21 (Vit. Anon. 1): amiciebatur... pallio pullo... quod agnibus pellibus -ebatur.

7) *pourvoir en approvisionnement, approvisionner*: ANAST. chron. p. 246,27: fruges in regalibus horreis posuit atque -tas sibimet reservavit. FULCH. hist. Hier. I 10 p. 188: ne alimentis civitas -retur. v. *menio*.

munitus, -a, -um 1) *protégé par des remparts ou des défenses naturelles*: ANNAL. Xant. a. 872: in civitatem -issimam. GEOGR. Baw. p. 600,31: regio inmensa populis et urbibus -issimis. ANNAL. Mett. I p. 43: illam -issimam civitatem. ADAM BREM. 2,69 p. 131,17: turris opere Italico -a. WIPO gest. 26: tam -um regnum fluviis et silvis. NARR. itin. nav. p. 191,13: Siluia multo -cior erat quam Ulixibona. OTTO FRIS. gest. 2,20: civitas Terdona natura et arte -a.

2) *protégé par des armes défensives (au propre et par métaphore)*: WALAHER. Blaithm. 104: clipeo fidei galeaque salutis -us. HRABAN. epist. 11: scuto fidei sue -um. GERH. AUG. vita Udalr. 12 p. 40,31: non clipeo aut lorica aut galea -us. WOLFHER. HILD. Godeh. I p.

174,16: ut erat... armorumque spiritualium idonea amphisepitione undique -us.

3) *fortifié, défendu par des moyens spirituels*: ATTO VERC. epist. Pauli col. 301,37: ineffabili nos iucunditate -os. POETA SAXO 3,72: populis... -is signo fidei. RUOTG. Col. 33 p. 34,12: sue quoque exhortationis caritativa consolatione -os. THANGM. Bernw. 24: sacro... viatico inter missarum sollempnia -i. ADEMAR. hist. éd. Chavanon II 25 p. 105: obiit... unctus oleo sancto et viatico -us.

4) *fort*: DIPL. Otton. I 142 (a. 952): sub nostre tuitionis alam suscipientes -issimo mundeburdo nostro et defensionis subiunximus.

5) *confirmé, jouissant d'une garantie*: a) *en parlant d'une charte*: CARTUL. Rhen. med. (Prum.) 180 p. 243,2 (a. 943): subscriptorum manibus inviolabiliter roborata ac -a. CARTUL. Sax. II 784 p. 525 (a. 943): meam -issimam donacionem. CARTA a. 1013 (Ficker, Forschungen zur Reichs- und Rechtsgeschichte Italiens IV p. 64,10): irrefragabilia et -a permaneant. b) *en parlant d'un monastère*: CARTUL. Saviniac. I 127 p. 89 (a. 976): per largitionis nostre scriptum, quoddam monasterium... presentialiter ac perpetuo faceremus -tum.

6) *muni, pourvu*: CARTUL. S. Mar. Paris. I p. 399 no. 29 (c. 1188): granchiam aratro sex boum -am... Granchiam autem ita muris et ceteris edificiis -am. ALEX. NECK. utens. 98: tunicam manubiis... -am.

munitate adv. avec des défenses solides: NORB. IBURG. Benn. 13 p. 879,11: montem igitur istum antiquis temporibus -issime fuisse constructum. VINC. KADL. chron. p. 144: -issime... presidiatibus urbibus.

2. *munio*, -nis *m.* [a. h. a. munt] 1) *châtelain, chargé de la défense d'un château*: ORD. VIT. hist. XII 37 t. IV p. 451: placitum... ad quod invitatus fuit R. de C., -o regii dangionis. 2) *membre de la garnison d'un château*: ORD. VIT. hist. VIII 24 t. III p. 418: alique -nes castri defecerunt.

munitorium, -i *n.* v. *monasterium*.

munitas, -tis *f.* [munio 4.] *formes*: monetas: CARTA a. 828 (Ficker, Forschungen zur Reichs- und Rechtsgeschichte Italiens IV p. 16, 24). CARTA a. 865 (Vaissete, Hist. Langued. II pr. 165 col. 341). CARTA a. 1075 (ib. pr. 319 col. 619). monitas: CARTA a. 871 (R. d'Abadal Els comtats de Pallars i Ribagorça t. II p. 321—22). cf. *immunitas*.

1) *protection garantissant la défense d'un lieu*: THANGM. Bernw. 12 p. 763,13: locus... tutior... silvarum densitate ac palustri -te.

2) *protection accordée par l'empereur ou le roi*: CARTUL. Bund. 60 p. 52,36 (a. 840): hoc -tis nostre privilegium. CARTUL. S. Vict. Mass. I p. 13 (a. 841): sub plenissima defensione acte -tis tuitione. COD. Patav. 12 p. 26,25 (a. 853): liceat sub nostra -te vel tuitione, abbattem ordinare. DIPL. Ludow. Germ. 67 p. 94,25 (a. 853): ut... sub nostra defensione et -tis

tutione cum advocatis ibi constitutis res ille secure per diuturna tempora permaneant. *ib.* 110 (a. 863): iussimus fieri hanc nostre auctoritatis -tem super omnes res pertinentes ad prescriptum monasterium. *Dipl.* Arnulfi 96 (in dorso) (X^{es.}): roboratio -tis et ut tributarii in Untarse coram nullo comite aut misso regis regant. *Dipl.* Henr. IV 417 (a. 1091): precepta... in quibus continebatur, qualiter monasterium... sub sua speciali defensione receperunt ac integra -te constituerunt. *Rotul.* cart. 9 (a. 1199): libertatem et -tem quam illi dederunt.

3) *territoire protégé, qui jouit du privilège d'immunité ou du droit d'asile* *Carta* a. 871 (R. d'Abadal, *Els comtats de Pallars i Ribagorça*, t. II 70 p. 321): concedimus videlicet ut nullus vicecomis vel iudex aud exactor... infra eodem monite vel eorum cellas... ingredi audeat. *Dipl.* Karoli III 120 (interp. p. a. 885): si quis intra -tem eorum infra duobus milibus confugium fecerit, nullus eum inde abstraere... presumat. *Richer.* II p. 34: castri quoque illorum -tem, villarumque liberalem intra et extra potestatem... vestri apostolatus dignitas solidet atque confirmet. *Dipl.* Conr. II 172 p. 230,17 (a. 1031): bona, qualia ab antecessoribus nostris... illuc conlata sunt in -tibus, in abbatibus, in forestis, in theloneis. *Dipl.* Henr. III 126 (a. 1044): bona que... Wormatiensi ecclesie... sunt condonata... in decimationibus videlicet... in monasteriis, in -tibus, in districtu et banno et in diversarum rerum utensilibus. *Cartul.* Rhen. med. I 400 p. 457 (a. 1100): *ecclesia* habet etiam infra et extra -tem quasdam possessiones que censum solvunt et vocatur cinowin.

4) *charte d'immunité*: *Ardo* Bened. p. 207,7: a quo mox -tem percepit continentem ita. *Agio* hist. Vabr. II pr. p. 326: sub prestitis per cartam tradidit possidendum, a quo mox -te percepit continentem. *Dipl.* Otton. I 94 (a. 947): privilegium nostre auctoritatis atque quam -tem ceteris monasteriis concessam habemus electionemque concederemus. *Annal.* Hild. a. 845 (c. 1000): Ludovicus imperator ad idem monasterium venit... et privilegia et -tes monachis donavit et sigillo munivit.

munite adv. v. *munio*.

1. **munitio** sive **municio**. -nis f. *forme*: monetio: *Dipl.* Otton. I 374 p. 514,20 (a. 969).

1) *place-forte, château-fort*: a) *au propre*: *Annal.* Lauriss. p. 148: captis rebellium -nibus. *Freculph.* chron. I, VII 11 col. 1096^B: occupasset Judeorum -nes. *Hincm.* *Rem.* *annal.* Bertin. p. 58: <in> Sequana -nes construens, ascendendi vel descendendi navibus propter Nortmannos aditum intercludit. *Annal.* Ved. p. 57: -nes construunt, quo illis navale iter interdicit. *Regino* chron. p. 152: portis itaque apertis a -ne exiens. *Dipl.* Conr. I 36 (a. 918): et in suo episcopatu aliquas -nes et firmitates contra paganorum incursus moliri. *Flo-*

oard. *annal.* p. 15: in quandam -nem suam, que vocatur Castellum Theoderici. *Richer.* hist. I p. 292: -nem que dicebatur Briona exstruxisse. *Annal.* Mett. I p. 54: nulla civitas nec ulla -o Pippino regi et Francis resistere potuisset. *Bull.* Rom. 307,1,31 (a. 1008): fundos, predia, iura, castella, -nes. *Hist.* Carcas. I p. 64 (a. 1070): -nes sive fortedas. *Cartul.* S. Ben. Divion. 365 p. 144 (a. 1087–92): apud quamdam -nem meam que Logia novella dicitur. *Dipl.* Henr. V p. 80 (a. 1111): nullam potestatem habeat castellum aliquod vel -nem edificare. *Carta* a. 1171 (Lebeuf, *Mémoires concernant... Auxerre* p. 51): in -nem de Escanno quam esse constat propriam ecclesie b. Germani. *Const.* Frid. I p. 280 (a. 1180): nulli persone licere -nem aliquam novam, que vulgo dici possit wicborc,... erigere. *Cartul.* Magalon. 215 p. 388 (a. 1192): ut faciatis -cionem seu castrum. *Rob.* *Torig.* chron. t. 1 (a. 1153) p. 273: eiecit custodes regis Stephani de -ne civitatis Warvic, et tradidit eandem -nem. *Radulf.* *Dic.* I p. 273: tres ibi -nes sibi subiugavit. *Anon.* gesta Hung. c. 34: tertia pars de exercitu... irent in silvam Zouolon, qui facerent in confinio regni -ciones fortes tam de lapidibus, quam etiam de lignis (*ib.* c. 34). b) *au fig.*: *Gerard.* *Mores.* delib. p. 249: qui sic quidem militat, non carne militat, sed spiritu sancto, quia sic facit, ideo confidenter vitiorum destruit -nem, et operum carnalium moenia dissipat. *ib.* p. 249: arma militie nostre non carnalia, sed potentia Deo (*sic*) ad destructionem -num cogitationes destruentes, et omnem altitudinem extollentem se adversus scientiam Dei.

2) *bastille, fortin, donjon*: *Annal.* Ved. p. 68: ad ultimum capta est -o dicti castri. *Cartul.* Sax. II 796 p. 549 (a. 944): expeditione pontis -nisque confectione. *Cartul.* Magalon. 179 p. 328 (a. 1182): in castello de Veyruna, in quo construi faciebat... turrim seu -nem. *Guill.* *Tyr.* hist. rer. transm. V 7 p. 204: ut... -nem quamdam in capite pontis erigerent.

3) *remparts, enceinte fortifiée*: *Annal.* Einh. p. 21: cuncta que extra -nes invenit, ferro et igni devastans. *Widuk.* 3,36: castrorum loca occupata -nibusque circumsepta. *Dipl.* Henr. IV 438 p. 587,26 (a. 1093?): murum urbis... fossatum quoque per ambitum urbis ita quidem quod omnes he -ciones... retineantur ad -cionem tantummodo civitatis. *spécialement, enceinte servant à la chasse*: *Thietm.* 8,21: arduas -ciones ad capiendas ibidem feras... parat.

4) *mur de clôture*: *Amalar.* inst. sanct. col. 963^C: monasteria puellarum... firmissimis circumdent -nibus, ut nulli intrandi aut exeundi nisi per portam pateat aditus.

5) *protection, défense*: *Hraban.* univ. VII, VIII col. 206^A: erinacius... cui tamen non sufficit nativa -o. *Thietm.* 6,8: ut e -ne domuum suarum nec unus egredi presumeret. *Dipl.* Otton. II 204 (a. 979): ut tutiores ibi ab infestatione Ungrorum manere possent... propter

-nem locorum huic donationi terminum statuimus. JOH. AMALF. mirac. 4,13: per eius (*i. crucis*) virtutem et eius -nem omnes barbaras naciones debellans. COD. Polon. Maior I p. 1 (X^{es.}): imperatori... placuit, quatenus in civitate Magadaburg, quia in pacatioribus partibus sita divine et humane -nis copia cingebatur..., archiepiscopatum construeret. CARTUL. Cormar. 37 p. 76 (a. 1026–40): consuetudinem in silva... ad -nem agrorum vinearumque. DIPL. Henr. IV 438 p. 587 (a. 1093): retineantur ad -nem tantummodo civitatis. MIRAC. Winn. p. 782,16: edificari debere civitatem ad -nem et tuitionem populi in eo loco qui Bergas vocatur. VITA Otton. III p. 49: civitatem que a radicibus montis in altum porrecta trifariam divisus -nibus natura et arte firmatis tocus provincie metropolis habebatur. ROB. TORIG. chron. add. t. 2 (a. 1159) p. 177: fratres... se in -nem ecclesie nobiscum pariter receperunt. VITA Meinw. 73,22: quod hostem cotidianum sibi tam proximum ob -nem castelli non posset debellare. ANON. gesta Hung. c. 44: -nem aquarum Danubii.

6) *sécurité garantie par la protection*: a) *de l'empereur ou du roi*: TRAD. Frising. 393 (a. 818): ut perpetua stabilitate et -ne ibidem pleniter persistat. DIPL. Ludow. Germ. 95 (a. 858): liceat ipsis res suas libere et absolute, Domino adiuvente et nostra -ne tuente possidere. EPIST. Vienn. spur. p. 108,23 (a. 1120): omnem itaque dignitatem et omnem -nem ac liberalitatem... obtinet. CONCIL. a. 1157 (éd. Wilkins I p. 428): lectis chartis et -nibus... a rege... subscriptis. b) *du pape*: CARTUL. Sax. I 310 p. 432 (a. 803): primatum monarchie archiprincipatus permanere canonicis et apostolicis -nibus statuimus. ACTA pont. Rom. Gall. + D 25 p. 103 (a. 1154): omnem libertatem, franchisesiam, -nem supra dicti monasterii... roboramus.

7) *garantie donnée par un sceau ou un témoignage*: TRAD. Frising. 238 (a. 806–808): sic firmaverunt cum -ne testium. DIPL. Otton. I 140 p. 221,22 (a. 952): res cenobio... concessas nostre auctoritatis precepto corroboramus et manu nostra firmatas anulo nostre -nis sancimus.

8) *charte, document*: DIPL. Otton. III 422 (a. 1002): universa predia illuc per cartarum -nes pertinentia. DIPL. Henr. II 73 p. 93,32 (a. 1004): quicquid vero in -nibus vel preceptis a nostris antecessoribus... factis continetur. ACTA Phil. Aug. I 70 p. 91 (a. 1182–83): omnia que in -ne patris nostri sunt designata.

9) *approvisionnement*: a) *en général* (cf. fr. 'pain de munitio'): ROTUL. scacc. Norm. I p. 22a (a. 1180): idem habet in -ne castris de Bonavilla blada, vina, et bacones et caseos et moretum. ib. p. 23a: pro 7 modiis et 22 minis et dimid. frumenti ad mensuram de Neeffa missis in -ne castris de Neeffa. b) *équipement d'un navire*: ROTUL. scacc. Norm. II p. 52a (a. 1198): pro 2 navibus muniendis nautis et aliis -nibus.

2. munitio, -nis f. v. monitio.

munitium, -i n. (*milit.*) *siège*: UGUTIO s.v. munio: item a munio hoc -um id est obsidium.

munitiuncula sive **municuncula**, -e f. 1) *château, place forte de peu d'importance*: ANNAL. Fuld. II a. 885 p. 102,14: ceteros in quendam -am fugere compulerunt. CARTUL. Rhen. med. I 158 p. 221 (a. 915–23): quendam locum pro facienda -ciuncula iure precario acquisivit. VITA Gilde p. 445: venit ad quamdam -am, ubi prefatus tyrannus habitabat. THANGM. Bernw. 7 p. 761,9: -am admodum munitam extruxit. FLOR. WIGORN. chron. II p. 39: quadam -a expugnata. VITA Annon. I 2,10 p. 487a. 55: Colonienses ex agris et villis plebeia contracta manu -am illam circumdederunt. HELM. 64 p. 120,32: adventantibus autem Slavis vix centum reperti sunt in -ciuncula. HEX. PRIOR. I p. 143: firmavit sibi -am quia locus congruebat. PETR. VENER. epist. col. 192^D: ut... comitis Pictavensis paucas -as possideat.

2) *chambre forte*: GERHOF. Antichr. 1,53 p. 361,9: cardinales cum suo electo videntes que fiebant in partem se receperunt sanctuarii, deinde intra -am, que est supra sanctuarium, se incluserunt.

3) *au figuré*: THEOD. AMORB. Bened. I pref. p. 363,27: undique me... video... prestantissima veritate tuis illationibus ita circumvallatum, ut nusquam mihi aliqua pateat excusationis -a.

munito 1. *fortifier*: ACTA Phil. Aug. I 374 p. 462 (a. 1191): decernens eas *confectiones* viribus -are.

munitorium, -i n. [munio 4.] (*milit.*) *lieu fortifié, fortification*: UGUTIO s.v. munio: hoc -um, locus ubi fiunt munimenta vel ipsum munimentum.

1. **munitus**, -a, -um v. 1. *munio*.

2. **munitus** *faute de copiste pour minutus*: POLYPT. Mont. p. 13 (a. 832–45).

munium, i n. v. *munia*.

munneria, -e f. v. *monneria*.

munnerius, -i m. v. *monerius*.

munnarus, -i m. [molinarium, cf. monerius] *moulin*: CARTUL. Clun. II 1523 p. 572 (a. 980): -o qui est super aqua... vobis donamus.

munneria, -e f. v. *monneria*.

munnerius, -i m. v. *monerius*.

munosolum, -i n. v. *monosolum*.

munsciepha -e f. [a. h. a. mun(t) scerf, syn. de munt penninc ou muntschatz] *prestation versée pour s'assurer une protection?*: CARTUL. scriin. Col. A II a p. 68 no. 10 (a. 1163–68): qualiter ego... domum unam... ab Benigna et sua filia Liverade comparavi, et... Herimannus et advocatus -a penitus deposuit.

muntanea, -e f. v. *montanea*.

muntator, -is m. [monto 1.] *sergent à cheval*: LIB. nig. Scacc. p. 142: Rogerus filius Odonis tenet feodum unius militis et trium -um (LIB. rubeus I p. 272).

v. P. Vinogradoff, *English Society in the Eleventh Century* p. 71 n. 2 et *Una Apps, The Muntatores dans EHR* 63 [1948] p. 528—33).

muntburgium, -i n. v. *mundiburdiūm*.

muntea, -e f. v. *montea*.

muntiburgium, -i n. v. *mundiburdiūm*.

munticellus, -i m. v. *monticellum*.

munto 1. *pour monto avoir la valeur de, s'élever à (en parlant d'une somme d'argent)*: OBERT. SCRIBA a. 1186, 183 p. 68: tantum pannum quod -at de capitali s. dr. jan. LXXII et dr. IIII.

munto, -nis m. v. 4. *multo*.

muntonus, -a, -um, v. *multonus*.

munturdus, -i m. v. *mundiburdiūm*.

muntunata, -e f. [multo s. forme munto] *redevance payée en moutons ou par une contrepartie en espèces, moutonnage*: CARTA a. 1062 (Tiraboschi, *Storia dell'augusta badia di S. Silvestro di Nonantola* II p. 194): pro operis et pro porcata seu -a solvat. v. *multonagium*.

munumentum, -i n. v. *munimentum*.

munus, -eris n. *forme*: manus: MIRAC. Euphebi 332,6.

1) *cadeau, présent, offrande*: A) *en général* (PAPIAS: -era, dona, emolumenta, premia. obsequia que pauperes divitibus loco -erum solvunt. UGUTIO s.v. dono: donum i. e. -us, sed donum Deo, -us homini. item donum honorarium, -us debitum ut patrono; nam proprie -era dicuntur obsequia que pauperes loco -erum solvunt): 1) *au propre*: ANNAL. Til. p. 219: quomodo germanum suum honorifice direxisset cum -eribus. HRABAN. epist. 2 a p. 382,32: non estimat quantitatem -eris sed quantitatem devotionis. HRABAN. hom. I 58 col. 108^C: nihil... iniquius est quam -era accipere in iudiciis quia -era excecant prudentium corda. ANNAL. Bertin. p. 7: legati... ad Hlotharium pervenerunt eique epistolas et -era detulerunt. ACTUS pont. Cenom. p. 19: cuncta propria in -us Salvatoris detulerunt. GODESC. SAX. opusc. gram. I p. 416,12: illi regem regum Deum viderunt... et insuper ei -era obtulerunt. ib. II p. 430,14: -era magorum. WIDUK. 3,9: aureis -eribus amorem regine super se probare temptavit. GLOSS. AA p. 450,37: dignus -ere, dignus pecunie. VITA. Henr. IV 13 p. 43,10: extremum -us patris, anulum videlicet et gladium... filio portans. *spécialement en parlant du vin*: HROTSV. Gong. 218: gustantes bachica -era letitia. 2) *au figuré (bienfait, faveur)*: EINH. Carol. 10: eique ut ad conspectum venire non cogeretur, pro magno -ere concessit. WALAHFR. carm. 5,16,6: -us recolo pacis, amoris opus. ib. 5,19,3: infusum letheo -ere somnum. ib. 5,33,1: -us amoris (cf. HRABAN. carm. 28,5). POETA SAXO 1,169: a quo patricius preclaro -ere factus. FROUM. carm. 28,6: ignibus extinctis face desunt -era lucis. DIPL. Otton. III 114 p. 526,14 (a. 993): eligende inter se abbatisse... -us, gratiam et licentiam

concedimus. IVO epist. I p. 136: Lamberto... episcopo, Ivo... sincere dilectionis -us. *expression*: sui muneris esse (*grâce à lui*): COLL. Salern. V p. 205: si enim curat, non sui -eris est sed fortune.

5 B) *donation*: 1) *en général*: VITA Ansb. p. 625,6: plurima predia predicto loco Fontanellensi... felici -ere largiti sunt. REGINO chron. a. 882 p. 120,1: christianum se fieri pollicetur, si ei -ere regis Fresia provincia concederetur. DIPL. Otton. I 122 (a. 950): ut hoc nostre largitatis -us... maneat inconcussus. THIETM. 3,16 p. 118: precepta que -era regalia seu imperialia detinebant... igni comburebat. ADEMAR. hist. III 36 (éd. Chavanon p. 159): pro monasterio Brantomsense quod ab eo *episcopo* in -ere exposcebat. CARTUL. S. Joh. in Vall. 28 p. 17 (a. 1120—27): cultello cuius oblatum est -us istud super altare sancti Nicholai. GUIBERT. Nov. vita II 2 p. 108: privilegiis, a plerisque pensionibus... et claris -eribus aucta est. 2) *expressions*: a) *munere avec adj. ou gén. qualifiant la donation (à titre de)*: DIPL. Ludov. Germ. 7 (a. 832): ut... easdem res ex nostra auctoritate beneficiario -ere possideat (CARTUL. Rhen. med. I 71 [a. 844]). ib. 292 (a. 1017): ea *altaria* honorari aliquo decrevi -ere dotario. THIETM. 6,83: gratuito -ere suscepit. ROB. TORIG. chron. (a. 851) p. 9: urbem Carnotensem stipendii -ere ab ipso accepit. b) *avec gén. (en vue de, pour obtenir)*: COD. Arp. cont. I p. 24 (a. 1067—1267): ego Petrus eterne retributionis (*sic*) -ere monasterium... construxi.

C) *droit canonique prix de la simonie*: PETR. DAMIAN. epist. II 1 col. 257^C: ut tria dicantur -erum genera, scilicet -us a manu, -us ab obsequio, -us a lingua. Siquidem -us a manu pecunia; -us ab obsequio obedientia subiectionis; -us a lingua favor adulationis. URBAN. II epist. 273 col. 530^A: qui easdem res *ecclesiasticas* non ad hoc ad quod institute sunt, sed ad propria lucra, -ere lingue vel indebiti obsequii vel pecunia largitur vel adipiscitur, simoniacus est. GERHON. edif. 39 p. 161,19: -us debitum est quod offertur legaliter. us indebitum, quod offertur liberaliter. -us contra debitum, quod offertur venaliter. STEPH. TORN. summa 1,1 p. 122: pretium corporale est -us a manu ut pecunia, vel -us ab obsequio ut assiduum servitium, vel -us a lingua ut favor adulationis.

D) *objet offert en contre-partie d'un cadeau ou d'un service, récompense ou compensation* (EPIST. Wörm. I 65 p. 110,29: dona sunt que voluntarie dantur. -era que pro aliquo -ere vel mercede offeruntur): 1) *argent versé en contre-partie ou rançon*: FULCO. MELD. nupt. VII 334: Iudas Scariothes Dominum qui -ere tradet. ib. VII 834: doctorem vendit pro -ere. THIETM. 8,4: cum uxorem suam a captivitate non posset absolvere... suscepit eam ex -ere. GILO hist. Hier. VI 301: pavens Turcus aperit sine -ere portam / hostibus. HELM. 108 p. 214,4: renitentibus christianis centum marcas offe-

in transitu

non clari!
de munt
desunt in
non
pro muntis

runt in -ere. 2) *au figuré, récompense*: WALTH. SPIR. Christoph. II 6,77: num benefacta mihi referant pro -ere pondus / supplicii? THIETM. 5,14: in maiorem promissi -eris desperationem. GUIBERT. NOV. gesta Franc. II 2 col. 700^B: bella proponimus que in se habent gloriosum martyrii -us. VINC. KADL. chron. p. 166: utraque virtus vincere studeat alteram; neutra tamen alteri -us inuideat victorie. 3) *remerciement*: HRABAN. carm. 11,48: mens tibi devota -era grata ferat. PETR. ALF. disc. cler. p. 41: si quid de eius dictis vel factis mente retines, eloquere et habebō pro -ere. 4) *cadeau, présent pour corrompre quelqu'un.*: GERARD. MORES. delib. p. 153: loquantur incommunicabile nomen lapidibus et lignis non imponere, qui mendaces et impios iustificiant pro -eribus. ib. p. 245: quantis involvimur eulogiis (*i.e.* elogiis), qui ... levissimo oblato -ere eosdem iustificare non timemus.

E) *objet de prix*: VITA AIdui II 24 (Plummer II p. 301): homines plebis istius veniebant ut sua -era apud sanctum Aidum in custodia commendarent. ib. nunciatum est... quod multa -era plebis in custodia apud sanctum Aidum essent. VITA Endei 19 (Plummer II p. 68): casula auro et argento ornata inter ecclesiastica -era quondam habebatur.

F) *prestation*: Ivo pan. II 48 col. 1092^A: ut nullus omnino -era exigat a presbyteris propter emendationem ecclesie. PETR. VIENN. except. I 62 p. 315: ut nec illi nec famuli eorum... cogantur prestare sordida -era et extraordinaria et personalia.

G) *imposition, taxe*: 1) *au propre*: CARTUL. march. Misn. II 372 p. 259,16 (a. 1156—70): a civibus... civitatis se nullum petitionis -us requirere promisit. PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1710^A: dicuntur autem municipia, vicina rura civitatis que -era debita vel tributa solvunt civitati. CARTUL. S. Cruc. Aurel. 85 p. 162 (a. 1175): quod circumpositi parrochiani episcopali et matri ecclesie annis singulis... -us oblationis impendant. 2) *par métaphore*: EKKEH. IV pict. Sangall. 90: ad funus solvit lacrimabile -us. VINC. KADL. chron. p. 140: dum fatale -us a se iam exigi sentiret, testamentales mandat conscribi codicillos.

H) *sens religieux*: 1) *don de Dieu, grâce divine*: PAUL. DIAC. epist. p. 509,25: si felix vigeas de -ere Christi. AGOBARD. Amal. col. 344^A: non est hoc opus verborum sed divini interni -eris. POETA SAXO 2,104: Carolus divino -ere victor (DOC. Luc. V 3,93,7 (a. 916—17)). DIPL. Conr. I 5 (a. 912): Chuonradus divine largitatis -ere rex. GUILL. PICT. gesta p. 44,21: unversa que erga se vel a se fideliter acta, humili prudentia -eri divino... reputavit. IOH. FISCAMN. conf. theol. II p. 128,216: eam -ere sancte resurrectionis et immortalitatis glorificans. IOH. SARISB. enthet. p. 26,710—711: Filius eterni Patris et Virginis alme / natura Deus est, -ere factus homo, / -eris est, quod homo verus verus Deus

idem. Pray. 182. Miss.: Deus, de cuius -ere venit, ut tibi a fidelibus tuis digne et laudabiliter serviat. ib. Miss.: ecclesiam tuam... miseratio continuata mundet et muniat... et tuo semper -ere gubernetur. 2) *vie éternelle reçue par la grâce de Dieu*: DIPL. Ludov. Germ. 50 (a. 848?): superni -eris donum nobis a Domino inpertiri credimus. DIPL. Hugon. 56,18 (a. 929): ob amorem superni -eris. CARTUL. Saviniac. 428 p. 231 (c. 1000): intuitu superni -eris stimulatus. EUGEN. VULG. syll. 14,2: servus Dominum crucifixit et post pia -era sumpsit. 3) *dons du Saint Esprit*: JONAS AUREL. inst. reg. col. 288^B: sanctorum qui cum Domino regnant documenta sancti Spiritus -ere prolata. RADBERT. Matth. col. 657^C: -us enim et donum Spiritus sancti per impositionem manus et per orationem. AUDRAD. carm. I 390 p. 83: Spiritus ipse Dei... / ... septeno -ere dotat. ALMAN. Niv. p. 170,14: repletus -ere Spiritus sancti. GERARD. SUESS. Rom. mètr. col. 175^C: Spiritus hunc sanctus ditavit -ere tali. 4) *le Saint Esprit personnifié comme manifestation de la grâce divine*: PRUD. predest. col. 1341^D: Filii et Spiritus sancti quos sapientie -erisque vocabulis appellare voluisti. PETR. LOMB. sent. I 31,2: cum vellet singularium in Trinitate personarum insinuare propria, eternitas, inquit, est in Patre, species in Imagine, usus in -ere. Ps. AUGUST. spir. et an. 6 col. 783: omnis usus deitatis est ex -ere: quodam modo namque quasi propior (*al.* propior) videtur nobis esse Spiritus sanctus, utpote Patris et Filii -us. 5) *hostie eucharistique, saintes espèces*: HINCM. REM. epist. (Zeitschr. f. Kirchengesch. X p. 122): absque viatico -ere moriatur. CARTUL. Sax. II 816 p. 578 (a. 946): omne sacrificium quod nos dicimus -us ecclesiasticum et opus ecclesiasticum et -us rogificum ab omni familia illius terre reddatur. JOH. AMALF. mirac. 44,21: intravit in sacrarium et sumpsit cum illis de sacris -eribus. GUILL. TYR. hist. rer. trans. VI 16 p. 262: legionibus universis celesti -ere satiatis. Pray. 186. Miss.: anime nostre divino -ere sociate... hoc pociantur desiderio. 6) *office divin, la messe*: Pray. 127. Miss.: adesto, Domine, -eribus innocentum festivitate martirum tuorum sacrandis. 7) (*eccl.*) *offrande, sacrifice*: GERARD. MORES. delib. p. 224: si offers -us ad aram (VULG. Matth. 5,23); si advertimus illud altare, quod in Ecclesia eminet, nos non ad illud, sed supra illud offerimus, -us, ut perveniat ad altare illud, de quo ecclesia catholica loquitur Introito ad altare Dei (VULG. Ps. 42,4), ad Deum. ib. p. 225: ideo quando offerimus -us ad aram, ut dictum est, ad Deum dirigimus sive orationum, sive missarum, sive omnium, que in nomine Christi agimus. ib. p. 226: cum offers munus tuum ad aram (VULG. Matth. 5,23), utique -era nostra orationes sunt, que offerimus. 8) *reliques*: HRABAN. carm. 72,3: virginis hic matris conduntur -era sacra. VITA Gerard. 21: ad locum ubi

predictum sacrum -us corrui (i. reliquie s. crasis, que a collo monachi pendens in aquam decidit).

I) (au figuré) dons innés, talent: HRABAN. epist. 46: quam sui spiritus -ere... illustrat. WALAHFR. carm. 5,2,13: -era mentis, / doctrina, mores, carmina, dicta, 5
animum. NADDA Cyr. I prol. 14,56: preclari ingenii perfunctus -eribus. GUILL. PICT. gesta p. 50,22: enu-
trierat... in filia quod -eribus paternis multuplo pre-
ponderaret. ARCHIPOETA 6,12,1: unicuique proprium
dat natura -us. ADAM S. VICT. p. 57,4 v. 24: bonorum
corda ditas / -ere scientie. ADELARD. BATH. eod. et div. 10
p. 15,20: naturam universis prepotentem -eribus. ib. p.
18,5: quantum homines pecudibus -ere rationis prestant.

J) œuvre littéraire: WALAHFR. carm. 5,3: suscipe
parva tui... / -era Strabonis. HRABAN. carm. 2,1,1: hec 15
tibi, sancte pater, devote -era trado.

II) fonction: A) charge, office (GLOSS. col. 96,43: immunus sine -ere): 1) en général: GLOSS. Nov. 225,17: sordida -era ut coquere calcem, arenam fodere. ANNAL. Xant. a. 812: cum honorificis et imperialibus -eribus. 20
AIMOIN. FLOR. gesta Franc. p. 81: Marcus referendarius huic -eri prepositus. WIDUK. 1,39: rarus fuit... quem preclaro -ere aut officio vel aliqua questura non promoveret. CARTUL. Mai. Mon. Turon. p. 68 (XIIes): abbas factus monachus et -us abbatiale resignavit. 25
GUILL. TYR. hist. rer. transm. XVI 12 p. 725: antequam... legationis functus esset -ere. 2) spéc.: a) *bénéfice ecclésiastique (office et les biens qui lui sont attachés)*: SUMMA Trec. p. 8,10: professiones quidem iste in divinis ministeriis seu in opere pietatis consistentes -era 30
sunt, id est honora cum necessitate iniuncta sive aliquam dignitatem adnexam habet sive non. b) *bénéfice féodal, fief*: LIGURINUS VIII 616 (PL 212) col. 447^D: quod si contemnit agendum / -ere privetur.

B) *qualité attachée à une fonction*: SMAR. coll. col. 377^A: ut peccatis turbarum commoti, quo quasi securius tranquilliusque vivant, -us ecclesiasticum deserant. GRATIAN. I dist. 55 c. 1: qui de monasterialibus disciplinis ad clericale -us accedit.

C) *tâche, devoir*: 1) *découlant d'une fonction*: EKKEH. 40
IV bened. I 3,13: leviticum -us benedicat trinus et unus. IVO epist. I p. 146: videte... si officii vestri -us expletis. GUILL. TYR. hist. rer. transm. XVI 12 p. 724: id ei -eris iniungitur. ALAN. INS. Anticlaud. II 319 p. 82: ut cicius possit -us complere quod instat. 2) *moral*: 45
WALAHFR. carm. 5,5,43: per immensum pietatis -us amice. id. Wett. 94: quod tibi -us erit. THIETM. 6,65: quantum pietatis -s mihi indigno studuisset impendere. (spéc.) *tâche terrestre (dans une expression signifiant mourir)*: WANDALB. martyr. 621: Marcus Martianusque suo implent / -ere quartum diem. ad id muneris (à cette fin, pour ce travail): GUILL. TYR. hist. rer. transm. V 15 p. 218: eliguntur ad id -eris viri no-
biles. ib. *passim*.

D) *devoir rendu, dévotion*: EKKEH. IV. bened. I 51,28: -ere reliquias merito veneremur agyas (glosé: obsequio).

E) *investiture*: 1) *féodale*: THIETM. 4,3: Heinricum ducem, qui tunc Bawariis atque Carentis preluit -ere prefati imperatoris. 2) *ecclésiastique (collation des évêchés par l'empereur)*: THIETM. 3,4: huius vice Warinus eleccione et imperatorio -ere protinus ungitur in archiepiscopum Coloniensem. ib. 6,88: vestra electione communi et -ere regali huic episcopo indignus succedebam. GERH. AUG. vita Udalr. I p. 387,25: rex... in manus eum accepit -ereque pontificatus honoravit. c) munus consecrationis., *collation de l'épiscopat par le métropolitain*: GUILL. TYR. hist. rer. transm. XVII 26 p. 804: mortuo... Sydoniensi episcopo, substitutus est ei... abbas canonicorum regularium... per manum... Tyrensis archiepiscopi, -us consecrationis dicitur recepisse. 15
munusca, -e f. [munus] *petit cadeau*: CARTUL. Eugub. 404 p. 305 (a. 1190): promitto dare tibi -a ad aliam personam X solidos.

munuscularius, -i m. [munusculum] *celui qui offre un présent ou qui occupe un office*: JOH. SARISB. polier. 3,12 p. 209,29: sed si non modo promissores sed -os in gratia illius quem captas antecedere pergis. UGUTIO s.v. munio: -us qui pro munere servit vel qui munus dat.

munusculum, -i m. *forme munusculum*: RADULF. TORT. Bened. p. 411,9: 1) *petite offrande, don gratuit (souvent expression de l'humilité: 'de peu d'importance')*: CARTUL. Sithiens. I p. 70 (a. 807): mihi complacuit ut aliqua -a mee parvitas Domino conferre deberem. VITA Lantb. p. 608,20: in die suorum precissionis capillorum inter alia diversarum specierum -a septuaginta auri solidos predicto magno patri contulit. LUPUS epist. 45 t. I p. 142 (a. 845): -i similitudinem, quam nimia verecundia, quod aliud non habui, celsitudini vestre direxi. BULL. Casin. II 37,46 (a. 898): tibi, virgo Maria, -um tribuo. FRECULPH. chron. II. pref. col. 1115^D: quodnam -um meo labore congestum tue offerrem almitatis flagrantie. 20
VITA Sadalb. p. 63,11: quid tante matri -i deferret. CARTUL. Sax. III 860 p. 1 (a. 948): offero -um sancte metropolitane ecclesie. HROTSV. gest. 132 p. 208: cui rex gratiose celi -a tante contulit. ODILO CLUN. epitaph. Adalh. p. 643: parva -a, que tibi delegavit Adalheida. 25
CARTUL. archiep. Magd. 169 (a. 1086): pistorem, super quo nos rogasti, misimus tibi cum instrumentis suis et -is nostris. IVO epist. p. 18 (a. 1091): credo prudentiam tuam -o hoc quasi quodam monitorio vigilantiam meam excitare. CARTUL. Carit. 40 p. 108 (a. 1100): hoc parvulum -um... offerimus. VITA Vincentiani p. 121,9: dedimus ei -a que habere potuimus. VITA Otton. III 2,13 p. 58,18: filiis... potentum anulos et baltheos... vel alia que-
libet preciosa -a contulit. GIRALD. topogr. pref. p. 21: aurea -a.

2) *eulogies, cadeau d'objets bénis*: VITA Leutfr. p. 144: benedictionis -a singulis fratribus mittens.

3) *ex-voto, don votif*: TRANSL. Gorg. I p. 596: quoddam -um argenteum a capite ipsius furtim abstulerit, quod nosca vocatur. TRANSL. Rigob. p. 79,12: non abnuat -um proprie candele eidem sancto. TRANSL. Libor. I 26: ubi vidit plures... in honorem sancti Liborii ad eius loculum iactare -a. UFFING. Ida 1,19: oblatis ergo suis -is *cereis* coepit reptando... sacratam glebam appetere. ODILO SUESS. transl. Sebast. p. 396: votiva -a mittit. MIRAC. Wulfr. I p. 378: cumque ad sacrum adscendisset altare, votiva sancto -a obtulit.

4) *tribut, impôt versé en échange d'une grâce*: DIPL. Otton. I 4 (a. 936): ordinationes eis *abbatibus* episcopus de Magontia absque -o faciat et tabulas benedicat. CARTUL. Paris. I p. 57 (XIes.): femine que ex abbacie ducte fuerint in monachorum potestatem a nullo unquam ex ipsa potestate abbatis repetantur, nec aliquod capitalitium neque ullum -um eis requiratur ab ipsis. CARTUL. Rhen. med. II 133 (a. 1194): propter pauca -a, hoc est solam marcam, ipse cum unico filio... ab omni querimonia desistebant.

muo 1. v. *muto*.

1. *mura, -e f.* [murus] *mur, muraille*: CARTUL. Fuld. B. 266 p. 383,1 (a. 800): ab uno latere habet sanctus Martynus, ab alio latere habet Gozza, tertio et quarto latere est antiqua -a. CARTUL. Saviniac. 21 p. 24 (a. 888): -a antiqua que a paganis fuit destructa. CARTA a. 904 (Tiraboschi, Mem. Mod. 87,11): prope -as civi(tat)is nove. CARTUL. Clun. I 452 p. 442 (a. 936): terminatur *campus*... -a finalum. COD. Lang. 716 col. 1251^c (a. 970): salas duas cum areas in qua extant, cum -as et petras superabente. POLYPT. Aqu. I 369: secus -am civitatis. CARTUL. Saviniac. 652 p. 331 (a. 1018): dono... monachis ad edificandum, plantandum et construendum ipsum locum, -as vetustas circuitum ipsius ecclesie. CARTUL. Bugell. 4 p. 7 (a. 1114): porcionem de pecia una de terra cum -as super abente.

2. *mura, -e f.* [angl. moor] *lande inculte et maréca-geuse*: CARTA a. 1186 (Stenton. Danelaw Charters p. 201): noveritis me dedisse... totam -am cum salina et omnibus pertinentiis eius que est a boreali parte -e. cf. *mira* et 5. *mora*.

3. *mura, -e f.* (*orig. et sens inc.*): COD. trad. mon. Lunael. 129 p. 76 (a. 824): dono in manus Lantperthi abbati, hoc est quod dicitur ad Muron, in latitudinem dono virgas V in pago Salzpurrecaue in loco nuncupante ad Uuengi ad illa -a hoc dono contra unum caballum... et vos illa -a perpetualiter abeat.

muradalis, -is m. v. *muratale*.

muradalus, -i m. v. *muratale*.

muradare, -is n. v. *muratale*.

muragium, -i n. [cf. fr. *murage*] *corvée pour l'entretien*

des murs: ACTA Pont. 74 p. 112,19 (a. 1119—71): quieti ab omni terreno servitio,... corveis, -is, fossagiis, avenagiis. ACTA Henr. II, I 388 p. 519,25 (a. 1160—73): vel gardis vel fossatis, vel -is, vel curagiis seu quibuslibet aliis terrenorum servitiorum exactionibus (cf. ib. II 513 p. 71,23 [a. 1172—78] et 728 p. 355,12 [a. 1177—89]).

murale, -is n. v. *muralis*.

muralis, -e 1) *adj.*: a) *mural, appliqué sur un mur*: NOTK. BALB. gest. 1,30: ecclesie... laquearibus vel -ibus adornande picturis. b) *constitué par des murs*: GERARD. SUESS. Rom. metr. col. 177^A: est ibi nam castrum, -i robore firmum. PETR. DAMIAN. ined. (Revue béd. 67 [1957] p. 163,185): sicut ergo -is machina sine cemento constructa perflantibus ventis evertitur. ALEX. NECK. utens. p. 103: moles -is, ex cemento et lapidibus constructa. c) *qui a rapport aux murailles, des remparts*: TRANSL. Pus. I (pref.): illa... duritia... approbationibus validis quasi quibusdam -ibus machinis infracta et expugnata est. DIPL. Karolin. p. 442,37 (spur. XIes.): ut locum et sedem regiam pro -i presidio contra omnes turbines episcopi duces... tueantur. PETR. TUDEB. hist. II p. 22: turres ligneas quo possint -es turres sternere. FULCH. hist. Hier. II 46 p. 560: duas turres -es... extulerunt. RADULF. CADOM. gesta Tancred. 35 p. 631: -is custodia grandinem saxeam pluens. UGUTIO s.v. *munio*: -is -e, ad murum pertinens. LIGURINUS 2,511: protinus ingenti -ia pondere princeps / attolli tormenta iubet, que grandia saxa / incutiant validis agitato verbere muris. (*spéc.*) *astreint à la corvée du 'muragium'*: LIB. Domesd. I 154: propterea vocantur -es mansiones quia, si opus fuerit, murum reficient.

2) *subst. masc. ou neutr.*: a) *mur*: DIPL. Karoli III 18 (a. 880): donavimus illi de nostra terra unam legitimam perticam una cum -e coherente. MIRAC. Liutw. 19 (MG Script. XV p. 1267,7): altitudine turris locum ornavit ac -i sepe monasterium circumsepsit. RADULF. CADOM. gesta Tancred. 25 p. 623: parvissimi numeri robur maximum -em contra obiectat audaciam. CARTUL. Eugub. 145 (a. 1141): vinea... que est posita in -e. b) (*au plur.*) *muraille*: ADNOT. cod. Iustin. p. 261,22: -ia deserta... edificare. HENR. HUNT. hist. 8 p. 392 (p. 274 éd. Arnold): resonabant colles, resonabant urbis -ia. GIRALD. vita Galfr. IV p. 406: ab urbis et castris -ibus non remoto.

muralus, -i m. [it. *morale, murale* 'quarto di tronco segato d'una conifera', *d'origine préromane*; cf. *morellus*] *poutrelle de bois*: CARTA a. 1134 (Cecchetti, La vita dei Veneziani nel 1300 [Archivio Veneto XXVII 1884] p. 102): pillonas, -os, trabes et modiliones.

muraneum, -i n.? [murus] *forme*: *muranium*: DIPL. Merov. III A 6 p. 122, 34 (spur. c. 835—40). *enceinte de murs*: NOTK. BALB. martyr. col. 1071^A: sed in ipsa gloriose noctis vigilia, dum missarum celebrarentur

solemnia, subito palatium regale intra -um divino igne succenditur. DIPL. Merov. III A 6 p. 122,34 (spur. c. 835/40): infra murania Caenomannis.

muranium, -i n. v. *muraneum*.

muranus, -a, -um [murus] *entouré d'un mur*: ACTA Gaugerici II 68 (AA. SS. Aug. II p. 689t): altare quod intra -um ambitum crypte erat, servavit.

murarius, -i m. [murus] *maçon*: ANNAL. Lauriss. p. 155: ad castella sua munienda artifices et -os mittendo. LIBELL. Baw. et Car. 11 p. 12: misit Liuprammus archiepiscopus magistros de Salzpurg -os et pictores, fabros et lignarios.

murata, -e f. [muro 1.] *mur, cloison*: OBERT. SCRIBA a. 1190, 224 p. 90: omnes tabulas que opus fuerint ad axerium tuum... pro claudere, cooperire et facere -am et talamum et coretozem.

muratale, -is n. [murus; cf. esp. *muradal, muladar*] *formes*: mulatare: CARTUL. S. Emil. Cocul. 265 (a. 1086). muradalis: CARTA a. 1185 (Staaff, Et. dialecte léonais p. 5,19). muradalus: CARTUL. Elisont. 152 (a. 1173). muradare: CARTUL. cath. Burgens. 170 (a. 1135). mural: CARTA a. 1073 (Hinojosa, Doc. León y Cast. 29). CARTUL. Elisont. 102 (a. 1129). muralalis: CARTUL. Vega 57 p. 82 (a. 1163).

endroit entouré d'un mur: CARTUL. S. Emil. Cocul. 265 (a. 1086): in illo mulatare qui prius fit parrale. DOC. S. Fac. 344 (a. 1106): cum suo palumbare et suo -e. CARTUL. Elisont. 152 (a. 1173): solares... cum suos muradalos et unum ortum.

muratalis, -is m. v. *muratale*.

muratio, -nis f. [muro 1.] *construction d'un mur*: EINH. Carol. 17 (cod. A 2): ne qua hostis exire potuisset, tali -ne prohibuit.

murator, -is m. [muro 1.] *maçon* (cf. *it. muratore*): CARTUL. Imol. I 47 p. 83 (a. 1131): Johannes -r. LIB. cens. rom. p. 304: -ibus Sancti Petri VIII sol. proveniens. CARTA a. 1198 (Bonvillano 225 p. 123): Testes... Sozo de Clavica -r. CARTUL. S. Mar. Nov. 165 p. 255 (a. 1200): magister Rainucius -r, testis.

muratum, -i n. v. *myrrhatus*.

muratus, -a, -um v. *muro 1.*

murcella, -e f. [cf. esp. *morquilla*] *terrain d'une forme déterminée*: CARTUL. hospit. S. Joh. Hier. I,182 (a. 1156): ad illam -am ed de illa -a quomodo vadit ad costam de Xarino Palleio.

murcelus, -a, -um v. *1. morcellus*.

murcidus, -a, -um [murcus] *abîmé, vieilli, flétri*: REMIG. mus. p. 94: -am pro marcidam, id est antiquam.

murciutis, -is f. *faute de lecture pour murcintis?* [murus et cingo? *it. cinta*] *enceinte*: REG. Pisa. 479 p. 334 (a. 1164): in via super -em castelli.

murco 1. [murcus] *couper, tailler*: NOTK. BALB. gest. 1,32: balneas intrans, caput suum pressissime radi / faciens cutem expoliavit, unguens -avit.

murcatus, -a, -um [murcus] *brisé, mutilé*: WALTHARIUS 1376: belliger ut framee -e fragmina vidit, indigne tulit.

murcus, -a, -um *tronqué, coupé*: RUODL. V 131: simia nare brevi, nate nuda -aque cauda.

murderium, -i n. [murdrum, v. *l. 54 ss.*] *meurtre*: CARTUL. Blandin. I p. 105 (a. 1081): eos quietos clamo ab omnibus placitis et querelis... de -o et latrociniis.

murdra, -e f. [murdro 1.] *formes*: muldra: CARTA Henr. I a. 1130 (P. R. O. Anc. Deeds A 7575). multra: CARTUL. S. Lupi Trec. 32 p. 57 (a. 1161). murtra: CARTUL. Glannafol. 66 p. 410 (c. 1125-29). 1) *meurtre*: CARTA Henr. I a. 1130 (P. R. O. Anc. Deeds A 7575): sint liberi de... placitis omnibus iusticie regis de -ldra et latrocinio. CARTUL. S. Lupi Trec. 32 p. 57 (a. 1161): nisi pro forefactis furti vel -ltre vel raptus. 2) *connaissance du cas de meurtre par une juridiction*: CARTUL. Glannafol. 66 p. 410 (c. 1125-29): monachis totum dominium laicale donavi, preter exercitum retro edicti et -tram hominum et raptum mulierum. 3) *composition pécuniaire payée par le meurtrier en compensation de son crime*: LEGES Edw. Conf. retr. 16 p. 642: unde -a venit in Angliam. v. *murdrum*.

murdrator, -is m. [murdro 1.] *meurtrier*: CARTA a. 1166 (Assisa of Clarendon. cap. 1 ap. ROG. HOVEDEN. chron. II 248): roberator vel -r vel latro. v. *murdritor*.

murdrum, -i n. [murdrum] *composition pécuniaire payée par le meurtrier en compensation de son crime*: CARTA a. 1156 (Brit. Borough Charters 1042-1216 p. 150): quieti sint... de -is et de variis ad -um pertinentibus. v. *mordritum*.

murdrio 4. [murdrum] *assassiner*: LEGES Edw. Conf. 19 p. 644: quos ipsi -erunt. murdritus homo, *victime d'un meurtre*: LEGES Henr. I 92,5 p. 608: -tus homo dicebatur antiquitus cuius interfector nesciebatur, ubicunque vel quomodocunque esset inventus. v. *murdro et murdritus*.

murdritus, -i m. [murdrio 4.] *victime d'un meurtre*: LEGES Henr. I 92,3b p. 607: si a parentibus -i sit... interfector. cf. *ib. 92,12 p. 608*. v. *mordritus, murdratus*.

murdritor, -is m. [murdrio 4.] *meurtrier*: QUADRIP. (Blas. 1) p. 389: de blaseriis et -ibus. *ib. (Blas. Insc.) p. 389*: de triplici iuramento vel ordalio blaseriorum vel -um. GISLEB. chron. Han. p. 559,4: quod de -ibus facere consueverat, illum in campo prope Namurcum igne concremari fecit. v. *murdrator et mordrita*.

murdro 1. [murdrum] *assassiner*: ROTUL. cur. reg. I 60 (a. 1194): duos homines suos -avit. murdratus, *victime d'un assassinat*: LEGES Edw. Conf. 15 p. 641: quando aliquis alicubi -atus reperiebatur. v. *murdrio*.

murdratus, -i m. [murdro 1.] *victime d'un meurtre*: LEGES Edw. Conf. 15,6 p. 641: parentes -i. v. *murdritus et murdrio*.

murdrum, -i n. [cf. REW *murdrum*] *formes*: mordrum:

LEGES Will. art. 6 (Liebermann p. 487). LEGES Cnuti II 56 (Lieberman p. 349). mulctrum: ACTA Phil. Aug. I 280 p. 340 (a. 1189). muldrum: ACTA Henr. II, I 221 p. 359,18 (a. 1162). multrum: ACTA Henr. II, II 532 p. 107,18 (a. 1172–78). CARTUL. S. Petr. Carnot. II 434 (a. 1111). ACTA Phil. Aug. I 84 p. 109 (a. 1183). ib. I 256 p. 311 (a. 1189). CARTUL. S. Joh. in Vall. 131 p. 65 (c. 1197). murtrum: CARTUL. Andegav. III p. 221,17 (a. 1075). ACTA Henr. II, II 575 p. 160,23 (a. 1172–82). ACTA Phil. Aug. I 73 p. 96 (a. 1182–83). ib. I 183 p. 219 (a. 1186). RIGORD. 70 p. 101. *abl.* mordre: ACTA Henr. II, I 185 p. 317,25 (a. 1156–61).

1) *meurtre, homicide volontaire (effectué en secret)*: CAL. rotul. cart. III 197 (c. 1080): si -um inventum fuerit in aliquo loco super terram ecclesie s. Martini de Bello..., nullus se intromittat inde nisi abbas et monachi eius. CARTUL. S. Petr. Carnot. II 434 (a. 1111): homicidium quod vulgo multrum vocatur. LEGES Henr. I 92,9b p. 608: -um enim habetur, si alienigena occidatur et quis hoc fecerit ignoretur. ROTUL. pip. 31 Henr. I p. 125 (a. 1130): XV m. argenti pro duobus -is de quibus implacitatus fuit. ACTA Henr. II, I 33 p. 134,29 (a. 1156–7): omnem iusticiam de assaltu et furtis et -is et de sanguinis effusione. RICHARD. LOND. Ep. dial. scac. p. 99,7: -um proprie dicitur mors alicuius occulta cuius interfector ignoratur. -um enim idem est quod absconditum vel occultum. GLANV. leg. XIV 3: quod dicitur -um, quod nullo vidente nullo sciente clam perpetratur. ROTUL. scac. Norm. I p. 20 a (a. 1180): de catallo W. de Bella Fossa fugitivi pro -o 7 sol.

2) *connaissance du cas de meurtre par une juridiction*: CARTUL. Clun. V 4179 p. 530 (a. 1154): sint liberi de -o, de latrocinio... et de omnibus aliis consuetudinibus. CARTUL. Andegav. III p. 221,17 (a. 1075): de suis hominibus consuetudinem habebant sine -tro et raptu. ACTA Henr. II, II 575 p. 160,23 (a. 1172–82): ab omni servicio et consuetudine et exactione et rebus aliis que ad me spectant, excepto -tro.

3) *composition pécuniaire payée par le meurtrier en compensation d'un meurtre*: CARTUL. Blandin. I p. 89 (a. 1044): quicquid exinde fiscus noster in -is, geldis, danegeldis... sperare poterat... concessum. CARTA Guill. I a. 1076–84 (Reg. regum Anglo-Norm. I 125): tres hidas perpetuo teneant bene et in pace... quietas de -o et geldo vel danegeldo. ACTA Henr. II, II p. 431,5 (a. 1154): clamo quietas et liberas de danegeld et de -o et de omnibus geldis et de omnibus secularibus servitiis et exactionibus. ib. I 48 p. 150,4 (a. 1155–58): quietum et solutum ab omnibus geldis... et hundredis et -is et omnibus rebus et consuetudinibus.

4) *cadavre d'un homme assassiné*: LEGES Henr. I 92 § 2 p. 607: si -um ab eo loco ubi fuerit inventum, alias deportetur. *v. mordritum, mordre, mordre, murderium et murtridum.*

murelegus, -i *m.* *v. murilegus.*

murella, -e *f.* *v. morella.*

murellus, -i *m.* [murus] *forme*: murrellus: CARTUL. Magalon. 176 p. 322 (a. 1181). *petit mur*: ACTA imp. Stumpf. 341 p. 487 (a. 1155): a via que est iuxta -os de civitate Classis. GESTA abb. Trud. cont. II, IV 1 p. 351: in angulo cuiusdam -i invenerunt ossa.

1. **murena**, -e *f.* *forme* murina: ANGILB. CENT. carm. 6,225 p. 371. 1) *murène (poisson de mer)*: HRABAN. univ. VIII, V col. 238^C: -a Greci m<yren>am vocant eo quod complicit se in circulos (*cf.* Ps. HUGO S. VICT. best. III col. 108^C). AYNARD. p. 621: -a est piscis id est lampreda. FRUTOLF. chron. p. 75,1: dederunt... -as pensantes ducentas quinquaginta libras. UGUTIO *s.v.* mollio: hec -a, piscis pinguis, crassus et mollis, sine ossibus et suavis ad comedendum; hunc autem Greci mirinam vocant quia complicit se in circulum. ROB. TUMBAL. cant. 20 col. 1370^A: -a piscis est, qui captus vertit se in circulum, ad cuius exemplar fit inauris, que murenuia dicitur. ALAN. INS. dist. col. 867^B: murenuia, parva -a, id est lampreda. GIRALD. topogr. 1,9 V p. 32: -is etiam oculosis... Sinnenus abundat.

2) *collier*: HRABAN. univ. XXI, XXIII col. 581^D: -a vulgo vocatur quod scilicet auri metallo in virgulis lentescente quedam ordinis flexuosi catena contextitur in similitudinem -e serpentis, que ad collum ornandum aptatur. ANGILB. CENT. carm. 6,225 p. 371: lactea quippe ferunt pretiosam colla -inam. RANGERIUS vita Anselm. Luc. 4726 p. 1255: ad lumbos veniam pretiosaque cingula rumpam, / rumpam -as atque periscelidas. *v. morena.*

2. **murena**, -e *f.* [murra] *murrhe*: UGUTIO *s.v.* mus: item a mus, quod est terra, hec -a quedam gemma quam sub terra putant dempsatum colore, unde et nomen sumpsit. *v. 2. myrrha.*

murenuia, -e *f.* 1) *petite murène (poisson)*: a) *au propre*: ALAN. INS. dist. col. 867^B: -a, parva murena, id est lampreda. id. elucid. col. 61^A: -a est piscis in aqua latens valde lubricus et labilis. REG. abb. Werd. 3,1 p. 90,32 (XIIes.): X withas magni lucii, XL sticken -arum, XX sticken aguuillarum. ib. 6,10 p. 180,7 (XIIes.): quatuor salmones capitales, quadraginta stikken -arum, triginta widthan lucii. CARTUL. Osn. I 379 p. 300 (a. 1185–1205): XV svenas -arum. b) *au figuré (en parlant de la théologie)*: ALAN. INS. dist. col. 867^B: dicitur scientia theologica, que eleganter -a dicitur, quia, sicut -a est labilis, sic scientia theologica cito elabitur a mente humana.

2) *collier* (UGUTIO *s.v.* mollio: -a dicitur quoddam instrumentum feminarum vel ornamentum quod quadam flexuositate ordinis contextitur ad modum murene serpentis qua collum ornatur; hec autem interdum auri et argenti contextitur virgulis): LEX Thuring. 28: filie vero spolia colli id est -as, nuscas, monilia, inares.

ARNULF. MON. del. cleri 89 p. 219: hinc torques et -as. RADULF. CADOM. gesta Tancr. 136 p. 701: non inde cudi -as neptibus meis. ADAM PONT. utens. p. 135: monilia, -e sive muterne. GUILL. S. THEOD. cant. p. 88: -as... aureas faciemus tibi, vermiculatas argento (cf. GERHOH. Sim. p. 256,6. ARNO REICHERSB. scut. p. 1499^C cf. VULG. cant. 1,10). WOLBERO in cant. 1 col. 1076^A: -a est quoddam genus ornamenti velut catenula ex auro contexta... dicta ob hoc -a, quod instar murene lenta et flexuosa sit sive involuta. CARTUL. Wirt. II app. 1 p. 413 (XIIes.): dedit etiam -as aureas, que pro X talentis comparate sunt.

3) *boucle d'oreille*: ROB. TUMBAL. cant. 20 col. 1370^A: murena piscis est, qui captus vertit se in circulum, ad cuius exemplar fit inauris, que -a dicitur, qua designatur predicatio, que in auribus inheret et eas penetrat. GALL. ANON. chron. 31,15 p. 408: mulieres... coronis aureis, monilibus, -is... onuste procedebant. BERNARD. serm. sup. cant. II 41 II p. 29: -as pulchras et pretiosas que sunt aurium ornamenta. GUERR. serm. col. 50^C: de auro quod possidet, -as aureas auribus vestris fabricet. ALEX. NECK. nat. rer. II 188 p. 334: -as ab auribus perforatis dependentes. v. *morena*.

murenus, -a, -um [cf. maurus; cf. esp. moreno] *brun*: CARTA a. 979 (Antiq. II 329 p. 129 dans ALMA III [1927] 18): vitello -o. v. *morenus*.

mureus, -a, -um [murus] *forme* murius: MON. hist. Port. dipl. 370 p. 225 (a. 1048). *en pierres sèches*: MON. hist. Port. dipl. 149 p. 93 (a. 985): casa una -a teliata integra et de alia casa -a coperta a genesta. ib. 370 p. 225 (a. 1048): casas murias vel telliazas.

1. **murex**, -icis m. 1) *murex, coquillage dont on tirait la pourpre*: NOTK. BALB. gest. 2,9: Tyrioque -ice et ceteris / earundem regionum insignibus. UGUTIO s.v. mus: hic -x, -icis, piscis, scilicet coclea maris sic dicta ab acumine et asperitate, qui alio nomine dicitur conchilium vel concha, quia circumcisa ferro lacrimas purpurei coloris emitit ex quibus purpura tingitur. Ps. HUGO S. VICT. best. III col. 110^C: -x, cochlea est maris dicta ab acumine et asperitate, que alio nomine conchylium nominatur. GUILL. TYR. hist. rer. transm. XIII 1 p. 556: hec et triti conchilii et preciosi -icis, egregio purpuram colore prima insignivit.

2) *teinture de murex, pourpre*: WALAHFR. hort. 397: hec quia non Tyrio Germania tingitur ostro, / lata nec ardenti se Gallia -ice iactat. UGUTIO s.v. mus: -x sepe invenitur pro ipsa tinctura et purpura. VITA Henr. IV 8 p. 28,19: non aliam vestem querebat, nisi que rubeo -ice tincta arderet.

3) *couleur pourpre*: EKKEH. IV bened. I 21,141: vivit et ipse palam scandens de -ice scalam (*glosé*: coloribus, species pro genere). ALAN. INS. Anticlaud. I 63 p. 59: succensa rosarum / -ice.

4) *Pierre, rocher pointu*: SMAR. gram. p. CCXLII:

petra, lapis, silex, cos, pumex, -x, marmor, unum significant. UGUTIO s.v. mus: hic -x, eminens vel acutum vel pruruptum et excelsum saxum vel ab acumine montis. AELFR. Angl. Sax. vocabul. p. 38: cautes vel -ices, scearpeste stanas.

5) *buisson*: UGUTIO s.v. mus: -x dicitur frutex vel virgultum asperrimum et in acutis vel pruruptis montibus altum.

2. **murex**, -icis m. [mus] *forme*: nom. pl. murici: GLOSS. AA p. 462,2,7. *muscle*: GLOSS. AA p. 462,2,2: lacerti -ces in brachiis. ib. p. 462,2,5: lacertis -ces brachiorum.

murga, -e f. [amurca; cf. ital. dial. murga et esp. murga] *marc de l'huile*: COD. Bar. III 85 p. 109,34 (a. 1160): reservavimus aliquantulum de ipso orto ad utilitatem ipsius trappeti pro iactanda ibi -a ipsius trappeti. v. 2. *muria*.

murganatus, -i m. v. *morganatus*.

murgis, v. *murgissor*.

20 **murgissor**, -is m. [murgiso] *formes*: murgis: GLOSS. AA p. 467,1,2. murgisso: PAPIAS. GLOSS. AA p. 467,1,3. *homme rusé*: PAPIAS: -o callidus murmurator, irrisor, illusor. UGUTIO s.v. mugio: hic -r, -is, id est callidus et fallidus murmurator. GLOSS. AA p. 467,1,2: murgis callidus murmurator fallax.

1. **muria**, -e f. 1) *eau salée, eau saumâtre provenant de puits salés*: DIPL. Otton. III 385 p. 815,25 (a. 1000): de -a anforas per unumquemque mensem sex (cf. DIPL. Henr. II 70 p. 88,6 [a. 1004]. DIPL. Henr. III 394 p. 549 [a. 1048]). CARTUL. Clun. IV 3614 p. 776 (a. 1086): dono... furcam ad trahendam -am. ib. IV 3615 p. 777 (a. 1086): istam donationem -e destinaverunt monachi C. ad illum michum. ib. IV 3771 p. 123 (a. 1100): caldariam et -am. ib. 3776 p. 126 (a. 1100): dedit michium et -am et baiernam. ACTA pont. Rom. Gall. A 33 p. 71 (a. 1147): duos quoque michetos apud Grosium et Perticam in puteo -e. DOC. Cisterc. 193 p. 156 (a. 1170): dedi prefate ecclesie de -a singulis ebdomadis duas monteys. ACTA pont. Rom. Gall. I 204 p. 352 (a. 1182): -am in puteo eiusdem ville... confirmamus.

2) *eau de mer salée*: MAPPE Clav. CXXVII p. 213: tolle conchilium et collige ipsum sanguinem cum carnibus, et tolle -am de mari, et compones in vas, et dimittes.

3) *saumure, eau mêlée de sel pour la conservation du poisson*: AELF. Angl. Sax. vocabul. p. 27: salsugo, -a, bryne. UGUTIO s.v. liquo: dicitur liquamen proprie piscium positorum in salsamento quando liquat humor qui dicitur salsugo vel -a, sed -a proprie est aqua sale commixta vel effecta gustu ad modum maris. AMARC. serm. 4,208: cum -a pisces, allec vel habebitis assum / aut si plus placeat caro, condimenta anatesque. v. *moria et moyra*.

2. **muria**, -e f. [cf. amurca, roumain moure] *écume surnageant au-dessus de l'huile après le pressurage*: UGU-

TIO s.v. mergo: amurca, inferior fex olei... sed -a dicitur fex superior. ib. s.v. munio: hec -a, superior fex olei quia sit vallatus oleo, quasi murus, quia naturalius retinet liquorem quam si esset sine fece. v. *murga*.

3. *muria*, -e f. [murus] *forme*: muries: CARTA a. 780 (Muñoz, Colección de fueros 10). *mur de pierres sèches*: CARTA a. 853 (Dipl. esp. periodo astur. 1,331): per illas -as. CARTA a. 863 (Estudios Menéndez Pidal 7/1,468): varcina... vel -a. v. *muricia*.

murialis, -e [murus] *du mur*: UGUTIO s.v. cancer: secundum aliam significationem qua cancellus dicitur intersticium -le.

murica, -e f. v. *myrica*.

muriccia, -e f. v. *muricia*.

murice m. ou f. [murus; cf. *it. moriccia, muriccia*] *formes*: morice: COD. Cavens. I 161 p. 206 (a. 936). *acc.* murice: COD. Caiet. I p. 64,1 (a. 935). COD. Cavens. III 531 p. 100 (a. 1000). *mur de pierres sèches*: COD. Caiet. I p. 64 (a. 935): ascendit ad -e in loco qui vocatur strambitu. COD. Cavens. I 161 p. 206 (a. 936): a partibus occidentis... sicut morice de petre discurrit. ib. II 406 p. 264 (a. 989): sicut media -e discernit inter binea vestra et vinea imperati. ib. III 531 p. 100 (a. 1000): descendentem erga -e de petre maiori. ib.: usque in ipso -e qui est in pars septemtrionis. COD. Bar. V 7 p. 16,23 (a. 1086): ipsa corrigia de terra in ipso lapelluso sub -e michi denique pertinentes. ib. VII 113 p. 158,5 (a. 1170): vadit usque ad -es que sunt inter ipsas terras et terras monasterii. REG. Sip. 4 p. 5 (a. 1129): vadit per -es predicte foreste. v. *muricia*.

1. *muriceps*, -ipis m. [mus et capio] *chat*: AELFR. Angl. Sax. vocabul. p. 23: -s, vel musio, murilegus, catt. PS. HUGO S. VICT. best. III col. 93^D: musio... a plerisque -s... appellatur. PETR. DIAC. chron. Cas. IV 98 p. 813,4: canum, -ipum et equorum carnes comedere. ALEX. NECK. laus sap. div. 9,183 p. 490: -ipes melius atre caligine noctis / quam de luce vident.

2. *muriceps*, -ipis m. [mus et capio] *chouette*: CARM. Cent. LXXI 4 p. 320: sed luce diurna refusa / -ipum ritu nimium despecta quiesco.

muricia, -e f. [murus; cf. *ital. muriccia*] *forme*: muriccia: REG. Cultusbon. 511 p. 228 (a. 1189). *mur de pierres sèches*: REG. arch. Lucc. I 1,56 (a. 1032): cum -as et edificio super se abentes. CARTUL. cath. Florent. 171 (a. 1071): casa et terra et solaro et -as. REG. Cultusbon. 511 p. 228 (a. 1189): murum de Versatenne... -ccia de Frachigna. v. 3. *muria* et *murice*.

muricinum, -i n. [murus] *forme*: moricinum: MON. arch. Neap. V 535 p. 341 (a. 1110). *abl.* muricinu: CHRON. Vultur. 2,48. *muret qui double un mur d'enceinte*: LIB. Farf. 336 p. 186 (a. 976): -um antiquum de civitate. COD. Cavens. II 412 p. 272,8 (a. 989): intus hanc Salernitanam cibitatem inter muro et -o. ib. V 738 p. 51,19 (a. 1022): ecclesia quem construxerunt in curte sua

de intus hec cibitatem inter muro et -o. COD. Amalf. I 183 p. 339 (a. 1172): inter murum et -um in Judayca istius civitatis. CARTUL. Cupersan. 12 (XIIes.): in -o civitatis Caurati. v. *morycinus* et *muritium*.

5 *muries* v. *muria*.

murificatus, -a, -um [murus et facio] *entouré de murailles*: VERS. Veron. 4: est -a firmiter.

murilega, -e f. [murilegus] *chatte*: UGUTIO s.v. mus: -a... id est ... cata.

10 *murilegulus*, -i m. [*dim.* de murilegus] *faute de copiste*: murilegutus: ANGL. SAX. vocabul. II p. 78 (XIes.) *chat*: FORM. Sangall. p. 424,6: -orum more in foculari. ANGL. SAX. vocabul. II p. 78: cattus vel -tus, aut muriceps, cat.

15 *murilegus*, -i m. [mus et lego] *forme*: murelegus: WALTH. MAP nug. cur. 57,18. *chat*: AMARC. serm. IV 458: -o dormitanti cecoque tacenti / raro quid offertur. PS. HUGO S. VICT. best. III col. 93^D: musio... a plerisque muriceps seu -us appellatur. CARTUL. Anian. p. 261 (a. 1138): -os et canes vobis alicubi habere non liceat. WALTH. ANGL. Esop. 3,3 (éd. Mc. Kenzie 62,3): -us nos *mures* sepe legit comeditque legendo. UGUTIO s.v. mus: -us... id est catus... quia legat, id est colligat mures. RICHARD. DIV. gesta p. 448: sicut -us cui malleus pendet ad caudam. ORD. VIT hist. X 19 t. IV p. 124: leopardi, rependo velut -i, murum transilierunt. CARTA a. 1200 (Fuero Cuenca 2,90): qui -um alienum in columbari suo occiderit.

murilegutus, -i m. v. *murilegulus*.

30 *murillum*, -i n. [murus] *petit mur*: COD. Amalf. I 208 p. 396 (a. 1182): ipsum -um qui exinde fabri<ca>tus est iusta ipse domus nostre et iusta ipse domus de Limpiasa.

35 1. *murina*, -e f. [moriore; cf. *a. fr. mourine*; cf. *angl. murrain*] *épizootie, maladie du bétail*: CARTA a. 1192 (Kirkstall Coucher. clxvii p. 122): et si ... monachi timuerint -am ovium suarum in eadem villa.

2. *murina*, -e f. [*gr. μούρινης*; *lat. murina*] *vin doux*: ADAM PONT. utens. p. 125: potus autem tria genera sunt apposita: ..., nam et lorea, pasum (passum), -a deerant (*glosé vermiel*; cf. *ital. vernaccia*). v. *myrrhina*.

3. *murina*, -e f. v. 1. *murena*.

45 *murinus*, -a, -um 1) *d'hermine* (v. 1. *mus IA 5*): EINH. CAROL. 23 (éd. Halphen p. 68): ex pellibus lutrinis vel -is thorace confecto (cf. CARM. de Karolo et Leone 225 [a. 799]: lactea quippe ferunt pretiosam colla murinam).

2) *couleur gris souris*: a) *au propre*: AGNELL. RAV. lib. pont. 140 p. 369,26: ille vero -o sedens sonipede. b) *au figuré*: AGNELL. RAV. lib. pont. 141 p. 371,3: -a morte privetur.

murisceda, -e m. [mus et caedo] *celui qui tue les souris*: UGUTIO s.v. mus: dicitur -a qui mures interficit.

muriscidus, -a, -um [pour muricidus] *lent, paresseux*: UGUTIO s.v. mus: -us, -a, -um, homo ignavus, remissus, piger, ad nihil aliud bonus nisi ad mures scindendos.

muritium sive muricium, -i n. [murus] *muret qui double un mur d'enceinte*: COD. Cavens. I 157 p. 201,22 (a. 945): a pars orienti fine -cio antico. CARTA a. 990 (Vaissete, Hist. Langued. V 151 col. 323): infra murum et -um, casalem unum, cum ipsa curte. v. *muricinum*.

murius, -a, -um v. *mureus*.

urmio 4. *parcourir, visiter*: UGUTIO s.v.: -ire, peragere, circuire.

murmor, -is n. v. *murmur*.

murmorium, -i n. v. *murmurium*.

murmoro 1. v. *murmuro*.

murmur, -is n. *forme*: *murmor*: GLOSS. AA p. 484,1,9. *masc. plur. murmures*: GERARD. MORES. delib. p. 226.

1) *bruit de l'eau*: a) *bruit léger, murmure*: WALAHFR. imag. Tetr. 119: -a rivorum. CARTUL. archiep. Magd. 334 p. 437 (a. 1171): aque ductum... que per agros... labens leni -e. GODEFR. S. VICT. fons philos. I p. 35,20: -e dulcisono rivi. b) *bruit de l'eau qui bouillonne, gronde*: WALAHFR. carm. 5,5,42: pelagi ferventia -a sedat. ANNAL. Disib. a. 1117 p. 22,44: in semet ipsam tanto sonitu demittitur aqua ut -r illius per miliaria audiretur.

2) *bruit en général*: a) *murmure, bruissement*: HROTSV. Mar. 852: tacito cum -e. ib. 123: cernit... resonantes -e dulci pullos plumigeris volucres circumdare pennis. b) *bruit, grondement*: WANDALB. mens. 211: valido celumque tremescat / -e. POETA Saxo 2,494: vix raucum per saxa ciens resonantia -r. EUGEN. VULG. syll. 4,5,1: -r litui fragoris.

3) *son de la voix humaine*: a) *murmure*: BENED. ANIAN. conc. col. 865^A: prope est ut -r potius vel susurratio videatur quam sermo. DONAT. FAES. Brig. metr. (AASS Feb. I 150 B): cum -e turba accessit. ALAN. INS. Anticlaud. I 428 p. 69: -a sola pererrant. b) *supplication à voix basse*: PAUL. DIAC. carm. 42,15: primus homo flagitatus -e nati. SEDUL. carm. 2,34,24: pro me -r agas, blanda columba Dei. GALTER. CASTIL. Alex. III 303 col. 492^B: crebrescit flebile -r. c) *bruit de voix*: ADAM BREM. 4,32 p. 265,11: potenti -e verborum. *au figuré, plaidoyer vide de sens*: GERARD. MORES. delib. p. 226: non quippe secuti sumus oratorum -es, et rhetorum debachationes, qui tantum venustatem eloquiorum, et non virtutem mysteriorum inmitantur. d) *mécontentement, opposition*: HELM. 85 p. 166,1: -r populi adversus Suein. GERARD. MORES. delib. p. 206: totus mundus in -e contra mundi Opificem. BERNARD. serm. sup. cant. I 2 p. 12: plene -e voces. ib. II 46 p. 60: ab omni inquinamento ire et disceptationis et -is et livoris. PETR. VENER. epist. col. 150^C: ut corpus a frigore, anima defendatur a -e. ALAN. INS. Anticlaud. VII 65 p. 158: *caro* Spiritui cedens sed non sine -e multo.

4) *cri d'animal*: FAB. imit. Aviani p. 355 no. V: forsitan ignotos imitato -e fallis; / at mihi... semper asellus eris. LIGURINUS 2,257: psittacon humanis equantem -a verbis. GUILL. TYR. hist. rer. transm. III 17 p. 137: ursus autem, patulo rictu et -e occurrens horrissono.

murmuratio, -nis f. *formes*: *murmuracio*: CONSUET. Trev. 27. VITA Ruad. 14 p. 244. *faute de copiste* murratio: GERH. AUG. vita Udalr. 9 p. 396,49.

1) *murmure, chuchotement*: JOH. SCOT. glos. Mart. Cap. 489,7 p. 201,8: susurros id est -nes. CONSUET. Trev. 27: exinde post ipsius prioris digiti pulsacionem tacita -ne faciunt *fratres* inter se confessionem. GERARD. SILV. Adalh. p. 350: psalorum -o.

2) *murmure de mécontentement, rumeur*: AGOBARD. epist. p. 226,4: multa -o est nunc inter homines... et non sola -o, sed et tristitia et detractio adversus vos. BENED. ANIAN. conc. col. 813^B: quidquid fecerint, absque -ne faciant. BRUNO QUERF. Adalb. (rec. A) 14: ex cuius ore nunquam contentio, nunquam venit amara -o. GAUFR. MONEM. hist. VIII, XIV: et dum -o inde per populos fieret, accessit unus. OBERT. annal. Ianuens. p. 218: post multam -nem pacem quieti iuraverunt. LEGEND. Gerh. minor p. 476: felix... homo sub alterius potestate constitutus, qui sic dulce debitum servitium absque -ne letans impendit.

3) *mécontentement*: SMAR. reg. Bened. col. 748^A: in spiritualibus vitiis, id est, in contumacia, in inobedientia... in -ne. ib. col. 799^D: in -nis labitur peccatum. BENED. ANIAN. conc. col. 866^A: -nem omnino et contradictionem et rancorem nesciens. GALAND. REGN. prov. 163 p. 96: fratresque ad -nis malum provocare. LAMB. HERSF. annal. a. 1073 p. 147,7: cavebat..., ne... principibus regni iuste -nis occasionem preberet. CARTUL. Babenb. I 29 p. 43,35 (a. 1161): tortiones invidie et -num collisiones.

4) *motif de mécontentement*: VITA Ruad. 14 p. 244: ne -cionem ceteris prestaret sanctis.

5) *plaintes, lamentations*: AGNELL. RAV. lib. pont. 122 p. 359,7: pro intemperatis lacrimis atque -nibus omnium... vix verba dare valuerunt. CARTA a. 1160 (J. Ficker, Forschungen zur Reichs- und Rechtsgeschichte Italiens IV 127 p. 169): audientes -nem et conquestionem religiosorum canonicorum ecclesie s. Praxedis.

murmurator, -is m. *forme*: *mormorator*: GLOSS. AA p. 467,1,3. *qui murmure, qui est mécontent*: CARTA a. 822 (Vaissete, Hist. Langued. II pr. 59 col. 138): ut... obedientes sitis et humiles, non protervi, non -es. BENED. ANIAN. conc. col. 991^B: inobedientem, -em. SMAR. reg. Bened. col. 870^C: aliud... accipiant nomen, id est -es, querulosi, Deo odibiles. ABBO FLOR. epist. 8 col. 431^B: -es autem ac bilingues... corrige. GERARD. MORES. delib. p. 205: impii sunt... -es querulosi secundum desideria sua ambulantes, et os illorum loqui-

tur superbiam, mirantes personas, lucri caussa. VITA Altm. 10: detractores, -es, rebelles.

murmuriosus, -a, -um 1) *qui murmure, qui parle doucement*: OTLOH. vis. 2 p. 345^A: diligenter auscultans si forte aliquod illius -e vocis verbum audire et intelligere possem. 2) *qui murmure, mécontent*: CARTUL. Landevennec. p. 98,2 (IXe s.): non ad luctum -um, sed ad Deo gratias agendum. v. *murmurosus*.

murmurium, -i n. *forme*: murmorium: JONAS AUREL. Hugb. p. 58. 1) *murmure*: NIGEL. WIREK. stult. 684: -ique sonum. CARM. var. Walther 8,4: -o quiddam mihi dixit, nescio quidnam. 2) *bruit, rumeur*: EKKEH. IV pict. Mog. 323: -um pernix sedat densata coturnix. 3) *murmure de mécontentement, plainte, protestation*: VITA Sig. I p. 617,27: cum... noxam -i incidisset. VITA Bertil. p. 102,15: absque -o studebat adimplere omnia. SMAR. reg. Bened. col. 799^C: qui... cum -o facit obedientiam. SEDUL. carm. I, XX 15 p. 165: absit -um populo, cum manna redundet. BENED. ANIAN. conc. col. 816^A: cavenda... vitia hec sunt. Primo superbia, deinde inobedientia..., -um. CARTUL. Clun. IV 2927 p. 129 (a. 1038): sine querela et -o.

murmuro 1. *forme*: murmoro: VITA Frontis p. 352. 1) *murmurer*: a) *en parlant des personnes*: COSM. IAPYG. MATER. carm. col. 881^A: -et ut citius gesta sacrata pius. HROTSV. Sap. 5,4: quid -as subsannando? CONSUE. Trev. 37: psalmos tantum alta voce soliti sunt cantare ac tacite super formulas preces -are. STEPH. decr. I. recap. XVIII: de conventu ad ecclesiam et de his, qui -ant vel locuntur in ecclesia hora misse. b) *en parlant des choses*: WALAHFR. carm. 5,77,5: -ant silve. GODEFR. S. VICT. fons philos. I 346 p. 47: it -ans lapsus fluentorum.

2) *murmurer, protester contre, exprimer du mécontentement*: a) *abs.*: WALAHFR. Gall. 2,23: fastidiosis lectoribus occasionem -andi tribuamus. GERARD. Mores. delib. p. 36: nostri videntes non foris clamant, sed intus -ant, atque sine iussu et interrogatu nihil mussitare audent, ne... aures offendant regales. ADAM BREM. 3,58 p. 204,9: si -are presumpsit, in vincula coniectus est. b) *avec prépositions: adversus*: BERNARD. serm. sup. cant. I 2 p. 12: dum... infidelis populus adversus promissa Dei victus tedio -aret. *contra*: CONSUE. Trev. 8 p. 11,12: contra ipsum -avimus. LEO MARS. chron. Cas. II 87 p. 687,38: cum... contra abbatem super hoc -arent. OTTO FRIS. chron. 4,21 p. 212,1: cum pagani contra fidem -arent. PETR. LOMB. Roman. 9 col. 1644^C: tu miser... qui -as contra Deum quod alium reprobatur et alium eligit. *in*: SMAR. coll. col. 503^D: ne forte tribulationibus afflicti, in aliquo -etis. super: TRAD. Ratisb. 768 p. 358,8: impiorum invidia -ans super hac possessione nostra. c) *avec proposition infinitive, protester que*: PETR. DAMIAN. ined. (Rev. bénéd. 67 [1957]) p. 159,20: cumque amaras repe-

rissent aquas easque se non posse bibere -arent. d) *(au passif) être un objet de mécontentement, être critiqué*: ADAM BREM. 4,30 p. 262,11: quam confessorum Dei voluntatem piissimus rex... in populo -ari sentiens calide submovit eos.

murmurans, -tis *qui exprime son mécontentement*: 1) *employé adjectivement*: BENED. ANIAN. conc. col. 981^A: si quis... frater, instigante diabolo, contumax... seu inobediens, vel -s apparuerit. CARTA a. 1176 (Régestes de Liège [éd. Fairon, 1933] I 8 p. 9,11): quicumque... discors fuerit aut -s aut aliquo crimine obligatus. 2) *employé substantivement*: PETR. VENER. epist. I 20 col. 99^C: ad obloquentium vel -tium detractionem.

murmurosus, -a, -um [murmur] 1) *qui murmure, mécontent*: SMAR. reg. Bened. col. 731^D-732^A: in actibus suis -i efficiuntur pariter et querulosi. RUP. TUIT. off. 5,5 p. 126^D: filii rebellium et incredulorum tentatorum et -orum. id. inc. 7 col. 339^A. 2) *bourdonnant*: a) *par métaphore*: PETR. BLES. epist. 14 col. 46^C: quid est inanis gloria quam venantur nisi musca vilissima, -a, sordida. b) *au figuré*: PETR. BLES. epist. 86 col. 270^B: versa est in nauseam -a atque confusa iteratio psalmodum. v. *murmuriosus*.

muro 1. 1) *élever un mur, bâtir en maçonnerie* (UGUTIO s.v. munio: -o, -as, muro ornare): DOC. Luc. V 2 p. 548,1 (a. 880): casa levare et claudere seo -are debeamus. ANNAL. Camald. 123,26 (a. 994): de monumentum et de cortivum subtus se, sicut -atum est ad castellum. GUILL. CAS. I 484 p. 192 (a. 1191): et Willelmus debet -are ex parte Federici, et -are domum que est ante puteum usque ad tectum, et super balneo -are et cooperire et ordinare bene, et facere scalam.

2) *entourer de murailles, fortifier*: CARTA a. 1070 (Vaissete, Hist. Langued. V pr. 298 col. 584): de villa que dicitur Furchas si -ata fuerit. MONAST. Angl. II p. 146 (c. 1140): pro omni servitio -andi quod pertinet ad prefatum murum. GUILL. FIL. STEPH. Lond. p. 3: similiterque ab austro Londonia -ata et turrita fuit. CAFAR. annal. Ianuens. p. 11: civitas enim per medium -ata erat. PETR. COMESTOR hist. col. 1078^D: civitates munivit sive -avit. CARTUL. Coron. p. 71 (a. 1197): dedi fratribus... licentiam -andi molendinum. RIGORD. 38 p. 59: civitates, propter frequentes incursus latronum, -ari fecit.

muratus, -a, -um 1) *fermé par un mur*: ACTA pont. Rom. Gall. IV 181 p. 322 (a. 1167-76): de fonte vero, quem fratres ipsi in officinas suas ex Lanticio montis, qui est a parte villaniarum, -um et clausum derivarunt.

2) *muré, pris dans un mur*: GERH. AUG. vita Udalr. 27 p. 415,12: super hoc gradibus -i sepulchri densum lignum tabulatum superposuerunt.

3) *construit en maçonnerie*: GERH. AUG. vita Udalr. 14 p. 403,45: perrupto muro ecclesie, arcum -um de super curvare precepit. ANNAL. Altah. a. 1065 p. 68,31:

atrium quoddam -um duasque turres lapideas occupare. HELM. 14 p. 28,28: caminata -o opere facta. CARTUL. S. Lupi Escer. 80 p. 84 (a. 1176): domum -am circumdatam fossa et muro sine turri. CARTUL. scriin. Col. A I p. 161 nr. 9 (a. 1182–86): aream quandam iuxta domum eorum inter macellos sitam, ita sicut eam in sua possessione habuerunt edificatam et -am. CARTUL. Tirol. I 490 p. 279 (a. 1195): casamentum I combustum in Bolzano cum canipa -a iuxta Odolxatum. CARTUL. Bugell. 31 p. 44 (a. 1196): cum casa -a desuper. UGUTIO s.v. munio: item a murus, -us, -a, -um, muris ornatus.

4) entouré de remparts, fortifié: a) au propre: ANNAL. Qued. a. 1020 p. 85,30: quam arcem nature ope... saxigenis undique molibus -am Rhenique circumferentia adeo munitam ferunt. BALD. BURG. carm. 196,779 p. 216: at labor humanus -as condidit urbes. HIST. Hier. II 35 p. 579: civitas... lapide magno et quadro altius fundata et sublimius -a. GUILL. TYR. hist. rer. transm. I 9 p. 27: urbes -as et oppida munitissima. b) au figuré: ALCUIN epist. 28 p. 202: civitas firma, fide -a.

muronis, -is f. [orig. prérom., cf. moronus] *mouron* (plante) Anagallis arvensis L.): ANGL. SAX. vocabul. I p. 69 (XIe): nomina herbarum. / ... -is, cicena mete.

murra, -e f. v. *I. myrrha*.

murratio, -nis f. v. *murmuratio*.

murratum, -i n. v. *myrrhatum*.

murrellus, -i m. v. *murellus*.

murrhina, -e f. v. *myrrhina*.

murria, -e f. [cat. navarr. *múrria*; basq. *amurru*] *malaise*: CARTA S. Cucuph. a. 1152 (Balari, Origenes históricos de Cataluña 404): si de ipsa fortitudine exeat malum vel -a.

murrinus, -a, -um *forme*: mirrinus: UGUTIO s.v. amarus. *de murrhe, murrhin*: FRECULPH. chron. II, II 14 col. 1164^A: pocula crystallina et -a. UGUTIO s.v. amarus: unde mirrinus, -a, -um, unde mirrina fiunt vasa. v. 2. *myrrha*.

mursus, -us m. v. *morsus*.

murta, -e f. v. *myrta*.

murtariolum, -i n. v. *mortariolum*.

murtenus, -a, -um [orig. inc.] *forme*: murtinus: DOC. Luc. V 2 p. 247,1. *sens inc.*: DOC. Luc. V 2 p. 247,1 (a. 816): reddere debeamus semper in kal. Ianuarias aucellos -inos ducentos. ibid. V 2 p. 565,2 (a. 882): aucellos -os triginta bonos.

murteta, -e f. [fausse étymologie; pour myrteta] *source dans la région du lac d'Averne*: PAPIAS: -a, morteta, i.e. aque refuse a loco mortuorum inferis. v. *myrteta*.

murtinus, -a, -um v. *murtenus*.

murtra, -e f. v. *murdra*.

murtrierius, -i m. [murtrum] *meurtrier*: DOC. Pictav. 26 p. 50 (a. 1199): nisi -i vel proditores seu latrones fuerint.

murtridum, -i n. [murtrum] *meurtre*: ACTA Phil. Aug. II 529 p. 72,27 (a. 1196): extra villam homines nisi de prodicione et -o non placitabunt. v. *murdrum*.

murtritudinum, -i n. [murtrum] *droit de percevoir des amendes pour meurtre*: CARTA a. 1168 (A. Du Bourg, Ordre de Malte. Histoire du Grand-Prieuré de Toulouse. p. j. LXXXV p. LVIII): ut habeant... omnes res... quas... possident... in terris, in agris,... in latrociniiis et in raptu mulierum et in incendiis et in -is, in plagiis.

murtrum, -i n. v. *murdrum*.

murtulus, -a, -um [*murtus i. myrtus; cf. murta] *petit myrte?*: COD. Cavens. I p. 47,5 (a. 854): de -a terra ipsa campense (*sens obscur*).

muruculus, -i m. v. *musculus* 6.

murulis, -is f. [morum] *mûre, fruit de la ronce* (Rubus fruticosus L. Rubus caesius L.): COLL. Salern. II p. 191–192: succi ebuli, absinthii, cimaram rubi qui fert -es. v. 2. *moralis*.

murulus, -i m. [murus] *petit mur*: UGUTIO s.v. munio: et hic -us, -i, diminutivum.

1. **murus**, -i m. *formes*: nom. pl. mura: GLOSS. AA p. 441,1,17. acc. pl. muras: DOC. Luc. V 3 p. 281,9. CARTA a. 1033 (Muratori, Est. 99,15). abl. pl. muribus: GLOSS. AA p. 466,2,31. 1) *mur*: a) *construction de maçonnerie*: VITA Iuvenal. p. 392,50: in turre coherenti -o. WALAHFR. subv. Jer. col. 695^D: non existimandum est quod fleverit Dominus pulchra moenia civitatis aut edificia -orum. AGIUS epic. Hath. 599: -us enim factus de saxis pluribus extat. FROUM. carm. 11,12: concutitur -us lapidoso ex aggere structus. GERH. AUG. vita Udalr. I p. 387,30: -os ecclesie undique depositos. THIETM. 1,18: antiquum opus Romanorum -o rex decoravit... lapideo. VITA Corb. I 14: quomodo ei nec -orum claustra tranquillitatem prestare potuissent. DIPL. Henr. IV 360 (a. 1084): nos... Aretino episcopo Constantino irati -um circa domum sancti Donati, ubi sedes episcopalis est Aretinorum, precepimus destrui. b) *mur de bousillage*: GUILL. TYR. hist. rer. transm. XVII 3 p. 762: clausa sunt *pomeria* -o, licet luteo; nam lapidibus regio illa non abundat.

2) *remparts, enceinte fortifiée (délimitant le territoire d'une ville)*: COD. Lauresh. 1979 (a. 805–813): aream unam infra -um in civitate Moguntia. DIPL. Karoli III 29 (a. 880?): terrolam... que prope -um regium esse videtur iusta mansionem illius cum antemurale, et tenet... eciam de terra foris -um istius civitatis. POETA SAXO 3,23: intra -os constructa... / ecclesia Stephani. HROTSV. gest. 52: ceu -us iaculis obstans fortissimus hostis. WIDUK. 1,11: irruunt super -os inveniensesque sine vigiliis. DIPL. Otton. II 89 (a. 974): ut nullus... liberos homines... ad opus -i urbani faciendum... cogere... audeat. DIPL. Henr. IV 226 (a. 1069): pontis apud urbem faciendi -ique reficiendi

ius remittere. ADAM BREM. 2,68 p. 129,8: -um civitati circumdare. RAYM. POD. 20 p. 293: civitas oppugnata est, ut compellerentur Sarraceni deserere interiorum, fracto a nostris antemurali. LIB. Domesd. 1,154: in ipsa villa tam intra -um quam extra. ACTA pont. Rom. Gall. I 34, p. 219 (a. 1139): Ursioni abbati sancti Dionisii Remensis extra -os. OTTO FRIS. gest. 2 18 p. 120,30: civitas... -o novo et vallo non modico munita. TRAD. Scheftl. 204a (a. 1173—74): testes... Ortolf qui preest -o.

3) *obligation de participer à l'entretien des remparts (en nature ou en argent)*: DIPL. Otton. I 191 (a. 958): homines ipsius... provincie... debitores sunt, cum edificiis, -o et assiduis vigiliis et custodiis intus et foris. ACTA pont. Rom. Gall IV 67 p. 179 (a. 1155): ipsi hospites non debent -um neque fossam neque vigiliam neque culcitra.

4) *au figuré*: a) *défense (contre le mal)*: RATHER. phren. col. 389^B: Domini de dogmate firmus -us. RADULF. CADOM. gesta Tancred. 7 p. 610: cuius est pro -o audacia tua. ORD. VIT. hist. V 9 t. II p. 338: Ambrosius Mediolanensis inexpugnabilis -us Arrianis oppositus est (COD. Polon. Maior. I p. 9 [a. 1133]). GUIBERT. Nov. trop. V 2,7 col. 461^C: per -os cohibentia sensualitatum, per turres eminentia designatur virtutum. ALAN. INS. dist. col. 867^D: -us proprie dicitur Christus. b) *ce qui fait obstacle (au bien)*: ALAN. dist. col. 868^B: -us quippe est omne quod itineri nostro obicitur ne ad Deum, qui diligitur, transeat. c) *limite*: ANDR. CAPELL. I 6 G p. 158: quamvis vestra verba sint alta nimis et profunda et amoris subtilitatis attingentia -os.

2. murus, -i m. [cf. 2. morus; néerl. moer] *terrain marécageux*: DIPL. Henr. II 380 p. 434,37 (a. 1018): de cruce videlicet usque ad -um qui vulgo vocatur bruel et de -o per media prata ad fluvium qui dicitur Wrm et sic ad alterum -um et inde ad prata sancte Marie. cf. ib. 392 (a. 1018).

murzella, -e f. [a. fr. mardella] *rive, terrain au bord d'un fleuve*: CARTUL. Mai. Mon. Bles. CVIII p. 110 (a. 1100—1104): dedere Maiori Monasterio Sarmesias magnam et parvam, -as et molendinum. cf. CARTUL. Mai. Mon. Dun. 160 p. 150 (a. 1100—1104). v. *marsella, marzella*.

murzellus, -a, -um v. l. morcellus.

murzulin indécl. [gr. méd. μουρζούδιον, cf. Théophrastès, chron. p. 545,15 éd. Classen] *poisson indéterminé*: ANAST. chron. p. 225,23: ex quo flumine capitur id quod dicitur -n.

1. mus, -ris m. I) *rat, souris*: A) *au propre*: 1) *en général* (Ps. HUGO S. VICT. best. III col. 93^D: -s pusillum animal est, grecum illi μῦς nomen est; quidquid vero ex illo trahitur, latinum est. Alii dicunt -res, quod ex humore terre nascantur): VITA Liutb. 26 p. 30,20: obducta... tota superficies cellule fuerat a

multitudine -rium. HILDEGARD. phys. 7,39: -s calidus est, et insidiantes mores... habet, quia semper fugit. ANNALISTA SAXO a. 1026 p. 677,2: quem cum -res corrosissent usque ad mortem. CONR. FRISING. gesta p. 323,18: necnon et -res egressi de cavernis coetum fratrum in choro perturbaverunt. GIRALD. topogr. 1,27: -es infinitissimi, qui et enormius quam alibi grana consumunt. 2) *souris domestique*: NOTK. BALB. gesta 1,16: qui comprehendens unum -rem domesticum, diversis aromatibus condidit. 3) *mulot*: ANNAL. Altah. p. 45,1 (a. 1048): -res enim consumpsere fruges terre. FULCH. hist. Hier. II 60 p. 603: si... sata nostra vel -res in terra iam... radicata dissipent. GUILL. TYR. hist. rer. transm. XII 13 p. 531: locustarum intemperie et edacibus -ribus /... fruges ita penitus deperissent. 4) *chauve-souris*: VITA Filib. p. 597,10: multitudo -rium, qui volandi retinet usum et ibidem erant congregata ad cumulum. 5) *mus peregrinus, hermine*: EPIST. var. I 29 app. p. 541,49: diversa timiamatum et amomum et peregrini -ris pellicula. GUIBERT. Nov. vita III 5 p. 147: tunicam ex peregrino -re pelliciam, quam renonem vocitant. ORD. VIT. IV 13 t. II p. 264: renonem de pretiosis pellibus peregrinorum -rium. ARNO REICHERSB. scut. col. 1520^C: vestes de pelliculis peregrinarum -rium et de serico contexte.

B) *terme d'affection*: EGBERT. LEOD. rat. I 349: o puer, ede, quid est et cur sit aranea uatraz; / cymex, exiguus -s, quid sit, disce, capronus. ib. II 483: hanc tunicam, -res, nolite... / scindere.

II) *taupe*: ALAN. INS. dist. col. 868^C: -s proprie talpa, unde in lib. Reg. legitur quod -res ebulliebant de terra et corrodebant extales Philistinorum.

2. mus, -sis n. [all. Mus] *brouet*: FLORILEG. Audomar. (éd. E. Voigt, Roman. Forsch. VI p. 570, v. 229): pre vacuo stomacho si ponam -s, male placo. HILDEGARD. phys. 1,32: quenulam aut cum carnibus aut in -e coctam sepe comedat. ib. 1,37: sysemeram in aqua coquat et sagiminis addat, et sic -s parat, et sepe comedat. ib. 1,78: myntza... aut -e moderate addita, bonum saporem illi cibo prestat et bonum condimentum.

1. musa, -e f. I) *muse*: A) *sens myth.*: 1) *au propre* (AYNARD. p. 617: camena vel piplia est -a. UGUTIO s.v. moys: sunt novem -e que secundum Pheros sunt novem instrumenta loquendi...; astrologi... IX -as dicunt novem sonos qui celestem armoniam faciunt...; theologi... IX -as dicunt novem scientias): SYLL. Sangall. app. 5,18: fabula Felicis componit ficta Capelle / -as ter trinas Maiugene comites. 2) *(par extension) nymphe*: CARM. pro schola Wirz. 145: -am... Arethusam.

B) *au figuré*: 1) *muse, source d'inspiration*: WALAHFR. hort. 342: si quid mea -a velit superaddere. 2) *inspiration poétique*: NADDA Cyr. I prol. 11,50: gavis es meliori -a Maronis. 3) *sagesse, science*: UGUTIO s.v. moys:

-a dicitur... quandoque sapientia. ROB. TORIG. chron. t. I (a. 1100) p. 121: vir ingenii florentis et -arum a secretis.

II) *son*: A) *en général*: ARIBO FRISING. mus. p. 36: unam -am possumus asserere, generale scilicet monochordum vocis humane. B) *son de la voix, voix*: HROTSV. gesta 1484 p. 227: gesta, licet tenui -a, cecini modulando. C) *chant* (UGUTIO s.v. moys: item -a dicitur quandoque cantilena): VITA ERASMI II 344: rex... gaudens magna cum plebe parabat / multimodis -is mox ad Iovis ire profanum. D) *émission simultanée de plusieurs sons, accord*: DOM. GUNDISS. div. philos. 4 p. 51,12: -a enim primitus nomen consonantie fuit; et fuit sumptum ab ydraulicis musicis instrumentis. ARNULF. AUREL. Ovid. metamorph. V 12 p. 215,59: -e enim *i.* consonantie.

III) *instrument à vent*: MIRAC. Dionys. p. 362: cum quidam rusticus irrefragabiliter -a caneret, ac mulier... coram eo saltaret. REGINO harm. inst. 7: inflatile..., quod spiritu vel vento impellitur, ut in tibiis, -is, fistulis.

2. *musa*, -e f. [*Musa, médecin qui a donné son nom à un remède; cf. THEOD. PRISC. eup. 52,85*] *forme*: MOSA: ANTIDOT. Glasg. p. 114. *préparation opiacée*: ANTIDOT. Glasg. p. 114: antidotum mosa qui facit ad accessiones februm. ANTIDOT. Sangall. p. 80: -a antidotum pro spiriton, qui facit ad omnes accessiones februm et rigoris cottidianis. COLL. Salern. II p. 86: post quartam vel quintam accessionem... dabis ei opiatum ut -a.

musaicus, -a, -um [musivus] *de mosaïque*: GUILL. TYR. hist. rer. transm. I 2 p. 13: ex opere -o, Arabici idiomatis litterarum vetustissima monumenta. ib. VII 3 p. 326: templum... marmoreis tabulis et opere -o decoratum. v. *musivus*.

musalis, -e [I. musa] *de muse*: ALCUIN. carm. XIV 1 p. 237: pergite, Pierides, -i pollice flores / carpere.

musar [all. Mauser, qui prend les souris] *corneille, choucas*: HILDEGARD. phys. 6,26: -r de calido aere solis procedit, et cum iuvenis est, calidus est et fortis, ..., cum in aetate procedit, frigidus erit et debilis.

musaraneus, -i m. [mus et araneus] *musaraigne*: AELFR. Angl. Sax. vocabul. p. 24: -us, screawa. UGUTIO s.v. mus: -us, animal perexiguum in Sardinia aranee forma et muris et idem solifuga dicitur, quia diem fugit, et dicitur -us cuius morsu aranea interimitur. v. *museranus*.

musardus, -a, -um [cf. fr. muser] *pareseux*: ADALBERO LAUD. carm. 182 p. 147: si musas celebres, clament: -e sacerdos. JOC. BRAK. chron. 92 p. 327: tantum declinaverunt musa, musae, quod omnes -i reputati sunt.

1. *musca*, -e f. *mouche, insecte*: I) *au propre*: A) *en général*: FROUM. carm. 14,29: perparvula -a. AELFR. glos. col. 121,8: de nominibus insectorum. -a, fleoge. HILDEGARD. epist. I 48 p. 246^A: -as in estate aliquando

abigitis. ROB. MON. REM. hist. Hier. VII 12 p. 832: sicut... putredini -e confluere solent. ITIN. S. Jacobi VII p. 18: faciem tuam studiose custodi a -is inanissimis que guespe vel tavones vulgo dicuntur.

B) *en particulier*: 1) *musca canina, mouche à viande*: PETR. CANTOR verb. abbrev. XII col. 55^B: hec *aerugo* est etiam cynomyia, id est -a canina que acute pungit. 2) *abeille*: ACTA Henr. II, II 727 p. 352,17 (a. 1177—89): dedit... omnes apes tocius foreste mee de R... et unum hominem... qui semper erit collector predictarum -arum. CARTUL. Icaun. II p. 382 (a. 1187): aliquod animal... a thoris fugatum vel a -is captum.

II) *au figuré, en parlant d'une chose méprisable*: ANAST. pass. Ac. 186,44: o filii diaboli, exigue et importune -e. HILDEGARD. scivias 3,6 p. 640^C: diversas -as diabolicarum videlicet persuasionum abigat. STEPH. TORN. epist. 274 p. 345: -as inanum verbulorum sophismatibus suis... includunt.

2. *musca*, -e f. [cf. ar. maskūk 'argent monnaie'] *forme*: *abl. sing. muce*: ROTUL. scacc. Norm. II p. 53 col. 1. *monnaie d'or d'origine arabe (se lit 'musc'; variantes 'muc', 'murg' etc.; cf. Ph. Grierson, Oboli de musc, Engl. Hist. Rev. LXVI [1951] p. 75—81)*: ROTUL. pip. 5 Ric. I p. 30 (a. 1193): C li. et I m. auri de obolis -e vel X m. argenti pro fine suo. ROTUL. scacc. Norm. II p. 53 col. 1 (a. 1198): de CC obol' de muce. v. *muscium et muscze*.

muscala, -e f. *orig. et sens inc.*: COLL. Salern. II p. 235 (XIIes.): si cardica sit cum melancolia mixta, quod ex tristitia, suspicione et planctu et meroris, purgabis egrum cum sero caprino... Deinde dabis ei sucrigine et -am amaram.

muscarium, -i n. 1) *chasse-mouche*: CARM. Cent. CXXXV p. 348: in -o. Obsequio gemino divisum stat opus istud; / nam muscas pellit umbraculumque facit. UGUTIO s.v. mus: musculetum, locus ubi habundant musce, idem hoc -um vel muscularium vel pro multitudine muscarum, vel pro flabello quo muscas abigimus. 2) *abondance de mouches*: UGUTIO ib. CARTA a. 1118 (Cartulaire du Morbihan 193 p. 157): cum quodam baculo de quo ab eo -i infestatio propellebatur.

muscatellinus, -a, -um [muscatus] *de muscade*: TROTULA 11 p. 11,25: parum de musco cum oleo -o.

muscatus, -i (-us) m. [2. muscus] *formes*: muschat: JOH. AMALF. mirac. p. 16,20. *abl.* muscatu: ANTIDOT. Reich. p. 50.

muscade (fruit du muscadier) (Myristica officinalis L.): ANTIDOT. Reich. p. 50: ad emitriteos... distempera(s) cum saponata de -u et das bibere. JOH. AMALF. mirac. p. 16,20: oneravit eandem navem de diversis speciebus que in Syria inveniuntur: aromata, aloes, piper, cynamomum, muschat et balsamo. GUILL. CASS. I 481 p. 191 (a. 1191): lib. LXX implicatas in perlis et in -o et in bagadellis.

muscatuſ, -a, -um *forme*: musctuſ: GUILL. CASS. I 492 p. 196 (a. 1191). (*noix*) de muscade: HILDEGARD. phys. 1,21: de nuce -a. nux -a magnum calorem habet... si homo nucem -am comedit, cor eius aperit. GUILL. CASS. I 492 p. 196 (a. 1191): libras XII nucum muscetarum minutarum.

musceleon [μοσχέλαιον] *huile parfumée au musc*: COLL. Salern. II p. 121 (XIIes.): exsiccata unguentis odoriferis et confortativis loca inungimus patientia ut est -n, vel aliud tale. v. *muscelinus et muscelleus*.

muscelinus, -a -um [2. muscus] *parfumé au musc*: COLL. Salern. II p. 87 (XIIes.): hoc autem oleo spinam et renes inunge, vel dialtea aut oleo pulegino aut -o. v. *musceleon et muscelleus*.

muscelleus, -a, -um [2. muscus] *parfumé au musc*: ROG. SALERN. chirurg. p. 236: accipe olei -i 3 I, petrolei 3 semis. v. *muscelinus et musceleon*.

muscerda, -e f. *crotte de rat ou de souris*: GLOSS. AA p. 467,1,11: -e stercus murium. v. *muscida et muscunda*.

muscetum, -i n. [musca] *lieu où abondent les mouches*: UGUTIO s.v. mus: hoc -um... locus ubi habundant musce.

muschat v. *muscatuſ*, -i.

muscheta, -e f. [a. it. moschita, empr. à l'esp. mezquita, de l'arabe masjid] *mosquée*: GUILL. APUL. gesta Rob. III 333 p. 272: templi destruxit iniqui / omnes structuram, et qua -a solebat / esse prius, matris fabricavit Virginis aulam. CAFAR. annal. Januens. (éd. Belgrano) p. 12: antequam Sarraceni ad -am venissent. ib.: in turrem -e ascenderant. v. *mezquita et musocum*.

muscicula, -e f. [2. muscus] *noix de muscade (fruit du muscadier)* (Myristica officinalis L.): COLL. Salern. II p. 182 (XIIes.): dentes patiuntur ex ciborum acriminibus, in quibus pro medicina portulace et eius succus, nuces vel -a, vel amigdale sunt masticanda.

muscida, -e f. [mus] *pour muscerda, crotte de souris*: UGUTIO s.v. mus: hec muscunda, muscunde, stercus muris et -a idem. v. *muscerda*.

muscidus, -a, -um *moisi 1) au propre*: PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1266^B: panesque in sistartiis eorum duri erant et -i et in frusta comminuti. ODO CERIT. fab. p. 239: quod panes sint -i. 2) *par métaphore*: WALTH. ANGL. Esop. 27,13 H., F.: sed -us annis vileo (*variante*: marcidus).

muscifer, -a, -um [musca et fero] *qui attire les mouches*: BONIF. ANAST. 247,13: -um vulnus.

muscillago, -inis f. [pour mucilago] *mucosité nasale*: ALEX. NECK. comment. in Eccl. III (Magd. Coll. Oxford ms. 139 f° 72^C): citrinitates aurium, -ines narium, sputa et excreationes oris. COLL. Salern. II p. 110: cavendum vero est ne vitio morbi medicina illa adhibeatur, donec materia digeri incipiat quod cognoscatur ex inspissatione -inis et de albedine.

muscio, -nis m. v. *mustio*.

muscipulum, -i n. v. *muscipulum*.

muscipula, -e f. 1) *piège à rats*: GLOSS. AA p. 467,1,10: -a, laqueus. UGUTIO s.v. mus: -a a mus et capio quia capiat mures (i. instrumentum ad mures capiendos).

2) *en général, piège pour animaux*: RATHER. prel. V col. 306^D: capti sunt in -am venantium. GERARD. MORES. delib. p. 193: aves propterea alta petunt, ne incurrant in laqueum, ne incidant <in> -am, ne patiantur capturam.

3) *toute chose pouvant servir de piège*: OTTO FRIS. gest. 2,39 p. 146: pontem quidem ex navibus fecerant, sed ex ligamentorum tenaculis tam debilem, ut potius -am quam pontem diceret. id. chron. 4,1 p. 185,1: naves... in modum -e colligaverat, ut per hoc ignarum huius rei militem venientem deciperet.

4) (*au figuré*) *piège*: CONCIL. Paris. (a. 829) 46 p. 640,36: -am diaboli (Ps. BEDA hom. 54 col. 412^A). NICOL. I epist. 18 p. 284,29 (a. 863): dum -am innocentibus obponere satagerent. EPIST. Ratisb. 8 p. 304,26: ne... in -am et in laqueos diaboli incidat. MARB. Tais. col. 1629^C: -am Satane perituris prostituit se.

ORD. VIT. hist. I 9 t. I p. 36: Pharisaeica fraus -am Christo prestruere putavit. IV 4 t. II p. 187: adversa fortuna miseris tam victos quam victores -a sua irretivit. PETR. VENER. epist. col. 82^B: his ... qui extra mundum sunt, qui pedem de eius -a subdixerunt. GUILL. TYR. hist. rer. transm. II 9 p. 85: fraudem enim imperatoris et suorum compertam habentes, contra eius -as quanta poterant se armabant cautela. Ps. COLUMBAN. psalm. 57,2 col. 990^A: ponit -am deceptionis.

muscipulator, -is m. [muscipula] *trompeur*: UGUTIO s.v. mus: hic -r id est deceptor.

muscipulor 1. [muscipula] *tromper, séduire*: UGUTIO s.v. mus: -or, -aris, ... decipere.

muscipulum, -i n. *forme*: muscipulum: DHUODA lib. man. p. 129. *piège*: DHUODA lib. man. p. 129: quia funes, velut -ilo, ad accipiendum tendunt.

muscito 1. v. *muscito*.

muscium, -i n. [cf. ar. maskūk 'argent monnayé'] *monnaie d'or d'origine arabe*: ROTUL. pip. 5 Ric. I p. 36 (a. 1193): de obolis -i. v. 2. *musca et musce*.

muscivus, -a, -um [1. muscus] *moussu*: GUILL. MALM. gesta reg. II p. 173: que velut -is scindulis cariosisque tabulis tigno tenus visibiliter diruta.

musco, -nis m. [musca] *grosse mouche*: UGUTIO s.v. mus: hic -o, -nis, musca magna.

1. **muscositas**, -tis f. [1. muscus] *abondance de mousse, endroit moussu*: UGUTIO s.v. marceo: muscosus ..., plenus musco... unde et hec -s.

2. **muscositas**, -tis f. [musca] *abondance de mouches*: UGUTIO s.v. mus: hec -s, plenitudo, habundancia muscarum.

1. **muscosus**, -a, -um 1) *couvert de mousse, moussu*: UGUTIO s.v. marceo: hic muscus, quedam herba vel potius lanugo in fontibus, unde -us, -a, -um, plenus

musco et coopertus. 2) *couleur de mousse*: FROUM. *carm.* 14,22: Truncigeni cives -as solvite vestes, / purpura portanda est his silvis prole togata.

2. **muscosus**, -a, -um [musca] *plein de mouches*: UGUTIO *s.v.* mus: -us, -a, -um, muscis plenus, habundans.

1. **muscula**, -e *f.* *moucheron, petit insecte* (UGUTIO *s.v.* mus: musca ... unde hec -a, diminutivum): RATHER. *prel.* I col. 154^A: cinifes enim -e sunt brevissime. AMARC. *serm.* IV 201: vitam cui -a vel brevis occat / qui ceu flos ferule transit niveumque ligustrum.

2. **muscula**, -e *f.* [pour musculus] *moule*: AELFR. *colloq.* p. 6: quid capis in mari? Alleces et isicios, delfinos et sturias, ostreas et caneros, -as, torniculi, neptigalli. HENR. HUNT. *hist.* p. 5: varia conchyliorum genera; inter que sunt et -e quibus sepe inclusam margaritam omnis quidem coloris optimam inveniunt.

3. **muscula**, -e *f.* *v. musculus*.

muscularium, -i *n.* [musca] 1) *abondance de mouches*: UGUTIO *s.v.* mus: musculetum, locus ubi habundant musce, idem hoc muscarium vel -um vel pro multitudine muscarum, vel pro flabello quo muscas abigimus. 2) *chasse-mouche*: UGUTIO *ib.* *cf. muscarium*.

musculetum, -i *n.* [musca] *lieu où abondent les mouches*: UGUTIO *s.v.* mus: hoc... -um, locus ubi habundant musce.

musculositas, -tis *f.* [musculosus] *musculature développée, force physique*: UGUTIO *s.v.* mus: hec -s, fortitudo, plenitudo muscutorum.

musculosus, -a, -um *musclé, fort*: GLOSS. AA p. 462,2,6: lacertuosus -us. UGUTIO *s.v.* mus: -us, -a, -um, fortis, lacertosus, plenus musculus.

musculus, -i *m.* *forme*: muscula: GLOSS. AA p. 462,2,4. 1) *petit rat, petite souris*: UGUTIO *s.v.* mus: hic -us, parvus mus.

2) *muscle*: AELFR. *Angl. Sax. vocabul.* p. 43: torus, vel -us, vel lacertus, mus(c)ðaes earmes. UGUTIO *s.v.* mus: et -i capita nervorum ex sanguine et venis copulata, scilicet illa nodosa caro que est sub manibus et brachiis, et dicitur -us a murium similitudine, quia lateat in membris sicut mus in terra. COLL. Salern. II p. 390: remota cute invenies pelliculas quasdam, que dicuntur -i. ARNULF. AUREL. *glos.* Lucan. IX 771: -us quasi parvus mus, et sunt quattuor in homine, quolibet eorum parum vulnerato moritur homo, nec tamen inde exit sanguis.

3) *muscule, petit navire*: AELFR. *Angl. Sax. vocabul.* p. 47: naviscella, vel cimba..., vel -us, sceort scip. UGUTIO *s.v.* mus: -us etiam dicitur parvum genus navigii. *id. s.v.* dromos: -us dicitur parva navis.

4) *sorte de baleine*: UGUTIO *s.v.* mus: dicuntur -i quia sunt masculi ostrearum et etiam balenarum; eorum enim coitu vel copulatione concipere balene

perhibent. *id. s.v.* pasco: piscium nomina instituta sunt ex similitudine terrestrium animalium, vel figura, vel colore, vel sexu;... a sexu, ut -us quia sit ballene masculus; eius enim est in coitu concipere. VITA Filib. p. 602,17: magnum piscem mortuum, -um nomine, unda maris detulisset in littore. ALEX. NECK. *utens.* p. 97: -us (*glosé* baleyne).

5) *moule (coquillage)*: HRABAN. *univ.* VIII, V col. 239^B: -i sunt (ut prediximus) cochlee a quorum lacte concipiuntur ostree, et dicti -i, quasi masculi (*cf.* Ps. HUGO S. VICT. *best.* III col. 110^D). UGUTIO *s.v.* mus: -i sunt late coclee aquarum ostree et dicuntur -i quia sunt masculi ostrearum.

6) *muscule, machine de guerre*: UGUTIO *s.v.* munio: hic -us, bellicum machinamentum simile tumulo quo murus civitatis foditur et dissolvitur quasi muruculus. **muscum**, -i *n.* *v. 2. muscus*.

muscunda, -e *f.* [pour muscerda] *crotte de souris*: UGUTIO *s.v.* mus: hec -a, -e, stercus muris. *v. muscerda*.

1. **muscus**, -i *m.* 1) *mousse*: GLOSS. AA p. 467,1,8: -us genus herbe... seu quadrupes. ALCUIN. *carm.* I p. 179, v. 447: de cruce cui quidam veteres iam vespere -os / attulit, in gremium sibimet quos proicit aeger; / cumque iret cubitum oblitus deponere -um / nescius in gremio somno preventus habebat. UGUTIO *s.v.* marceo: item a marceo, hic -us, quedam herba vel potius lanugo in fontibus. 2) *terrain moussu*: MONAST. *Angl.* VI 2 p. 1128^b (c. 1150): *dedi terras ... in pratis, ..., in moris, -is et mariscis*.

2. **muscus**, -i *m.* [pers. *mušk par l'intermédiaire du gr. μύσχος*] *formes*: muscum: COLL. Salern. II p. 115. muscus: ADEMAR. *hist.* II 25 (éd. Chavanon p. 105).

1) *musc*: THEODULF. *carm.* XXVIII 527 p. 507: caro que -o redolenti ... flagrat. ADEMAR. *hist.* II 25 (éd. Chavanon p. 105): repleverunt sepulchrum eius aromatibus, pigmentis, balsamo et -go et thesauris. MAGNUS *chron.* a. 1189 p. 512,22: misit eidem... centum folliculos -i, et viginti milia bizantium et elephantum parvulum et bestiolam que fert -um. *CHRON. reg.* Col. a. 1174 p. 125,30: legati regis Jherosolimorum ei occurrerunt, dona plurima et poma aurea -o impleta afferentes. *COD. Pom.* I p. 191 (a. 1200): domino regi ciffum argenteum mirabiliter fabrefactum... et vasculum aureum cum -o dedit.

2) *muscade (fruit du muscadier)* (*Myristica officinalis L.*): HILDEGARD. *caus.* p. 192,25: pulverem... de iecore predicti piscis fecisti, in panniolum simul liga modico -o addito, ita quod predictus pulvis de iecore factus tribus partibus pulverem nucis muscate excedat. COLL. Salern. II p. 115: electuaria confortativa, ut est gariofilum, -um, diamargariton. *ib.* II p. 404: -us rufi coloris, suavis odoris, et delectabilis, masticatur dentibus statim cerebrum replens, qui est subamari saporis et

qui nec multum resolvitur nec multum resistit, et qui non est clarus interius bonus, inveniuntur etiam quandoquidem grana que lata sunt et per totum equalia que optima iudicantur ad modum xilocaracte.

3. **muscus**, -i m. [*μύσχος?*] *mouflon considéré comme un animal hybride né d'une chèvre et d'un bélier*: HRABAN. univ. VII, VIII col. 218^A: in animantibus bigenera dicuntur, que ex diversis nascuntur, ut mulus ex equa et asino, ... tityrus ex ove et hirco, -us ex capra et ariete. v. *musmo*.

muscze [ar. maskūk 'argent monnayé'] *monnaie d'or d'origine arabe*: ROTUL. pip. 2 Ric. I p. 146 (a. 1190): et in soltis per breve regis ipsi vicecomiti cc. m. pro XX. m. auri in obolis de muscze. v. 2. *musca et muscium*.

musella, -e f. [arab. musalla ou musallim?] *redévance indéterminée*: ORIG. WIL. p. 2: contigit eum ad quandam locum -as, id est tributum, debebat... persolvere. GUIBERT. Nov. gesta Franc. VII 4 col. 795^A: pensiones, quas -as vocare solebant, solvere... cogebantur.

museracus, -i m. [cf. a. fr. muzerat, de l'ar. mizdak] *javelot, épieu*: LEGES Januens. I col. 7 (a. 1147): lanceas et -os et sagittas non dethraam.

museranus, -i m. [pour musaraneus] *musaraigne*: ANTIDOT. Bamberg. p. 23: antidotum... ad ydropicus ad spalangionum, scorpionum, -i et ad canis rabidi medicamentum vel pulvere imponis (cf. ALMA 5 [1929–30] 142). v. *musaraneus*.

musetha, -e f. [orig. inc.] *plante indéterminée*: HILDEGARD. phys. 1, 165: -a magis calida est quam frigida, et quibuslibet unguentis addita, ea toto meliora... reddit.

museum, -i n. (sur la forme cf. PROB. app. 4, 199,10: musium vel musivum, non museum, gr. μουσείον). *mosaïque*: CHRON. Namn. p. 1 (XIes): in utrisque parietibus -um miro opere fabricatum. GESTA Trev. 25 p. 163,16: Karolus multum marmor et -um plurimum de Treberi ad Aquis palacium vexit.

1. **museum**, -a, -um *de mosaïque*: MAPPE Clav. CCLVI p. 235: claro vitro -o libris II. v. *musivus*.

2. **muscus**, -a, -um [1. musa] *musicien*: STEPH. LEOD. Lamb. p. 387,8: cantica quapropter, -o compta lepore.

musgus, -i m. v. 2. *muscus*.

musiarius, -a, -um [musivum] *de mosaïque*: LEO MARS. chron. Cas. III 27 p. 718,19: artifices... peritos utique in arte -a et quadrataria, ex quibus videlicet alii absidam et arcum atque vestibulum maioris basilice musivo comerent. v. *musivus*.

musibum, -i n. v. *musivus*.

musica, -e f. v. *musicus*.

musicalis, -e *de musique, musical*: CHRON. Rames. p. 76: quasi multitudinem -ium diversis instrumentorum sonis perstreptentium audivit. HILDEGARD. scivias 1,6 p.437^C: in omni genere -ium organorum mirificis vocibus mirabilia illa resonabant.

musice adv. v. *musicus*.

musicus 1. 1) *faire de la musique*: VITA Landel. III 1 p. 1067: cum clericis -antibus otari. 2) *mettre en musique*: LAMB. ARD. hist. Ghisn. 130 p. 627,9: licet omni haberetur laude dignissimus, in orbe terrarum deferri et cum instrumento -ari vel decantari.

musicans, -tis *instrument de musique*: ROB. MON. REM. hist. Hier. IX 24 p. 880: sicut triumphatores insonuere tubis, sistris et cornibus atque omni genere -tium.

musicus, -a, -um I) *adj.*: A) *musical, de musique*: AGOBARD. epist. p. 156,9: in commessionibus et ebrietatibus et sonis -is. FRECULPH. chron. I, II 10 col. 955^B: in -a arte clarescunt (WALAHFR. carm. 5,64,6.

15 REGINO chron. p. XIX). LUPUS. epist. I 8 p. 66: sistrum -um est instrumentum (GERARD. MORES. delib. p. 8). JOH. SCOT. ier. Dion. VI 9 p. 284 (éd. Dondaine): -as symphonias (Ps. BOET. abac. p. 157). POETA SAXO 4,382: auditur vox -a nusquam. ODO CLUN. mus. col. 773^B: -e artis disciplina. BOVO MIN. in Boeth. p. 340: -e modulationis harmoniam. THEOPH. sched. 3,86 capit: de cymbalis -is. LEGEND. Lad. p. 522: trium annorum spatio correas (sic) non duxerunt omnisque -i generis instrumenta intra tempus luctus siluerunt. PHYSIOLOG. XII p. 25: sirene... -um quoddam ac dulcissimum melodie carmen canunt. B) *savant en musique*: EKKEH. IV cas. Gall. 34: erat eloquens, voce clarus, ... picture artifex, -us, sicut et sotii eius, sed in omnium genere fidium et fistularum pre omnibus. C) *en vers*: COMM. Boet. phil. p. 72: sunt responsa, que hactenus locuta es, peruncta suavitate rhetorici et -i carminis, id est, prosaici et versifici.

II) *subst.*: A) *masc., musicien, qui sait la musique et l'enseigne* (PAPIAS: -us, qui musicam novit; -i modulatoris cantus. UGUTIO s.v. moys: hic -us, -i qui tractat de musica vel qui eam docet): FRECULPH. chron. I, III 14 col. 984^A: -i namque Archilogus et Symonides, Aristozenusque illustres habebantur. AUREL. mus. p. 38: tantum inter -um distat et cantorem, quantum inter grammaticum et simplicem lectorem. ODO CLUN. mus. col. 759^C: littere vel note, quibus -i utuntur, in linea, que est sub chorda, per ordinem posite sunt. ADAM BREM. 2,68 p. 128,15: -um Guidonem. VISIO Tundali p. 49,23: -orum instrumenta. ANON. Mell. 59: Johannes -us, natione Anglicus, vir admodum subtilis ingenii fuit, qui et libellum prestantissimum de musica arte composuit. HUGO S. VICT. didasc. II, XII p. 33,14: tria sunt genera -orum: unum quod carmina fingit, aliud quod instrumentis agitur, tertium quod instrumentorum opus carmenque diiudicat. PETR. PICTAV. I paneg. col. 48^B: -us, astrilogus, arithmeticus et geometra, / grammaticus, rhetor et dialecticus est.

B) *fém. (sc. ars), musique*: 1) *art de la musique*: a) *définitions*: HRABAN. univ. XVIII, IV col. 495^B: -a

est perita modulationis sono cantuque consistens. COMM. Boet. phil. p. 65: -a est ars que docet de consonantiis vocum et varietate sonorum et modulatione canendi. Mus. Ench. p. 173: -a... bene modulandi scientia (cf. ODO CLUN. mus. col. 793^A). Mus. Ench. p. 193: quid est -a? Disciplina rationalis consentaneorum vocum atque discrepantium iuxta numeros, qui ad aliquid sunt his, qui inveniuntur in sonis. ODO CLUN. mus. col. 759^B: quid est -a? veraciter canendi scientia, et facilis ad canendi perfectionem via. CARM. Cant. app. 1 no. 2 p. 115,23: septem vocum moderatrix -a. VITA Amantii Eng. II p. 333: -a, exspectabilis voce vel gestu, habens in se numerorum concordiam et soni certam dimensionem cum scientia perfecte modulationis. HUGO S. VICT. didasc. II, XV p. 34,19: -a est divisio sonorum et vocum varietas. aliter -a sive armonia est plurium dissimilium in unum redactorum concordia.

b) *un des arts libéraux*: ERMENR. ad Grim. 7: physica dividitur in arithmetiam, astronomiam, astrologiam, mechaniam, medicinam, geometricam, -am. AUREL. mus. p. 41: naturalis autem disciplina quatuor traditur artibus, id est arithmetica, geometrica, -a, astronomia. HROTSV. Pafn. 1,7: quid est -a? disciplina una de philosophiae quadrivio. GERARD. MORES. delib. p. 81: Plato, qui quatuor in physica distributiones donavit, arithmetiam nimirum, quemadmodum ipse tuos plerumque doces, geometricam vero, -am et astronomiam (cf. ISID. orig. 2,23-4). DOM. GUNDISS. div. philos. p. 32: mathematica quoque universalis est, quia sub ea continentur septem artes, quae sunt arithmetica, geometria, -a et astrologia. LEGEND. Gerh. maior p. 483: in scientiis grammatice, phylozophie, -e et decreti omniumque liberalium scientiarum artibus instructi. ib. p. 494: eos sub manu magistri Waltheri constituit... ut eos scientiis grammatice et -e informaret.

2) *sens philosophique*: a) *harmonie universelle*: JOH. SCOR. divis. nat. I 27 col. 475^B: -a est omnium, quae sunt, sive in motu sive in statu scibili, naturalibusque proportionibus, harmoniam rationis lumine dignoscens disciplina. b) *distinctions pythagoriciennes entre les trois genres de musiques*: AUREL. mus. p. 32: -e genera tria noscuntur esse, prima quidem mundana, secunda humana, tertiaque quibusdam constat instrumentis. HROTSV. Pafn. 1,10: prima dicitur mundana, sive celestis, secunda humana, tertiaque instrumentis exercetur. ADELARD. BATH. eod. et div. p. 27,10: docens Pythagoras primo -am aliam mundanam, aliam humanam, aliam instrumentalem. DOM. GUNDISS. div. philos. p. 86: prima est -a mundana, secunda humana, tertia instrumentalis (cf. HUGO S. VICT. didasc. II, XII p. 32,11). c) *musique cosmique*: CARM. Cant. p. 103,13: septem planetarum fecit interstitia quorum fit celestis -a. ALEX. NECK. nat. rer. p. 299: ut pauca de -a mundana proponam. Quare sunt tantum septem

planete? d) *harmonie entre le corps et l'âme*: AUREL. mus. p. 32: humana denique -a in microcosmo, id est in minori mundo, qui homo a philosophis nominatur, plenissime abundat. HUGO S. VICT. didasc. II, 13: humana -a alia in corpore, alia in anima, alia in connexu utriusque... -a inter corpus et animam est illa naturalis amicitia qua anima corpori non corporeis vinculis, sed affectibus quibusdam colligatur ad movendum et sensificandum ipsum corpus, secundum quam amicitiam nemo carnem suam odio habuit. ALEX. NECK. laus sap. div. p. 499,137: humane sese celestis -a prefert.

3) *musique chantée ou instrumentale*: HRABAN. epist. 28 p. 444,8: cantu -am sonare. PS. DUNCHAD. comm. Mart. Cap. 46,12: omnia corpora, maxime dum in motu sunt, -am de se mittunt. HIST. sept. sap. II 59,28: diversis -arum instrumentis concrepantibus omnia resonabant.

4) *instrument de musique*: ODO CLUN. mus. col. 780^C: vulgaris -a, fistula videlicet, et cithara sive fidula.

C) *neutre*: 1) *musique, chant*: HENR. ARIST. transl. Plat. Phedo. p. 71,20: quodque iustum non recipit et quodcumque -um non recipiat?

2) *instrument de musique*: ANAST. chron. p. 303,18: exivit imperatrix in Thracem circumferens organa et cetera genera -orum. ACTUS pont. Cenom. p. 20 (IXes): omne genus -orum. CHRON. Salern. 112: fistule, sambuce et -orum universa genera cecinerunt. ODO CLUN. mus. col. 783^D: alia -orum genera, aliis mensuris aptata. GERARD. MORES. delib. p. 6: rex... statuam erexit... decretum dedit, ut omnis, qui audierit sonitum tube, fistule, cithare et sambuce et psalterii et symphonie et universi generis -orum, prosternat se, et adoret statuam auream (cf. VULG. Dan. 3,5). ib. p. 108: sic autem quondam Rex David in conspectu arce federis nudus saltasse legitur... et in tympanis, et in ceteris generibus -orum personasse (cf. VULG. I. Par. 15,27—16,1).

musice adv. 1) *en musique*: IVO epist. I 65 p. 288: unam cantilenam... metrice et -e de eo compositam. CHRON. Lippold. p. 557,33: -e notatum versarium.

2) *en vers*: COMM. Boet. phil. p. 65: Et huius levioris medicaminis erit una pars rhetorica, alia musica, quia aliquando rhetorice, id est prosaice, et -e, id est versifice, aliquando persuadet.

musidicus, -a, -um [musa et dicere] qui chante les muses: SEDUL.? carm. app. II 43 p. 239: carmina -a pollentia fame salso, / ludifero sensu edificata colit.

musidium, -i n. v. *musivum*.

musigena, -e m. *forme: gén. plur. musigenum: v. infra. enfant des Muses*: SEDUL. carm. 2,1,7: -um plectro cytharizans, texite carmen. ib. 2,5,32: hoc quoque, -um turba canora, sona. ib. 2,7,20: tu, Mose, filius ammis... -um... comes. ib. 2,7,134: Pegasus hymnipoteris, -umque chorus.

musileum, -i n. [museum] *mosaique*: CARTA a. 1153 (Cecchetti, La vita dei Veneziani nel 1300 *dans* Archivio Veneto XXVII p. 112): magistro -i.

musimo, -nis m. *forme: acc. musonem*: GLOSS. AA p. 467,1,18. *bélier*: GLOSS. AA p. 467,1,18: musonem antecessorem ovium. v. *musmo*.

musio, -nis m. [l. mus] *forme: mussio*: AYNARD. p. 621. *chat* (HRABAN. univ. VIII, I col. 226^A: -o appellatus, quod muribus infestus sit. AYNARD. p. 621: mussio est cattus eo quod muribus sit infestus. UGUTIO s.v. mus: hic -o, quia muribus sit infestus. Hunc vulgus catum a captura vocant; alii dicunt quod captat, id est videt, nam tam acute cernit ut fulgore luminis noctis tenebras superet. PS. HUGO S. VICT. best. III col. 93^D: -o... a plerisque muriceps seu murilegus appellatur, quod muribus infestus sit. cf. ISID. orig. 12,2,38): THEODULF. carm. p. 505 v. 442: magna velut magni cupiunt, sic parvula parvi, / -o mure facit, quod leo torvus ove. ERMOLD. NIGEL. Pipp. p. 88 v. 101: -o, perge foras mures agitare fugaces. VERS. ad Carol. Calv. X 35 (MGH Poet. III) p. 250: ante Brito stabilis fiet vel -o muri. AMARC. serm. IV 197: quem vestit -o tensus / tergo castoreo.

musitatio, -nis f. v. *mussitatio*.

musito 1. v. *mussito*.

1. **musium**, -i n. 1) *subst., mosaique*: RADULF. DIC. I p. 98—99: posuerunt -um et deauraverunt illud. COD. Cavens. VIII 758 p. 38 (a. 1058): <i>conam argenteam gemmis et auro laboratam et -o unam, <i>conas undecim constantinopoleas depictas auro. 2) *adj., de mosaique*: MAPPE CLAV. CXLIII p. 216: inauratio -i operis. v. *musivum*.

2. **musium**, -i n. [l. mus] *nid de souris*: UGUTIO s.v. mus: hoc -um, id est nidus muris.

musivum, -i n. v. *musivus*.

musivus, -a, -um 1) *adj. (forme: mosivus*: ODO CLUN. occ. p. 62) *de mosaique*: ODO CLUN. occ. p. 62: mosiva quadris aptans quadrata saphiris. id. serm. col. 732^A: interdum Protonino marmore paries rubicundus, nunc Pario candidus... foris aureolis sapphirinis atque -is fulgebat lapillis. THANGM. Bernw. 8 p. 761,37: quedam elegantiori scemate albo ac rubro lapide intermiscens, -a pictura varia pulcherrimum opus reddidit. PASS. Gereon. 20: -a foris et intus fulgens elegantia. ANSCHER. vita Angilb. p. 127: auro -o aliisque pretiosis coloribus... composite sunt. THEOPH. sched. 2,12: inveniuntur in antiquis edificiis paganorum in -o opere diversa genera vitri. CONR. BRUNW. Wolfh. 19: in varios ornatus picture vel fabrice, seu etiam -i operis decore. v. *musai-cus*, 1. *museus* et *musiarius*.

2) *subst. neutr. (forme: musibum*: LIB. pont. II p. 4 et 17. *faute de copiste*, *musidii pour musivi*: ROMOALD. annal. a. 1166 [MG Script. XIX p. 435,28]) *mosaique*: LIB. pont. II p. 3: ecclesiam cum absida de -o amplis-

simo. ib. p. 4: camera cum absida de musibo. HERIC. mirac. Germ. p. 177: ecclesiam... auroque ac -o splendissime decorata. AIMOIN. FLOR. gesta Franc. p. 86: ecclesiam sue civitatis... -o depinxit. LEO MARS. chron. Cas. III 27 p. 718,19: ex quibus videlicet... absidam et arcum atque vestibulum maioris basilice -o comerent. SUGER. adm. 27 p. 188: sub -o quod et novum contra usum hoc fieri et in arcu porte imprimi elaboravimus. STEPH. TORN. epist. p. 212: ecclesiam ... -o intus et extra... ornatam et depictam. v. *musileum* et *musium*.

(**muslītus**, -a, -um *pour munitus?*: CARTUL. episc. Halb. 308 p. 276,21 (a. 1180—84): *coloni* ab omni molestia erunt absoluti et sub defensione episcopi -i).

15 **muslonum**, -i n. [cf. a. fr. *mulon*] *meule*: CARTUL. Vindoc. II 602 p. 477 (c. 1190): sedes -orum in pratis nostris asserebat de iure sibi... pertinere. v. *mullo*.

musmo, -nis m. *mouflon (considéré comme un hybride; cf. ISID. orig. 12,1,60)*: ARNULF. AUREL. glos. Lucan. I 589: propter tria imparium paria que sunt titirus et -o, mulus et burdo, ibrida et licisca que de diversis procreantur speciebus. v. 3. *muscus* et *musimo*.

1. **muso** 1. v. *musso*.

2. **muso**, -nis m. v. *musimo*.

25 **musocum**, -i n. [v. *muscheta*] *mosquée*: CAFAR. brev. hist. p. 140: quod inter cetera imperator in civitate Constantinopoli construeret -a ad usum Sarracenorum. v. *muscheta*.

musore [all. *maus 'souris' et ohr 'oreille'*; cf. a. angl. *moushere 'piloselle'*] *piloselle, oreille de souris (Hieracium Pilosella L.)*: HILDEGARD. phys. 1, 117: De -e. -e frigida est; et comesta cor confortat. v. *pilosella*.

musso, -e f. [angl. *mos*] *terrain marécageux*: LIB. 35 Melros. 1 29 p. 21 (c. 1180): *burna descendit ad paruuam -am*. v. *mosa* et *mussus*.

mussanter adv. [musso 1.] *à voix basse*: UGUTIO s.v. mugio: mussatim, id est -r, id est latenter, leviter, lente.

mussatim adv. *doucement, à voix basse*: UGUTIO s.v. mugio: -im id est mussanter, id est latenter, leviter, lente.

mussctus, -a, -um v. *muscatius*.

musselinum, -i n. [gr. *μόσυλον*] *cannelle?*: CIRURG. Bamberg. p. 125: tartari, sulfuris vivi, auripigmenti, salis tosti, cristalli nitri, saponis spatarenti veteris, -um.

musselinus, -a, -um [cf. fr. *mousseline, empr. à l'a. it. mussolino, de Mossul, en Mésopotamie*] *en tissu de mousseline*: GILBERTUS superfl. cler. str. XLV p. 12: Senes ornant tremulos... / non minus quam pueros gule -e.

mussimutinus, i m. [arab. *masmūda*; v. *masamutinus*] *formes: maximutinus*: GUILL. CAS. I 782 p. 312 (a. 1191). *mosemotinus*: BONVILLANO 105 p. 48 (a. 1198).

monnaie d'or d'origine arabe: GUILL. CAS. I 378 p. 150 (a. 1191): -os de mijarexis LXVII 1/2 mundos ab omnidricio et iusti ponderis. ib. 860 p. 345: bisantios -os auri XII. *et passim. v. masamutinus, mazmudina et muzmudis.*

mussina, -e f. [*orig. inc.*] *mesure agraire?*: ACTA pont. Rom. Gall. + G 78 p. 127 (a. 1169): ex dono Guidonis de Guni et uxoris eius -as de vineis vestris quatuor et censum nummorum quem debebant eis monachi.

mussio, -nis m. v. *musio*.

mussitatio, -nis f. *forme*: musitatio: NICOL. I epist. 71 p. 398, 12 (a. 865). SIMO gesta Bert. 106 p. 657,24. GODEFR. VINDOC. epist. IV 22 col. 164^B etc.

1) *chuchotement, murmure*: BENED. ANIAN. conc. col. 939^A: ne quis... occultis -nibus vacet. OTLOH. vis. 8 p. 381,26: et per nocturnas horas... in ecclesia deambularem, sepe -nes quasdam in ea fieri audiveram. GUILL. MALM. gesta reg. II p. 334: hic animadverto -nem dicentium. JOH. WIGORN. chron. p. 42: non vox aliqua nec -o inter illas audiebatur. HERBORD. Ott. 3,38 p. 766,26 K.: nutu ac -ne legatos quasi ad contradictionem instigabant.

2) *contestation, critique à voix basse*: ALCUIN. eccl. 7,22 col. 697^C: servorum -nem compescere. ARNOLD. RATISB. Emm. 2,56: noviter facta bonorum sancti Emmerammi minoratio, simul et quorundam super hoc habita querelosa -o. LAMB. HERSF. annal. a. 1063 p. 85,11: si cunctaretur, non iam clandestinis -nibus se arcturos, sed palam aditis tribunalibus... opem... imploratuos. GUIBERT. Nov. pign. sanct. I 2 col. 618^B: querule vocis -ne. SIMO gesta Bert. 106 p. 657,24: intus discipline dissolutio, de substituendo abbate musitatio.

mussito sive musito 1. *forme* muscito: THEOD. EUCH. transl. Celsi 2 (pref.). HILDEB. epist. col. 152^A.

1) *chuchoter, murmurer, fredonner* (GLOSS. AA p. 467, 15: -at murmurat): a) *en général*: AGOBARD. epist. p. 164,29: -antem potius quam loquentem. CARM. Cant. p. 89,15: sacerdos sicut -at / septemque psalmos ruminat. ARIBO FRIS. mus. p. 17: quamvis illi *plagales* -ent in comedia. THEODOR. PALID. annal. a. 1150 p. 85,30: hinc illos -antes ipse considerans sibique compe-tere verborum textum recogitans... decantavit. ADAM EYN. Hugon. V 7 p. 261: clerici inter prandendum invicem -antes timere se asserunt. b) *spécialement, parler bas pour ne pas être entendu, exprimer un avis en secret*: RADULF. GLAB. hist. III, II 8 p. 59: pluresque -arent indecens esse ut quis illorum... in alterius transiret auxilium. GODEFR. VINDOC. epist. II 18 col. 86^{B-C}: quidquid alii -assent, illi non tacui.

2) *grogner (en parlant d'un animal)*: EKKEH. IV cas. Gall. 41: quasi canem audierat -antem.

3) *bruire (en parlant d'un insecte)*: PETR. VENER.

epist. col. 175^C: ne ultra rem differam, velut scarabeus de veteri putredine creatus -as.

4) *murmurer de mécontentement*: JOH. VIII epist. 270 p. 239,6: et omnium ora contra hoc quoquo modo -antia apostolica auctoritate obstruimus. CARTUL. Sangall. I 673 (a. 889): cum adhuc quidam... alii garriendo, alii -ando contradicerent. THEOD. EUCH. transl. Celsi 2 (pref.): quod vestre preceptioni... vel -ando recalcitrare velim. HERM. AUGIENS. chron. a. 1053 p. 132,33: regni tam primores quam inferiores contra imperatorem magis magisque -antes. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1076 p. 285,45: incassum ergo quidam contentiosi -abant pro induciis regi eiusque complicibus non datis. BERNARD. serm. sup. cant. I 29 p. 206,26: non labiis -are quasi in murmurando. ORD. VII. hist. XII 25 t. IV p. 407: cumque presbyteri... pro corporum et animarum discrimine conquerentes -arent. GALL. ANON. chron. 2,17 p. 392: cum tales premiserim causidicos defensores, flocci pendam quidquid -ando murmurarent invidiosi detractores. ROB. TORIG. chron. t. I (a. 1133) p. 192: multis hoc propter signum quod acciderat -antibus.

musso 1. *forme*: muso: PAPIAS s.v. *part. prés.* musans: ADAM PONT. utens. p. 126. *signif.*: AYNARD. p. 621: -o est frequenter murmuro, vel dubito vel vereor. UGUTIO s.v. mugio: -o, -as, dubitare, -are in silencio, murmurare.

1) *chuchoter*: CAND. FULD. Eigil. II 14,71: hec namque explicita -abant ora virorum. CARM. Cent. CLX 10 p. 362: Carmina diversa hac illac -are per aures.

2) *murmurer de mécontentement*: SALOM. III carm. 1,2,238: Quid faciat? quo se vertat? quis pauset egenam? / Flet, gemit et lacrimat, singultat, -at et heret. THIETM. 7,8: omnes populi -ant et Christum domini peccare occulte clamant. RADULF. CADOM. gesta Tancred. 4 p. 607: Tancredus ubi exercitum -are videt, periculo vitam obicit.

3) *hésiter*: THEODULF. carm. 28,829 p. 514: si perstat -ans, exemplis et ratione, / atque argumentis, huic adhibeto fidem. ADALBERO LAUD. carm. p. 131,20: Quid queris? quid fraudavit? quid dicere -as? PAPIAS: -at, dubitat in loquendo, timet.

4) *passer sous silence, cacher*: GLOSS. AA p. 467,1,17: -ant silent, celant dissimulant.

mussus, -i m. [*angl. moss*] *marécage*: LIB. Calch. I 102 (a. 1147–60): sicut wascellus cadit a -o de Carnegogyl. REG. Neubot. 17 p. 14 (a. 1150): duo rivuli descendunt de -o qui est retro Thocchesheved. LIB. S. M. Dryburgh. p. 164 (c. 1200): in... magnum sicum qui extenditur per medium... -um. v. *mosa et mussa*.

mustacio, -nis f. [mustum] *redevance en vin nouveau*: CARTUL. Gemet. XXX p. 84,9 (a. 1077): concessit... et decimam vinearum sancti Petri de Maisei et super -nem et sciphum in quo uve colliguntur, quamvis in vineis sancti Petri non colligerentur. v. *mustaticum*.

mustacium, -i n. [mustum] *boisson à base de vin nouveau*: CARTA Xe s. Ms. 74 Ripoll (ALMA IV [1928] 113): -a: vina mala, bona. UGUTIO s.v. mus: hoc -um potus factus ex musto et aliis potationibus.

mustarulus, -a, -um [l. mustela] *fouillé de peau de belette*: COD. Amalf. I 126 p. 215 (a. 1125): mantellum meum nobum -um.

mustaticum, -i n. [mustum] *redevance en vin nouveau*: POLYPT. Irm. p. 228: de -o sestarios II. v. *mustacio*.

mustela, -e f. 1) *au propre, belette, fouine*: WALAHFR. epist. in Lev. col. 816^A: -a quasi mus longa, malitiosum animal est. HRABAN. univ. III, II col. 226^C: -a dicta quasi mus longus. Nam telum a longitudine dictum. Hec ingenio subdola in domibus, ubi nutrit catulos suos, transfert mutatque sedem, serpentes etiam et mures persequitur. UGUTIO s.v. mus: dicitur hec -a quasi longus mus et sunt duo genera -arum, unum silvestre et distans magnitudine quod Greci ictides vocant, alterum in domibus oberrans et falso opinantur qui dicunt -am ore concipere et parere. RATRAMN. nativ. Christi col. 83^D: est quoque vulgaris opinio -am ore concipere, aure partum effundere. AYNARD. p. 620: istinz est vox -e teste Horatio. FULCH. hist. Hier. III 60 p. 816: -is tamen vincitur, quas inferunt homines cavernis, quibus delitescit. PHYSIOLOG. XXVI p. 46: de -a precipit lex non manducare, quia immundum animal est. COLL. Salern. V p. 316: -a a serpente puncta lactucellam comedit et fortius insurgit in serpentem. ARNULF. AUREL. glos. Lucan. IV 724: -a aspidas venatur; que ad cavernam aspidis se ita obliquat, ut caput abscondat et cum cauda eam provocet, et cum aspīs exeat, guttur ex parte caude citra venenum intercipere valeat. GIRALD. topogr. 1,27 p. 60: -e hic multe, sed minute plurimum et subrube. CARM. Bur. B 134,11: nomina paucarum sunt hic socianda ferarum, /... mus, -a, sorex, glis, gliris hyenaque cimex. v. *mostilla*.

2) *au figuré* [trad. du gr. *ἔκτος* 'martre' dont on faisait dériver *ἔκτερος* 'jaunisse'] *forme de jaunisse (maladie)*: COLL. Salern. III p. 40: cuius ictericie tres sunt species: 1. Crocea ycteritia, regius morbus. 2. Viridis icteritia, seu agriaca pegmosilontis, vel agrestis -a. GLOSS. medic. p. 92,4: vocatur... hec passio... agrestis -e.

mustelium, -i n. [mustela] *piège à belette*: UGUTIO s.v. mus: et hoc mustellarium, fovea mustele quod et hoc -um dicitur.

mustellarium, -i n. [mustela] *piège à belette*: UGUTIO s.v. mus: et hoc -um, fovea mustele quod et hoc mustelium dicitur.

musteus, -a, -um [mustum] *visqueux?*: GLOSS. AA p. 467,1,20: -um viscidum.

musticula, -e f. [pour mustricula] *forme de cordonnier*: AELFR. Angl. Sax. vocabul. p. 26: ocree vel -a, laeste.

mustifluus, -a -um [mustum et fluo] *qui produit beaucoup de vin*: PAULIN. AQUIL. Carol. col. 517,43: redigantur... ad purum... vineta -a.

mustio, -nis m. *forme*: muscio: ABBO SANGERM. poema p. 658. *moucheron du vin*: ABBO SANGERM. bell. Par. III 92 (*glose*): bibiones: -nes, qui nascuntur de vino (cf. ISID. orig. 12,8,16). id. poema p. 658: proficiscuntur musciones / e Baccho quoniam bittunt geniti bibiones / vel -nes. AELFR. Angl. Sax. vocabul. p. 23: de nominibus insectorum... bibiones vel -nes, musc-fleotan, vel wurma sinite.

mustricula, -e f. [*erreur d'interprétation d'Ugutio par confusion avec muscipula*] *souricière*: UGUTIO s.v. mus: hec -a, instrumentum ad mures capiendos sic dictum quia mures stringat.

mustum, -i n. *forme*: mostum: LIB. Farf. 262 (a. 953). 1) *moût, vin nouveau*: WANDALB. mens. 248: donec spumanti sudet vindemia -o. FOLC. gesta Bert. p. 166 (a. 917): initio -i modius I. CARTUL. Matic. p. 109 (a. 937—62): in censum, modium de -o aut denarios XII. AYNARD. p. 617: centumlacus vel gemellarium vas ubi recipiebatur -um. FOLC. gesta Laub. p. 55 (a. 974): nemo unquam in vere -a pregustavit. CARTUL. S. Andr. Vienn. 161 p. 118 (a. 1009—1021): III sextarios de -o tempore vindemie persolvamus. ANON. Has. 22 p. 259,39: saccos, quibus vellera ferebantur, -o impletos coram episcopo indignanter proiecit. PETR. VENER. epist. III col. 303^B: -a iam in doliis fervent. EKKEH. IV cas. Gall. 40: illa de camera egressa salutans conpatrem, hospitem illum dormire putans, optulit viro -um. HILDEGARD. caus. p. 168,23: sed et novum et crudum -um, quod nondum in fervore ebulliendo sordes eiecit, non bibat. ADAM S. VICT. p. 28: iam, calcato torculari, / -o gaudent debriari / gentium primitie. PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1653^B: vehementior est ebrietas de -o quam de vino defecato. COD. Amalf. I 170 p. 310 (a. 1164): imbutemus ibidem ... de ... -o et nutricemus vos de coquinatum. ALAN. INS. summa col. 120^B: sicut -o estuante rumpitur doliium. OBERT. SCRIBA a. 1186,59 p. 22: promito vobis... dare unam mezaroliam -i omni anno. UGUTIO s.v. mulceo: item a mulceo hoc -um, -i, quia mulsum sit, id est suave ad bibendum. ib. s.v. mus: item a mus, quod est terra, dicitur hoc -um, novum vinum, quia in se habeat terram, vel limum, mixtum. CARTUL. S. Mar. Camp. Mart. 110 (a. 1191): quartam -i mundi et aquati. ROG. HOVODEN a. 1199 IV p. 99: Johannes rex Anglie statuit ... quod omnia tunella que de cetero venient in Angliam postquam venerint de rech (*Angl. rack i. purgare vinum*) post tempus presentis -i, sint de mutatione. 2) *charroi de vendanges*: POLYPT. Rem. p. 26 (a. 861): et II boves ad -um. 3) (*sens symbolique*) *ferveur*: ODO CLUN. epist. Job col. 377^A: in -o vero, sancti Spiritus fervor accipitur.

mustus, -a, -um 1) *nouveau* (UGUTIO s.v. mus: -us, -a, -um, novus): COD. Ver. 189 p. 286,17 (a. 853): pane-o. REG. Luc. II 1316 p. 193 (a. 1173): quattuor asinatas boni vini -i. 2) *mauvaise lecture (pour inustus) dans l'éd. de* CARTUL. Terr. Sanct. p. 58 (a. 1144).

1. **muta**, -e f. [muto I.] *formes*: muda: CARTA a. 1029 (Esp. sagr. 36 apend. 34). munda: CARTUL. S. Cucuph. III 804 p. 6 (a. 1109). *rechange (de linge)*: CARTA a. 1029 (Esp. sagr. 36 apend. 34): mudas de mensa II. Doc. S. Fac. 621 (a. 1047): una -a de manteles letratos. CARTUL. S. Cucuph. III 804 (a. 1109): per unumquemque annum donent mihi unam mundam de vestimento. v. *mutatorium*.

2. **muta**, -e f. [germ. Maut] *formes*: multa: DIPL. Arnulfi 170 (a. 898). mutta: DIPL. Otton. I 32 (a. 940). CARTUL. Babenb. I 102 p. 137,2 (a. 1198–1214). mütta: ib. I 108 p. 141,37 (a. 1198).

1) *droit de péage sur les marchandises circulant sur l'eau ou par voie terrestre*: DIPL. Ludow. Germ. 24 p. 29,39 (a. 837): nullum theloneum neque quod lingua theodisca -a vocatur aut portaticum (cf. ib. 36 [a. 844?]). DIPL. Karoli III 128 p. 205,31 (a. 885): nonam partem -e ad Rantesdorf. DIPL. Bereng. I 17 p. 54,21 (a. 897): ut nulla persona... urnas atque -as... ab eis pertemptet exigere. DIPL. Arnulfi 170 (a. 898): ut... licentiam habeant hoc sine multa seu navigio sive cum carris afferre quocumque eis iubetur. DIPL. Otton. I 32 (a. 940): cum omnibus censibus in salina et extra salinam... in auro et sale et pecoribus, cum teloneis duobus qui vulgo mutta vocantur. CARTUL. Babenb. I 50 p. 66,39 (a. 1177–78): sine theloneo quod in vulgari -a dicitur. ib. I 77 p. 106,35 (a. 1190): sine nauo quod vulgo dicere possumus -am. CARTUL. civ. Ratisb. 44 p. 16 (a. 1192): de paratis variis pellibus nullus dabit -am. CARTUL. Babenb. I 94 p. 128,18 (a. 1196): sine -a seu furvart. ib. I 108 p. 141,37 (a. 1198): victualia eiusdem ecclesie ab Austria usque ad predictum locum annuatim ducantur sine mütta. ib. I 102 p. 137,2 (a. 1198–1214): muttam navium Danubii in ascensu et descensu. v. 4. *munda*.

2) *poste de douane*: CARTUL. Babenb. I 92 p. 126,11 (a. 1196): apud thelonea sive -as nostras. ib. I 111 p. 147,4 (a. 1198): pro omnibus bonis ipsorum, que apud -as nostras transducuntur.

3. **muta**, -e f. [mutare; cf. fr. mue; cf. angl. mew] *formes*: mua: ROTUL. scacc. Norm. II p. 24 b (a. 1198). ib. p. 33 a (a. 1198). muia: ROTUL. pip. 17 Henr. II p. 23 (a. 1171).

mue, cage d'osier (pour le transport des faucons): ADELARD. BATH. cur. acc. p. 13: cum accipitrem in -am miseris, -am ita para ut tribus diei horis solem habeat nec super ipsum pluatur. ROTUL. scacc. Norm. I p. 6a (a. 1180): in -is et domibus reparandis in castro de A. ROTUL. pip. 17 Henr. II p. 23 (a. 1171): pro VIII

muus quas rex... fecit fieri in castello de S. ROTUL. pip. I Rich. I p. 204 (a. 1188–89): pro -is et sepibus in castello regis reficiendis. ROTUL. scacc. Norm. II p. 24 b (a. 1198): pro muus faciendis in castro de Cadomo et domo in qua custodes avium iacent. ib. p. 33 a: pro 4 navatis maremiorum faciendis in foresta de Bonavilla... ad muas regis faciendas.

4. **muta**, -e f. [modia, cf. s.v. I. modius] *muud (de vin)?*: ROTUL. pip. 10 Rich. I p. 198 (a. 1198): in custamento navis que duxit vina regis ad -am... V m. per breve regis.

5. **muta**, -e f. v. I. *muda*.

mutabibitas, -tis f. v. *mutabilitas*.

mutabilis, -e 1) *sujet au changement, variable*: a) *en général*: JOH. SCOT. theol. Dion. 5 col. 282^C: non est spatium variabile, -e. ANNAL. Xant. a. 863: hiemps turbulenta, -is et pluvialis. DIPL. Otton. II 140 (a. 976): auctoritates predecessoris nostri... restauravimus et in statum non -em reduximus. BERNARD. serm. sup. cant. I 21 p. 125,15: inter prospera et adversa -ium temporum. b) *expression mansus mutabilis, manse transmissibile*: ACTA Phil. Aug. II 532 p. 75,25 (a. 1196): concessimus ut omnes homines et feminas de mansis -ibus possint recipere.

2) (*méd.*) *febris mutabilis, fièvre intermittente*: HILDEGARD. phys. 5,1 col. 1271^C: qui nocturnas febres aut diurnas, aut -es febres... habent.

3) *instable, changeant (en parlant des sentiments)*: ACTA pont. Rom. ined. I 175 p. 154 (a. 1138): quoniam Deus, utpote incommutabilis et eternus, -ia corda non approbat. GUILL. S. THEOD. cant. p. 190,158: facit instabilem amor stabilis, ... -em affectus immutabilis. PETR. COMESTOR. hist. schol. col. 1593^C: -es... affectus hominum.

4) (*phil.*) *sujet au changement (par opposition à l'éternité et à l'immutabilité divine)*: a) *adj.*: ODO CLUN. epit. Job V 18 col. 154^A: Deus omnipotens naturam summorum spirituum bonam sed -em condidit. ROB. MELODUN. sent. I, V 53, t. II p. 272: esse itaque utriusque, id est creatoris et creature, quod ex participatione divine essentie commune habent, aut -e est aut immutabile. Quod si -e est, creator absque dubio -is erit. ANSELM. CANT. monol. 34 col. 189^A: in se ipsis sunt essentia -is secundum immutabilem rationem creata. RICHARD. S. VICT. trin. II 9: quod vero fuit quando nullum tempus fuit, proculdubio -e esse non potuit. PETR. LOMB. sent. I 7,1 p. 55: si enim nasci potuit, potuit esse Filius, et ita -is esse potuit. res mutabiles, *biens matériels, biens temporels*: CARTUL. S. Florent. Pictav. 80 p. 116 (a. 1072): liquet -ium rerum possessores emundatione peccaminum aut difficile aut nullatenus assequi posse. b) *substantivé*: ORD. VIT. hist. XI prol. t. IV p. 159: instabiles actus -ium memoramus. ROB. TORIG. chron. epist. Henr. t. I p. 100: sub luna que disternat ab eternis -ia.

5) virtus mutabilis, *qui a le don de provoquer un changement de substance*: CONSTANT. AFRIC. lib. Pantegni 4,2 f. 15r b: virtus -is tractat res in similitudinem membrorum et in eorum substantiam mutat. ib.: -is prima generative est necessaria ad mutandum substantiam spermatis et menstrue in quorumlibet membrorum fetus substantias. ib.: -is secunda sanguinis substantia in membrorum formatorum mutat essentiam.

mutabiliter, *d'une manière changeante, en état de mutabilité*: ODO CLUN. epit. Job 12,14 col. 237^B: statum soliditatis requirit, qui per hoc, quod -r militat, ad immutationem suam pervenire festinat. GUILL. CAMP. dial. col. 1048^A: incommutabilis Dominus -r sua dicta constituat. HUGO S. VICT. didasc. I, VIII p. 15,13: quia in hoc homo Deo similis est, quod sapiens et iustus est, sed iste -r, ille immutabiliter.

mutabilitas, -tis *f. forme*: mutabititas: DIPL. Arnulfi 78 (a. 890). 1) *changement, altération*: TRAD. Frising. 453 (a. 821): quatenus ipsa mancipia sine ulla -te firmiter... permanerent. DIPL. Arnulfi 78 (a. 890): ut presens preceptum nulla umquam mutabititate viole-
tur. CARTUL. Sangall. I 724 (a. 902): volumes et iubemus, ut ... iure firmissimo teneatur et absque ulla -te perenniter possideatur. JOH. SCOT. ier. Dion. VII 6 p. 288: que nominatio et manifestatio habet sicsic, hoc est similiter absque ulla semper -te. GRATIAN. I dist. VII c. 3: moralia mandata ad naturale ius spectant atque ideo nullam -tem recepisse monstrantur. ACTA pont. Rom. ined. I 362 p. 318 (a. 1184): nec a domino et proprietate ipsius temeraria qualibet -te recedent.

2) *instabilité, vicissitude*: EINH. Carol. 7: constantia nulla eorum -te vel vinci poterat. WIDUK. gest. 1,30: rex audiens casum Karoli dolebat humaneque -tis communem admiratus est fortunam. LAMB. HERSF. anal. a. 1075 p. 230,22: obsides... tradunt, quibus se obligent... nulla ingruentium casuum -te promissionibus suis defuturos fore. EPIST. Wibald. 185 p. 34,18 (a. 1149): cum in hoc mundo cuncta -tis ordo corrumpat. ANNAL. Rod. a. 1127 p. 707,4: orta est magna... discordia, ex illa rerum -te. CARTUL. episc. Hild. I 282 p. 267,23 (a. 1153): ut predicta ecclesia... nullius umquam in posterum -tis... molestiam seu gravamen... sustineat. ORTO FRIS. chron. I prol. p. 6,17: temporum -s. ib. 2,51: rerum -tes. CONST. I 218,1 (a. 1163): ea que inter homines geruntur... successiva et multiplici temporum -te... facillime memoria elabuntur.

3) *mutabilité, qualité de ce qui est soumis au changement*: AGOBARD. Fel. Urg. col. 41^A: sicut nullum finem, ita nullam recipit -tem. HRABAN. univ. t. I 1 col. 15^D: nam omnis -s non inconvenienter mortalitas dicitur. PRUD. predest. col. 1021^B: creatorem sine initio, -te et fine; creaturam cum initio et -te. SMAR. coll. col. 293^A: quia in Dei natura -s non est. ODO CLUN. epit. Job

col. 135^D: dies -tis pereat et lumen eternitatis erumpat. ib. col. 178^C: flere -tis sue damna. DOM. GUNDISS. unit. p. 5: quia creatrix unitas non habet principium neque finem..., ideo create unitati accidit multiplicitas et diversitas et -s. GUILL. S. THEOD. cant. p. 74,45: et in consolationem -tis sue revelari sibi orat diem eternitatis. JOH. CORN. eulog. col. 1052^B: unde ab omni -te Deum penitus immunem profiteamur. CONR. HIRS. didasc. p. 35,21: que *natura humana* tante corruptioni, -ti vel passibilitati obnoxia cognoscitur. HUGO S. VICT. hom. I col. 119^B: corporea enim natura, cuius pulchritudo secundum species et formas diversas perficitur, ex ipsa sua -te ampliori decore adornatur. CLAREMB. tract. 25 p. 208: -s ab immutabilitate ex necessitate descendit. PETR. VENER. Jud. II col. 537^A: et hoc donec auferatur luna, id est donec finiatur humana -s, et succedat beate pacis eternitas. PETR. LOMB. sent. II 2,3 p. 315: ante mundum exstitisse tempus eternum sine -te. NIGEL. WIREK. contra cler. p. 228: divina enim gratia sola est que manet -tis ignara. *d'où: condition résultant de cette mutabilité*: ODO CLUN. epit. Job col. 166^A: a -te sua plene mortuus.

4) *inconstance (de l'esprit humain)*: FRECULPH. chron. col. 1005^A: ob infirmissimam humane mentis -tem.

mutabiliter *v. mutabilis*.

mutabunda, -e *f.* [mutabundus] *roseau?*: VITA Osw. p. 416: ne a vento quassaretur, velut -a, que in paludibus stare cognoscitur.

mutakefra, -e *f.* [orig. arab.] *égalité mutuelle*: ALFR. ANGL. plant. II: si ergo -a, mergetur medietas lapidis in aquam medietasque supereminebit.

mutancius, -a, -um [muto 1.] *de mutation*: CARTUL. S. Maxent. 257 p. 282 (a. 1114): docuit posteros ut privilegia et dona -a, cartas et conveniencias, que fiunt in sancta ecclesia... ad instrumentum sequencium scriberentur.

mutanda, -e *f.* [muto 1.] *chalet d'alpages*: MON. Noval. I 70 p. 176 (a. 1039): dedit et alpem Claraine cum suis -is.

mutarius, -i *m.* [2. muta] *collecteur d'impôts*: ACTA imp. (Stumpf) 161 p. 223 (a. 1184 spur.): significamus... consulibus, tributariis, -is. CARTUL. civ. Ratisb. 44 p. 15 (a. 1192): si vero -o visum fuerit vestes eiusmodi onus plaustris... excedere. CARTUL. Babenb. I 95 p. 130,25 (a. 1196): Dietricus et Pernoldus -i et monetarii.

mutaticum, -i *n.* [2. muta] *forme*: mutaticus -i, *m.*: DIPL. Caroli II,1 p. 191,28 (a. 845). *droit de péage sur les marchandises circulant sur l'eau ou par voie terrestre*: DIPL. Caroli II,1 p. 191,28 (a. 845): -os vel reliquas exactiones de omnibus navibus que per universa flumina... navigare videbantur. HUGO FLAV. chron. col. 159^B: ut nullus... teloneum daret in civitatibus... pulveratico, -o.

mutaticus, -i m. v. *mutaticum*.

mutatio, sive **mutacio**, -nis f. 1) *changement, altération*: a) *en général*: DIPL. Karlom. II 15 p. 306,19 (a. 878): quatinus beneficia... possideat... sine ulla diminoratione vel -ne. ADEMAR. hist. III 1 (éd. Chavanon p. 110): -ne subita aeris molliti glatie fluminis resoluta. IVO epist. I p. 216 (a. 1096): fame -ne. BERNARD. serm. sup. cant. II 58 p. 127: subita hec -o voluntatis sive consilii. ACTA pont. Rom. Gall. III 160 p. 216 (a. 1186): circa -nem status predicti prioratus. ROB. TORIG. chron. epist. Henr. t. I p. 102: tante -ni fortune offensa. MATTH. VIND. ars vers. I 36 p. 118: styli varia -o. b) *changement (de lune)*: HILDEGARD. caus. p. 77,23: de lune -ne. c) *mutatio monete sive monetarum, mutation monétaire*: CARTUL. Gorz. 140 p. 246 (a. 1095): de -ne monete et de duello... nichil pertinet ad potestatem advocati. ANNAL. Januens. p. 3: Cafarus... vidit... -nes monetarum in eodem consulatu factas. d) *mutatio vini fermentation?*: ROG. HOVEDEN. a. 1199 IV p. 99: Johannes rex Anglie statuit... quod omnia tunella que de cetero venient in Angliam, postquam venerint de rech (*angl. rack i. purgare vinum*) post tempus presentis musti, sint de -ne. e) *mutatio temporis sive temporum, vicissitude*: CARTA a. 826 (A. Gaudenzi, II monastero di Nonantola 30,5): in temporum -cionis firma et inconvulsa perseverent. FULCH. hist. Hier. III 35 p. 744: secundum -nes temporum transferuntur etiam regna terrarum (*cf. ROB. TORIG. chron. t. I (a. 1099) p. 90*). CARTUL. Magalon. 187 p. 342 (a. 1186): secundum -ciones temporis et successionum. f) *rerum mutatio, événement qui transforme une situation*: HRABAN. univ. I 1 col. 19^A: penitentia Domini rerum -o sicut in libro Regum. ORD. VIT. hist. VIII 1 t. III p. 261: in Normannia facta est nimia rerum -o gelidusque timor inermi inhesit populo. OTTO FRIS. chron. pref. p. 1,6: qui ante aliquot annos de -ne rerum a nobis ob nubilosa tempora conscriptum est *liber*. GUILL. TYR. hist. rer. transm. XIX 22 p. 917: mane facta, rerum aliquam inveniunt -nem. g) *mutatio regni sive regnorum, révolution, troubles*: WIDUK. 2,32: aut nimiam pestilentiam vel certe regni -nem metuebant. ADAM BREM. p. 53,9: regnorum -ne. CHRON. reg. Col. a. 1146: famem aut pestilentiam aut -nem regnorum prefigurari. *absolument*: CARTUL. S. Vinc. Cenom. 44 col. 37 (XIes. ex.): si quando in urbe Cenomanensi turbatio seu -o forte fuerit. h) *mutatio vite, entrée en religion*: CARTUL. S. Joh. in Vall. 51 p. 31 (c. 1140): quicquid vero mei feodi prefata ecclesia... usque ad -nem vite matris mee tenuit. ORD. VIT. hist. VI 3 t. III p. 8: monachum fieri velle denudavit... audita -ne Guillelmi, tota domus regia consurgit. REG. Lincoln. IV 1234,14 p. 111 (XIIes.ex.): quominus prefatum tenementum libere in manus capituli post decessum meum vel vite mee [-cionem redd]jat.

i) *habitus mutatio, prise d'habit, profession monastique*: ANNAL. Rod. a. 1147 p. 719,27: dedit ecclesie XI iugera terre et receptus est hic sine habitus -ne.

2) *déplacement*: a) *changement de lieu, translation*: CARTUL. Gemet. 30 p. 84 (a. 1077): pretium quod pro palo sive paxillo exigitur a quo navis sive bacus religatur et -nem paxilli supra et infra in tota terra sua adiacente Sequane. IVO epist. I p. 84: locorum -ne gaudens. NIGEL. WIREK. contra cler. p. 208: pestis perniciosissima que nec potest... locorum -ne declinari. DOC. S. Quir. Pruv. 9 p. 233 (a. 1160): de possessionum recompensatione quam de loci -ne. GRATIAN. I dist. XCVIII: quia veritas rei nonnumquam obscuratur -cione provincie. VITA Cain. 17 p. 158: mons... hucusque habet scissuram in signum -nis sue. b) *transbordement*: CARTUL. Hans. I 22 p. 13 (a. 1171): si trans Renum cuprum emerint et in civitatem nostram adduxerint, si plaustra exhonerare et mutare voluerint, de quolibet plastro 4 dent denarios, si absque -ne transierint, ab omni teloneo liberi recedant.

3) *échange (acte juridique)*: DOC. Port. part. 291 p. 258 (a. 1108): contra hanc cartulam -nis et cambiationis. TRAD. Frising. 1511 (a. 1123—30): isti sunt testes -nis aree quam mutavit Adalhart coram episcopo et avvocato.

4) *biens donnés en échange d'un autre*: CARTUL. Fontanel. 18 bis p. 62 (c. 1035—40): eo videlicet tenore ut infra tres annos salvam suo fideli -nem daret nobisque totam terram nostram redderet. LIB. Domesd. (Leics.) fol. 230 a.l.: he *domus* sunt de -ne de Wadford.

5) *mutation, changement*: a) *de seigneur ou de vassal*: CARTUL. Engol. p. 149 (a. 1146): unus ex heredibus nostris per singulas -nes debet eis hominum facere et feodum ab eis accipere. ib. p. 183 (XIIes.): sex denarios in -ne heredum suorum canonicis in acaptamentum redderent. CARTUL. Ins. Barb. suppl. 7 p. 228 (a. 1150): quod predictum homagium recognoscatur et singulis -cionibus renovetur. CARTUL. Mont. Pessul. p. 164 (a. 1194): quocienscunque -cio dominorum ab utraque parte contigerit, castrum predictum restitui michi et successoribus meis bona fide debet et reddi. b) *de patron ecclésiastique ou de titulaire d'une dignité ou d'un bénéfice ecclésiastique*: DIPL. Otton. III 125 (a. 993): si quando -o pastoralis persone fiat, inter se eligendi abbatem liberam eis concedimus potestatem. CARTUL. S. Joh. in Vall. 18 p. 11 (a. 1116—19): pro unaquaque persona, quocumque modo, quacumque occasione -o facta fuerit prebende, eiusdem prebende ex integro omnes per annum integrum redditus reddatis. CARTUL. Zoll. I 12 p. 9 (a. 1125—27): in gubernatione et dispositione rerum claustralium, in electione et -ne advocati. ARNULF. LEXOV. epist. 116 p. 179 (c. 1177—79): patronorum inopinata -o non consuevit -nem facere clericorum.

6) (*en droit féodal*) *droit de mutation (relief ou rachat de fief)*: CARTUL. S. Alb. Andegav. II 855 p. 327 (a. 1111): -nes personarum quas relevationes appellamus ab eis deinceps excludantur. CARTUL. S. Andr. Vienn. 78 p. 290 (a. 1123): dono tibi... prephati castris... medietatem... sine redemptione illa que vulgo dicitur -cio. REG. Pis. 570 p. 427 (a. 1184): hospitalitatem, placitum generale, forationes vini ... et -nes domorum, si dominus mortuus fuerit, debet ut dominus possidere.

7) *nomination à un bénéfice ecclésiastique*: DIPL. Phil. I p. 232,5 (a. 1077): do -ciones ecclesiarum castris et feodum Arnulfi. CARTUL. Fontanel. 55 p. 110 (a. 1111): monasterium... altare de Riverescurte de Belvacensi ecclesia tenebat per -nem persone, ita scilicet ut una decedente persona altera persona substituebatur per episcopum et archidiaconum Belvacensem. CARTUL. S. Cruc. Aurel. 12 p. 25 (a. 1115): retinemus etiam nobis synodos, circadas... et ceteras consuetudines nostras et queque iuris episcopatus insignia, vicariorum tantum personis vel -ne personarum vobis condonatis. ACTA pont. Rom. Gall. IV 162 p. 301 (a. 1174): in ipsa domo presbiteri duos solidos censuales et in -ne presbiteri septem solidos.

8) (*en droit can.*) *translation (d'un évêque), changement d'un siège à un autre*: JOH. VIII epist. 104 p. 97,27 (a. 878): cum de -ne contra canones sedium et de aliis excessibus... patrum regulis feriri possis. BERNOLD. libell. X 53 p. 136,36: Damasus papa... -nem episcoporum prohibuit. ... Calistus et Antherus ... -nem episcoporum licitam fore docuerunt. GRATIAN. II, causa VII, quest. I c. 34: necessitatis vel utilitatis causa episcoporum -ciones fieri possunt.

9) (*en droit can.*) *transfèrement (d'un titre épiscopal d'un siège à un autre)*: CARTUL. Naumb. 139 p. 120 (a. 1138): nos igitur... -nem ipsam (*sc. translationem sedis episcopalis*) ... presenti privilegio roboramus.

10) (*phil.*) *changement, transformation*: a) *définition générale*: GERARD. CREM. transl. Isaac Israeli defin. p. 327: -cio est permutacio in locis cum interposicione et descensione. b) *subie par un individu*: HRABAN. univ. col. 96^D: -o vel versibilitas nature et diminutionem et abolitionem substantie facit. PETR. VENER. epist. VI col. 470^B: non sum quidem qui fueram, sed corporis... alteratione, non animi -ne. ALAN. INS. fid. cath. col. 314^C: cum -o nihil aliud sit quam accessus unius proprietatis ad subiectum *alterius* et recessus *alterius*. PETR. LOMB. sent. I 30,1: quedam de Deo temporaliter dicuntur relative ad creaturas sine -ne deitatis sed non sine -ne creaturarum. RICHARD. S. VICT. trin. II 3: omnis -o est aut de statu in statum meliorem aut... deteriore... aut qualem. SENT. Berolin. p. 52,47: penitentia Dei nihil est aliud quam -o rerum sed non quaelibet -o ut de pueritia in iuventutem... sed que fit contra opinionem hominum. c) *par une chose*: ABELARD.

introd. ad theol. p. 134: nulla hinc in ipso *sole* vel in calore eius -o fit, quamvis res inde calefacta sit mutata. HUGO S. VICT. sacr. I, III 15 col. 221^D: -o temporis sequitur -nem loci et forme; et non est umquam sine ipsis in corpore. d) *divinisation (d'un homme)*: JOH. SCOT. glos. Mart. Cap. 4,14 p. 5,17: a Grecis dicitur fabula composita de -ne seu resurrectione hominum in deos. e) *passage de la vie mortelle à l'immortalité*: PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1639^D: ut -o eiusdem corporis mortalis in immortale. f) *transsubstantiation*: PETR. VENER. Petrobrus. col. 803^C: testis est mundus, testis est omnis homo, maxime cum sine hac -ne panis in carnem et vini in sanguinem, nec unus possit subsistere homo. SENT. divin. tract. v. III p. 131*-2*: -o illa panis et vini in corpus Christi ita fit ut omnino desinat esse panis qui panis erat et vinum similiter.

11) *mue (des oiseaux)*: ADELARD. BATH. cur. acc. p. 13: de -ne (*sc. falconum*) dicendum est.

12) (*mus.*) *mutation, changement de nom des sons selon leur place dans les différents hexacordes*: ARIBO FRIS. mus. p. 55: que totidem prioribus copulate complent octoginta -nes absque his que in eodem tropo fieri possunt, ditono, semiditono, tono, semitono. ANON. S. JACOB. LEOD. mus. p. 486: septem sunt principales -nes et he sunt demonstrationes eo quod non possunt ascendere ultra la nec descendere subter ut, sine -ne.

13) *l'expression mutatio dextere excelsi, manifestation de la puissance divine, prodige (cf. Ps. 76,11)*: HROTSV. Gall. 13,2: hec -o dextere excelsi (*en parlant de la Vierge*). CARTUL. Gosl. I 124 p. 182 (a. 1073): me... gratias -ne dextere excelsi pro vobis referentem. CARTUL. Templ. 5 p. 3 (c. 1125—30): si causa Dei factus es ex comite miles et pauper ex divite... in te Deum glorificamus, scientes quia hec est -o dextere excelsi. ACTA pont. Rom. Gall. I 59 p. 250 (a. 1152): obsecrantes paternitatem vestram ut, quod factum est, confirmare dignemini, quia, ut credimus, hec est -o dextere excelsi. PETR. VENER. epist. VI col. 437^A: non sum qui fueram et nos de ipso illud divinum, hoc est -o dextere excelsi. ROB. TORIG. chron. t. I (a. 1065) p. 55: sic dextere excelsi -o gloriosa comprobatur esse facta, quam cometa ingens in exordio eiusdem anni designaverat.

mutator, -is *m. changeur*: CARTUL. Fontanel. 118 p. 185 (c. 1100): Berengarius nummorum -r.

45 *mutatoriolum*, -i *n.* [mutatorium] *vêtement de rechange*: RANGERIUS vita Anselm. Luc. (MG Script. XXX) 4733: -is vetus oblectatio longe /fiet, et hos cultus barbara dextra feret.

mutatorius, -a, -um 1) *adj.*: a) *avec le mot vestis, de rechange*: AGNELL. RAV. lib. pont. 129 p. 362,44: abstulerunt a se -as vestes et pallia proieceruntque a se in aures et anulos et dextralia. EPIST. Worm. I 41: -a mihi tota est furata vestis. BALD. BURG. carm. 216,751 p. 292: servata domi sibi -a vestis. b) *changeant*,

qui change: MATTH. VIND. ars vers. II 39 p. 165: multa sunt verba... quorum quia cotidiana positio est..., auditor ad similitudinem precedentium de reliquis exemplis -o prosequatur vestigio, ne semper alienis innitatur versibus.

2) *subst. n.*: a) *vêtement de rechange*: RICHER. II p. 226: nummis etiam, -is ceterisque necessariis vacuus. THIETM. 4,36: -a ceteraque necessaria corporis prebuit. DIPL. CONR. II 216 p. 296,5 (a. 1035): ut... -a abluat. PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1391^C: decem -a vestium (IV Reg. V) id est decem paria vel novas vestes que sic vocantur pro mutatione vestium veterum. GUILL. MALM. gesta reg. II p. 436: pauperes carentes -is. GUILL. TYR. hist. rer. transm. VI 6 p. 244: non enim erant populo peregrinanti diversa, quibus alternatim uterentur, -a. v. I. *muta*. b) *vêtement d'apparat* (UGUTIO s.v. *muto*: hoc -um, vestis pretiosa pro qua sumenda alia mutantur): COSM. PRAG. chron. 1,5 p. 15: meum accipite thalitarium et clamidem ac -a duce digna. ANNAL. Pegav. a. 1096 p. 246,1: domina Judita comitissa... singulis -orum insignibus... adornata processit. ARNO REICHERSB. apol. p. 213,30: qui (sc. *Christus*) et -o illic et coronis aureis mystice perornatus est. LAMB. ARD. hist. Ghisn. 95 p. 606,20: alii vestium -a, alii pictas culcitras. c) (*métaph.*) *version (d'un texte sacré)*: BERENG. TREV. laud. 3,9 col. 977^B: Naaman, in figuram decem legalium preceptorum tulit secum decem -a vestimentorum. Constantinus autem, secum ferens decem -a legalium scripturarum, per mysticum intellectum ea mutavit in salutem animarum.

mutatus, -us *m.* *mouvement (ici sens symbolique)*: GUIBERT. NOV. moral. V, XVI 3 col. 134^C: Chanaan enim -um sonat, et terram, quia stabile elementum est, pro soliditate poni constat.

muteo 2. [mutus] 1) *se taire*: UGUTIO s.v. *mugio*: -o, -es, esse vel fieri mutum vel facere tacere. 2) *faire taire*: v. *supra*.

muterna, -e *f.* [*orig. inc.*] *sorte de bijou*: ADAM PONT. utens. p. 135: *ornamenta* colli vero, pectoris et humerorum... monilia, murenule, sive -e.

mutesco 3. *devenir muet, se taire*: ALAN. INS. Anticlaud. II 434 p. 85: cur tenui delecta sono poscencia vocem / cetera -ant. DAN. BECCL. Urb. Magn. p. 64: si constet proprie domine mechata libido, / -as; domino super hoc non esto locutor. EPIST. ad Hildegard. 77 col. 229^B: defectu vocis et devotione mentis in divinis laudibus -o.

muthleemita, -e *m.* [*arab. moslem*] *musulman*: CARTUL. S. Cucuph. II 527 p. 181 (a. 1033): Gondemaro quippe quod circumcisionem carnis prepuccii sui exercuerat, a

mutigiva, -e *f.* [*pour mugitiva? mugio* 4.] *jeune chevreau?*: CARTA a. 1106 (Lacarra, Vasconia medieval 33): una capra cum -a sua et un angel.

mutilate adv. v. mutilatus.

mutilatio, -nis *f.* 1) *mutilation (au sens physique)*: GERHOH. edif. 35 (96) p. 179,12: per mortem vel membrorum -nem punienda erat (CARTUL. Babenb. I 27 p. 39,8 [a. 1158]. DIAL. Scacc. II vii 128. GUILL. TYR. hist. rer. transm. XIV 18 p. 632). GIRALD. itin. Kambr. I 11 p. 85: per partium inferiorum -nem. VINC. KADEL. chron. p. 164: presuli... meditatur exsilium, aliis vero finitimum capitis infortunium, aut cuiuslibet -nis dispendium.

2) *diminution, amoindrissement*: HADR. II epist. 714,12—13: pro privilegiis sine -ne servandis. DIPL. Otton. III 434 p. 870,28 (a. 996 spur.): ingenue dignitatis -cione. TRAD. Patav. 96 (a. 1013—45): defectus seu -o prenominate summe. NORB. IBURG. Benn. 16 p. 882,16: ecclesiam... illam tali -ni deformem. GUILL. MALM. hist. p. 544: excusata -ne regni. CARTUL. Osn. I 325 p. 261 (a. 1170): -nem ecclesie in parrochia sua conquerebantur. COD. Smic. II. p. 260 (a. 1193): omnis decima sine omni -ne domino offeratur.

3) (*sens mathématique*) *division, diminution*: HERIG. reg. II 21 p. 219,25: nisi quod augmentum divisorum -ne recompensetur denominationum.

mutilator, -is *m.* [*mutilo* 1.] *celui qui coupe, qui taille*: HERIB. BOS. Thom. col. 1292^C: quod utinam absque -um offensa dixerim. ib. col. 1292^B: huiusmodi -es.

I. *mutilo* 1. *formes*: *motilo*: GLOSS. AA p. 466,2,3. *multilo*: MALSACH. ars p. 23. I) *mutiler, diminuer*: A) *au propre* (UGUTIO s.v. *muto*: -o, -as, minuire, vellere, truncare... proprie -are est aliquid integrum detruncare): 1) *en parlant d'une partie du corps*: STEPH. COL. Maurin. 8 (4): uno martyrem dente -avit. THIETM. 4,10: dextero -atus brachio. EXCERPT. Altah. a. 954: oculis -avit. GALL. ANON. p. 450: erat enim Scarbimirius... dextro lumine -atus. OTTO FRIS. chron. 7,16 p. 332,13: naribus -ati. 2) *en parlant d'une chose en général*: DIPL. Otton. III 90 p. 500,43 (a. 992?): res et predia illuc pertinentia subtrahere vel -are. THIETM. (?) 5,26: ex magna parte -ata *acies*. ib. 8,22: cum edificiis turpiter -atis. GUILL. TYR. hist. rer. transm. XIII 23 p. 592: cathedrali ecclesia membris -ata propriis. B) *au figuré*: THEODULF. carm. XXVIII 660 p. 510: male rem -at inscia lingua suam. ARNULF. LEXOV. epist. 124 p. 190: ecclesia... primo ad servitutem, dehinc ad inopiam -ata descendat. GUILL. TYR. hist. rer. transm. XI 28 p. 504: non enim volumus... pro ecclesiastica dignitate principum potentiam -ari. COD. Arp. cont. XI p. 48 (a. 1183—1270): quicumque huic dono nostro... contrarius extiterit... iram Dei omnipotentis et sanctorum eius, quorum ius -are conatur, incurrat.

II) *châtrer*: LEGES Henr. I 70,4 p. 588: unum pullum -atum.

III) *briser*: ORD. VIT. hist. IX 9 t. III p. 526: confractis hastis enses -abantur.

IV) *mutiler (un texte)*: GLOSS. AA p. 466,2,3: -at placitum violat. GODESC. SAX. opusc. gram. II p. 440,2: -are sensus integritatem. EGIDIUS Carolin. V 145: falsare stilum, sicut -are tenorem / visum turpe fuit.

V) (*sens mathématique*) *retrancher*: ANON. minut. III 26 p. 241,6: primam differentiam divisoris si plures fuerint, sicut subsequentes, si vero unam, eandem unitate -are, que minutie cum suis differentiis possint reintegrare.

VI) *au figuré, entacher (la pureté d'un ciel serein)*: GUILL. TYR. hist. rer. transm. XIX 10 p. 898: sed hoc quale serenum, orta subito nubes caliginosa -avit miserabiliter et convertit in tenebras.

mutilatus, -a, -um *mutilé*: 1) *adj. (raccourci)*: GIRALD. topogr. 1,3 p. 25: Hibernia Britannia longe brevior et -ior. 2) *subst.*: BERNARD. PAPIENS. summa I 12 § 1 (*éd.* Laspeyres p. 14): dico... -um, qui aliquo membro caret.

mutilate *adv. en amoindrissant, en affaiblissant*: CARTUL. Rhen. med. II 23 p. 61 (a. 1174): de mansis earundem avulsione possessionum -ius iuxta nostri libertatem arbitrii ordinare.

2. **mutilo** I. [mutus] *devenir muet*: CAN. Hibern. p. 27,11: Zacharias contradicens angelo novem menses -avit (*cf.* VULG. Luc. 1,22: mutus permansit).

mutilum, -i n. v. *mutilus*.

mutilus, -a, -um *faute de copiste (-a pour mutua)*: PETR. VENER. epist. IV col. 324^A. 1) *adj.*: a) *mutilé* (UGUTIO s.v. muto: -us, -a, -um, diminutus, truncatus): DIPL. Otton. III 389 p. 820,14 (a. 1001?): Johannes diaconus cognomento Digitorum -us. GUILL. TYR. hist. rer. transm. II 23 p. 107: nares habens -as. b) *écorné* (UGUTIO s.v. muto: -us, -a, -um... sine cornibus vel aliqua parte): WALAHFR. carm. 541,3: cornutos adquirat equos, -osque iuvencos. VINC. KADL. chron. p. 8: ridiculum esse pecus -um, hominem acephalum. 2) *subst. neutr., tête d'une poutre*: UGUTIO s.v. muto: -a dicuntur capita trabium quia mutilata sunt.

mutinus, -i m. [*orig. inc.; cf. supra l. 33*] *forme*: 40 motinus: GLOSS. AA p. 466,1,38. *animal écorné?*: AELFR. Angl. Sax. vocabul. p. 23: nomina ferarum... -us, gadinea, vel hnoc. GLOSS. AA p. 466,1,38: motinum sine cornibus aut semitruncum.

mutio sive muttio 4. *forme*: mucio: ATTO VERC. perpend. 8 p. 18,34. 1) *murmurer, parler tout bas*: GLOSS. Vatic. 1469,520,2,3: amussim tacite loqui quod -ire interdum dicitur. GLOSS. AA p. 467,1,27: -ttire leviter loqui. UGUTIO s.v. mugio: -o, -is, -vi, id est mirmutare (!) ad modum mutorum vel velle loqui et non audere et est proprie mutorum et loqui non audentium. HERBORD. p. 106 (MPH II): illis per triduum ibi latitantibus nec usquam prodire nec ullo modo vel -re presumentibus. 2) *parler*: GLOSS. Vatic. 1469 p. 524,1,5: -ttire loqui. 3)

grogner, aboyer (en parlant d'un chien): ERMENR. ad Grim. 8 p. 542,7: si furem sentirem, statim -ttirem. ALAN. INS. dist. col. 868^C: -re proprie notat latrare, unde... nec canis -vit apud Hebreos. 4) *protester*: NICOL. I epist. 100 p. 605,14: contra illud statutum venire aut saltem -ttire. WALTHARIUS 1340: unicuique sit fas non solum -ttire. ATTO VERC. perpend. 8 p. 18,34: cum sit qui de curia -ciat nemo. THANGM. Bernw. 48: super hac re nec -re quidam ausus est. CARM. var. III 46,50: ne verum contra -re quid audeat ultra. MIRAC. Rich p. 570: in vestra presentia nullus audebit -re. CAFAR. annal. Ianuens. p. 72 (*éd.* Belgrano): venientes Pisani contra eos non sunt ausi quicquam -re. GUIBERT. Nov. trop. II 8,1 col. 379^A: multi enim hereseos conditores in angulis dogmatizant, de quibus in propatulo -re non audeant. SUGER. Ludov. VI 16 p. 102: nec etiam -re tota eius administracione presumpserunt. ORD. VIT. hist. VIII 8 t. III p. 315: ut nullus contra eum auderet aliquo modo -re. HELM. 102 p. 201,16: nec ausi sunt -re pre formidine ducis.

4) *se taire*: ALAN. INS. dist. col. 868^C: -re dicitur tacere, unde in evangelio: at ille obmutuit.

muto I. *formes*: moto: MALSACH. ars p. 49 et p. 56 et *passim*. ADNOT. cod. Justin. p. 183,11. TRAD. S. Petri 1 p. 554. motata: ARS Bern. p. 88 n. 12 et *passim*. motuo: MARIAN. SCOT. chron. a. 1078. muo (*forme refaite sur le fr. muer*): CARTUL. Andegav. III 264 p. 166 (c. 1170).

I) *trans.*: A) *déplacer quelqu'un ou quelque chose* (UGUTIO s.v.: -o... movere vel in alium statum vertere, vel in alium locum ducere): 1) *en général*: TRAD. S. Petri p. 254: cum... sedem pontificalem... in aliam basilicam motaverint. DIPL. Otton. III 228 (a. 996?): -amur... solum corpore vobiscum mansuri mente. SENT. Paris. (*éd.* Landgraf, Louvain, 1934) p. 14: modo sedeo, modo sto, non propter hoc sum -atus sed motus. RAYM. POD. 20 p. 294: plura animalia non valentia -are gressum (*avancer*)... ubi diu steterant, corruiebant. CARTUL. S. Joh. in Vall. 19 p. 12 (1119): superaddimus ut quocumque modo persona -etur. PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1682^A: cum statueret procuratores in provinciis, vix aut numquam -abat eos. CARTUL. Anhalt. V 553 a p. 297 (a. 1177): postulavit ut ab eisdem prediis Slavos... -arem. VITA Cain. 17 p. 158: mons iste... in alium locum -etur. 2) *transborder*: CARTUL. Hans. I 22 p. 13 (a. 1171): si trans Renum cuprum emerint,... si plaustra exhonere et -are voluerint.

B) *modifier, transformer*: 1) *en général* (UGUTIO s.v. -o... in alium statum ducere): WALAHFR. Wett. 517: omnia -antur. ARS Bern. p. 69: extremam earum -ant in e. MALSACH. ars p. 56: -ant coniugationem. COD. trad. mon. Linael. 17 p. 11 (a. 828): ut nullus obtineat ei effectum hoc -are vel refragare. AMALAR. antiph. III p. 102,31 (*ed.* Hanssens): -ari in infirmitatem corpora (*tomber malade*). LUPUS epist. I 9 p. 76: in usu -ando.

DIPL. Karoli III 41 (a. 881): si quis... hec nostra statuta -are vel frangere voluerit. CARTUL. Sangall. I 643 p. 249,22 (a. 885): si ipse... illud concambium -are voluerit. POETA SAXO 2,506: labore gravi modicam -are quietem. CARM. Walahfr. app. 5,8,1: unica que quondam vino -averat undas. DIPL. Otton. I 314 (a. 966): in antiquum et pristinum statum redeant et -entur. THIETM. 4,14: ut hii -entur in melius. ANNAL. Qued. a. 1015 p. 83,20: privilegia et consuetudines aliquas... potestative -avit. ADAM BREM. 3,53 p. 198,3: status regni -atus. GUIBERT. NOV. vita III 9 p. 174: vertex et ora fuerant ex multa concisione -ata. ACTA pont. Rom. Gall. I 32 p. 216 (a. 1136): nulli ergo hominum liceat eandem concessionem monasterio tuo factam infringere vel -are. ARNULF. AUREL. Ovid. metamorph. I 6 p. 202 (46): terra in mare -ata est per diluvium. BERNARD. serm. in cant. 81,5 vol. 1173^B: omne quod -atur, dum de uno ad aliud transit esse quodam modo necesse est moriatur quod est. GODEFR. S. VICT. microcosm. 14 p. 41,17: electos suos Dominus per reprobos... exercere volens, sepius peregrinationem -are fecit. OTTO FRIS. gesta 2,49 p. 158,1: consilium -avit. ANON. inst. mor. 2: nam qui minuit aut fedat sancte ecclesie dignitatem, ille Christi corpus -are (cod. I: mutilare) nititur. 2) *philos.*: PETR. LOMB. sent. I 37,7: -ari autem per tempus est que variari secundum qualitates interiores, que sunt in ipsa re, que -atur. RICHARD. S. VICT. trin. II 9: quod autem est incommutabile, sicut non potest -ari ab esse ad aliud esse. 3) *théol.*: a) *en parlant de l'incarnation*: HADR. I epist. p. 638,13: -atam deitatem in carne. b) *en parlant de la transsubstantiation des espèces*: SENT. div. in. tract. V,III p. 131* (éd. Geyer): per sollempnia illa verba que Dominus dixit in Cena, panem et vinum -avit in corpus suum. RICHARD. S. VICT. decl. script. col. 262^C: si hunc panem comederis, non ipse in te, sed tu in illum -aberis.

C) *transcrire*: AMALAR. antiph. III p. 39,37 (éd. Hanssens): antiphonas -avi de urbis Metensis antiphonario in nostrum antiphonarium. ib. III p. 54,27: ubi verba -avi de romano antiphonario.

D) *traduire*: CHRON. Rames. p. 196: litteris anglicis, quas in latinum -avimus.

E) (*arithm.*) *convertir*: COMM. Gerbert. II 6 (Bubnov, p. 259,14): et -abis quinarium... in mille millibus.

F) (*sciences nat.*) *muer*: DOC. S. Fac. 621 (a. 1047): uno pullo et alio -ato. RICHARD. LOND. EP. dial. scac. II XXV p. 121: accipitrem... -atum. ADELARD. BATH. cur. acc. p. 13: pulverem de favo mellis super carnem ei prebe, et bene -abitur. ALEX. NECK. nat. rer. I 33 p. 84: quomodo -ari possunt aves generose.

G) *remplacer par échange*: 1) *échanger une chose contre une autre* (UGUTIO s.v.: -o... id quod habemus dare pro eo quod non habemus): a) *en général*: TRAD. Frising. 283 (a. 808): si quis hoc cambium -are vult, cum ipsis territoriis -at. CARTUL. S. Petri Gomei 17

p. 217 (a. 1080): -averunt suam terram. THIETM. 4,69 p. 211,16: hec -ans temporalia per eternaliter manencia. LANFR. const. p. 10: accipientes vestimenta, que -are debent. DIPL. Loth. III 35 p. 59,16 (a. 1131): quicquid hactenus... possederunt, quicquid per concambia -averunt. TRAD. Scheftl. 70 (a. 1142—47): -avit... curiam... cum alia curia. CARTA a. 1150 (Stenton, Danelaw Charters p. 363): pro omni servicio -ando. ROB. TORIG. chron. t. II (a. 1181) p. 100: vir tuus... -abit hanc temporalem felicitatem suppliciiis eternis. b) *compenser*: COD. Polon. Maior I p. 15 (a. 1138—44): quicumque villam Radeow Sancto Johanni... subtraxerit, ... viam... Domini... patiat, nisi quod presumpsit digna satisfactione -etur. 2) (*techn.*) *faire une mutation de monnaie*: CONSUET. Argent. 78 p. 14 (c. 980): quando episcopus monetam -are voluerit. HEN. Mon. 3,3,1 (Liebermann p. 523): ne aliquis monetarius denarios -et. CARTUL. mon. S. Cruc. 259 p. 257 (a. 1183): si... ista moneta fuerit abatuta vel -ata. CARTUL. S. Paul. Mausol. 41 p. 65 (a. 1199): si moneta iamdicta -ata fuerit, debet michi solvi moneta illa quam dominus terre meliorem publicaverit. 3) *changer, remplacer*: AMALAR. off. II p. 390,28—29 (éd. Hanssens): quia novum testamentum non -abitur ad aliud testamentum, sicut -atum est vetus in novum. TRANS. Marci in Aug. 7: -ato nomine (THIETM. 3,16. OTTO FRIS. gesta 2,13 p. 114,23). HROTSV. Pafn. 3,5: -are colorem. id. Abr. 3,16: -are habitum. CHRON. GOZ. 2,17: Liudegerus... gubernacula suscepit, Lothariusque nomen -avit. GUILL. TYR. hist. rer. transm. XVI 15 p. 730: volvunt apud se et frequenter -ant consilia. 4) *abandonner*: NADDA Cyr. I 13,4: res publica -avit Sextum... accepitque Cyriacum. TRAD. Ratisb. 264 (XI^{s.}): eo tenore ut... eius filius sub regulari stipendio inibi necessaria habuerit, locum non -et. 5) *changer (de comportement)*: BRUNO QUERE. frat. 13 p. 732,44: omnes... in illa occisione -ati sunt. BRUNO MAGD. bell. 104: apostolici vigoris oblitus... multum est a priore sententia -atus. 6) *expressions*: habitaculum mutare (*changer de domicile*): VITA Senan. metr. p. 761^C (AASS Mart. I). habitum mutare (*entrer en religion*): THANGM. Bernw. 53. CARTUL. Marciniac. 201 p. 117 (post 1130). ib. 263 p. 140. LEGEND. GERH. maior p. 499 (SS. II). locum mutare (*s'exiler*): EINH. Carol. 2. VITA Lasr. c. 12 p. 133. pascua mutare (*transhumer*): PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1079^A. vitam mutare: α) *entrer en religion*: CARTUL. Rames. I 130 (c. 1120): vitam... -are suam vel ad monachicum habitum vel ad heremiticam vitam. CONCORD. a. 1166 (Stenton, English Feudalism 263): si domina predicta -et vitam suam..., heredes sui habebunt totum dowarium suum. β) *mourir*: ANAST. chron. p. 78,22. ib. p. 106,29. CARTUL. Eichsf. 87 p. 51 (a. 1144).

II) *intr.* (GLOSS. AA p. 467,1,26: -a(n)te, ad se redeunte): A) *s'en aller*: MON. dipl. Croat. I 4 (a. 1033): ut si aliquando tempore -are vel remove voluerit.

B) *changer, être remplacé*: CARTUL. Argent. I 41 p. 33 (a. 961): sin autem dominus huius beneficii -abit.

C) *échanger (sens économique)*: DIPL. Henr. II 421 (a. 1020): habeant potestatem utendi -andi. CARTUL. episc. Wirz. I 75 p. 36 (a. 1113): ut liberam habeant facultatem -andi, commutandi et... dispensandi.

III) *emploi réflexif*: A) *s'en aller*: HRABAN. carm. 91,6: nam bis tricenos monachus sic attingit annos / et se -avit, ac bene post obiit.

B) *se retirer de, abandonner (de et abl.)*: ERMENR. Har. 1: die... qua occasione se de laico habitu -averit. DOC. PORT. part. 378 p. 330 (a. 1111): et si unum ex illis se -averit de hac supra dicta convenientia.

C) (*mus.*) *changer de ton*: FRUTOLF. ton. p. 161: sequentes antiphone... licet post ascensum in diapente in alium modum se -ent.

mutatus, -a, -um *changeant*: SENT. Paris. (éd. Landgraf, Louvain 1934 p. 14,1): -us dicitur homo cum sit modo albus, modo niger.

muto, -nis *m.* v. 4. *multo*.

mutta, -e *f.* v. 2. *muta*.

muttio 4. v. *mutio* 4.

mutto, -nis *m.* v. 4. *multo*.

muttum, -i *n.* [muttio] *forme muctum*: LUDOW. II epist. (MGH Epist. V) p. 389,20. *mot, parole*: VITA Eugendi p. 155,9: nullus... aut sermonem movebatur aut -um. AMALAR. off. epist. 6 (éd. Hanssens II p. 393,10): nec -um tibi dixi. BONIF. ANAST. p. 602,12: non patrem claro saltem -o vocavit. LUDOW. II epist. (MGH Epist. V) p. 389,20: si est qui summo pontifici saltem unum faciat -um, congruo profecto illius non carebit responso. CHRON. Salern. 107 p. 113,6 W.: si est qui summo pontifici saltem unum faciat -um (v. A. Graur, *Notes de latin vulgaire, dans Romania* 53 [1927] p. 200).

mutualis, -i [mutuus] *mutuel*: MIRAC. Hucb. II p. 910: unde, ut ad ecclesiam predictam nullus iret infructuosus, -i consulte instituere affatione.

mutuans, -tis v. 1. *mutuo*.

mutuarius, -a, -um 1) *mutuel*: DIPL. Otton. II 64a p. 75,27 (a. 973): dedit... -a concambii lege... quicquid... in locis subnotatis... visus est habere. 2) *qui a mué (se dit des faucons)*: ROTUL. cart. 20 (a. 1199): unius nisi -i.

mutuatim [mutuus] 1) *mutuellement, réciproquement*: VITA et MIRAC. Fursei II, V 25 p. 416: -m ab utraque parte electi... currum arripiunt. 2) *en échange*: CARTUL. S. Mar. Paris. I p. 328 no. 20 (c. 1100): illi vero -m servos suos... mihi successoribusque meis episcopis concesserunt possidendos in seculum.

mutuatio, -nis *f.* *échange*: 1) *en général*: RATHER. Metr. col. 454^{A-B}: de vasis aureis et argenteis... -ne

deceptoris furatis. DIPL. Otton. III 64a p. 76,16 (a. 973): abbas... pari -ne concambii dedit in ius. LIB. Domesd. I 64b: has dedit Willelmus... pro -ne Bowecombe. CARTUL. Sord. p. 50 (a. 1105—15): -o quam fecit Bonifacius cum abbate Aimerio. CARTUL. S. Alb. Andegav. II 788 p. 269 (c. 1110): accipientes ab eo in -nem aliam decimam non... equevalentem. ib.: hanc -nem cum... Dragone fecerunt. CARTUL. S. Maxent. 300 p. 326 (a. 1107—1134): unam ocham terre in -ne. 2) *mutation de biens, transfert de propriété*: CARTUL. S. Petri Virziliac. p. 39 (a. 819): venditionis vel -nis cartam. CARTUL. Userc. 185 p. 167 (a. 1082—95): auctores huius -cionis. CARTUL. Wirt. II 388 p. 155 (a. 1167): hec sive traditio sive -o... perpetua stabilitate... est confirmata.

mutuator, -is *m.* [mutuor 1.] *celui qui a fait un prêt*: COLOM. iud. 2: -r a mutante (*i. mutuante*) vadium recipiat. ib. 3: quantitatem pecunie et nomina testium in cartulam scribere ac sigillo utriusque -is scilicet et mutantis sigillare faciant. CARTUL. Babenb. I 50 p. 66,3 (a. 1177—80): mutua que in diebus patris mei aliquantisper a -ibus fuerat contra ius eorum disturbata.

mutulo 1. *orig. et sens inc.*: GLOSS. AA p. 464,2,33: marsit i. -at.

mutulus, -i *m.* [mutus, cf. ital. mutolo] *muet*: HERM. AUGIENS. vit. 508: hec vero nec brevissimo / perstare quit in -o / sed semper ad finem suum / festine transit ultimum.

1. **mutuo** 1. *forme motuo*: MARIAN. SCOT. chron. a. 1078. 1) *emprunter*: a) *un objet ou un animal*: ACTA com. Flandr. 81 p. 183 (a. 1116): neque iumenta per villam violenter -are aut tollere audeat. VINC. KADŁ. chron. p. 35: liquor excrescere adeo ut undique -ata vasorum capacitas non sufficeret receptui. *métaph.*: Doc. Cisterc. 17 p. 41 (c. 1100): misistis, ut vulgo dicitur, ovem ad capram -are lanam. b) *de l'argent (sur gage)*: ADNOT. cod. Justin. 94,3: unde fuit pecunia -ata. DIPL. Karoli III 17 p. 30,8 (a. 880): si quis... aliqua pignora posuerit et solidos -averit. CARTUL. S. Damian. XVII p. 97 (a. 1048): decrevimus pecuniam -are et pro pignore quarteronum de cathedra feneratori committere. CARTUL. Mai. Mon. Cenom. II p. 2 (c. 1061): mansuram unam terre... super quam... XL solidos a Doda uxore Guarini... -averat. CARTUL. S. Mar. Avenion. 5 p. 6 (a. 1101—05): pro illis solidis centum quos... -avit. CARTUL. S. German. Prat. I 100 p. 153 (a. 1116—45): a duobus mercatoribus Parisiensibus... X libras super omnem possessionem suam... -avit. c) *abs., contracter un emprunt*: GUILL. CASS. I 218 p. 88 (a. 1191): et possit -are super societatem et accomendationem, si necesse fuerit, pro carrico navis. d) *sens figuré*: HUGO S. VICT. gram. p. 269,24: a prioribus gentibus sequentes semper aliquid -ate similitudinis

ipsis nominibus litterarum traxisse videantur. PRAY. 9a: finito evangelio statim offerendum et offerenda canitur que nomen de oblacione -avit. 2) *prêter*: a) *au propre*: PETR. VIENN. except. II 34 p. 326: qui -ant pecuniam vel alias res, eiusdem qualitatis atque nature recipiant usuras. TRAD. Ratisb. 935 (a. 1180): quam pecuniam civi huius urbis Heinricho... concessit vel -avit pro domo sua. UGUTIO summa (Mc Laughlin, Med. Studies I [1939] p. 101): -are, i. ex meo tuum facere. b) *au figuré*: VINC. KADL. chron. p. 86: comiti Scarbimiro effossi luminis a parte Alexandrini -atur solacium. c) *employé dans un même texte pour désigner le prêt et l'emprunt*: OBERT. annal. Januens. p. 165: audientibus ista consulibus, de superiori debito per-nimum gravati et gravius de secundo dolentes... eas libras MCC -averunt, quas rex cum aliis libris, quas ex civibus civitatis XXVIII milia -averat... expendit.

3) *échanger*: CARTUL. Clun. II 1612 p. 649 (a. 982): ut quasdam terras inter se invicem -arent. DIPL. Conr. II 80 p. 107,26 (a. 1027): *res* quas... Maius abbas -avit cum Ugone. CARTUL. S. Alb. Andegav. II 629 p. 113 (a. 1157–89): alio loco terram sue equivalentem ei -avit. TRAD. Scheftl. 472 (c. 1175–80): Luitkart uxor Heribordi, que -ata est de Tegrinse. CHRON. Andag. 58 p. 132,1: Henricus..., predictum fiscum,... duci Frederico -avit pro quibusdam eius possessionibus. CARTUL. Berbez. 568 p. 159 (XIIes.): Raimundus Agbaudi -avit partem suam cum monachis pro vineis. CARTUL. march. Misn. II 524 p. 363,14 (a. 1186): hec... -atorum prediorum alteratio f(*acta est su*) per ripam fluminis.

4) *recevoir en échange*: PETR. CELL. epist. I 46 col. 469^A: applicate pannum paschalem... ut exinde captivus -et redemptionem, mortuus resurrectionem, peccator iustificationem.

5) *changer*: a) *en général*: RIMB. Ansc. 6: nomenque / -atum a loco habitationis vestre accepit, ut vocaretur Nova Corbeia. MARIAN. SCOT. chron. a. 1078: ego Marianus peregrinus factus pro regno celeste, patriam -avi. ANNAL. Mell. Cremif. a. 1180: Odoacer -ato antiquitatis nomine dux appellari gloriatur. b) *invertir*: RICHER. II p. 64: mille corneos effecit characteres, qui, per XXVII abaci partes -ati, cuiusque numeri multiplicationem sive divisionem designarent. c) *transformer (moral.)*: CARM. libr. III 11,1: cum iuvenis splendens fueram, -atus adibam / cenobium sanctum.

6) *transcrire*: WALAHFR. exord. 26 p. 508,29: secundum emendationem... psalterium cantant... quam Gregorius... episcopus a partibus Romanis -atam... in Galliarum dicitur ecclesias transtulisse.

emploi réflexif, se tourner vers, s'adonner à: GUILL. S. THEOD. cant. p. 124: semper et ubique tranquillum, nec mutatur, licet ad multa se -et.

mutuans, -tis m. (*forme mutans*: COLOM. iud. 2) *celui*

qui accorde un prêt, prêteur: COLOM. iud. 2: mutuator a mutante vadimonium recipiat. ib. 3: quantitatem pecunie et nomina testium in cartulam scribere, ac sigillo utriusque, mutuatoris scilicet et -tis sigillare faciant. v. *mutuor*.

2. mutuo v. *mutuus*.

mutuor 1. 1) *faire des échanges commerciaux*: DIPL. Henr. V p. 151 (a. 1124): liceat... abbati... ad utilitatem monasterii emere, vendere, -ari. 2) *emprunter*: a) *au propre*: PAPIAS: -atur omnis qui accipit, etiam si non ipse soluturus est mutuo. UGUTIO s.v. muto: -r accipientis, ut -r id est accipio. b) *au figuré*: NICOL. I epist. 99 p. 587,37: ut... papa Celestinus scribit, cuius hec summatim verba -ati sumus. VINC. KADL. chron. p. 43: omnium ergo, fili, que agis e divino speculo iusticie formam -are. 3) *se procurer, obtenir*: RUOTG. COL. 31: beneficiis largioribus cotidiana obsequia -ari. 4) *utiliser, se servir de*: ACTUS pont. Cenom. p. 478: cum manus succurrendi -aretur ad usum. v. *I. mutuo*. **mutura**, -e f. v. *molitura*.

mutus, -a, -um I) *adj.*: A) *sens propre*: 1) *en parlant de personnes*: a) *muet, privé de l'usage de la parole* (UGUTIO s.v. mugio: -us, -a, -um quia mugiat et non loquatur): LEX Frision. add. 3a,8: si quis alium ita in caput percusserit ut surdus et -us efficiatur. ERMENR. Sval. 8: surde et -e, exi a plasma Dei. ЕККЕН. IV bened. I 27,26: -us eris propere nec in annum verba loquere. VITA Adalb. p. 216: illi Deo... iubente -i conticescunt. b) *muet, qui ne veut pas parler*: SUGER. consecr. Dion. I p. 214: si -i in laudem eius extiterimus. ALAN. INS. dist. col. 868^D: -us... dicitur non volens loqui. 2) *en parlant d'animaux ou de choses (muet, silencieux)*: VITA Pirm. I 9 p. 30,14: que *clocca*, quandiu ibi pendebat, -a et humano auditui inutilis permansit. WALAHFR. carm. 5,41,2: limaces quoque multiloquos -asque cicadas. WETT. Gall. 15: genus demonis erat -um. RIMB. Ansc. 20 p. 44: a simulacris -is et surdis auxilium querere.

B) *au figuré*: 1) *silencieux, caché*: PAUL. FULD. Erh. 1,7 p. 13,24: ne quasi -a prorsus tot sancti Patris obtumescerent merita. EGID. PARIS. Carolin. I 49: -a potestas / ecclesie. 2) *en parlant d'un texte (page blanche, sans écriture)*: THEOD. AMORB. Tryph. et Resp. p. 291,16: abra de titulum ut -a sit pagina. 3) (*gramm.*): a) *consonne muette, lettre qui ne se prononce pas*: JOH. SARISB. epist. 110 t. I p. 177: litere que minimum sonant, -arum nomine censeantur. DOC. Cisterc. 17 p. 45 (c. 1100): ad comparationem quarum scilicet semivocalium et vocalium benesonantium, -e sunt appellate, non ut quaque parte careant vocis, sed quia exiguam ipsius vocis partem habeant. b) *dépourvu de valeur ou de sens*: GERARD. MORES. delib. p. 226: in rore... celesti nec -a sunt verba, licet rusticana. CONR. HIRS. didasc. p. 30,6: per se quodammodo particule iste -e videntur, nisi per illas duas principales (*sc. nomen et verbum*)

ad sensum plenum diriguntur. ALAN. INS. Anticlaud. II 465 p. 86: nisi convenient, oracio -a iacebit.

II) *subst.*: A) *masc.*: 1) *muet*: HILDEGARD. caus. p. 54,3: de -is... spuma obligat et strangulat rationalitatem in homine, ita quod loqui non potest. ORD. VIT. hist. I 12 t. I p. 49: cecus enim videt, -us loquitur. FULCO hist. vie Jeros. I 26: -is et brutis voces dedit articulatas. PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1578^D: adducunt ei surdum et -um. 2) (*par extension*) *sorte de devin, sorcier*: RADBERT. epitaph. Arsen. p. 72: sortilege ibidem aggregate, divini, coniectores et -i, necnon somnatores et hi qui exta consulebant.

B) *fém.*, *consonne muette, lettre qui ne se prononce pas*: LUPUS epist. I 8 p. 64: communem syllabam ex -a et liquida fieri in eis solis que per naturam brevia sunt. HUGO S. VICT. gram. p. 271,32: primus modus fit ex liquidis precedentibus -is.

mutuum, -i n. v. mutuus.

mutuus, -a, -um 1) *adj.*: a) *réciproque, mutuel*: SYNOD. Ticin. p. 416,12: ad -um colloquium convenire. RICHER. II p. 34: post -a colloquia iussus. HROTSV. prim. 354: his ita colloquiis -o sermone peractis. GLOSS. Pist. Justin. p. 34,24: -o consensu facta divisio. GALTER. CASTIL. Alex. I 289 col. 470^A: dum sibi mandatas legatio -a partes / exsequitur. ORD. VIT. hist. X 10 t. IV p. 63: inter eos... -a per X annos altercatio perduravit. GUILL. S. THEOD. cant. 139 p. 172: citra -e coniunctionis suavitatem. ANDR. CAPELL. I 6 F p. 139: amantes -o amoris vinculo colligari. RICHARD. S. VICT. trin. IV 3: secundum originem -am ad invicem differentiam habere. CARTUL. Babenb. I 65 p. 88,24 (a. 1186): -e familiaritatis obliviscens. CARTUL. Naumb. 403 (a. 1199): per -am distractionem vel concambium. CARTUL. Ursicampi 67 p. 45 (a. 1199): -a sigillorum nostrorum appensione.

b) *échange, donné en échange*: ADNOT. cod. Justin. p. 53,30: -as accepit pecunias. COD. Lauresh. 53,46 (a. 897): res... per -e complacitationis precariam recepi. CARTUL. Hersf. 52 (a. 949—57): ut... pro eo -um aliud *predium* acciperem. DIPL. Otton. II 126 p. 143,37 (a. 976): dantibus eis pro hoc -a vicissitudine sui iuris... villam Holthem.

c) *en prêt* (UGUTIO s.v. *muto*: -us, -a, -um, *mutuo* datus vel acceptus): PETR. VIENN. except. II 32 p. 325: qui dant pecuniam -am sub usuris rustico. PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1601^B: posuerunt ibidem nummularios, qui -am sub cautione darent pecuniam. TRAD. Ratisb. 944 p. 474,11 (a. 1180): -as concessit XXII libras argenti cuidam ancille. ACTA pont. Rom. ined. I 395 p. 344 (a. 1188): novem libras Provenienses et sex bizantios -os et pallium.

d) *emprunté* (UGUTIO v. *supra* l. 43): GUILL. TYR. hist. rer. transm. XX 5 p. 949: omnes eiusdem domus thesauros exponens, insuper etiam infinite

quantitatis pecuniam -am sumens, omnia militibus erogavit.

2) *subst. neutr.*: a) *emprunt, prêt* (SUMMA Paris. 1,7 p. 2: *commodate*... -um dicitur quod de meo fit tuum, ut simile recipiam, non idem. SUMMA Trec. IV, II p. 72: *naturale* -um est quod ex meo tuum fit; in his demum causis que in quantitate consistunt. ib. p. 73: *civile* -um fit per stipulationem. UGUTIO summa [éd. Mc Laughlin, The Teaching of the Canonists on Usury. Med. Studies. 1 (1939) p. 100]: -um ...constitit in his rebus que pondere, numero vel mensura constant veluti vino, oleo, frumenta, pecunia): CARTUL. Vindoc. II p. 33 (a. 1085): sed a nullo burgensium creditionem queret, aut -um vel hospitalitatem. ACTA Phil. Aug. I 379 p. 469 (a. 1191): *garrandie nostre beneficio* fructuros esse pro quibuscumque -is per eosdem contrahendis. STATUT. Arelat. 39 p. 201: *instrumento* -i vel debiti.

expressions: 1) *mutuo, in mutuo: à titre de prêt*: ADNOT. cod. Justin. 94,5: si -o accepisti argentum. ACTA pont. Rom. ined. I 377 p. 330 (a. 1186): vel ab aliquo pecuniam -o accipiat ultra precium. OBERT. SCRIBA a. 1186,78 p. 30: *accepi* -o a te Alberto... lb. dr. ian. III. ib. a. 1190,86 p. 35: *accepimus* a te... lb. dr. ian. XI et s. VIII in -o. STATUT. Cisterc. p. 121 (a. 1190): a Iudeis... nec pro usura nec etiam sine usura aliquid -o accipere liceat. 2) *mutuo pro amore: à titre de prêt gratuit, sans intérêt*: GUILL. CAS. 824 p. 330 (a. 1191): *confitetur* Mabilia se cepisse -o pro amore a Suzubono lib. XV quas ipsa pagavit in dote sue filie. ib. 842 p. 337: se cepisse -o pro amore a magistro Oberti notario sol. VI.

b) *échange*: LIB. Domesd. II p. 178: hanc revocat ipse R. pro -o illius terre quam rex dedit Issac. *expressions*: *mutuo, in mutua (en échange)*: DIPL. Otton. I 152 (a. 952): ut ipse *vassallus* nostre proprietatis loca... acciperet..., nos autem ista *loca*... -o haberemus. CARTUL. Babenb. I 49 p. 66,3 (a. 1177—80): abbati iusticiam recognovi in -a.

mutuo adv.: 1) *mutuellement, réciproquement*: AMALAR. antiph. III p. 69,14—15 (éd. Hanssens): *initia*... et termini... -o respondent. ERMENR. ad Grim. 22 p. 559,31: ut discant *conpatiando* -o portare atque portari. GUILL. S. THEOD. cant. p. 174,141: erunt sibi -o ad *consentiendum*. ORD. VIT. hist. XII 25 t. IV p. 408: in *conventiculum clericorum* -o colloquentium. OTTO FRIS. chron. 7,35 p. 371,20: -o se corrigunt. HELM. 29 p. 57,4: *pugnauerunt*... reges -o. RICHARD. S. VICT. trin. III 8 col. 920^B: in *dictis* -o dilectis -oque diligendis... oportet ut singulis sit summa perfectio. ib. III 9 col. 921^C: *invicem respicere* habent et -o respondere debent *natura creata et natura increata*.

2) *tour à tour*: HEX. PRIOR. p. 42: hi autem tres sibi -o successerunt.

muvilis, -e v. mobilis.

muvillis, -e *v. mobilis*.

muzmudis, -is *m.* [*ar. masmudi*] *monnaie d'origine arabe*: Doc. Port. reg. I 330 p. 431 (a. 1176): pauperibus, viduis et orphanis DCCC^{los} et LXX^{ta} II morabitinos et II mille et D^{os}LXXV -is. Monasterio sancte Crucis ubi corpus meum iubeo seppeliri VIII mille -is quos ibi habeo repositos. *v. mazmudina et mussimutinus*.

muzo 1. [*a.lomb. muçar = fuir; cf. Arch. glott. it. 12,466, gall. mükjäre, REW 5723*] *s'évader, s'enfuir*: STAT. Carre 15 (a. 1172): item si qui bos vel vacha vel asinus vel iumentum vel equus invenietur -ando vel sclapucando in alienis damnis, auferatur illi, cuius fuerit ipsa bestia, duodecim denarios pro quaque bestia.

muzzewiha, -e *f.* [*orig. ar.*] *formes*: muzcia, muzzemuna, muzzewia et muzzewina: GERBERT. astrol. p. 132, note e et g. *heure égale*: GERBERT. astrol. p. 132: per horas equinoctiales et inequales, quos Arabes -e, id est equales, dicunt, et Ezemenie, id est inequales.

myctir, -iros *m.* [*gr. μυκτήρ*] *narine*: ODO CLUN. 20 occ. p. 9: -r et rinos eius teyoten aduncans.

mygale, -es *f. hermine*: WALAHFR. epit. in Lev. col. 816^B: -e quidam dicunt haramo. CARM. Bur. B 134,10: nomina paucarum sunt hic socianda ferarum... martarus et -e, luter, castor tebelusque (*glósé harmil*). 25

mygalinus, -a, -um [*mygale*] *formes*: megalinus: HERBORD. Ott. 1,34 p. 716,14. migalinus: RUODL. XV 97. BERTHOLD. ZWIF. chron. 10 p. 176,15. *d'hermine*: RUODL. XV 97: datque superductam cocco crusinam migalinam. BERTHOLD. ZWIF. chron. 10 p. 175,15: duas 30 pelles, unam canam, alteram migalinam. HERBORD. Ott. 1,34 p. 716,14: tegimentum nocturnale... de serico, auro et megalina pelle confectum.

mymmus, -i *m. v. mimus*.

mynegungus, -a, -um [*a.saxon. mynugung*] *ruiné*: 35 LEGES Athelstan 7 (Liebermann p. 178): et eum gracie-mus pro labore suo de communi pecunia nostra... ne forte ipsa remaneat -a.

mynisterium, -i *n. v. ministerium*.

myntera, -e *f. v. mintera*.

myntologus, -i *m. v. mythologus*.

myntza, -e *f. v. menta*.

myoparo, -nis *m. formes*: meoparo: FRECULPH. chron. I, VI 17 col. 1075^B. mioparo: UGUTIO *s.v.* 45 pir et dromos. *sorte de navire de pirates* (HRABAN. univ. XX, XXXIX col. 555^B: -o quasi minimus paro: est enim scapha ex vimine facta, que contexta crudo corio genus navigii prebet; qualibus utuntur Germanorum pirate in oceani littoribus vel paludibus. UGUTIO *s.v.* 50 pir: mioparo... est enim navis piratarum ex vimine et crudo corio contexta. *ib. s.v. dromos*: mioparo, navis ex vimine et ex corio contexta): HRABAN. univ. XX, I col. 533^B: piratica bella sunt sparsa latronum agmina per maria -nibus levibus et fugacibus... navibus.

FRECULPH. chron. I, VI 17 col. 1075^B: in -nem Seleuci pirate. GUIBERT. Nov. pign. sanct. III 3 col. 663^C: dum citatis -nibus vadosum preproperant scindere rostra salum. *v. mioparon*.

myrias, -dis *f. forme*: mirias: RADULF. CADOM. gesta Tancr. 147 p. 709. *acc. plur.* -das: GILO hist. Hier. II 469. *myriade*: VITA Bertini I p. 769,15: illorum enim anime inter innumeras celestium -dum fulgent turmas. SEDUL. carm. II, XXVI 4 p. 192: potius millena sonabo / milleque -des canto salutis opes. EKKEH. IV bened. I 36,2: effert -dum dies ista neces mage senum. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1077 p. 294,28: mendaciorum -des ubicumque regnabant. RADULF. CADOM. gesta Tancr. 147 p. 709: decem -dibus michelatorum vix redemptus. 15 GILO hist. Hier. II 469: sibi -das Persarum gentis adesse.

myrica, -e *f. formes*: miriaca: ANTIDOT. Glasg. p. 113. mirica. AELFR. Angl. Sax. vocabul. p. 33. UGUTIO *s.v.* amarus. COLL. Salern. II p. 744. GALAND. REGN. prov. 84 p. 70. THEODOR. PALID. annal. a. 1181 p. 96,4. ARCHIPOETA 7,2,4. HELM. 47 p. 93,6. murica: ALAN. INS. Anticlaud. VIII 217 p. 179.

1) *tamaris* (Tamarix Gallica L.) et *bruyère* (Calluna vulgaris L.): UGUTIO *s.v.* amarus: item ab amarus, mirica, -e, quam Latini tamaricam vel genestam vocant, ab amaritudine nominata; gustus enim eius est amarus. METELL. buc. 4,53: frumenti spicas dat campus ut ante -as. ARCHIPOETA 7,2,4: cum cedris Libani vepres et -e. LAMB. PARV. vita Matth. II 10: sacra ossa... in turris cuiusdam cochlea ligno et -is cooperta. GALAND. REGN. prov. 84 p. 70: salices, ulmos, -asque excolit. ALAN. INS. Anticlaud. VII 429 p. 169: nana -a. VINC. KADL. chron. p. 114: licet Platonis -am videar insere, dicam tamen. *par métaphore*: ALAN. INS. Anticlaud. VIII 217 p. 179: cedros cupit delere murica.

2) *tamarin* (Tamarindus Indica L.)?: MACER herb. spur. p. 131 v. 217: artibus in medicis fertur vis magna -is, / hisque tamaricum nomen. COLL. Salern. II p. 744: provocabis vomitum cum semine -e quod ita aptabis.

3) *terrain couvert de bruyères*: HELM. 47 p. 93,6: campum vasta et sterili mirica perorridum. *v. merica et mirice*.

myricetum, -a *n.* [*myrica*] *touffe de bruyères*: LAUR. DUN. anecd. poet. VII 56 p. 80: audi mira; quia dira diriserant prelia / -a, et spineta verticem moventia.

myriophyllon, -i *n. forme*: myrifilon. *millefeuille* (Achillea millefolium L.): AELFR. Angl. Sax. vocabul. p. 30: nomina herbarum... millefolium vel myrifilon, g. vel centifolia, gaeruwe. *v. mirifillon*.

myrmica, -e *f. v. mirmica*.

myrmicoleo *sive myrmicoleon*, -ntis *m. acc.* myrmicoleonta. *forme*: mirmicoleon: ODO CLUN. epit. Job col. 150^C et 151^A.

fourmilion (insecte): RATHER. prel. col. 181^C: -o

utique nec dissimilis, formica aliis, aliis leo videris. ODO CLUN. epit. Job col. 150^C: -on quippe parvum valde est animal formicis adversum. Dicitur autem latine formicarum leo, vel certe formica et leo. ib. col. 151^A: item per -on designatur, quia carnalibus leo est, spiritualibus autem formica. ABBO FLOR. quest. 15 col. 530^C: ex libris moralibus -onta assensum prebuissem.

myrobalanicus, -i *m. forme*: mirabolanicus. *myrobalan* (*Moringa Arabica Pers.*): COLL. Salern. V p. 275: mirabolanicus non dentur in vitiis spiritualium, ne vero sumpta decoctio abiciatur.

myrobalanum, -i *n. forme*: mirobalanum. 1) *noix de Ben*, *myrobalan* (*Moringa Arabica Pers.*): COLL. Salern. II p. 84: cum decoctione agarico, popolido et mirobalanis citrinis. ib. II p. 405: mirobalani citrini, colore citrini, substantie ponderose et viscosae non cito separabiles a nucleo boni. ib. p. 405: mirobalani indico quanto nigriores tanto meliores. ib. p. 405: mirobalani kebuli tuberosi et grossi et quorum cortices bene nucleis iunguntur rugosi, et non perforati et aliquam habentes humiditatem boni. 2) *baume à base de noix de Ben*: UGUTIO *s.v.*: hoc mirobalanum, id est unguentum redolens balanum quod fit ex glande balani odorate. *v. myrobalanicus et myrobale.*

myrobale [*pour myrobalanum*] *forme*: myrobale. *myrobalan*: GUILL. CASS. I 490 p. 195 (a. 1191): lib. LV implicatas in auripigmento et in galenga et myrobale chebule. *v. myrobalanum.*

myrocopus, -i *m.* [*myron et caupo*] *forme*: mirocopus. *parfumeur*: UGUTIO *s.v.* copos: hic -us, -i... scilicet unguentarius qui unguentum facit. UGUTIO *s.v.* miron: miro componitur cum copos, quod est labor et dicitur hic -us, id est unguentarius qui laborat ad unguenta facienda et vendenda.

(**myrodema**, -tis *f.* [*pour hypodema? i. ὑπόδημα*] *chaussure?*: ODO CLUN. occ. p. 39: non -a pedum, tergi non ambit amictum / sentibus impressas nec sentit ledere plantas).

myron, -i *n. forme*: miron: UGUTIO *s.v.* EKKEB. SCHON. opusc. 4 p. 283,33. *parfum*: 1) *au propre*: JOH. SCOT. versio Dion. Ar. II 4 col. 1089^C: -on summus sacerdos accipiens, superponit divino altari. UGUTIO *s.v.*: miron grecum, unguentum latinum. 2) *au figuré*: JOH. SCOT. versio Dion. Ar. II 4 col. 1089^C: mysterium telete -i. EKKEB. SCHON. opusc. 4 p. 283,33: Jesu, vive panis, ... suave olax miron, mitis agne. *v. myrum.*

myropola, -e *m. et f. marchand(e) de parfums*: UGUTIO *s.v.* miron: et dicitur hic et hec -a, id est venditor unguentorum.

myropolium, -i *n. forme*: miropolium. *boutique de parfumeur*: UGUTIO *s.v.* miron: unde hoc miropolium, domus unguentaria ubi venduntur unguenta.

myrotheca, -e *f.* [*μυροθήκη*] *forme*: mirotheca.

boite à parfums: UGUTIO *s.v.* miron: hec mirotheca, -e, id est unguentorum repositorium.

myrratus, -a, -um *v. myrrhatus.*

myrretis, -is *f. myrrhe*. GLOSS. AA 467,1,34: -is zmirna idest murra.

1. myrrha, -e *f. formes*: mirra: VITA Anstr. p. 70,28. RECEPT. B. VIII p. 42. UGUTIO *s.v.* amarus. COLL. Salern. II p. 405. mirra: HILDEGARD. phys. 1,40. murra: GLOSS. AA 467,1,34. ANTIDOT. Bamberg. p. 26 et 27. RECEPT. C. I p. 63; C. VII p. 64; C. XXIII p. 68 et *passim*. myrra: HRABAN. carm. 5,4. WALAHFR. carm. 5,6,21. GLOSS. AA 467,1,33. RECEPT. C. XII p. 66. EKKEH. IV bened. I 7,8. PONTIF. ROM. I p. 295,6. HILDEGARD. caus. p. 166,174 et 217. BALDER. Alber. 28. ARNULF. AUREL. Ovid. metam. 10—11 p. 223,67.

1) *arbre à myrrhe* (*Commiphora Schimperi Engl.*): PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1188^C: est -a arbor, que grece smyrna dicitur, quinque cubitorum, que est in Arabia, cuius virgulta Arabes exurunt ut melius pullulent et fructificent, ex quorum nitore (*i. nidore*) multos contraherent intolerabiles morbos nisi fumo storacis occurrerent. UGUTIO *s.v.* amarus: hec mirra, -e dicitur quedam arbor Arabie altitudinis V^e cubitorum similis spine quam acetatum vocant, cuius guta viridis est et amara; inde mirra dicta est tam gutta illius quam arbor. ARNULF. AUREL. Ovid. metam. X 10—11 p. 223,67: mirra est genus arboris de qua succus exudat.

2) *myrrhe (résine odorante)*: HRABAN. carm. 5,4: qui foliis myrram, balsama rore dabunt. RECEPT. B. VIII p. 42: thus et mirra et bacas edere equali pondere cum aqua teris. RADBERT. Matth. II 2 col. 137^A: per -am, qua mortuorum corpora passim condiebantur. RECEPT. C. I p. 63: si capud de frigidore doleat, murra cum vino odorifero teris. ib. C. XII p. 66: myrra, agatia, amomum... cum melle coctum. ib. C. XXIII p. 68: murra trocliten, piper album (*cf. ANTIDOT. Bamberg. p. 27*). ANTIDOT. Bamberg. p. 26: murra staetis XLVII, cassia. EKKEH. IV bened. I 7,8: trinum thesaurum date: myrram, thus, simul aurum. PONTIF. ROM. I p. 295,6: tunc ponis in incensario ignem et thumiama, thus et myrra. PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1188^A: stacten est gummi quod fluit de myrrha, quod et -a dicitur. HILDEGARD. caus. p. 174,6: si autem vermis dentes hominis corrodit, ille aloe et myrram equali pondere accipiat. BALDER. Alber. 28: corpus... myrra et aloe et aromatibus conditum a medico suo. COLL. Salern. II p. 405: mirra rufi coloris, substantie pure et lucide. ORD. VII. hist. I 2 t. I p. 8: aurum, thus et -am Christo sponte obtulerunt.

3) *sens symbolique*: HRABAN. univ. I, II col. 22^B: in -a continentie. RADBERT. Adalh. (AA. SS. Ben. IV 1 p. 312): metitur ibi -a, membrorum scilicet mortificatio cum virtutum aromatibus. PETR. DAMIAN. serm.

I col. 510^D: per -am ergo carnis integritas designatur. PETR. COMESTOR serm. XXIX col. 1785^A: -a que... corpora mortuorum a putredine servat, significat mortificationem carnis. GUERR. serm. col. 1015^B: eam ad montem -e et ad colles thuris sublimasse. ALAN. INS. dist. col. 868^D: -a proprie amaritudo...; dicitur carnis mortificatio...; dicitur vitiorum destructio...; dicitur passibilitas...; ib. col. 869^A: ... dicitur Sapientia Dei...; dicitur penitens qui castigat carnem suam et in servitutum redigit.

2. myrrha, -e f. *forme*: mirra: infra. *murrhe*: UGUTIO s.v. amarus: item mirra dicitur lapis ex quo fiunt vasa. ARNULF. AUREL. glos. Lucan. IV 380: mirra genus est lapidis vel ligni unde pocula fiunt. v. 2. *murena et murrinus*.

myrrhatus, -a, -um *forme*: mirratus: UGUTIO s.v. amarus. muratum: ACTUS pont. Cenom. p. 343. murratum: GLOSS. AA 467,1,31. myrratus: Aelfr. Angl. Sax. vocabul. p. 27.

myrrhé, mêlé de myrrhe (UGUTIO s.v. amarus: mirratus, -a, -um, mirra imbutus, et infectus, amarus): 1) *adj.*: SEDUL. carm. 1,18,33: -i calicem liquoris. HINCM. REM. epist. col. 163^A: velut in -o fonte (id. div. Loth. col. 664^B). AELFR. Angl. Sax. vocabul. p. 27: -um vinum, gemenged mid myrran (HILDEGARD. scivias 1,4 p. 418^A). GUERR. serm. col. 48^D: detur eis bibere vinum -um Dominice passionis (GERHOH. Antichr. 2,35 p. 268,9). ORD. VII. hist. I 18 t. I p. 80: -um vinum ei bibere dederunt. 2) *subst. n.*, *vin mêlé de myrrhe*: BERNARD. serm. sup. cant. II 44,1 p. 45: Salvatori oblatum est in cruce -um, et ideo noluit bibere, quia istud sitiebat. ACTUS pont. Cenom. p. 343: vinum quoque et muratum iuxta altare positum... violenter abstulit.

(**myrrheus**, -a, -um [*faute pour myrteus*, cf. ISID. orig. 12,1,53] *forme*: mirrheus. *couleur de myrte (brun)*: ADAM PONT. utens. p. 122: equos... ex tredecim coloribus... notabiles: badius, aureos, mirrheos).

myrrhina, -e f. v. *myrrhinus*.

myrrhinum, -i n. v. *myrrhinus*.

myrrhinus, -a, -um *forme*: mirrinus. 1) *adj.*, *parfumé de myrrhe*: ARNULF. AUREL. Ovid. metamorph. X 10—11 p. 223,67: Petronius Arbiter ad libidinis incitamentum mirrinum se bibisse poculum refert. 2) *subst.*: a) *fém.* (*formes*: mirrina UGUTIO s.v. murrhina PAPIAS.): *vin mêlé de myrrhe*: PAPIAS: murrhina, vinum myrrha conditum. UGUTIO s.v. amarus: hec mirrina, -e, potio divina que a Grecis nectar dicitur. v. 2. *murina*. b) *neutr.* (*forme*: mirrinum), *boisson parfumée de myrrhe*: ARNULF. AUREL. Ovid. metam. X 10—11 p. 223,67: mirrinum affers quo virilibus armis occursem fortiuscula.

myrritetes, -is f. [*pour myrritis*] *forme*: mirritetes. *pierre précieuse couleur de myrrhe*: UGUTIO s.v. amarus:

hec mirritetes, quedam gemma quia in ea est color mirre.

myrta, -e f. *forme* murta: BONVILLANO 202 p. 106 (a. 1098). REG. archiep. Janke 2 p. 407. *myrte* (Myrtus communis L.): 1) *plante*: RECEPT. C. VII p. 64: piper cum -e foli[d]ja viride teris. ib. C. LVIII p. 74: -a nigra. ib. C. LVIII p. 74: adianto, -a nigra galla asina. 2) *bois*: BONVILLANO 202 p. 106 (a. 1198): per pagamentum de minis sexcentum de murta legalis sine magagna bona et bella. REG. archiep. Janue 2 p. 407: duos fascios murte.

myrteta, -e f. *forme*: mirteta. *bains entourés de myrtes*: UGUTIO s.v.: hec -a et ponitur pro balneis mirtis obsitis. v. *myrtetum et murteta*.

myrtetum, -i n. *forme* mirtetum: TROP. GRAD. 497 str. 5b p. 259. *lieu planté de myrtes* (cf. myrteta): FLOR. LUGD. hymn. p. 211 v. 21: hunc... inter -a beatus / Zacharias... vidit. ODO CLUN. serm. col. 741^D: ab angelo qui stat inter -a. METELL. buc. 781: stans inter -a vir. TROP. GRAD. 497 str. 5b p. 259: virtutum ramis extensus / inter -a sublimis.

myrteum, -i n. v. *myrteus*.

myrteus, -a, -um 1) *adj.* (*forme*: mirteus: UGUTIO s.v.): a) *de myrte*: VINC. KADL. chron. p. 103: Calistenes... dat illi in dextram -um virgultum et in sinistram laminam vitream. b) *fait avec du myrte*: FRECULPH. chron. col. 943^B: oleo -o. UGUTIO s.v.: -us, ... ad mirtum pertinens. c) *rempli de myrtes*: UGUTIO s.v.: -us, ... plenus mirtibus. d) *couleur de myrte*: AELFR. Angl. Sax. vocab. p. 46: nomina colorum: ... -us, bleo-reod. 2) *subst. neutr.* (*formes*: mirteum UGUTIO s.v. mirtheum: VINC. KADL. chron. p. 103): a) *lieu où abondent les myrtes*: UGUTIO s.v. mirtus: unde hoc -um locus ubi habundant mirtus. b) *buisson de myrte*: VINC. KADL. chron. p. 103: cum hoc mirtheum sua proceritate aplanon attigerit.

myrtiger, -a, -um [myrtus et gero] *couroonné de myrte, qui porte du myrte*: JOS. ISCAN. bell. Troian. III 212: -e sacra Dea.

myrtinus, -a, -um *forme*: mirtinus: COLL. Salern. II p. 270. *de myrte, fait avec du myrte*: ANTIDOT. Sangall. p. 97: oleo -o, oleo lib. V, mirte semen contusum lib. II. HUGO S. VICT. arrha. an. 18,20: ut ... virgines... per sex menses oleo -o ungerentur. COLL. Salern. II p. 270: siropus -us ib. II p. 87: oleo supra dicto masticino et -o. PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1182^C: hoc (*sc. oleum*) enim purius est quam nuceum vel lineum vel -um vel raphaninum.

myrtosus, -a, -um [myrtus] *forme*: mirtosus. *plein de myrtes*: UGUTIO s.v. mirtus: -us, -a, -um plenus mirtibus.

myrtus, -i et -us f. *forme* mirtus: ARS Bern. p. 69 note 23. UGUTIO s.v. COLL. Salern. II p. 77. (*abl.*) mirtibus: UGUTIO s.v. mirteus. *myrte* (Myrtus communis L.): 1) *au propre*: GERARD. SUSS. Rom. metr. col. 184^C: thus redolens, cedrus, nux, -us, oliva. COLL.

Salern. II p. 77: appone aquam rosarum vel violarum vel -um. UGUTIO s.v.: -us ... arbor in litore maris habundans. 2) *au figuré, en parlant de celui qui apaise*: ALAN. INS. dist. col. 869^A: -us, proprie, tranquilla mens. ib. col. 870^A: dicuntur -us illi qui tribulationes proximorum temperant. v. *myrta et I. mirius*.

myrum, -i n. *onguent*: PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1477^D: lavit se et unxit -o optimo. v. *myron*.

mysileum, -i n. v. *mausoleum*.

mysimber, -ri [μυσσημβριξ] *le Sud*: VITA S. Egivini p. 374: in -ri climate, que est meridiei. v. *mesembria*.

mysterialis, -e 1) *mystérieux*: LAUR. DUN. anecd. poet. IX 10: semita per speculum -e patet. 2) *mystique, symbolique*: MATTH. VIND. ars vers. II 19 p. 156,5: dat tegimen buxus -e cruci.

mysterialiter forme: misterialiter: GERHOH. Antichr. 1,29. id. vigil. 19 p. 523,9. OTTO FRIS. chron. 8,9 p. 404,15. *mystiquement, symboliquement*: HERM. AUGIENS. hymn. 3,5a,10: propitiationis agnum / ... ad aram / mactandum -r. ANSELM. HAV. dial. 2,23 p. 1201^D: arcana quoque divina sub sigillo divinarum Scripturarum -r clausa. GERHOH. Antichr. 3,11 p. 375,1: opus Spiritus sancti est sanctas Scripturas partim -r exponentis ad edificationem fidei. id. vigil. 19 p. 523,9: Christus cottidie immolatur ac Patri suo -r offertur. OTTO FRIS. chron. 8,9 p. 404,15: quod tamen -r potius quam ad litteram intelligendum videtur.

mysteriarcha, -e *sive mysteriarches sive mysteriarchus*, -i m. [μυστηριάρχης] *forme*: misteriarachus: HYMN. X^{es}. (Neues Archiv II p. 226 v. 66). *celui qui préside aux mystères, prêtre*: HYMN. X^{es}. (Neues Archiv II p. 226 v. 66): ut validi nobis sit verbi misteriarachus. HYMN. in nativ. Marci (Anal. hymn. LI p. 195 str. 2): hunc in quaternis vultibus / propheta quondam providus / signavit, hunc notarium / -es inclitum. HYMN. eccl. (Migne, PL 151 col. 817^B): hunc in quaternis vultibus / propheta quondam prescius / vidit leonis inclita / -is formula. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1078 p. 310,30: quia obnixè ab aulicis illis -is rogabantur. THEOFR. Willibr. metr. 2,128 p. 489^A: lex ut per Moysen data credita, -en. REL. Dunstan. p. 399: -a sacramenti.

mysterium, -i n. *formes*: misterium: ODO CLUN. occ. p. 122. FOLC. gesta Bert. (éd. Guérard) p. 25. LEGES Cnuti 4,2 p. 284 *et passim*. mixterium: UGUTIO s.v.

I) *mystère*: A) *cérémonies religieuses secrètes dans la Grèce antique*: FRECULPH. chron. col. 956^D: Pandionis filius, sub quo -a Grecorum esse coeperunt.

B) *secret*: AMALAR. epist. p. 261,32: -um grece, latine secretum, quia fides ista latet in cordibus electorum, propterea vocatur secretum fidei. REMIG. epist. I Cor. col. 602^C: nam -um grecum est, quod latine dicitur secretum et occultum. INVENT. Phil. 1,1: plurimi dubitabant, utrum adesset aut non fuisset *corpus Philippi*; ... abbas ... licentiam ab eo inquirendi -i ... impetravit. PETR. DAMIAN.

epist. I 21 col. 253^A: cum imperatrice... obsceni negotii dicebatur habere -um. GERARD. MORES. delib. p. 11: alta -orum Dei celesti preventi gratia meditantur. LANFR. epist. XII col. 519^D: rogamus quatenus... in tante rei -o compleatis. ABELARD. epist. ad Rom. p. 353: -um dicitur secretum et occultum. unde et mystica locutio dicitur significativa que non est aperta. GUIBERT. Nov. virg. col. 597^B: non sine -o. VINC. KADE. chron. p. 41: gesta fecundo interius veneranda -o.

C) *symbole, ce qui a un sens caché*: 1) *en général*: REMIG. apoc. col. 1144^C: -um quippe occulta res esse dicitur in qua aliud videtur, aliud intelligitur. DE VERBIS QUIBUSDAM (Biblioth. juridica M. A. II [Bologna 1893] II 130b): -um illud dicitur in quo aliud agitur et aliud intelligitur. 2) *dans l'ordre sacré*: HRABAN. epist. 10: Levitici libri multiplicia -a. AELR. Edw. reg. col. 743^B: petit sibi a sancto visionis huius -um revelari. RADBERT. Matth. col. 34^A: profunda eloquiorum Dei -a pandendo, penetro. AMALAR. inst. can. col. 831^A: tractans de -o legis, de doctrina fidei. ANGELOM. LUXOV. reg. col. 499^A: profunda -a in sacris Scripturis in bono studio querere. EPIST. var. II p. 640,2: figuris et -is veteris testamenti. ADALG. adm. col. 931^B: ex Scripturarum -is. GERARD. MORES. delib. p. 45: attingere... hymnorum -um. 3) *dans l'ordre intellectuel*: AMALAR. inst. can. col. 825^D: non sine aliquo septenarii numeri -o. ODO CLUN. mus. col. 783^C: ad... altiora numerorum -a sensum protendere poteris. VITA Bard. 28 p. 341,47: anno episcopatus ter septeno, numero -i pleno.

D) *mystère, doctrine révélée, inaccessible à la raison humaine*: 1) *en général*: VITA Wulfr. p. 666,26: divinis -is imbuti atque in fide confirmati. SMAR. diad. col. 623^A: per ieiunium etiam occulta -orum celestium revelantur. AGOBARD. Fred. col. 167^C: quia laus divine sapientie in sacris -is et in doctrina spiritus invenitur. RADBERT. epitaph. Arsen. p. 79: divina cernere licuit -a. FRECULPH. chron. col. 1162^A: prodens eius universa -a, et prophetas enumerans. REMIG. epist. II Cor. col. 639^A: ne pre angustia sensus non possitis penetrare et recipere -a divina. ODO CLUN. epit. Job col. 222^C: Deus pietatis sue -o homo factus. BRUNO CARTHUS. epist. col. 383^C: instructi in agnitione -i Dei, ut cognoscant aliqua -a Dei. vel quomodo Trinitas in unitate sit, et e converso. RADULF. ARD. homil. col. 1574^D: sunt etenim nonnulli qui, et si interna -a capere nequeunt, tamen accepta exteriorum scientia non torpescunt. JOH. FISCAMN. conf. theol. I p. 112,91: hoc -um mens humana concipere non potest nec oratoria lingua enarrare, neque diffusi sermonis bibliothecarum volumina queunt explicare. GUILL. S. THEOD. cant. p. 172 no. 138: de divini -o amoris. 2) *appliqué à certains dogmes*: a) *la Trinité*: SMAR. reg. Bened. col. 730^C: de Sancte Trinitatis -i... dogmate (cf. DHUODA lib. man. p. 72. BOVO MIN. in Boeth. p. 335. GERARD.

MORES. delib. p. 15.) b) *la rédemption et ses diverses phases*: SMAR. diad. col. 665^B: sancta ecclesia redemptionis sue -um in cunctis iam mundi partibus predicavit (ODO CLUN. epit. Job col. 252^A. FLOR. LUGD. Amal. col. 94^B). SMAR. diad. col. 658^C: cognitio enim -i incarnationis eius (CARTUL. Clun. I p. 162. ODO CLUN. epit. Job col. 167^B. REMIG. homil. col. 918^D). WOLFHER. HILD. Godeh. II 13: anno igitur post incarnati verbi Dei -um. AGOBARD. epist. p. 233,44: de -o nativitatis Christi (id. corr. antiph. col. 331^D. BERNARD serm. de temp. col. 119^C). REMIG. epist. II Cor. col. 656^C: a philosophis gentium et principibus multa incommoda passus est propter -um incarnationis Filii Dei, passionis, resurrectionis, ascensionisque ad celos. ODO CLUN. serm. col. 715^C: assumpte humanitatis -a. id. epit. Job col. 135^A: virtus sacrificii vel -a circumcisionis. HINCM. REM. pred. col. 310^C: licet non omnes passionis eius -o redimantur (PRUD. annal. Bertin. p. 43). DUNCAL. resp. col. 493^B: velum templi eodem crucis -o scissum. SMAR. reg. Bened. col. 876^C: -um resurrectionis (RADBERT. Matth. col. 852^D. ODO CLUN. epit. Job col. 115^A). HRABAN. epist. 33 p. 466,36: resurrectionis atque ascensionis eius in celos -a (THIEM. 6,42). BRUNO CARTHUS. epist. col. 122^A: -um vocat salvationem hominum que occulta fuit semper ante adventum Christi, sed per eum revelata. ORD. VIT. hist. I 18 t. I p. 46: ut -um paterne dispensationis in Jerusalem consummaret.

E) *rite, célébration du culte*: 1) *non chrétien*: AMALAR. epist. p. 272,24: sint Catafriges funesta et Manichei spurca celebrantes -a iure damnati. WALAHFR. Mamm. 10,14: didici -a feda magorum. MILO ELN. Amand. II p. 461,22: in signo sue liberationis phase typicum celebrasse posteaque per illud -um, predicto Pharaone ... ad terram promisse olim hereditatis properasse. 2) *chrétien*: a) *célébration d'un office*: EPIST. var. II p. 300,9: de divinis libris ac sacerdotalis officii -is. ACTA pont. Rom. Gall. II 2 p. 53 (a. 824—7): consecrationem quoque foncium et scrutinii -a similiter faciant. WALAHFR. exord. 24: in duobus sabbatis pasche et pentecostes, que specialibus -is adornantur. FLODOARD. hist. col. 146^D: dum illic misse celebrarentur -a. AIMOIN. FLOR. gesta Franc. p. 98: dominici celebrare -a sacrificii. b) *la messe*: ACTA pont. Rom. Gall. II 2 p. 54 (a. 824—27): ut inter sacra missarum solemnium predicacionem ad populum faciat et benedictionem post peracta -a. AGOBARD. reg. eccl. col. 293^A: in actione sacri -i, id est in solemnium missarum. FOLC. gesta Bert. (éd. Guérard) p. 95: semet... preparavit ad celebrationem misse, et omne -um... implevit strenuissime. ODO CLUN. serm. col. 743^C: videmus quosdam qui divinum -um frequentant (VITA Osw. p. 454. CARTUL. Agath. XXXV p. 52 [a. 1077]. CARTUL. Osen. IV p. 431 [c. 1187]). GERBERT. astrol. p. 130 n. 1: domi-

nica -a... peraguntur. CARTUL. Biter. 51 p. 57 (a. 993): sacrum -um canitur. CARTUL. Clun. I 2813 p. 17 (a. 1027): presbyter qui illam ecclesiam tenuerit et sacrum -um ibidem fecerit. CARTUL. S. Mar. Avenion. 33 p. 36 (a. 1037—39): cotidiani -i sacra celebratio. HARIULF. chron. Centul. p. 269: missam faceret in crypta... vix valuit inchoata -a perficere. c) *liturgie*: ACTUS pont. Cenom. p. 25 (IXes.): liber de celestibus -is. AGOBARD. corr. antiph. col. 338^C: ad celebranda missarum solemnium habet Ecclesia librum -orum. FRECULPH. chron. col. 1216^B: liber hymnorum et -orum alius. FLOR. LUGD. miss. col. 16^A: ex antiquis -orum libris quedam verba necessario sumpta sunt.

F) *sacrament*: 1) *en général*: CAPIT. reg. Franc. II p. 335,5 (a. 869): sacra officia et divina -a puro corde per illos suscipere. FOLC. gesta Bert. (éd. Guérard) p. 143: cumque comes iste sacramentorum devotus participasset -is. ODILO CLUN. epitaph. Adalh. p. 644: muniri se rogavit attentius -is ecclesiasticis. IVO serm. col. 231^A: -a occulta Dei, sicut est sacramentum Dominici corporis et baptismatis, et cetera omnia sacramenta. 2) *spéc.*: a) *eucharistie, hostie*: CAPIT. reg. Franc. II p. 41,11 (a. 829): -a corporis et sanguinis (RATRAMN. corp. Dom. col. 143^C. AGOBARD. imag. sanct. col. 224^B). RADBERT. corp. Dom. lib. col. 1269^A: quod in -o vera sit caro et verus sit sanguis. WALAHFR. Wett. 944 p. 333: decidit in lectum, Christi -a sumens. HINCM. REM. Remig. col. 1194^D: nos qui vere sub -o carnem et sanguinem corporis sui sumimus. AMALAR. inst. can. col. 825^A: qui sacra -a contrectant, casti et continentis sint ab uxoribus. FRECULPH. chron. col. 1123^C: -um fidei (ib. col. 1124^A. ODO CLUN. occ. p. 71 et 79. CARM. libr. III 57,2. RADULF. NIGER I p. 20). ODILO SUESS. transl. Sebast. p. 397: sancte communiōnis -um... percipere (OSBERN. Dunst. p. 125,32). MIRAC. Georgii et Leti p. 79: divine consecrationis peracto -o. BRUNO CARTHUS. psalm. col. 1039^C: precepit hoc -um panis, qui corpus suum efficitur, predicare. b) *baptême*: MAGNUS epist. (PL 102) col. 981^C: nullatenus itaque baptismi -um perfici potest, nisi sub invocatione sancte Trinitatis. HINCM. REM. epist. col. 106^A: ad sacrum -um lavacri. CHRON. Ved. p. 687: parato ergo baptisterio presentequo episcopo qui sacro -o puellam immerserat. CALIXT. II serm. Jacob. col. 1385^B: eicienda demonia per baptismi -um. BERNARD. serm. in cant. col. 1034^C: sancito quippe novi -i decreto. LEGES Cnuti 4,2 p. 284: per manus temporalium sacerdotum sacri baptismatis vel eucharistie sacrosancta -a celebrantur. c) *mariage*: BENED. MOG. capitul. p. 108,60: dubium non est, eam mulierem non pertinere ad matrimonium, in qua docetur nuptiale non fuisse -um. d) *ordre*: FROUM. epist. 77: huius sancti -i gradum (i. sacerdotium)... suscipere recusavi. e) *onction royale*: ABBO FLOR. Eadm. col. 515^A: illud caput sanctum quod non

inpinguaverat peccatoris oleum, sed certi -i sacramentum.

G) *calice*: VITA Gisl. p. 791: apprehensaque sancti viri sporta in qua eius -um erat, quo utebatur in sacris missarum sollempniis.

H) *mysterium iniquitatis* (cf. VULG. II Thess. 2,7): VITA Sadalb. p. 59,1: -um operatur iniquitatis. REMIG. epist. II Thessal. (PL 117) col. 780^D: -um ergo iniquitatis appellat interfectionem sanctorum martyrum et persecutionem quam inferebat Nero. OTTO FRIS. chron. 8,2 p. 394,27: ut... labor respectu illius... non iniquitas, sed tanquam -um, id est species iniquitatis, appareat.

II) *pour ministerium* (v. ALMA IV [1928] p. 80): A) *ministère, fonction*: ACTA pont. Rom. Gall. II 2 p. 54 (a. 824–27): ecclesiastice dignitatis -a recipiat. FRE-CULPH. chron. col. 1108^C: idem Cesar, quem his tantis -is predestinaverat Deus. LEGEND. Steph. maior (SS. II p. 385): canonicorum -um (in aliis codd. ministerium) episcoporum providentie... commendabat S. Stephanus rex. CARTA a. 1150 (Stenton, Danelaw Charters p. 363): quamdiu in curia mea ipse et heredes sui in -o mihi, sicut iustum fuerit, servierint.

B) *exercice, pratique*: ODO CLUN. epit. Job col. 211^D: ad innumera virtutum -a tendunt. GUILL. MALM. gesta pont. I p. 101: -um domini sui se ille secreto communicaturum respondit.

C) *métier, étal* (v. David Waley, Mediaeval Orvieto, Cambridge 1952 p. 6 n. 3): CARTUL. Andegav. III 77 p. 63 (c. 1116): Girbergis cambiatrix dedit Deo et S. Marie Caritatis unum -um ad portam Andegavinam.

mystes, -is m. *mythe, mystère païen*: TIT. metr. III 4,3: tu celi e solio terrenum illabere -en / et puram puro trade fidem populo.

mystice v. mysticus.

1. *mystico* 1 *forme*: *mistico*: GERHOH. Antichr. 1,33. *avoir une signification mystique*: RUP. TUIT. off. 6,14: crura eius in eo quod integra conservata sunt, illud nobis -ant, quod universe vie eius recte et inviolabiles sunt. ib. 9,11 col. 261^B: que unctiones nobis -ant aliquid. GERHOH. Antichr. 1,33: duo... dracones ego sum et Aman, non solum hereticorum astuciam, sed et sanctorum patrum misticat prudentiam. ARNO REICHERSB. apol. p. 193,20: tunica illa inconsutilis, desuper contexta, per totum relicta est, unitatem nobis ecclesiastice pacis -ans.

2. *mystico*, -nis m. [μυστικός] *forme* *místico*. *gardien du palais impérial (à Byzance)*: GUILL. TYR. hist. rer. transm. XV 23 p. 696: per misticonem suum qui palatio et thesauris preerat universis.

mysticus, -a, -um *formes*: *misticus*: HRABAN. carm. 2,2,18. RADULF. GLAB. hist. I, 12 p. 3. LAMB. HERSF. annal. a. 1075 p. 206,22. GUILL. MALM. gesta pont. II p. 149. GAUFR. MONEM. hist. VIII, XI. RICHARD. LOND. EP. dial. scac. p. 26 et passim. *misti*: ODO CLUN. occ.

p. 102 note. *misticus*: UGUTIO s.v. I) *adj.*: A) *mystérieux, caché*: MIRAC. Remacli p. 705: ignis hic -us. JOH. SCOT. theol. Dion. col. 269^B: titulus huius libri est de -a theologia, id est clausa vel occulta, quia quidquid ibi dicitur, quasi inexplicabile, totum clausum et occultum relinquitur. SMAR. coll. col. 475^D: -is eandem Apocalypsin dictis innexuit, ne cunctis manifesta vilesceret. id. diad. col. 598^B: ut Scripture sacre verba esse -a quisque sentiat. WALAHFR. exord. col. 936^B (PL 114): omnia que de se fuerant apertis vel -is dictis prenuntiata. ANGELOM. LUXOV. reg. col. 522^D: unde et Psalmista -o eloquio hoc idem commemorat. HARIULF. Richar. p. 572: hec occulta et velut -a seponentes, a d apertiora veniamus. ABELARD. epist. ad Rom. p. 353: mysterium dicitur secretum et occultum. unde et -a locutio dicitur significativa, que non est aperta. id. theol. p. 461: Macrobius in argumentum -arum locutionum philosophorum illud assumsit. GERARD. MORES. delib. p. 186: -is significationibus circa imperium exsequi postulata. OTTO FRIS. chron. 8,2 p. 394,29: res enim secretas -as dicere solemus.

B) *doué de pouvoirs occultes*: GAUFR. MONEM. hist. VIII, XI: -i sunt lapides et ad diversa medicamenta salubres.

C) *symbolique, allégorique*: 1) *en général*: DUNCAL. resp. col. 486^D: -us Isaac, hoc est Christus. JOH. SCOT. ier. Dion. 2 col. 167^A: lege -am feminam, que paulo ante passionem fudit alabastrum in capite Domini. id. comm. Joh. col. 311^A: hic est unicus et singularis Agnus -us. HRABAN. epist. 33 p. 466,34: pascha -um. FLODOARD. hist. col. 225^D: investigare -am paschalis solemnitatis observationem. CARUS Clem. p. 113,19: Abraham noster clemens, iam -us heros. ADSO hist. Tuil. col. 150: -um tunc Israel. CARM. de Thom. Becket (E. du Ménil, Poésies populaires latines du Moyen Age p. 73 str. 4,1): iam in navi -a Thomas, nauta imus. BERNARD. serm. de div. col. 690^A: que vero umbratilia et -a (i. precepta legis veteris) erant revelata veritate, deinceps non ad litteram observantur, sed secundum spiritum spiritualiter intelligantur. ORD. VIT. hist. I 5 t. I p. 15: Jesus... sedit super fontem... et -a verba locutus est cum muliere Samaritana. 2) *en parlant du sens mystique ou de l'interprétation symbolique*: REMIG. apoc. col. 1082^A: iuxta -um intellectum hoc est ad ecclesiam refertur, que mulier vocatur. BRUNO CARTHUS. psalm. col. 957^D: in -o intellectu, quem Greci anagogen dicunt. ib. col. 1257^D: a moralitate vero per physicum, ad -um intellectum pervenitur. RADULF. ARD. homil. col. 1904^A: triplex sacre scripture intellectus, scilicet historicus, moralis et -us. CHRON. S. Ben. Divion. p. 138: cuius artificiosi operis forma et subtilitas non inaniter... ostenditur per litteras; quoniam multa in eo videntur -o sensu facta, que magis divine inspirationi, quam alicuius debent deputari peritie magistri. HUGO S. VICT. hier. evel. 10: in singulis enim partibus humani

corporis per -am significationem inveniri possunt spirituales virtutes. CHRON. RAMES. p. 10: ut interpretationem ipsius nominis aptius ad -um intellectum reducamus. PETR. COMESTOR serm. XXX col. 1792^D: preter moralem, sub eadem parabola latet sensus -us.

D) *qui a rapport à la mystique des nombres*: HINCM. REM. epist. col. 387^C: septenarius numerus solet in scripturis ad quamdam perfectionem -us apparere. EPIST. var. III p. 137,32: superest ut quartum quadrato -e significationis recenseamus numero. RADBERT. Matth. col. 237^B: per quam -us gestorum signatur numerus. BERNARD. serm. in cant. col. 830^B: -um hunc implere numerum.

E) *sacré, doué d'une valeur surnaturelle*: VITA Gisl. p. 794: tam -am Dei visionem. EPIST. var. II p. 536,44: sacro crismate caput perungitur et -o tegitur velamine. HINCM. REM. epist. col. 57^B: sancta et -a Nicaena synodus. VITA Pirm. I p. 22,2: sacrumque officium et -um ministerium. ABBO FLOR. Eadm. col. 512^D: unguento -e consecrationis tripliciter irroratus. id. fragm. col. 579^A (PL 139): in cena omnino sat -a Christo conviva fuit. RUFIN. summa I I pr. p. 201: ea in quibus exercentur spiritualia sacramenta ut... vasa -a et cetera ecclesie utensilia.

II) *subst. n.*: A) *sing.*: 1) *chose secrète, chose cachée*: GUILL. TYR. hist. rer. transm. XX 23 p. 985: non est arcanum, non est -um... in abditis sacri cubiculi repositum, quod eis non reveletur familiariter. 2) *corps mystique*: GODESC. SAX. corp. dom. p. 326,20: in septimo capitulo, ubi scilicet tribus modis dicitur corpus Christi id est: ecclesia et istud -um et illud quod sedet ad dexteram Dei.

B) *plur.*: 1) *doctrines cachées, mystères*: SEDUL. carm. 2,82,1: iste cherub Christi nova signat -a legis. WORMON. Paul. p. 255: eis -a quedam spiritualis instrumenti... per dies aperire non cessabat. ODO CLUN. epit. Job col. 224^C: -a de occultis prophetarum verbis a credentibus agnoscuntur. BRUNO CARTHUS. psalm. col. 1361^C: multa quippe -a et arcana locutus est Dominus que non omnia audierunt omnes reges terre. HILDEGARD. epist. I 74 p. 296^C: audi -a Dei. 2) *offices liturgiques*: ERMENR. Grim. 30 p. 568,19: absolvens legis -a queque pie. FLODOARD. hist. col. 81^A: post expleta -orum discedentes sacra. BRUNO CARTHUS. psalm. col. 725^C: signa etiam sacramenta hec et -a rectissime vocantur, non sui videlicet signa, sed nostri. CONQUEST. Henr. 77: iam nihil offertur, nec missa Deo celebratur / -a nemo colit, nemo legit aut canit.

mystice forme: mistice: THIETM. 7,1. RADULF. DIC. I p. 208. et passim.

1) *mystiquement, selon le sens mystique chrétien, symboliquement*: AGOBARD. epist. p. 191,13: -e Dominus per Zachariam prophetam designat. RADBERT. corp. Dom. lib. 4 col. 1278^A: ubi profecto non aliam, quam

veram carnem dicit et verum sanguinem, licet -e. id. Matth. pref. col. 39^B: in quo profecto libro quecumque sunt impleta in Christo, -e scripta fuisse probamus. FRECULPH. chron. I, I 5 col. 921^C: erat utique in paradiso corporaliter lignum, quod nuncupatur lignum vite... quamvis significarent -e Christum. REMIG. Boeth. p. 104: ut ille hostie Christum -e significarent. id. proph. min. col. 212^C: historialiter vero duo fuerunt homines, unus de tribu Juda et de stirpe regia, alter de tribu sacerdotali. -e vero unum eundemque designavit Christum, qui est verus rex et magnus sacerdos. ODO CLUN. serm. col. 715^B: -e autem hec beatissima mulier sanctam designat Ecclesiam. BRUNO CARTHUS. psalm. col. 1030^B: in his beneficiis que hic historialiter facta Propheta posuit, alia beneficia in Ecclesia futura -e designavit. RADULF. ARD. homil. col. 1809^B: -e vero facit Dominus in multis quotidie, quod tunc ad litteram in uno demoniaco legitur fecisse. ABELARD. dialect. p. 705: corporaliter, non -e tantum accipiamus. id. introd. ad theol. p. 54: ea que de anima mundi a philosophis dicta sunt, -e interpretanda esse meminit. GERARD. MORES. delib. p. 223: -e totum de Christo. PONTIF. ROM. I p. 160,1: hoc quod per illud -e datur intelligi. MS. Paris B. N. lat. 18108 no. 106 (Rech. de philos. anc. et médiévale XII [1940] p. 70): lex divina... sentienda est... ut intelligatur... -e iuxta spiritualem intelligentiam. VINC. KADEL. chron. p. 42: dictus vero est Mesca id est turbatio, quia ceco nascente parentes turbati sunt; vel -e, quia ab ipso iniciata videntur belli spiritualis apud nos seminaria.

2) *mystiquement, selon la mystique des nombres*: HINCM. REM. div. Loth. col. 720^A: septenarius namque numerus pro universitate solet -e poni. HRABAN. epist. 11: quia ibi numerus filiorum Israel -e describitur. HERBORD Mon. Pol. hist. II p. 79: baptizavit... homines 30, fidemque Sancte Trinitatis et Decalogum Legis in numero tacite considerans, opus evangelii -e a se inchoatum gavisus est.

3) *mystérieusement*: THIETM. 7,1: a senatoribus duodecim vallatum, quorum VI rasi, barba alii prolixa -e incedebant cum baculis.

4) *obscurément, de façon non claire*: ADAM BREM. p. 163,7: que -e ab episcopis dicebantur, vel presbyteris, ipse cupiens Sclavanicis verbis reddere planiora.

mystifico 1. [mysta et facio] *avoir une signification cachée, symbolique*: GERHOH. Antichr. 3,10 p. 373,28: quod filius *Abrahe*... vixit oblato pro ipso ariete... hoc -abat, quod... Dominus... etsi mortuus est..., vivit.

mystirium, -i n. [μυστήριον] *forme*: mysteryion: ANTIDOT. Augiens. p. 43. *nom d'un remède*: ANTIDOT. Augiens. p. 41: antidotum -um anodinum qui facit ad ilii dolorem et cauculos. ib. p. 43: antidotum qui dicitur mysteryion mechara, qui facit ad iocineris dolores, ad lateris et vessice.

mystron, -i n. *mesure de capacité (1/4 cyathus)*: B. M. MS. Harl. 3017 f. 181 *cf. English Weights and Measures (Camden Miscellany XV) p. 2: cocleares tres conculam faciunt... concule due cignum sive mistron (X^e ou XIe siècle). v. 1. metra et 1. metrum (5).*

mythographus, -i m. [*μυθόγραφος*] *forme: myto-graphus. mythographe: RATHER. phren. col. 381^C: de cupido et invido noster uti narrat mythographus.*

mythologia, -e f. *récit mythologique: ORD. VIT. hist. VII 8 t. III p. 192: ecce in hoc homine palam completum videmus, quod in libro -arum dicit Fulgentius.*

mythologicus, -a, -um *forme: mittholoicus. mythologique: HELP. comp. col. 24^A: fertur in illo namque mittholoico simulacro.*

mythologizo 1. [*mythologia*] *forme: mithologizo. raconter des histoires: HENR. ARIST. transl. Plato Phedo p. 10,24: decet eum qui debet illuc peregrinari pervalde inspicere et mithologizare de peregrinatione.*

mythologus, -i m. [*mythologia*] *formes: mithiologus*

et myntologus. celui qui raconte les mythes, mythologue: GESTA Serv. Tung. p. 63: illi mithiologos ab errore ad vera vocant. PETR. RIGA Aurora II col. 20^A: myntologi cedant et apud gymnasia vatum / hic habeant primum precipuumque locum.

mythos, -i m. *forme: mittus: UGUTIO s.v. 1) fable, mythe: Ps. WALAHFR.(?) carm. 5,50,1,15 (p. 397): sorores/... quorum numerus bis quater atque semel / que, testante -o, volitantes. UGUTIO s.v.: hic mittus, mitti, fabula iocosa, dulcis relatu. 2) vains propos: THEOFR. Willibr. 186 p. 485: qui -os iterat, qui mende frivola tractat.*

mythrum, -i n. *v. mytrum.*

mytographus, -i m. *v. mythographus.*

mytrum, -i n. [*mitra*] *forme mythri (gén.), v.l. 17 mitre: JOH. SCOT. versio Dion. Ar. epist. 7 col. 1180^C: magis quidem hoc Persarum sacerdotalibus infertur memoriis et adhuc magi memoranda triplasii -i perficiunt. CARTA a. 960 (Vaissete, Hist. Langued. V pr. 109 col. 236): dono unum -um ab auro Sancto Stephano et unum missalem.*

N

n (*littera*): NOTK. BALB. ad Lantb. p. 223: n. notare hoc est noscitare notificat.

nabathematicon [mabatematicon, Alphita, 107; mabathematicon, p. 180; Syn. Barth. p. 221,6: mabathematicum] *suc de la saponaire (Saponaria officinalis L.) employé en médecine, dans l'antiquité, comme sternutatoire*: COLL. Salern. V p. 301: strucium [*i. struthium*], id est caulicus agrestis, cuius succus -on appellatur; talis succus vel pulvis de tali succo naribus inmissus facit hominem obtaruntare et sternutare.

nabatheus, -a, -um [Ναβαθαῖος] *oriental*: UGUTIO s.v. nabaoth: Nabaoth, Nabathus vel Naboth fuit filius Ismaelis; unde -us, -a, -um, et quia ille regnavit in Oriente ideo sepe invenitur -us pro orientalis.

nabilis, -e [no 1.] 1) *qui permet la nage ou la navigation*: UGUTIO s.v. no: -is, -e, habilis ad nandum. ARNULF. AUREL. glos. Lucan. IV 111: *Tridentis* quia aqua labilis, -is, potabilis. 2) *qui peut naviguer*: AELR. Ninian. X p. 152,5: cui corium bovium superducentes non solum -em sed et aquis impenetrabilem reddunt.

nabulum, -i n. *forme nabulum*: UGUTIO s.v. nabulum. (*instrument de musique*) *nable, sorte de harpe à dix ou douze cordes*: WALAHFR. carm. 5,64,6 p. 406: *ferre -a tibiasque, / organum cum cymbalis*. ib. 5,83,11 p. 419: *ymniger psallit chorus hicque vobis / concinens -o sonitu sonoro*. EPIST. var. III p. 202,3: *hoc in -o ex Graiorum psalteriis exercitare conatus sum*. TROP. Winton. p. 115: *-a cieto*. UGUTIO s.v. nabulum: -um vel nablac vel nablum hebrayce, grece psalterium, latine organum dicitur. PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1343^C: *ponit Josephus differentiam inter psalterium et -um... -um vero duodecim sonos habens, digitis tangitur*. JOH. ALT. Arch. IX p. 390: *canna vocans somnos, faciens syringa sopori, / lite graves aule, iocundula -a querelis*. ROB. PAUL. II 13 col. 418^D: *eligit qui... concrepent lyris, cymbalis, -is, organis*. v. *nabla*.

1. nabulum, -i n. [naulum] 1) *prix versé pour le transport sur un bateau*: UGUTIO s.v. no: hoc -um, id est merces nautica. CARTA a. 922 (J. de Lencastre, A vitivinicultura através de alguns documentos medievais de arquivos portugueses [Porto 1953] 4 p. 49): -um et portaticum de Dorio in die sabbati.

2) *taxe sur la navigation*: PASS. Eust. 469,9: *exigebat ab eis -um*. DIPL. Bereng. II 3 p. 300,16 (a. 951 spur. XII s.): *naves... absque... ulla publica exactione vel -o discurrere vel figere liceat* (cf. CARTUL. Alexandr. III 448 p. 34 [a. 951]).

3) *nolis, fret*: Doc. comm. Ven. I 21 p. 24 (a. 1095): *dando inde michi -um mancosos denariorum quinque*.

4) *nolisement, contrat d'affrètement*: Doc. comm. Ven. I 5 p. 5 (a. 1030?): *de duas anchoras quod vobis ad -o datas habui... de capite de ipsas anchoras et de earum -o me deliberasti... de iamdictas duas anchoras et de totum earum -um*. ib. I 8 p. 7 (a. 1039): *anchoram unam ad -um in taxegio*. v. *naulum*.

2. nabulum, -i n. v. *nablum*.

nabundus, -a, -um [no 1.] *qui permet la nage ou semblable à quelqu'un qui nage*: UGUTIO s.v. no: -us, -a, -um, facilis ad nandum vel similis nanti.

nabus porcinus, -i m. [*i. napus*] *cyclamen, pain-de-pourceau (Cyclamen hederifolium Willd., Cyclamen Europaeum L.)*: RECEPT A. LXXXVII p. 23: *-o porcino exinde rasura et nuces de pino tritas unc. II*. v. *napus*.

naccum, -i n. [*gr. νάκος toison*] *formes*: nachum: ACTA pont. Rom. ined. II 434 p. 383 (a. 1182). *abl. naco*: ORDO eccl. Mediol. 9,31 (XII s.). *housse recouvrant un cheval de parade dans les processions, accordée par le pape aux archevêques ou autres dignitaires ecclésiastiques*: CARTUL. Rhen. med. I 246 (a. 976): *predicadores in missarum sollempniis celebrandis, in equitando cum -o per stationes et in omni honore equales existant* (cf. BENED. VII epist. col. 322^B). CARTUL. Mog. A 293 p. 184 (a. 1052): *cuphiam tibi permittimus et super -um equitare concedimus et cruce ante te deferendi licentiam damus*. CARTUL. episc. Halb. 83 p. 61 (a. 1063): *in stationibus quoque festivis super -um equitandum permittimus tibi et successoribus tuis* (cf. ACTA pont. Rom. ined. I 39 p. 38 [a. 1063]). ACTA pont. Rom. ined. II 313 p. 274 (a. 1133): *equo albo cum -o albo in processionibus uti et cruce* (cf. ib. II 332 p. 294 [a. 1138], III 76 p. 78 [a. 1146]. III 171 p. 182 [a. 1157] et III 318 p. 290 [a. 1181]). CARTUL. Rhen. inf. I 187 p. 119 (a. 1052; spur. XII s. med.): *confirmamus tibi... cruce videlicet et pallium suo tempore suoque loco ferendum, insigne quoque festivi*

equi quem -um vocant nostri Romani. BALDER. Alber. 23 p. 255,25: dominus papa cum -o equitans... ad ecclesiam sancti Paulini processit. LIB. cens. rom. p. 292a: equum faleratum cum -o scarlati.

nachum, -i n. v. *naccum*.

naclerus, -i m. v. *naclerus*.

nactareus, -a, -um v. *nectareus*.

nactio, -nis f. [nanciscor] *découverte*: SEDUL. carm. 64,2 p. 219: inventum fuerit si verum, non erit aequum / attamen est aequum felicitis -o veri.

nactor, -is m. [nanciscor] *qui obtinet*: VITA Liutg. III 1,32: o sine macula, cum omni iusticia / -r supernorum tabernaculorum.

nacum, -i n. v. *naccum*.

nadença, -e f. sive **nadençia**, -e f. *orig. et sens inc.*: CARTUL. hosp. Hier. Navarr. 94 p. 96 (a. 1198): et ista suprascripta hereditas damus in -ia ex veteri hereditate. Et de ista veteri hereditate debet sicut unum rusticum. Et ista -a damus Auria Arçic et suas filias.

nadi indécl. [cf. esp. nada] *rien*: DOC. Port. reg. I 252 p. 311 (a. 1155—57): ad iudice non li respondeat nadi sine rancuroso.

nadilla, -e f. [anaticula; cf. prov. anadilha, esp. nadilla] *forme nadilla, v.l. 30. (techn.) anille (pièce de fer forgé en forme d'X, percée d'un trou carré dans lequel vient s'encastrer le fer de meule du moulin (cf. Sicard, Les moulins de Toulouse p. 47))*: CARTUL. S. Saturn. Tolos. 40 p. 2 (a. 1146): debent mittere octavum de ferro et de -is et de molis. LIB. feud. maior II 259 (a. 1149): homines de castro Russilionis habeant licenciam accipere nadillas istorum molendinorum et teneant tantum quod ista missione sit facta.

nadivus, -a, -um v. *nativus*.

nae- v. *ne-*

nafrago l. v. *naufrago*.

naftia, -e f. v. *nausea*.

nafratus, -a, -um [cf. cat. nafrat, fr. navré, a. h. all. narwa] *malade*: CARTUL. mon. s. Cruc. p. 121 (a. 1165): hoc est mandamentum que fecit Bernardus de Oluga quando fuit -us et pervenit ad suum obitum.

naias vel nayas, -dis f. *forme nays*: UGUTIO. ALEX. NECK. laus div. sap. II 57 (p. 374). *naïade*: AELFR. Angl. Sax. vocabul. append. p. 60: -des, sae-elfen. PAPIAS: -des, deas maris in comitatu esse Veneris pagani dicunt. UGUTIO s.v. nubo: hec nays vel nayas, dea aquarum. ALEX. NECK. laus div. sap. II 57 (p. 374): Naides insequitur Driades quoque sepe napeas.

nalaso l. *orig. et sens inc.*: REG. Pis. 189 p. 114 (a. 1081): census debere debeat... tertiam de blava quando ibidem abuerit a tres vicibus et carcando et indivinando et tres ditu(nte?) -ando sicut uno et consuetudo istius terre est.

nalectum, -i n. [cf. *nelictum*?, *peut-être *nalectum*, cf. ἀνακλήτωρ 'accusateur'] *dommage*?: CARTUL. S. Saturn.

Tolos. 413 p. 296 (XIIe s.): si predicti fevatarii -um habebant de predictas vineas, donent fides predicto baiulo, et III den. iustitiam, si iuste inculpati fuerint. v. *nelictum*.

nam 1) *particule d'affirmation; de fait, en réalité*: a) *en tête ou à l'intérieur d'une proposition*: GERALD. prol. 12: peccator fragilis Geraldus nomine vilis, / qui tibi nam certus corde estque fidelis alumnus. DIPL. Henr. II 310 p. 390,30 (a. 1014): quod iniuste et non legaliter... dederunt, <quod> nefas -m erat. EKKEH. IV bened. I 16,136: alter aberravit, sed eum prior increpavit: / -m neque tute times dominum perpressus id ipsum / crimini-bus multi digne duo nos sumus ulti. b) *servant à renforcer une interrogation*: HRABAN. carm. 37,61: -m Samuel quotiens Saulis tolerabat aerumnas? WALAHFR. carm. 5,38,79: -m quid erat mesto tam desperabile regno? WALTHARIUS 875: quis tibi -m furor est? WIDUK. 2,17 p. 81: quidnam vult... illa multitudo? VINC. KADL. chron. p. 138: set cur -m fugitur? 3) *introduisant une exhortation*: LEO NEAP. versio Ps. Call. pr. 1,44,6: -m prelati acuant mentes suas... subiecti vero certent. 4) *introduisant une réserve (= mais, à vrai dire)*: PAULIN. AQUIL. carm. 3,27,1: una vita bona -m servilis, altera sed optima.

2) *conjonction de coordination adversative*: *namnon i. et non*: CARTUL. Conch. I p. 2 (a. 801): omnes res... ad te perveniant, -m non ad alios heredes, neque ad sorores meas. CARTUL. Ter. 31,6 (a. 1000): concedisti ad usufruendum laborandum... -m non bindendum.

3) *conjonction confirmative explicative; de fait, car*: a) *introduit une proposition*: HRABAN. epist. 3 p. 385: feci quantum potui. -m de hoc tres libros edidi. DIPL. Otton. II 163 (a. 977): Otto, divina favente clementia imperator augustus. -m credimus omnipotenti Deo esse acceptum. b) *introduit un complément*: WALTHARIUS 817: istic ne ponas pondus, quod tanta viarum / portasti spatia, ex Avarum -m sedibus altis! c) *joint à... et = quin immo*: ADAM BREM. p. 131,7: ordinare videtur, ut... detur duplex mellite copia. -m et vinum dari... disposuit. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1065 p. 272: -m et bellum cum eis inire sunt coacti. d) *introduit des parenthèses*: EINH. Carol. 13: unam tamen per se in Pannoniam — -m hanc provinciam ea gens tum incolebat — expeditionem fecit. RIMB. Ansc. 22 p. 47: dioecesis illa... admodum parva erat — -m nonnisi quattuor baptismales habebat ecclesias. OTTO FRIS. gest. 1,14 p. 30: ut pingues monachi — -m monachorum cenobium in eodem castro positum erat — ederentur. e) *introduit un développement annoncé; de fait, ainsi*: RICHER. II p. 18: quod etiam statuto tempore factum est. -m habitis utrimque rationibus, regina a tiranno predia recepit et ipse uxorem et natos militesque reduxit. WIDUK. 2,32: eo anno et portenta quedam apparuere, scilicet comete. -m a quinta decima Kalendas Novembris usque in ipsas Kalendas vise sunt.

4) *conjonction causale; en effet, car*: LUPUS epist. I 1

p. 6: vobis vicinior factus sum. -m a prefato episcopo ad venerabilem Hrabanum directus sum. WALTHARIUS 1405: consedere duo, -m tertius ille iacebat. PETR. DAMIAN. serm. LVIII col. 832^D: humiliter confessi sunt, sed nequaquam fideliter, -m alter eorum desperans ad laqueum cucurrit (Matth. XXVII). BERTHOLD. CONST. annal. a. 1077 p. 297: plus autem in regibus pietas laudatur, -m iustitia persevera est.

5) *particule servant à renforcer une conjonction de subordination introduisant une proposition explicative*: nam quia ou quia nam: WALAHFR. carm. 5,8,6: si meministis enim, quia -m meminisse potestis. HRABAN. carm. 2,1,5: -m quia tu templum dedicasti martyris almi. AGIUS epic. Hath. 129: -m quia nos miseris hoc amisisse dolemus. *En poésie, nam peut se trouver à une place quelconque dans la phrase*: CAND. FULD. Eigil. II 25,7: hec -m conditio misera. HRABAN. carm. 14,16: ut cunctis reddat -m propria merita. WANDALB. mens. 196: hec mensem hunc potior -m gratia comit. v. *quisnam, uternam, utinam.*

nama, -e f. v. *namium*.

nameo I. v. *namio*.

namio I. [namium] *formes*: nameo: ROTUL. pip. 16 Henr. II p. 130 (a. 1170). namtio: ACTA Henr. II t. II 507 p. 64 (a. 1177). [BENED. PETR.] gesta I p. 194. *saisir un gage pour contraindre un débiteur à s'acquitter de son obligation quelle qu'elle soit (remboursement d'une dette, paiement d'une rente, exécution d'un contrat)*: LEGES Duns. 2,2 (Liebermann p. 377): de utraque steðe in aliam posse -ari, si non aliter rectum possit adquiri. CARTA Henr. I a. 1100—35 (Brit. Borough Charters p. 161): bur-genses possunt -are foris habitantes infra suum forum. LEGES Henr. I 51,3 p. 573: nulli sine iudicio vel licencia -are liceat alium in suo vel alterius. ib. 51,4 p. 573: si vice-comes iniuste aliquem -et, convictus noxa causam suam perdat et dupliciter emendet. ROTUL. pip. 16 Henr. II p. 130 (a. 1170): reddidit compotum... pro bobus -eatis quos recepit. [BENED. PETR.] gesta I p. 194: cetere vero res hominum proprie sint in pace, neque eis pro dominorum debitis liceat cuique namtire (cf. ACTA Henr. II, t. II 507 p. 64 [a. 1177]). ROTUL. cart. 39 (a. 1200): omnes... qui ad forum de W. venerint a vespere die Veneris usque ad vesperam sabbati non -entur nisi pro firma nostra. v. *nanto*.

namium, -i n. [a. h. all. *nama prise*] *formes*: nama: CARTA a. 1121—38 (Brit. Borough Charters 1042—1216 p. 162). name: LEGES Cnuti 19 B p. 323. namnum: ROB. TORIG. chron. add. t. 2 XXXIII p. 297. ROTUL. Scacc. Norm. I p. 79 col. 1 (a. 1195). nammus: ROTUL. pip. 21 Henr. II p. 122 (a. 1175). namnum: CONCIL. Julio. a. 1080, cap. 11 (ORD. VIT. hist. lib. 5 t. II p. 320). CONCIL. Rotom. a. 1096 cap. 1 (Mansi, Concil. XX col. 923^C et ORD. VIT. hist. IX 3 t. III p. 471). nampnum: BREVE Henr. I c. 1130 (Haskins, E.H.R. XXIV [1909] p. 220). ACTA Henr. II, II 596 p. 194 (a. 1178—82). namum:

LEGES Duns. 3 p. 377. LEGES Cnuti p. 321. ACTA Henr. II, I 205 p. 344 (a. 1156—62). namus: REG. Neubot. 6 p. 6 (c. 1150). nannum: CONCIL. Julio. a. 1080 (Mansi, Concil. XX col. 558^A). ACTA Pont. 32 p. 55,27 (a. 1145).

1) *objet saisi par un créancier à l'encontre de son débiteur en vertu d'une procédure extra-judiciaire afin de le contraindre à exécuter son obligation*: a) *en général*: CONCIL. Rotom. a. 1096 cap. 1 (Mansi, Concil. XX col. 923^C): ut nullus homo alium adsaliat, aut vulneret, aut occidat, nullus namnum aut predam capiat. LEGES Willelmi I 44: nullus -um capiat in comitatu vel extra nisi rectum in hundredo vel in comitatu tertio postulaverit. BREVE Henr. I c. 1130 (Haskins, E.H.R. XXIV [1909] p. 220): precipio vobis quod non capiatis hominem aliquem vel nampnum eius aliqua occasione in mercato de M. die ipso quo mercatum est. LEGES Henr. I 29,2^a p. 563: per plegium vero dimittatur ad diem disrationandi vel emendandi; et seisiatus placitet et sit pro capitali suo, et non ducatur hoc -um extra hundredum. ib. 51,5 p. 573: nemo iusticie vel domino suo -um excutere presumat, si iuste vel iniuste capiatur; set iuste repetat, plegium offerat, et terminum satisfaciendi...; qui -um excussit, reddat...; excutere -um est si quis viam tollat et avertat retro -um suum. ACTA Pont. 32 p. 55,27 (a. 1145): nullusque in dicto monasterio nec in locis eiusdem hominem capere, aut percutere nanna, animalia, blada, vina aut alia bona ibidem constituta capere vel portare... audeat. REG. Neubot. 6 p. 6 (c. 1150): ad hoc si necesse sit per namos nostros capiendos ubicumque. ROTUL. pip. 21 Henr. II p. 122 (a. 1175): quia recussit nammos Willelmi de B. ROTUL. scacc. Norm. I p. 4 col. 2 (a. 1180): 10 lib. de misericordia pro -is excussis. ib. I p. 79 col. 2 (a. 1195): 5 sol. pro nammis excussis. b) *spécialement en parlant d'un objet saisi (sur une tierce personne semble-t-il) pour amener un débiteur à exécuter son obligation*: LEGES Duns. 3 (Liebermann p. 377): si namum capiatur de alicuius pecunia pro alterius causa, perquirat ille namum, pro quo captum est, vel de suo proprio restituat ei, cuius pecunia capta est. LEGES Cnuti p. 321: nemo namum capiat in comitatu vel extra comitatum, priusquam ter in hundredo suo rectum sibi perquisierit (cf. ib. II 19 B p. 323: nullus accipiat pro aliqua forisfactura quicquam quod Angli vocant *name* nec infra comitatum nec extra, antequam ter iusticiam in hundredo requirat). CARTA Lond. Henr. I (Liebermann p. 525): quod si reddere noluerint, neque ad disrationandum venire, tunc cives, quibus debita sua debent, capiant in civitate -a sua, vel de burgo vel de villa vel de comitatu, in quo manet qui debitum debet. ACTA Henr. II, II 596 p. 194 (a. 1177—82): precipio etiam ut peccunia prenominate ecclesie non capiatur in nampnum, nec hominum suorum pro debito vel forisfacto Hugonis de Mortuo Mari.

2) *saisie privée, saisie extra-judiciaire*: CONCIL. Julio. a. 1080 (Mansi, Concil. XX col. 558^A): si clericus...

duellum sine licentia episcopi suscepit, aut namnum fecerit, aut assultum fecerit, aut aliquid iniuste saisierit. ACTA Henr. II, I 205 p. 344 (a. 1156—62): de omnibus occasionibus et consuetudinibus et de averiis suis in namnum capiendis.

3) *garantie réelle donnée au créancier par l'emprunteur*: CARTA a. 1121—38 (Brit. Borough Charters 1042—1216 p. 162): si quis prestiterit suam pecuniam alicui... accipiet namam pro ea. CARTUL. Egnesh. I p. 80 (a. 1186—95): monachi de Egnesham iam dictum molendinum in -um capient et tenebunt.

4) *namium vetitum* = 'vee de naam', *conservation indue d'un objet saisi, après que le débiteur ait offert des garanties personnelles ou réelles de l'exécution* (cf. F. Pollock and F. W. Maitland, *History of English Law before Edward I*, t. II p. 575): CAL. rotul. cart. II 306 (a. 1198): ipsi placitent placitum de -o vetito in predicto hundredo tantum. v. *nantum*.

namnum, -i n. v. *namium*.

nammus, -i m. v. *namium*.

namnum, -i n. v. *namium*.

namnum, -i n. v. *namium*.

namque *forme* nanque: EPIST. var. III p. 162,33. AD SO Antichr. p. 113 n.h. FROUM. epist. p. 56. CONST. Frid. I 384,1. ACTA pont. Rom. Gall. II 79 p. 164 (a. 1154) etc.

1) *particule d'affirmation (de fait, en réalité)*: WALAHFR. carm. 5,88,6: -e fides crescat populorum, crescat et agmen ecclesie. CAND. FULD. Eigil. I 17: Pater -e monasterii dehinc sedulus addiscens communis vite gaudia. DIPL. Otton. I 218 (a. 961): noverint omnes fideles nostri presentes -e (i. scilicet) et futuri. CARTUL. S. Alb. Andegav. I 82 p. 97 (a. 1040—49): tali nanque pactione.

2) *conjonction explicative*: a) *introduisant une proposition ou une apposition*: DIPL. Otton. III 192 (a. 996): ea videlicet ratione ut cum ripatico... duci... ipse portus... pertineat, ita -e ut nullus mortalis homo contradicere... audeat. b) *joint à et = quin immo*: WETT. Gall. 4: crudelitas et malicia in illis regnabant; -e et superstitioni gentilium inhiabant. c) *introduit une parenthèse de fait*: EINH. Carol. 15: inter quas fere precipue sunt Welatabi, Sorabi, Abodriti, Boemani — cum his -e bello confligit. d) *introduit un développement annoncé (ainsi)*: THIETM. 4,16: sic ei in somnis presignatum. Dormiens -e in Colonis his suscitatur denuo verbis. GERARD. MORES. delib. p. 119: Marcus -e Evangelista sic incipit. IVO epist. I p. 264 (a. 1096—97): primo -e, si a quibuscunque personis sacramenta divina et confici et tractari possent, ex abundantanti constitutus esset in ecclesia ordo sacerdotalis et leviticus.

3) *conjonction causale (car)*: ANNAL. Xant. a. 851: et nimium Christianos vexaverunt. Conventus -e regum nostrorum tunc erat apud Mosam fluvium.

4) *conjonction de coordination*: a) *i.q. et*: DIPL. Otton. I 253 p. 362,8 (a. 963): campum insuper unum... cum

omnibus suis appenditiis, ut pretaxatus imperator eis concessit, cortem -e qui vocatur Colonaria cum omni sua pertinentia... restituimus. b) *i.q. autem*: CAND. FULD. Eigil. I 12: ad orationem duxerunt. Expleta -e oratione, in oratorio prostrati solo, salutaverunt abbatem. FROUM. carm. 35,11: tu tibi magnus eris, parvus mihi -e putaris. VITA Bonif. II 1 p. 90,16: contigit -e... principem... contra Saxones ire.

namtio 4. v. *namio*.

namum, -i n. v. *namium*.

namus, -i m. v. *namium*.

nana *indécl.* [orig. inc.] *suite conventionnelle de syllabes servant à définir un ton musical*: TROP. Winton. p. 64 (H.B.S.): -a annes, autentus tetrardus.

nananeagies [orig. inc.] *suite conventionnelle de syllabes désignant un ton dans la théorie musicale grecque et médiévale*: HUCBALD. mus. (Gerbert I p. 149): item in greco annaneane, -es, agianneagies, nenoteanes, noeagis.

nanciscor, nactus *sive* nactus sum, nancisci *forme* nanciscituram: CHRIST. 97. I) *sens actif*: A) *trouver, découvrir de façon fortuite* (UGUTIO: -or, ... nactus sum, acquirere, adipisci, invenire): 1) *au propre*: HROTSV. Pel. 336 p. 60: cumque caput -ciscentes colloque locantes / Pelagii faciem cognoverunt rutilantem. 2) *au figuré*: LUPUS epist. I 1 p. 6: desideravi... aliquam -cisci oportunitatem, ut vos presentes alloqui possem. HROTSV. Abr. 2,6 p. 149: -ciscimur in pectore infantili senilis maturitatem ingenii. THANGM. Bernw. 13 p. 764: nactus itaque opportunum... tempus... Osdagus... requisivit. RAYM. POD. 8 p. 250: nactus hanc difficultatem, scilicet virtutis materiam.

B) *obtenir, acquérir*: 1) *au propre*: WALAHFR. hort. 367: maturum nacturi hac arte vigorem. POETA Saxo 5,48: Carolo... per quem -cisci tale bonum merui? GERALD. prol. 14: ut -ciscaris factis, que promo loquelis. ADAM BREM. p. 181,9: ad -ciscendum honorem. ORD. VIT. hist. XII 12 t. IV p. 341: turme regis per portas violenter intraverunt totamque villam nocte sunt. ROB. TORIG. chron. a. 1106 t. I p. 130: totum honorem quem ego nactus sum, habebis. 2) *au figuré, en parlant du temps (atteindre)*: GESTA Franc. expug. Hier. 57 p. 532: diem ultimum nactus, a sociis sepultus est. GUILL. TYR. hist. rer. transm. XVIII 16 p. 846: rex virilem iam nactus etatem.

C) *estimer, croire*: LETALD. Max. p. 607: clericus incautius gradiens... firmam -ciscens materiam mox ut pedem quasi liberum posuit, ilico cum grandi ruina devolutus est.

D) *entreprendre*: GREG. CAT. reg. Farf. 2,9—10: fidelemque translationem nactus sum transducere.

II) *sens passif*: A) *au participe passé (nactus)*: 1) *trouvé par hasard*: HROTSV. Gong. 244 p. 41: inquirens baculum... tempore sepultum; / et nactum... arripuit. OTTO FRIS. gesta I prol. p. 12: oportunitate nacta. HERIB. Bos.

Thom. col. 1087^c: occasione nacta. b) *acquis*: RATHER. conf. col. 429^A: vestem, evidentissimo sacrilegio etiam nactam. c) *obtenu*: WETT. Gall. prol. 2: nactis miris signis.

B) *aux autres modes*: 1) *se trouver, se rencontrer, être*: ERMENR. ad Grim. 15 p. 550,6: verbum, quamvis defectivum videatur, in multis tamen -ciscitur. 2) *se produire*: LAUR. Bened. 890,12: ex tue grege nullum -ciscatur periculum.

nane adv. [nanus] *brèvement, succinctement*: ARCHI-POETA 4,5,2: Vis et infra circulum parve septimane / bella scribam forcia breviter et -e, / que vix in quinquennio scriberes, Lucane.

nanfa, -e f. [ar. naphahha; cf. it. acqua nanfa; cf. REW 5808a] (*dans l'expression aqua nanfa eau parfumée*: CARTA a. 1156 (Hist. patria monumenta, Chartae II 279 col. 310b): unam amolam cum aqua -a.

nanio 4. [nanus] *rendre petit, diminuer*: DAN. BECCL. Urb. Magn. p. 65: reddit mecha virum nanum... sic sponsus -itur coniugis arte.

nanum, -i n. v. *namium*.

nansa, -e f. v. *nassa*.

nantirzal, -is m. [orig. inc.] *forme nautirzal*: CARTUL. S. Petri Gomaï 104 p. 231 (a. 1080). *vêtement ecclésiastique*: CARTUL. S. Petri Gomaï 103 p. 231 (a. 1080): IIII curtine, et IIII -is, et V sauatia. id. 104 p. 231 (a. 1080): hec sunt vestimenta uis ecclesie:... II camisia et I -al, et I pari altaris de zandato et I vergato.

nanto 1. [nantum] *saisir un gage pour contraindre un débiteur à s'acquitter de son obligation quelle qu'elle soit (remboursement d'une dette, exécution d'un contrat; cette saisie peut éventuellement porter sur des tiers)*: ACTA Phil. Aug. I 40 p. 54,11 (a. 1181): plegium vel securitas illa, pro homine de Bituris vel de Septena data, non poterit -ari vel capi. ib. II 486 p. 9 (a. 1195): iudicatum est quod neque homines de Miraumont pro debito domini -ati erunt. ACTA Ludov. com. Blesensis a. 1197 (DuC): quilibet plegium -are poterit, sicut debet; ego plegium meum -abo, sicut soleo. ACTA Phil. Aug. II 582 p. 131 (a. 1198): quod nullus ex Iudeis nostris poterit mutuam dare pecuniam alicui de terra dicti comitis, nec aliquem nec aliquid de terra dicti comitis -are, nisi assensu comitis ex ore suo. ib. II 776 p. 350 (a. 1203): si ipsa faceret, comitissa... ostagios suos -arent. v. *namio*.

1. **nantum**, -i n. [germ. nam, nahme; cf. a. fr. nant] *forme*: nautum: CARTUL. Belliloc. Carnot. p. 38 (a. 1170). *bien saisi pour amener une partie adverse à comparaître en justice ou à faire droit*: CARTUL. S. German. Prat. I 204 p. 287 (a. 1162-82): servientes abbatis invenerunt in nemore servientes domini de Molnellis et abstulerunt eis -a sua. ib. p. 288: abbas dixit quod propter iniurias et violentias quas ei intulerant, cum non hec disrationassent, -a nolebat reddere vel recre-

dere, nisi de iudicio curie procederet. CARTUL. Belliloc. Carnot. p. 38 (a. 1170): si milites pro aliquo forisfacto super homines nautum ceperint, in villa hominibus recredetur et in curia leprosorum causa terminabitur. ACTA Phil. Aug. II 579 p. 127 (a. 1198): Philippus olim capi fecit -a A[alidis] sororis sue comitisse Carnotensis, quia ipsa mittebat in forestam Aquiline propter nemus ad opus molendinorum suorum fulloniariorum. v. *namium*.

2. **nantum**, -i n. [orig. celt.* nantu; cf. FEW 7,7] *nant, ruisseau*: CARTUL. Roman. compl. 148 p. 42 (a. 993-1000): terminationes de uno latus, rouro et -o usque ad -um quem nominat Nigro et de -o Nigro ad uncino vias publicas.

15 **nanulus**, -i m. [nanus] *un tout petit nain*: VINC. KADEL. p. 37: de gigante natus -us de gigantea superbit quantitate.

nanus, -a, -um *forme gnanus*: CARM. Bur. A 193,6,10 p. 252 et B. 57, 8 b,1. I) *adjectif, nain, petit*: A) *au propre*: 1) *en parlant de personnes*: VITA Herv. abb. p. 260: parvuli ex tunc et puellule non proceriores quam tunc essent adulti sunt et -i omnes effecti deinde permanserunt. NOTK. BALB. gest. 2,12: ipse quoque -us et gipperosus Pippinus. ECBAS. capt. 266: -us fuit iste sacerdos. 2) *en parlant de choses*: ALAN. INS. Anticlaud. VII 429 p. 169: -a mirica.

B) *au figuré*: MILES GLORIOSUS 66 p. 198: -us amor incipit esse gigas.

II) *substantif m.*: A) *nain*: AELFR. Angl. Sax. vocabul. append. p. 190: pigmeus, vel -us, vel pumilio, dweorg. ORD. Vit. hist. VIII 17 t. III p. 368: homines parvi velut -i. CARM. Bur. A 193,6,10 p. 252: gigantes et -os. JOH. SARISB. metal. III 4: sumus sicut -i super humeros gigantum (cf. SVEN. AGG. lex Castr. epil. éd. Gertz, Script. min. I 92). B) *nain, bouffon*: FROUM. carm. 19,19: quem sequitur gaudens -orum exercitus. ib. 19,21: pannosas vestes trepidimine porgite, -i / in pedibus propriosque suos superaddite soccos. C) *spécialement, pour désigner un peuple de petite taille, qui pratiquait surtout des métiers artistiques*: ANON. sit. orb. p. 34,28: populus exiguus ad nullam pene utilitatem aptus nisi quia... fiunt ex eis plurimi striones, plumarii ac polimitarii seu aurifices fabri. Hos vulgus -os appellat, phylosophus ergo et hos nothos vel nugaces nuncupat.

45 **naophilax**, -cis m. [gr. ναοφύλαξ] *gardien de temple*: PAPIAS: -x templi custos, grecum est. UGUTIO: -x grece, latine dicitur custos templi a philax quod est servare.

1. **napa**, -e f. [lat. mappa] *nappe*: ROTUL. pip. 33 Henr. II p. 194 (a. 1187): pro LX ulnis tele ad -s faciendas ad opus filie ducis.

2. **napa** v. *nappa*.

napaculis, -is m. [pour napocaulis] *chou-rave*: PAPIAS s.v.: -is ex duobus oleribus compositum est: quia dum fit sapore napo similis non in radice sed in thyrsum

formes: nardostaceos: ANTIDOT. Bamberg. p. 25. nardostachios: PAUL. AEGIN. CCLV p. 203,28. nardostachis: ib. CLI p. 85,3. nardostachius: ib. X p. 4,25. nardostatus: ANTIDOT. Sangall. p. 95. *nard* (Nardostachys Jalamansi D.C.): HRABAN. univ. XIX, VIII col. 527^B: nardus herba est spicosa, unde et a Grecis -us appellata. ANTIDOT. Bamberg. p. 25: recipit hec, fenuculi semen, cimini tebaici, pulei origanum... nardostaceos, iungi semen. ANTIDOT. Sangall. p. 95: oleo nardinum conficitur sic, oleo bono dulce lib., elenio scino ant. nardostatio. PAUL. AEGIN. CLI p. 85,3: unicuique autem eorum boni odoris gratia misceatur squinanthos aut -is aut folia malavatri.

nardostatus v. *nardostachus*.

nardus, -i f. (Nardostachys Jalamansi D.C.) 1) *nard*

2) *capitulum*: ALAN. INS. dist. col. 869^A: -us... dicitur factum de spicis -i... Maria Magdalena... attulit alabastrum -i spicati.

3) *sens symboliques*: a) *pureté* (cf. Joan. 12,3): ODO CLUN. serm. col. 715^C: in pedes Domini unguentum -i pisticum, id est fidelem, fundit. PAPIAS: -um pisticum id est fidele et sine impostura grecum est; pistis in grece fides dicit. UGUTIO: -us pisticum dicitur, id est fidele, purum, sine omni impostura vel commixtura. PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1597^C: Joannes qualitatem expressit dicens libram unguenti -i pistici, id est fidelis... pistis fides dicitur, nulla scilicet adulterina admistione corrupta. b) *la Vierge*: SEQ. ined. 53,50,6a: hec est -us pretiosa. ADAM S. VICT. p. 168,4 v. 24: salve decus virginum... / -us odorifera. c) *témoignage de dévotion envers la Vierge*: EKKEH. IV pict. Mog. 751: mystica

conscendit ut caulis. UGUTIO s.v. rumpo: hec -is, genus oleris quia sit sapore simile napo.

naparius, -i m. [l. napa] *forme* napparius: CONST. domus reg. p. 130. *serviteur chargé du linge de table de la maison royale*: ROTUL. pip. 31 Henr. I p. 56 (a. 1130): Torello -o III s. et VII d. CONST. domus reg. p. 130: de -is. ROTUL. pip. 12 Henr. II p. 128 (a. 1166): Rad[ulfus] -us debet XXVI s.

napatica, -e f. [lat. mappa, cf. mappaticus] *mesure agraire analogue à l'ansange* (cf. Guérard, *Polypt. de l'abbé Irminon. Prolégomènes* p. 177): POLYPT. Irm. app. I p. 285,10: debet -as II, habente unaquaque in longum perticas XL et in transversum IIII. ib. p. 286,10: debet unusquisque mansus servilis per totas ebdomadas dies V, et unam -am in vinea, de qua recipit tertiam partem.

napea, -e f. [Napaeae] *napée, nymphe des bois et des vallées* (PAPIAS: -e, dec. florum agrestes): FULCO. MELD. nupt. IV 330: in trabea vel texta veste -a. ALAN. INS. planct. nat. p. 447,9: -e vero gremia floribus satu-

napta, -e f. [gr. νάφθα] *forme* naphta: PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1450^A. 1) *combustible, peut-être bitume, pétrole*: a) *au propre*: AYNARD. p. 621: -a est genus fomitis apud Persas quo incendia aluntur (cf. PAPIAS). MAPPE Clav. CLXII p. 218: amor aque libra I, -e libra I, sulfuris vivi libra III. PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1450^A: fornax succensa erat malleolis, id est sarmentis, et pice et stuppa et naphta quod secundum Salustium... quoddam genus fomitis est apud Persas..., secundum Plinium in terra Babylonis fluit ad modum bituminis. b) *par métaphore*: GERARD. MORES. delib. p. 171: *diabolus* nil aliud erit nisi inferus cinis et ignis et -a ad cruciatum eorum.

2) *déchets divers, en particulier de végétaux et surtout noyaux d'olives, utilisés comme combustible*: PAPIAS: -a, purgamenta lini vel cuiuslibet rei. ... alii ossa olivarum que proiciuntur cum amurca -am vocant (cf. UGUTIO s.v.). PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1450^A: naphta quod... secundum alios autem ossa sunt olivarum are-

cottidie -us sit odora Marie / et Salvatoris capiti litet unguen amoris.

4) *(au figuré) parfum des vertus*: HRABAN. univ. XIX, VIII col. 527^B: -us autem significat odorem virtutum sanctorum in Ecclesia. PAPIAS: -us... fideles significat odore virtutum fulgentes crassos operibus bonis. BERNARD. serm. sup. cant. t. II 42 VI p. 39: sponse vero humilitas, tanquam -us, spargit odorem suum. GUILL. S. THEOD. cant. p. 94: -us humilis herba est... per quam significatur humilitas fecunda virtutibus. ALAN. INS. dist. col. 869^B: -us dicitur etiam redolentia bone fame vel bona fama.

naricula, -e f. [naris] *narine (emploi métaphorique)*: JOH. ALT. Arch. VI p. 328: adimit virtutis odorem / -is fame.

naris, -is f. *(le plus souvent au pluriel) forme* (acc. plur.) nareis: PETR. RIGA Aurora IX col. 26^D. 1) *narines* (UGUTIO s.v. nosco: nota quod foramina nasi -es vocantur): RECEPT. B. XXV p. 46: ad sanguinem -ium stagnandum. RECEPT. A. XVII p. 12: ad -es male olentes. VITA Corb. 29: cepit de -e eius emanare sanguis. HROTSV. Pafn. 12,3: -ibus nunquam molestia foetoris. VITA Walb. col. 1097^C: tanta... redolentia confragravit, ut -es pretereuntium vel subsequentium feretrum ferre vix potuissent. GUBERT. Nov. moral. III, VIII 20,21,22 col. 103^B: odores... -e discernimus. *dans une formule exprimant*: a) *la surprise ironique*: BERNOLD. libell. II 3,21: cui veritas audita -es non contrahat. b) *la colère*: BRUNO QUERF. frat. 13 p. 730,40: venerunt impii... quibus ad novum facinus cor salit... -es flant, precordia sanguinem trahunt. GUILL. TYR. hist. rer. transm. XXI 29 p. 1057: homo nequam, superbus et arrogans, spiritum furoris habens in -ibus. c) *le dégoût*: GIRALD. expug. p. 207: qualiter naucipendendo nunc in nauseam -es contrahit.

2) *nez (en général)*: POETA Saxo 5,338: ipse rotundus apex capitis; cervix et obesa, / -is plus paulo quam mediocris erat. THIETM. 2,15: alios autem in fuga comprehensos obruncat -ibus.

3) *siège de l'odorat chez les animaux doués de flair*: GUILL. TYR. hist. rer. transm. III 16 p. 135: catuli quoque -ibus sagaces et apti venatibus.

4) *l'organe par où passe l'air nécessaire à la vie*: a) *au propre*: PETR. VENER. epist. IV col. 371^C: feci hoc usque, facio adhuc, faciam quandiu fuerit spiritus in -ibus meis. ARNULF. AUREL. glos. Lucan. II 183: spiramina -is id est -es quibus spirat quislibet vivens. b) *par métaphore*: PETR. DAMIAN. serm. XIV col. 573^B: per duas Ecclesie -es unus effluit spiritus, dum incarnati Verbi iste divinam, ille generationem describit humanam.

5) *(au figuré) inspiration, prescience*: HRABAN. univ. VI, I col. 153^A: in scriptura vero sacra vocabulum -ium aliquando fatuitas, aliquando antiqui hostis instigatio, aliquando vero prescientia solet intelligi. ib. VI, III col. 179^B: -es diaboli, inspirationes illius prave.

6) *(au figuré) discernement, jugement*: GILLES. superfl. cler. XCV 1: bene tuis -ibus! Vir comis et bone.

7) *ouverture*: ERACL. color. LIII p. 89: fornacula sic componatur ut -es, id est suspiracula habeantur in vasculo, quibus fumus possit intrare.

naritus, -a, -um [naris] *morveux*: UGUTIO s.v. nosco: -us, -a, -um, cuius nares semper stillant.

naronaria, -e f. *orig. et sens inc. confusion entre satureia (la sarriette, Satureia hortensis L.) qui n'est pas purgative et latirida ou lacterida (le garou, Daphne Gnidium L.) qui l'est?*: ANTIDOT. Cantabr. p. 165: semen satureie quam purgatoriam vocant ortulani et aliqui ipsam -am vocant (cf. ib. p. 150 et 162).

narramen, -inis n. [narro 1.] *déroulement d'un récit*: PETR. PICT. carm. 1 p. 708: Signat musa Petri vario -ine metri, / quam sit feralis contagio simonialis.

narratio, -nis f. 1) *récit, exposé oral*: EIGIL. Sturm. 5 p. 367,38: ab episcopo verbis pacificis illos salutavit eosque... de adventu suo et de episcopi -ne consolatus est. HRABAN. disc. 1 col. 1193^D: hoc officium catechizandi faciendum est -ne, exhortatione atque hilaritate. AGIUS vita Hath. 14 p. 171,31: ex eius ipsius -ne et verbis. WALTH. SPIR. Christoph. I 6 p. 69: tali igitur gratulatus oraculo... quoniam in se iam quedam angelice -nis vestigia recognovit. WIPO gesta prol. p. 5: somnia probabilia quibus animos auditorum inducerent... ad idem officium fabulosas -nes... adinvenierunt. PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1597^C: qui (*Lazarus*)... convivis interrogantibus loca poenarum et sedes inferni diligenti -ne indicavit. (*spécialement*) *discussion*: CAND. FULD. Eigil. I 7: multimoda -ne reluctantae, consolabatur cum blandis sermonibus concordia fratrum. ib. I 12: orta est inter eos conlocutio spiritalis et utilitas ecclesiarum Dei multifaria -ne disputabatur apud eos.

2) *récit écrit, spécialement de caractère historique* (rerum, rerum gestarum, res geste, gestorum narratio): a) *en général*: CAND. FULD. Eigil. I pref. p. 223,2: duos libros de vita Aegili... peregrini... ut in rerum -ne alter alteri subsidia ferret. JOH. SCOT. glos. Mart. Cap. 261,14 p. 126,22: historia est rerum gestarum antiquo tempore commemoratio, -o autem non solum de preteritis sed etiam de presentibus et de futuris conficitur. HRABAN. epist. 18 p. 423,33: Josephi Judeorum historici -nem. ib. 19 p. 425,2: ut... ex multorum librorum conlatione veritas sacre historie pateat et sensus -nis eius lectori lucidior fiat. HROTSV. asc. p. 30: hanc -nem Johannes episcopus a greco in latinum transtulit. OTTO FRIS. gesta 1 p. 8: brevis -o de eventu huius expeditionis. DOM. GUNDISS. div. philos. 5 p. 54,16: -cio rei geste historia est, per quam ea, que inter preteritum facta sunt, dignoscuntur. b) *recit sacré, récit biblique*: GERARD. MORES. delib. p. 273: que Salamon ignorare se dicebat... Doctores Spiritus sancti plenitudine repleti et fulgore eterne sapientie inradiati perspicacissima -ne Christo revelante intelle-

xerunt dicentes. PETR. DAMIAN. epist. VIII 10 col. 483^C: evangelice -nis. c) *dans les locutions signifiant 'la suite du récit'*: LIUTG. Greg. 6: a proposito itinere -nis elapsus sum, nunc... ad id redeam unde digressus sum. THIETM. 2,27: revertar ad explanandam -cionis seriem. ib. 6,21: longe digressus, repetam incepte -nis cursus. OTTO FRIS. gesta 1 prol. p. 12: quasi quodam filo -nis descendens.

3) *par métaphore (appliquée au déroulement d'une mélodie musicale)*: BERNO modul. psalm. 12 p. 110a: quasi quamdā personam alloquendo talem musice cantilēne -nem studuerit contexere.

4) *(rhétorique) exposé ou narration (partie du discours oral ou écrit)*: a) *au propre*: RUP. TUIT. spir. 7,12 col. 1766^C: hanc scilicet inventionem rhetores in sex partibus consumi sive versari dicunt, que sunt exordium, -o, divisio, confirmatio, confutatio, conclusio... -o est rerum gestarum ac proinde gestarum expositio. ABELARD. glos. ad categ. p. 289,20: in oratione rhetorica prius ordinatur prooemium, deinde -o. DOM. GUNDISS. div. philos. p. 67: instrumentum vero artis rhetorice est oratio rhetorica, que constat ex quinque partibus, exordio, -ne, particione, confirmacione, epilogacione. ARNULF. AUREL. glos. Lucan. I 67: facta propositione et invocatione, qualiscumque sequi deberet -o. CONR. HIRS. didasc. p. 60: orationis partes quatuor inquisitionibus adtendere, scilicet exordium, -nem, argumentationem, conclusionem. Prima enim istarum auditoris animum provocat, secunda res gestas explicat, dictis fidem tercia facit, quarta tria premissa concludit. LAMB. ARD. hist. Ghisn. p. 558,11: post propositionem, uti moris est auctorum, et invocationem infra -nem suam continuans incipit et dicit. b) *au figuré*: GERARD. MORES. delib. p. 139: incomprehensibile *Deus*... cui nec proimium predicatur, nec -o inscribitur, quamquam narretur, dicitque possit non solum proemium, quā etiam epilogus.

5) *(diplomatique) exposé*: HUGO BONON. rationes dictandi (L. Rockinger, Briefsteller und Formelbücher. XI—XVI Jht. p. 56): trina in epistolis est consideratio: exordium videlicet, atque -o, et ex istis procedens certa conclusio. ib. p. 57: -o quidem est rei geste vel quasi geste explanatio. ib. p. 58: de -ne... in ea benivolentia non captatur, sed rem meram mere explanare conatur. ALBER. CAS. (ib. p. 10): de partibus epistole, cuius videlicet quinque sunt partes: salutatio, benivolentie captatio, -o, petitio atque conclusio. ib. p. 19: -o vero expositio est rerum gestarum... simplex est -o que unius tantum negotii -ne perficitur, multiplex vero est qua plurima recitantur. RADULF. TURON. summa dictaminis Aurelianensis (ib. p. 103): epistola sic deffinitur: epistola est oratio congrua, suis e partibus convenienter composita... quinque sunt partes dictaminis, salutatio, exordium, -cio, petitio et conclusio. ib. p. 109: -o est rerum gestarum vel prout gestarum explanatio; simplex est illa, in qua

solo de uno agitur negotio; composita, in qua agitur de pluribus.

6) *(juridique) exposé fait en justice par le demandeur*: CARTUL. Mai. Mon. Cenom. II Sablé 4 p. 67 (a. 1076): -nem istam coram Turonensi archiepiscopo... in iudicio apud Sablolum protuli. CARTUL. S. Alb. Andegav. I 388 p. 488 (a. 1082—1106): iudicaverunt... iudices, secundum -nem quam fecerat et responsum quod homo S. Albini responderat. LEGES Henr. I 33,2 p. 565: si vero sine calumpnia recipiatur, et deinceps causam illam reformare quis cupiat, non procedet in cele[bration]ibus[?], ut opus sit iudicibus -ciones repetere iudicii, maxime si dominus querimonie interfuerit... vel congruum inde terminum habuerit. BERNARD. PAPIENS. summa decret. II, I § 3 p. 32: litis contestatio fit hodie per -nem et responsionem. TANCREDE ordo iudiciarius III 1,1 p. 196: litis contestatio est principalis negotii apud suum iudicem hinc inde facta -o. PETR. VIENN. except. IV 21 p. 356: lis enim videtur contestata, cum iudex in iudicio per -nem ab utraque parte causam audire coepit.

7) *notice (mémoire dépourvu de marques d'authenticité)*: CARTUL. S. Florent. Pictav. 16 p. 28 (a. 1120): cuius diffinitionis munimentum cum inquisissemus, Trenorienses quandam -nem ostenderunt que nec sigillo munita nec titulo alicuius persone titulata erat.

8) *énumération*: CARTUL. S. Florent. Burdigal. 6 p. 15 (a. 1080): quia -o tantorum virorum multum est fastidiosa... alios in pretermissione posuimus.

9) *anecdote, événement*: AIMOIN. FLOR. mirac. Bened. II 3,132: ei quoque -ni interfuere Constantinus presbyter et Letherius levita gradu.

narratiuncula, -e f. (*diminutif*) *récit*: PASS. Trud. 5 p. 359,25: ut ad prefate -e textum redeamus.

narrator, -is m. *narrateur, celui qui fait un récit*: HILDEG. EPISC. Faron. p. 196,7: adsit voluntas -is finem imponere eritque mentes auditorum ab intentione quiescere. GIRALD. topogr. p. 157: qui -r fueras importunus fieri poteris opportunus (cf. Eccl. XXII 6).

narratrix, -cis f. *celle qui raconte*: TRANSL. Chrys. et Dar. 29: factum est, ut que prius aliene sanitatis -x exstiterat, sue deinceps et compos esset et restis (*il s'agit d'une femme ayant assisté à un miracle*).

narratus, -us m. 1) *récit*: ERMOLD. NIGEL. Pipp. p. 79 v. 6: -u nostro sat bene nosse vales. HERIM. ARCH. Edm. p. 54,21: etiam levi -u stili quislibet concinne valet referre plenitudine veri. GESTA Franc. expug. Hier. 2 p. 492: libelli pagina aliorumque -u... edocti. 2) *exposé des faits (dans une charte)*: TRAD. Ratisb. 57 (a. 863—885): per compendiosum huius kartule -um cuiuspiam affectum commutationis pandere conabor omni aurem accomodare volenti.

narrito 1. [narro] (*fréquent.*) *raconter*: UGUTIO s.v. narro; narro, narras... et -o, -as, frequentativum.

narro 1. 1) *raconter, faire un récit* (PAPIAS: -are, indi-

care, referre, divulgare). a) *trans.*: LIUTG. Greg. 11: si de tam cognitis et profuturis bonis vel extrema quedam -are non incipiam. HROTSV. Theoph. 390 p. 73: voce palam clara -avit ab ordine cuncta. b) *avec proposition interrogative*: GERH. AUG. vita Udalr. 4 p. 391: tempus quadragesima quanta devotione celebraret, sermo mihi non sufficit ad -andum. c) *avec prop. infinitive*: RIMB. Ansc. 9 p. 31: vox quoque pene similis illi, quam in prima visione se audisse -averat. LEGENDA Emer. (SS. II p. 456): quidam religiosus canonicus... -avit se in gestis sancti Eusebii legisse. d) *avec quod et l'ind.*: CARTUL. S. Maxent. 270 p. 297 (a. 1120): qui ei -avit quod Dei timore compunctus... omnes decimas suas... dimiserat. e) *avec quomodo et l'ind.*: ANON. gesta Hung. 12: -abant quomodo... magnus Keanus... preoccupaverat terram illam. f) *absolument*: GERARD. MORES. delib. p. 126: de cetero Germania -et et Pannonia non sileat.

2) *plus spécialement, rapporter des faits historiques, faire une chronique*: EINH. Carol. 4: tum de regni administratione et fine -ando, nihil de his que cognitu vel digna vel necessaria sunt, pretermittam. HRABAN. epist. 34 p. 468: ut primus liber ab exordio prophete, quo -atur captivitas regis Joachim. RIMB. Ansc. 6: ea que apud nos gesta sunt -are cupientibus. LUPUS epist. I 6 p. 54: Sallustium Crispum Titumque Livium non pauca, que illorum etatem longe precesserant... -asse. WIDUK. 1,14: ut eorum -at historia. THIETM. 8,4: de prefati ducis infortunio res quedam -anda restat. ADAM BREM. p. 48,2: -at hec hystoria Francorum.

3) *dire, faire mention*: a) *intr.*: AMALAR. lib. off. II 2,12 (éd. Hanssens t. II p. 204,31): ut Innocentius -at in decretalibus. ib. IV 12,7 p. 456,15: de quibus canticum -at. CARTUL. Cormar 36 p. 72 (a. 1025—47): hec donatio sicut carta -at, lecta est enim coram eis. b) *trans.*: DICUIL mens. orb. VII 49: quas insulas multi -are preterierunt.

4) *annoncer*: a) *avec acc.*: PAUL. DIAC. homil. col. 1196^A: ab initio -ata quies. AGIUS vita Hath. 17: quando hoc quod -avimus factum fuerat. POETA Saxo 2,84: nuncius hec tristis -averat omnia regi. ib. 3,62: quo gaudia mundo / angelus hec celi missus -avit ab arce. b) *avec quia et le subj.*: GESTA Franc. expug. Hier. 58 p. 534: sociis -averunt quia de rege nullum scirent rumorem.

5) *proclamer*: GERARD. MORES. delib. p. 45: -averunt gloriam Dei. PONTIF. Rom. XVIII 8 p. 197: -abo nomen tuum fratribus meis.

6) *parler, dire (par extension)*: DICUIL mens. orb. VIII 10: in commentario librorum Virgilii ubi -at in tertio Aeneidos. WALAHFR. Wett. 636: quis -are valebit? RIMB. Ansc. 3 p. 21: quem ipse sanctum Petrum esse nemine -ante statim agnovit. WALTHARIUS 419: ille aliquid modicum -ans intraverat aulam. HROTSV. Mar. 554 p. 20: et noli, posco, -are superflua verba. *employé à la 3e personne, on dit, on raconte*: WALTHARIUS 78: namque

Aquitanorum tunc Alphere regna tenebat, quem sobolem sexus -ant habuisse virilis nomine Waltharium.

7) (*jurid.*) *exposer une demande ou rapporter des faits en justice*: TRAD. Frising. 333 b (a. 815): pervenerunt ad... episcopum et -averunt ei huius negotii rationem per ordinem. CARTUL. Roton. 61 p. 49 (a. 836—42): venerunt in ratione et ratione -averunt. DIPL. Karoli III 92 (a. 883): ut hec eadem supra -ata conditio ex utraque parte firmum... permaneat. DIPL. Conr. I 33 (a. 918): episcopus... nostram adiit serenitatem, -ans quod quedam proprietatis sue loca... haberet tradita ad cenobium Swarzacha appellatum. DIPL. Otton. I 151 (a. 952): episcopus... veniens ad nos -avit nobis circa donationem Kûnradi ducis. ROGERIUS summa cod. 1,13 p. 16a: legibus, duplicem auctoritatem prestare dicitur, id est ut -entur a iurisconsulto et a iudice observentur. PETR. VIENN. except. IV 7 p. 353: advocati officium est, causam sue partis -are.

part. prés. narrans employé substantivement (orateur, celui qui parle): ODO DIOGIL. 2 p. 29: -tisque et interpretis moras non ferens.

narratum, -i n. fait rapporté en justice: VINC. KADEL. p. 162: utriusque... partis verisimillima sunt -a, sed neutra decisivam sentencie rationem... allegat.

narruna, -e f. orig. et sens inc. CARTUL. S. Toren. 65 p. 78 (a. 962): vos dedistis nobis in precio que nobis bene complacuit, id est cabrone et -a, VII casios, çivaria et alia bona que fecistis nobis.

nartiscus, -i f. [cf. Ahd. Glossen IV 365,30 narticus ertgalla?] plante inconnue: ADELARD. BATH. cur. acc. p. 5: si pediculis laborat, generi arboris que -us vel iuniperi cum fortissimo vino vel aceto distemperans inunge. *cf. v.άρθ-ηξ.*

nasa, -e f. v. nassa.

nasalis, -e 1) adj., qui concerne le nez: UGUTIO s.v. nosco; -is, -e ad nasum pertinens. 2) *subst. n., nasal, partie antérieure du casque*: UGUTIO s.v. nosco; hoc -e, quod nasum protegit. GODEFR. MONEM. hist. VIII, VI: cepit Hengistum per -e cassidis. LAND. MEDIOL. hist. (MGH SS. VIII) p. 62,15: ensibus ferire obliti, fere invicem unusquisque per -e cassidis alterutrum tenuerunt. *v. nasellum et nasus (5).*

nascentia, -e f. [nascor 3.] 1) produit du sol, plante: RHYTM. Pippini 11 p. 117: regnum meum tibi trado cum festucis et foliis, silvas, montes atque colles cum omnibus -is. GUIBERT. Nov. gesta Franc. VIII 5 col. 811^C: vilibus quibusque -is victitaret.

2) *postérité*: POLYPT. Irm. 24,112 p. 260: est de -a eorum una mulier nomine Adelaidis. CARTUL. Clun. IV 3339 p. 428 (c. 1050): cum omni -a ab hac die de se generanda sancto loco illo serviat.

3) *ulcère*: ANTIDOT. Augiens. p. 61: implastrum diarsinico... -as vel carbunculos malos dispargit. *v. nascor (XI).*

nascentium, -i n. [nascor 3.] *croît du bétail, jeunes animaux d'élevage*: CARTUL. Aurel. p. 217 (XIe s.): ipse Arbertus dedit Johanni sacerdoti lanam et -ium de decima quam habebat in villa que vocatur Nizera. v. *nascor XI*.

nascovicus, -a, -um [nassa] *embrouillé, compliqué*: GERARD. MORES. delib. p. 77: nos minime ambigimus, nisi -is obitionibus inretiemur.

nascibilis, -e *capable d'être engendré*: GODESC. SAX. trin. deit. p. 22,23: item dum Deus Pater deitas est ingenta, innascibilis et innata, et Deus Filius deitas genita, -is et nata, et Deus Spiritus sanctus deitas est nec ingenta, innascibilis, innata neque genita, -is et nata sed procedens a deitate ingenta, innascibili et innata et a deitate genita, -i et nata. SIMON TORN. disput. 9 q.2 (éd. Warichez p. 40,7): nomen geniti et -is duo insinuat: habitum principii et modum essendi a principio.

nascibilitas, -tis f. *qualité de ce qui est né, filiation*: GERHOH. novit. 17 p. 63,21: maior itaque Pater est Filio..., cui tantum donat esse quantus ipse est in -tis imaginem. PETR. LOMB. sent. I, XXVI, 4 p. 167: -tis proprietate ac veritate filius est eius solius, qui genuit. ib. I, XXVII, 1 p. 172: proprietas qua Filius semper est filius, est quia semper genitus est a Patre, et hec eadem dicitur filiatio, vel genitura, vel nativitas, vel origo, vel -s.

nascitivus, -a, -um [nascor 3.] *qui naît*: LABORANS Sabell. p. 61,12: activi namque nomen Pater est, quia generativi, sic et Filius, quia -i, sic et Spiritus sanctus, quoniam ab utroque processivi.

nascor 3. forme gnascor: PASS. Ursule I p. 144.

1) *naître* (SMAR. reg. Bened. 14 col. 835^c: quomodo... consuete -sci dicitur, cum quis de utero matris procedens hanc in lucem egreditur. PAPIAS: -scitur quod ab utero decidit): A) *abs.*: 1) *en général*: POETA SAXO 3,10: Deus est homo -tus. HROTSV. prim. 564 p. 245: -scitur Henrico famosus filius Oddo. THIETM. 3,6: ego -tus sum VIII Kal. augusti, mense julio. DIPL. Henr. III 46 (a. 1040): cum uxoribus, filiis et filiabus -tis et -scituris... tradimus. DIPL. Henr. IV 223 (a. 1069): cunctis... fidelibus tam -scendis quam modernis. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1074 p. 277: regi filius -scitur. TRAD. Patav. 557 (c. 1130—50): et tertia adhuc proles, si forte -scitura est. ADAM SCOT. trip. tabern. col. 691^A: in fine mundi -sciturus est. CARTUL. S. Cruc. Aurel. 109 p. 191 (a. 1192): -sciture posteritatis. 2) *qui a été soumis aux lois de la naissance humaine*: PETR. LOMB. sent. I 9,4 p. 71: ut ergo Pater est eternus, ita et Filius eternus est, sed Pater sine auctore; Filius vero non, quia Pater innascibilis, Filius -tus. PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1597^A: et ait Jesus:... 'ipse Zacheus filius si Abrahe factus', scilicet non -tus, id est non secundum carnem, sed fidem. 3) *par métaphore*: GALTER. CASTIL. Alex. II 55 col. 476^c: -scentibus astris (cf. IV, VII).

B) *avec in et accusatif (nasci in mundum, venir au monde)*: ANON. Gesta Hung. c. 4: Dux autem Almus postquam -tus est in mundum, factum est duci Ugek... gaudium magnum. PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1612^B: sicut nocte -tus est in mundum.

C) *avec ablatif seul (indiquant l'âge)*: LIUTPR. legat. 190,3: -tus centum quinquaginta annis.

D) *avec ablatif précédé de de*: 1) *indique la filiation*: LIUTG. Greg. 9: fuerunt et de matre eius -ti alii filii. ETNH. Carol. 18: de qua ei filia -ta est. HRABAN. hom. II 7 col. 147^c: ea vobis fidelis sponsor implebo, Christum scilicet de eius stirpe -sciturum. LEGENDA Steph. maior (SS. II p. 379): de te filius -sciturus egredietur. POETA SAXO 1,1: Salvator mundi postquam de Virgine -tus. HROTSV. Mar. 218 p. 11: ut sine principio -tus de patre supremo. PASS. Ursule prol. p. 144,5: ut... de nobilissima illius stirpe gentis gnatum regis sponsam conciliaret. CARTUL. S. Cruc. Aurel. 45 p. 93 (a. 1114): de servo nostro -tus. HUGO S. VICT. didasc. VI, VI p. 124,16: -tus est de Virgine. 2) *indique l'origine*: TRAD. Frising. 1049 (a. 926—37): servum I... -tum de beneficio quod vocatur Ruodineshoua. THIETM. 6,43: de orientali Francia -tum. LEGENDA Gerh. maior (SS. II p. 480): Gerhardus natione Venetus de civitate Venetiensi -tus. GUILL. TYR. hist. rer. transm. XVI 17 p. 734: de citeriore -tus Hispania, civitate Barchinona.

E) *avec ablatif précédé de ex*: 1) *indique la filiation*: PAUL. DIAC. homil. temp. col. 1163,36: Filius qui ante secula ex solo Patre -tus est. WETT. Gall. 18: ex virgine dignatus es -sci. THEGAN. Ludow. 22: filius Pippini ex concubina -tus. WIDUK. 3,122: -ti sunt autem regi filii ex serenissima regina. TRAD. Ratisb. 227 (a. 975—990): omnis progenies ex ea -scitura. GUILL. PICT. gesta p. 12: frater Hardechunutus ex Emma, Edwardi matre, -tus,... successit. WIPO gesta 2 p. 15: ex duobus fratribus -ti. GUILL. TYR. hist. rer. transm. XVIII 29 p. 871: -tus est domino Amalrico... ex Agnete... filius. 2) *le lieu d'origine*: THIETM. 4,39: ex occidentali regione nobiliter -tam.

F) *avec ablatif, précédé de a ou ab*: HRABAN. epist. 41 p. 480: de vitulis quoque, qui a vaccis illis pollutis -ti sunt, CARTUL. Rhen. med. I 79 (a. 849): tanquam si ab ingenuis parentibus fuisset procreata vel -ta. POETA SAXO 2,367: iuvenis quoque -tus ab illo. WIDUK. 1,29: Hluthlowici imperatoris a Magno Karolo -ti. ADAM BREM. p. 119,9: alter qui -tus est a concubina.

G) *sens spéciaux du participe passé*: 1) *nouveau-né*: HRABAN. carm. 39,45: pastores -tum presepe / gaudebant Jesum cernere. *par métaphore, désignant le Christ nouveau-né*: POETA SAXO 4,155: quo stella monstrante magi cognoscere veri / in terris -ti meruerunt luminis ortum. (cf. natus II et III). 2) *'né' (origine sociale supérieure)*: AGIUS vita Hath. 28: quamvis summo loco -ta et monasterio preposita. WIDUK. 1,30: nobili genere ac familia antiqua -tus. (spéc.) bene natus, noble: MON. Hist.

Port. Dipl. 225 p. 140 (a. 1014): et alii plures filii venenatorum que in ipso concilio erant. ib. 228 p. 142 (a. 1016): et filii benenatorum hominum. ib. 376 p. 229 (a. 1050): et alii filii multorum benenatorum. 3) *né pour, destiné à*: CAND. FULD. Eigil. I 9 p. 226: ipse in imperio -tus. OTTO FRIS. gest. 1,4: homo -tus ad laborem. *expression*: haud homo -tus: *un homme quelconque*: CARTUL. Clun. I 100 p. 112 (a. 908): si quis, non ipsi, haud ullus -tus homo.

II) *dans le domaine spirituel*: A) *naître (en parlant de la génération éternelle du Fils par le Père)*: ALAN. INS. dist. col. 869^D: -sci... notat eterna generatione a Patre procedere, unde Origenes ait quod Filius semper -scitur, id est eterna generatione a Patre procedit.

B) *naître à la vie éternelle*: 1) *par le baptême*: EUGEN. VULG. syll. 3,6: -torum populorum verus presul. EKKEH. IV bened. I 22,16: nemo Deo gratus, nisi sit iam denuo -tus. ALAN. INS. dist. col. 869^D: notat renasci per gratiam, unde Christus ad Nicodemum in Joanne 'Oportet vos denuo -sci'. 2) *par la mort*: SMAR. reg. Bened. col. 835^C: rectissime potest -tus appellari, qui solutus a vinculis carnis ad lucem sublimatur eternam. *d'où l'expression secundo nasci*: PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1560^A: cumque miraretur Nicodemus quomodo posset homo secundo -sci, cum nonnisi carnalem nativitatem sciret, edoctus est a Domino de spirituali.

III) *expressions verbales servant à définir la naissance, la condition juridique*: CARTUL. S. Bened. Floriac. I 10 p. 25 (a. 815): dixit quod genitor suus -scendo ingenuus fuit. DIPL. Caroli II, II p. 8,30 (a. 861): dixerunt eo quod ipsi ex nascendi liberi coloni esse debent. COD. Patav. 42 p. 61 (a. 954): iuxta legem mea in qua -ta sum. LEGES Henr. I 59,14 p. 579: secundum quod -tus est, culpa sit erga iusticiam cui mentitus est. ib. 76,1 p. 593: si homo occidatur, sicut -tus erit, persolvatur.

IV) *naître, être produit, en parlant des végétaux*: A) *en général*: WALAHFR. hort. 361: agrimonia... effectis silvarum inventa sub umbris -scitur. WANDALB. mens. 71: arboris alterius -tus de germine cortex. WALTH. SPIR. Christoph. II prol. 11: ne... -te suffocent semina spine. DOC. Cisterc. 66 p. 79 (a. 1119): hordeum in terra illa -tum. ARNO REICHERSB. scut. col. 1514^A: de pomis aut crudis herbis, seu -scentibus leguminibus. GUILL. TYR. hist. rer. transm. XIX 24 p. 924: optimum opium... ibi -scitur. B) *par métaphore*: PETR. DAMIAN. serm. LXXIV col. 922^A: si -scentes carnalis illecebre spinas... resecat. (*spéc.*) *germer* (*cf.* Luc. 8,4. Marc. 4 1,9. Matth. 13 1,9): GODEFR. S. VICT. microcosm. 93 p. 105,7: in conculcatam cadens nec -scitur, in petrosam cadens -scitur quidem sed non radicatur, in spinosam cadens -scitur et radicatur, sed... suffocatur.

V) *provenir de (avec ex et l'abl.)*: HRABAN. univ. XVIII, V col. 500^D: veteres morbum nominaverunt, ut ipsa appellatione mortis vim, que ex eo -scitur, demonstra-

rent... morbi omnes ex quatuor -scuntur humoribus. RICHER. II p. 22: -to ex interno frigidore epatis morbo nimis doloribus confectus. HILDEGARD. phys. 7,25: quod merkacza... expuit, ut venenum esset, ita quod etiam ex eo quidam serpentes et quidam mali vermes multociens -scuntur. ALAN. INS. Anticlaud. V p. 128,171: ebrietas -scens ex tali nectare. (*spéc.*) *être fait de*: ALAN. INS. Anticlaud. III 520 p. 105: -scitur ex plumbo rota tertia.

VI) *être produit naturellement, se trouver par suite d'une origine naturelle*: HRABAN. univ. XXI, X col. 563^D: colores autem -scuntur aut fiunt, -scuntur, ut sinopsis, rubrica. AELFR. colloq. p. 8: emo res pretiosas que in hac terra non -scuntur. MAPPE CLAV. p. 187: tunc opus exerce... ut sit ad ornatum quod pinxeris, et quasi -tum. GERARD. MORES. delib. p. 174: quartus zmaragdus, nimie viriditatis, -scitur, ut lapidem possint accipere. CARTA a. 1180 (Gallia Christ. noviss. Marseille 180 col. 90): prout quedam rupes ibi -te sunt... terminos efficitur.

VII) *se lever, naître, prendre sa source* (ALAN. INS. dist. col. 869^D: -sci notat oriri vel incipere aperte, unde luna vel sol dicitur -sci ubi primo apparet. Fluvius etiam ibi -sci dicitur, ubi oritur): CARTUL. Fuld. B 6 p. 10,9 (c. 822—24): transit inter media freta, que -scuntur de flumine Fulda. DICUIL. mens. orb. p. 25: Meandros -scitur in campis Asiaticis. POETA Saxo 1,302: fontes adiens, ubi Lyppia -scitur amnis. DIPL. Otton. III 323 p. 749,30 (a. 999): aquam de Elevo cum utriusque ripis a loco ubi -scuntur (*cf.* CARTUL. Bugell. 1 p. 2 [c. 1028—31]). DIPL. Conr. II 132 (a. 1028): usque in illum locum, ubi fluentum flumen -scitur. DIPL. Petr. I Arag. 125 p. 386 (a. 1103): sicut tallat rivus de ripa Lopera... et sicut versat aqua ad illa parte de Cassiquer... et post hec dividit illa -a inter Arrao de Griavalo et ascendit per sanctum Julianum. DOC. Port. reg. I 9 p. 14 (a. 1106): deinde ad locum ubi -scitur Cera et per venam fluvii de Cera. OTTO FRIS. gesta 2,14 p. 117: Ticino et Adua ab eodem Pyreneo -scentibus ac in Pado se recipientibus.

VIII) *avoir sa cause dans (en parlant de choses abstraites)*: WALAHFR. Wett. 743: quantaque femineis -scantur damna catervis. CAND. FULD. Eigil. I 9 p. 226: ex his nimirum -scuntur presumptiones in socios, indignationes. LUPUS epist. I 3 p. 16: his fortasse miraris ac dicis ex huiusmodi occasione -tum dolorem. DIPL. Otton. I 131 (a. 951): nobis anime confidentes remedium inde -sciturum. WIPO gest. prol. p. 4: fit plerumque, ut de laude maiorum facile -scatur verecundia et confusio posterorum. OTTO FRIS. gest. 2,13 p. 117: ex quo duplex reipublice -scitur detrimentum. GODEFR. S. VICT. fons philos. II p. 60,714: et absolvit quidquid est questionis -tum. GERH. STED. annal. p. 224,10: imperator... ratus aliquam sibi ex hoc -sci intricationem.

IX) (*phil.*) *tirer son origine de*: ANSELM. CANT. monol. 39: si innumerabiles res... dicuntur -sci ex his ex quibus habent ut sint, cum nullam eorum, de quibus -sci dicun-

tur, teneant similitudinem...; dicimus enim capillos -sci de capite, et poma ex arbore. ABELARD. glos. ad categ. p. 179,28: ac primum lineae, superficiae et corporis, que tria ex puncto -sci ac constitui videntur, licet id auctoritas non habeat. HUGO S. VICT. didasc. VI, V p. 123,2: in illa enim naturalis iustitia est, ex qua disciplina morum nostrorum, id est positiva iustitia -scitur. OTTO FRIS. gest. I,5: omne quippe quod -tum est ab alio sine dubio originem sumit. Nichil enim a se -sci potest.

X) *commencer (abs.)*: WALAHFR. carm. 5.25a,11: veritas terra pietasque -ta est. THEOD. TREV. Liutr. 7,1: et quia Deo perfecta omnis etas -scitur, / nihil puerile... gessit in operibus. RICHER. II p. 302: die quarta -te synantice. ANNAL. Hild. a. 1035: Egyptiorum regnum -scitur. HILDEGARD. phys. 4,14: in illa hora carbunculus -scitur. *par métaphore, avec redondance*: PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1659^B: in initio legis -scentis pro collectione lignorum in sabbato lapidabatur homo. id. serm. III col. 1731^B: in principio mundi -scentis.

XI) *sens spéciaux du participe présent*: A) *employé comme substantif*: 1) *en parlant de personnes (la future génération)*: HARTV. leg. Steph. (SS. II p. 432): in letitiam sempiternam tam -scentium quam et viventium. 2) *en parlant de choses (plantes)*: THEODULF. carm. XLVII 9 p. 547: hec puerum lactat, quoniam -scentia pascit. WILH. HIRS. const. 2, 47 col. 1105^B: si quis fratrum ab eo aliquid tale de -scentibus horti postulat pro infirmitate aliqua. UDALSC. carm. p. 113: sunt -scencia terre viva manente virore. CARTUL. Fontanel. 93 p. 159 (c. 1164–83): decimarum omnium... in lino et canabo et aliis -scentibus terre. CARTUL. Gemet. LXXXVI p. 222 (c. 1165–83): duas partes decime in foro, in -scentibus terre. CHRON.-CARTUL. S. Theofr. Calm. 30 p. 29 (XII s.): si fuerint unde poma aut -scentia leguminum, adderet tertium *pulmentarium*.

B) *employé comme adj. (à naître)*: LADISL. decr. I c. 33: de decimacione pecorum in alio episcopatu -scencium. v. *nascentia, nascentium*.

natus, -i m. forme: gnatus: POETA SAXO 3,331. EPIST. ad Wrat. 9. I) *homme (en général)*: WALAHFR. Wett. 594: vos precor, o -i, Domini per numina summi.

II) *filis* (GLOSS. Xe s. [ALMA XLII (1952) p. 231]: -is filiis; -os filios. UGUTIO s.v. nascor: hic -s, id est filius): POETA SAXO 3,331: suum gnatum Hludowicum nomine. RICHER. II p. 222: eius -os omnes cum natabus obsides accipiendos. GUILL. PICT. gest. p. 94,39: germanam Hereberti... -o suo coniugare decrevit. EGIDIUS PARIS. Carolin. I 456: regnanti -o foret emendare potestas libertate sui. ROB. TORIG. chron. epist. Henr. t. I p. 98: hec fiet -is altera Troia tuis. *spéc.*: -s Dei, -s hominis *ou abs.* -s *Jésus-Christ*: PAULIN. AQUIL. carm. 1,2: -e Dei qui sidera torques. SMAR. carm. IV p. 619,12,5: cetus angelorum / ... Patri / alleluia concinit / dicit alleluia -o / dicit alleluia Paraclito. VITA Lando. p. 198:

de Patre -oque Spiritum mellifluo hauriret pectore. FROUM. carm. 3,9: hec hominis -o quod sit data quippe potestas crimina laxandi. GODEFR. S. VICT. fons philos. II p. 57,629: -i mater. ADAM S. VICT. p. 17,1 v. 2: in excelsis canitur / -o regi gloria.

III) *enfant*: A) *au propre*: ANNAL. Fuld. II a. 804: Carlus Saxones transalbianos cum mulieribus et -is transtulit in Franciam. POETA SAXO 1,15: cum coniuge eius et -is remanere. RICHER. I p. 148: conquestio Erluini apud Vuilelmum ducem de castri uxorisque et -orum amissione. ib. II p. 16: domine... cubiculum eiusque -orum diverticulum. CARTUL. Andegav. III 27 p. 23 (a. 1129): vendiderunt etiam -i eius, filius unicus et filia unica. *cf. nascor IG I*). B) *au figuré (enfant spirituel)*: 1) *moine*: SMAR. carm. II 23 p. 616: hec (*i. regula sancti Benedicti*) bene materno -os castigat amore.

2) *natus ecclesie sive Christi, fidèle Chrétien*: HROTSV. Gong. 38 p. 36: ascitur -is ecclesie nitidis. GILO hist. Hier. II 124: -i Christi satis exagitati / pellebant contis cives de culmine montis.

IV) *petit d'un animal*: VITA Willib. p. 18,42: apis graminorum diversorum flosculos legens prius favos dein -os postea dulcia mella congerminat. CARM. Cantabr. 23,72,2: ista de campis fingit -os plures *apis*. ALAN. INS. planct. nat. p. 442: leo, rugitus carmina auribus -orum immurmurans, ... in illis vite suscitabat igniculum. ALEX. NECK. laus div. sap. II 503 p. 384: -orum (-orem *éd.*) rostris escas immittit.

V) *descendant*: EUGEN. VULG. syll. 18,1,3: salve -e Deum Cesar.

nata, -e f. abl. plur. -abus: VITA Galli II 771 p. 448. RICHER. II p. 222. GERH. SEV. carm. III 40,36. 1) *fille*: a) *sens propre* (UGUTIO s.v. nascor: hec -a, id est filia): POETA SAXO 2,385: -am Caroli sibi consociandam/foedere coniugii. WALTHARIUS 62: unica -a mihi. WALTH. SPIR. Christoph. II 1,120: ipsa... ternas suspendit ab ubere -as. GUILL. PICT. gesta p. 48,22: -am suam nobis acceptissimam. CARTUL. Tarvan. 85 p. 67 (post 1192): V solidos... in -as pauperum. b) *sens figuré (en parlant de religieuses)*: JOH. NEAP. Febr. 537,25 (*éd. Mombritius*): Brucimis (*diaconissa*) dixit... nolite, -e mee, nolite facere.

2) *jeune fille*: VITA Galli II 771 p. 448: dulcior et cunctis -abus virgo venusta.

3) *nata Domini pour natale Domini, fête de Noël*: CARTUL. S. Florent. Norm. 8 p. 673 (ante 1181): ad -a Domini de unaquaque domo unum panem et unam gallinam.

nasellum, -i n. [nasus] nasal, partie antérieure du casque: WALTH. MAP nug. cur. III 2 p. 121: triumphator ergo victum gigantem per -um galee regi sub nomine presentat Sadii. v. *nasale et nasus* (5).

nasellus, -i m. [nasus] petit nez: UGUTIO s.v. nosco: nasus unde hic -us... diminutivum.

nasicellus, -i m. [nasus] *petit nez*: UGUTIO s.v. nosco: nasus... unde hic -us... diminutivum.

nasiculus, -i m. [nasus] *petit nez*: UGUTIO s.v. nosco: nasus... unde hic -us... diminutivum.

nasidienita, -e m. [Nasidienus] *riche parvenu (à l'imitation de Nasidienus, cf. Hor. Sat. II 8,1)*: JOH. SARISB. policr. VIII 8: -e arcentur et quicumque supercillii gravitate et inameno vultu admissorum hilaritatem offendit.

nasitus, -a, -um [nasus] *qui a un grand nez*: UGUTIO s.v. nosco: -us, -a, -um, id est magnum habens nasum. v. *nasutus*.

naso, -nis m. [nasus] *nason (poisson)*: RUODL. XIII 42: tunc sunt expositi *pisces*, quotquot fuerant ibi capti... alnt, -o, qui bini nimis intus sunt acerosi.

nasosus, -a, -um [nasus] *qui a un grand nez*: UGUTIO s.v. nosco: -us, -a, -um, id est magnum habens nasum.

nassa, -e f. *formes*: nansa: CARTUL. Lover. 50 p. 65 (a. 1195). nasa: CARTA a. 1024 (Bol. Inst. Est. Astur. 2 p. 146). CARTUL. Sord. 39 p. 30 (a. 1060). 1) *nasse, instrument de pêche* (AELFR. Angl. Sax. vocabul. p. 48: -a, boge-net vel leap. id. append. p. 57: -a, boge-net. UGUTIO s.v. no: hec -a, instrumentum de viminibus factum quasi rethe contextum ad capiendum pisces): COD. Hist. I (Parenzo a. 1014): mittere in ipsam piscariam... -as. CARTUL. S. Bened. Floriac. I 89 p. 235 (a. 1080): ponere homines ad piscationem tam in retibus quam in -is et combris. CARTUL. Regul. 90 p. 130 (a. 1127): -a in qua capiuntur pisces. CARTUL. Ypor. 28 p. 45 (a. 1195): quatuor tenderias de -is in suprascripto lacu. ALEX. NECK. laus sap. div. III 635 p. 409: Scaurus quem fallax inclusit -a, retrorsum / tendens, molitur rumpere claustra dolis. 2) *droit de placer des nasses à un endroit donné*: CARTUL. S. Saturn. Tolos. 232 p. 163 (a. 1040): in alio loco quem vocant Borderas donamus una -a. CARTUL. Sord. p. 30 (c. 1060): cum una parte in Clavera -a. ib. 143 p. 117 (a. 1150): prope -am de C. CARTUL. Luc. 1 p. 7 (XIe–XIIe s.): dedit unam -am in Prixaco. CARTUL. S. Cruc. Burdigal. 131 p. 149 (a. 1166): dedit... quidquid habebat in -a de Albiac. CARTUL. Lover. 50 p. 65 (a. 1195): dedit... decimam molendini de l'Isle de Chativel et aquam Sancti Germani et omnem piscationem et nansas eiusdem aque. 3) *type de bateau*: PAPIAS: -a, genus navis vel cavee. v. *nassum*.

nassarius, -i m. [nassa] *forme nassarium*: CARTA a. 910 (Revista Portuguesa de Historia III [1947] p. 183). *nasse (instrument de pêche)*: MON. Hist. Port. Dipl. 56 p. 33 (a. 946): cum suas piscarias et suos -os. ib. 175 p. 108 (a. 995?): piscarias, -os, rizarios.

nassum, -i n. [pour nassa] *droit de placer une (ou des) nasse(s)*: CARTUL. S. Joh. Ang. p. 106 (a. 1016): de alaudium nostrum... in pago Santonico... piscatoriam unam integram. item, in villa que nuncupatur Cavannas, tria -a cum una mansura. v. *nassa*.

nastala, -e f. v. *nastula*.

nastale, -is n. [a. francique *nastila*] *lien d'étoffe ou agrafe métallique servant à serrer un vêtement au cou*: UGUTIO s.v. nosco: hoc -e, -is, cingulum vel fibula que restringit pallium circa collum. v. *nastula*.

5 [nasticus, -i m. *erreur du COD*. Lang. col. 1569^C: loco nasticus pour locopositus, cf. DIPL. Otton. III 255 p. 672,18 (a. 997)].

nastilis, -is f. v. *nastula*.

10 **nastilus**, -i m. [a. francique *nastila*; cf. abruzzes *nás-sela* »noeud d'une corde«, otrante (grec) *nastúli* 'bouton'; v. FEW 16 p. 598 note 3] *bouton*: ALEX. NECK. sac. ad alt. p. 363 note 35: -us, gallice butun (cf. C. H. Haskins, *Studies in Mediaeval Science, Harvard U. P. 1924*). v. *nastula*.

15 **nastola**, -e f. v. *nastula*.

nastrita, -e f. [cf. ital. *nastro*, de got. *nastilō*] *lanière*: OBERTO SCRIBA a. 1190, n° 290 p. 115: curbes et concas et bariles et -as et tinam et lapides dabo vobis et cordam ad domum necessarias.

20 **nastrucium**, -i n. v. *nasturtium*.

25 **nastula**, -e f. [got. *nastilō*, a. francique *nastila*] *formes*: nastala: COD. Caiet. I 301 (a. 1028). nastilis: PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1183^A. nastola: POLYPT. Rem. p. 56 et 62. HARIULF. chron. Centul. p. 88. *cordon, lien d'étoffe ou agrafe métallique grâce auquel on fixe les vêtements ecclésiastiques sur l'épaule*: POLYPT. Rem. p. 56: casulam de cendato viridi I, nastolam cum margaretis I. ib. p. 62: albe II, stole II, nastole II. CARM. Cent. LII 2 p. 316: stringit quem -a texta. HARIULF. chron. Centul. p. 88: nastole ex auro parate II. COD. Caiet. I 301 (a. 1028): una nastala serica bona. TRANSL. Wandr. II (AA. SS. Jul. V p. 297): de linteamine, super quod transivit et camisia et -a. PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1183^A: nastilibus, vel -is, hinc inde super humeros capitium constringentibus. ib. col. 1207^A: vestis... quibusdam -is claudabatur. v. *nastale et nastilus*.

35 **1. nasturtium**, -i n. *forme nastrucium*: UGUTIO s.v. sar. *cresson alénois (Lepidium sativum L.)*. AELFR. Angl. Sax. vocabul. p. 31: nomina herbarum. -... -um, tun-kerse. PAPIAS: -um, herba sapor appellatus, quod acrimonia sui nasum torqueat; genus hoc calidum est et conficit carnes ita ut constringat flegma et meatum urine obduret. UGUTIO s.v. sar: hic sardomon, id est nastrucium, scilicet cresso. ib. s.v. nosco: hoc -cium, quedam herba, scilicet acrimonia quia torqueat nasum): CAPIT. reg. Franc. I p. 90,5 (a. 800): volumus quod in horto omnes herbas habeant id est... eruca alba, -um, parduna. RECEPT. B. XL p. 50: -cium sucus ex lacte caprino decocto bibat. ib. XLV p. 51: sucum herbe -cii. WILH. HIRS. const. 1,12 col. 944^D: pro signo -i, quod vulgariter cresso dicitur. GUBERT. Nov. gesta Franc. IV 4 col. 738^A: sanctior esca foret monacho, porri, -cia, napi. COLL. Salern. II p. 123: flebotometur de duobus venis que sunt sub lingua, et post frica de pulvere seminis

-cii et castorei. ROG. SALERN. chirurg. glos. p. 279: -cium aquaticum interficit lumbricos, ubicumque sint in corpore toto.

2. **nasturtium**, -i n. [cf. C. Gl. Lat. 5,62],46: -um est bufo] *crapaud* (?): AYNARD. p. 621: -um est bufo (ou bufo = *cresson*?).

nasus, -i m. *forme nasus*, -us: FROUM. epist. 71. ANNAL. Herb. a. 1147 p. 5,37. ANNAL. Adm. a. 703. 1) *nez*: LEX Frision. 22,10: si -um absiderit. LEX Thuring. 14: -us abscisus. EINH. Carol. 22: -o paululum mediocritatem excedenti. RECEPT. A. XXIX p. 14: secus oculus aut secus -us. RAHEW. 4,86 p. 342,31: -us venustus, barba subrufa. VINC. KADL. chron. p. 45: -um in rugas contrahit. GUILL. TYR. hist. rer. transm. XIX 3 p. 886: -o instar fratris aqulo decenter. 2) (*au figuré*) *siège de la sagacité, de la finesse*: HRABAN. univ. VI,1 col. 153^C: in -o verbi Dei dispensatores, causa discretionis, designantur. EPIST. var. III p. 627,12: non pertimescentes litteratos, qui -um veluti sapientes contorquent. RUFIN. summa 43 d.p.c. 5 p. 102: torto -o, id est non habens rectam discretionem, quia -o odor fetorque dignoscitur, ideo per -um discretio designatur. STEPH. TORN. summa dist. XLIX p. 68: per -um grandem, parvum vel tortum, indiscretionem... accipe. ALAN. INS. dist. col. 870^B: dicitur discretio... per -um provida sanctorum discretio designatur. 3) *expression nasum tenere in libro, être absorbé par un texte, s'en tenir à la lettre*: RATHER. conf. col. 524^A: -um semper tenet in libro, inde garrere non cessat. 4) (*dr.*) *amputation du nez*: S. STEPH. decr. II 6: si quis servorum semel furtum commiserit, reddat furtum et componat -um V. iuvencis si potest. LADISL. decr. II 2: si servus fur inventus fuerit, non possit precio commutari -us eius, nisi ceciderit in ecclesiam. 5) *nasal (partie antérieure du casque)*: BRUNO MAGD. bell. 46 p. 45,9: nisi -us galee dependens fideliter defenderet. 6) *fâite, partie saillante*: COD. dipl. Smič. II p. 177 (a. 1181): descendit in vallem per -um eiusdem montis.

nasutus, -a, -um [nasus] *qui a un grand nez*: UGUTIO s.v. NOSCO: -us, -a, -um, id est magnum habens nasum. 40 v. *nasitus*.

1. **nata**, -e f. v. col. 1068,31.

2. **nata**, -e f. v. *natta*.

natabilis, -e *qui peut nager*: HILDEGARD. div. op. 2,5,38 col. 937^D: unde et pisces ex natatu -es. 45

natabundus, -a, -um *qui nage, capable de nager*: ROB. TORIG. chron. a. 964 p. 23: quorum media pars in eodem flumine interiit, Sabinus autem et qui cum ipso erant -i de periculo emerserunt.

natalicius, -a, -um *sive natalitiis*, -a, -um I) *adj.*: A) *relatif à la naissance*: 1) *sens propre* (UGUTIO s.v. NASCOR: -us, -a, -um, ad natale pertinens): a) *de la naissance*: IVO PAN. 8,66 col. 1319^B: Genethliaci sunt appellati propter -orum considerationes dierum. JOH.

SARISB. poligr. I 12 col. 407^D: Genethliaci qui geneses, i.e. -as horas, observant. b) *qui existe depuis la naissance*: VITA Flav. p. 298: -a demonia effugantur. c) *anniversaire de la naissance*: THIETM. 6,60: cum -us regis dies esset et XXXV iam inciperet annus. *spéc., en parlant de la fête de Noël*: a) *le jour de Noël*: ANNAL. Einh. p. 69: celebratoque in castris -o Domini die. RICHER. II p. 34: in die -a Domini... missarum sollempnia celebravit. ADAM S. VICT. 2 v.5 p. 17: iure dies colitur / Christi -a.) β) *pain que l'on mange à Noël*: GERV. DOROB. chron. I 405: hec eorum devotioni sufficere potuit panem conferre -um. HIST. Silens. éd. Santos Coco p. 30: pro -is et paschalibus cibis. γ) *assemblée des seigneurs tenue à Noël*: CHRON. Andag. 31 p. 90,2: in sequenti sollempnitate dominici natalis, dux Godefridus -am curiam celebravit.

2) *sens figuré (relatif à l'entrée dans la vie éternelle)*:

a) *de l'âme*: VITA Everm. (AA. SS. Mai. I p. 138^C): morientem corpore, -o anime exordio Dominus illum clarificavit. b) *spéc., s'appliquant à l'anniversaire de la mort d'un saint* (SMAR. reg. Bened. col. 835^C: ut... dies beatorum martyrum... Christi, qui de seculo transierunt, natales vocetenus eorum solemnities non funebria, sed -a dicantur): HELP. epist. p. 123: dies illos non funebres, sed -os appellare. HARIULF. Madelg. p. 542: dies autem -us huius viri Dei ab antiquis traditur III kal. junii.

B) *qui est à l'état naturel (en parlant des choses)*: EPIST. Worm. I 21 p. 41,4: -a designare creta (*peut-être 'naissance', v. II A*).

II) *subst. n. forme (acc. plur.) natalitia*: RADULF. ARD. homil. col. 1623^C.

A) *naissance*: UGUTIO s.v. NASCOR: hoc -um vel natalium, id est nativitas.

B) *jour anniversaire de la naissance*: 1) *d'un grand personnage*: ODO CLUN. serm. col. 726^A: sicut regibus consuetudo est, ut in suis -is reos absolvant. AIMOIN. FLOR. gesta Franc. p. 80: antistitem, -i sui diem festum agentem.

2) *de Jésus-Christ (Noël)*: AGIUS comput. 5,13: a Domini -o huc usque. *au plur.*: ADAM S. VICT. p. 81,1 v. 3: et exsultans celebravit / Christi -a.

C) *entrée (des saints) dans la vie éternelle*: JOH. BEL. div. off. IV col. 17^C: -um vocatur sanctorum ex hoc seculo commigratio, quia ut seculo et mundo moriuntur, ita tunc celo nascuntur.

D) *fête d'un saint, anniversaire de sa mort, c'est-à-dire de sa naissance à la vie éternelle* (SMAR. reg. Bened. col. 835^B: in -is sanctorum dicit, in festivitatis... eorum, in quibus de hoc seculo feliciter migraverunt ad celum. RADULF. ARD. homil. col. 1437^A: obitum... sanctorum debemus solemnizare, quoniam tunc exuunt miseriam, et vitam accipiunt gloriosam et eternam. Unde et eorum -a nuncupamus): 1) *sing.*: ADREVALD. mirac. Bened. 28 p. 64: quotannis adveniente -o eorumdem martyrum.

BERTHOLD. CONST. annal. a. 1075 p. 279: in -o sancti Andree. EPIST. Tegerns. I 53: proximo apostolorum -o interfuimus sollempni missarum officio pontificis. CHRON. Andag. 77 p. 192,11: imminente -o apostolorum Petri et Pauli. 2) plur.: ALCUIN. Villibr. (MGH SS. III) p. 139,30: qui ad -a sanctissimi patris hodie concurrunt. JOH. CLUN. Odon. p. 165: beati Martini -a. INVENT. Taur. p. 8: Deus qui nos beati Taurini... -a gloriosa celebrare concedis. GRATIAN. II causa XXIV quest. II c. 3: in B. Petri -is. PETR. CELL. epist. II 98 col. 548^B: in -is pretiosorum martyrum vestrorum.

E) *célébration de la fête d'un saint*: MIRAC. Mansv. p. 657,10: Tullensibus incolis... sollempniter occupatis in sancto Mansueti -o. PRAY. 190. Miss.: qui beate Prisce virginis et martiris tue -a colimus.

F) *consécration d'une église*: ACTUS pont. Cenom. p. 107: ad basilicam iam die -i sui dedi.

G) *fête liturgique en général*: ECBAS. capt. 836: a -o quo concipit innuba virgo.

H) *naissance, droits inhérents à la naissance*: LEGES Henr. I 53,1 p. 574: secundum inculpati -um perneget. CARTUL. episc. Halb. 213 p. 180,26 (a. 1146): comes... Burchardus, de prefati Tidrici stirpe in Corenvorde -a nobiliter trahens.

natalis, -e. I) adj.: A) *natal, où l'on est né*: WETT. Gall. 28 p. 272,26: partem ex eis -ibus aquis reddidit. ADAM BREM. p. 6,10: propter inopiam soli -is egressi. PETR. ALF. disc. cler. p. 6: ille -is soli dulcedine irretitus. OTTO FRIS. gest. 2,7 p. 108: quod Rogerius de solo -i propulerat. GALTER. CASTIL. Alex. VII 460 col. 559^A: patrie... -is amore. GUILL. TYR. hist. rer. transm. III 19 p. 139: -e domicilium. *spéc. lingua natalis (langue maternelle)*: ALAN. INS. Anticlaud. III 135 p. 93: linquens / -em linguam.

B) *inhérent à la naissance*: CARTUL. Paris. I 202 p. 221 (a. 1124): mulieres... a -i ancillatione penitus destitute.

C) *dies natalis, jour anniversaire de la naissance* (PAPIAS: -is dies in quo aliquis natus est): 1) Domini, *Noël*: ANNAL. regni Franc. p. 108: celebratusque est dies -is Domini in eodem palatio. v. *natale*. 2) sancti Johannis, *fête de la Nativité de saint Jean-Baptiste*: ANNAL. regni Franc. p. 116: celebrato die -i sancti Johannis Baptiste.

D) *qui concerne la naissance à un autre monde*: 1) dies natalis, *jour de la mort d'un saint*: VITA Ardon. I p. 589: Ardonis diem celebramus -em, quo hanc vitam laboriosam relinquens, in vitam renatus est perpetuam. MIRAC. Dionys. p. 352: impendente martyrum die -i. PETR. DAMIAN. serm. XVII col. 586^A: sancta Ecclesia dies migrationis sanctorum -es vocare consuevit, quia protinus in coelo nascuntur, cum in terra visibiliter moriuntur. CARTUL. S. Joh. in Val. 58 p. 34 (c. 1149): -i die Philippi apostoli. v. *natale, -is*. 2) mors natalis: ADAM S. VICT. p. 82,6 v. 34: tibi fiet mors -is. 3) natalis passio: AD SO Berch. p. 91: ipso die -is passionis gloriosi mar-

tyris Bercharii. (*abs.*) *concernant la fête d'un saint*: VITA Deod. II p. 29: eo die, -is eius coleretur celebritas. JOH. ABRINC. p. 21: cuius -is orditur celebratio.

E) *qui rappelle la consécration (d'une basilique)*: PONTIF. Rhen. sup. 132: oratio in -e basilice anniversarium.

F) *qui commémore la fondation (d'une ville)*: ORD. VIT. hist. I 23 t. I p. 107: hic -is annus a christiano imperatore celebratus est.

G) *naturel, inné*: ANNAL. Alta. a. 1068 p. 75,5: Itali, sua superbia elati et velut -i odio Teutonicum ducem audire dedignati. ACTUS pont. Cenom. p. 425 (XIIes): -em subtilitatem ingenii.

II) *subst. forme natalis*: ADEMAR hist. 5 p. 60. A) *masc. sing. (sc. dies)*: 1) *la nativité*: POETA Saxo 1,19: Carolus celebravit in Attiniaco -em Domini. RADBERT. Adalh. p. 336: ad -em Salvatoris. 2) *Noël*: a) *la fête*: ADEMAR. hist. (éd. Chavanon I p. 60): et celebravit nathalem et pascha. b) *la date*: CARTUL. S. Alb. Andegav. I 226 p. 273 (c. 1055—1093): usque ad -em proximum. ACTA Phil. Aug. I 3 p. 5 (a. 1180): ante -em proximum.

3) *prénom masculin, Noël*: CHRON. -CARTUL. S. Theofr. Caïn. 342 p. 114 (a. 950—82): vir nomine -is. CARTUL. Aziac. I p. 51 (a. 1080—96): coram abbate -i. ib. II p. 52: in presentia domni -is abbatis. CARTUL. Castr. Ledi 51 p. 26 (a. 1080—94): -i abbate.

4) *naissance d'un juste à la vie éternelle* (cf. I D): SMAR. reg. Bened. col. 835^C: ut dies beatorum martyrum sive confessorum Christi, qui de seculo transierunt, -es vocetenus eorum sollempnia, non funebria, sed natalitia dicantur. 5) *fête d'un saint* (cf. I D 1): ODILO SVES. transl. Sebast. p. 399: nemini impune cedendum qui eius sollempnem neglexerit feriare -em. DIPL. Arnulf. 184 p. 285,23 (X^{es}. spur.): usque in -em sancti Martini. CARTUL. Saviniac. 358 p. 209 (a. 1033): ipso anno fuit -is sancti Petri in feria sexta. 6) *jour de la mort, anniversaire de ce jour*: VITA Liutb. 35 p. 42,17: -em... vel obitus mei diem me nescire fateor.

B) *masc. plur.*: 1) *parents, ancêtres*: WALAHFR. carm. 5,37,3: obscurus licet ingenio -ibus atque. id. Gall. 1,25 p. 303,2: in Rhetia Curiensi mediocri -ium dignitate sum procreatus. VITA Liutb. 3: -ium suorum atque condicionis professio. ib. 9: Bernhardus... alteram eiusdem gentis preclaris -ibus editam... coniugem duxit. HROTSV. Sap. 3,6 p. 183: videris esse summis -ibus orta. RUOTG. COL. 2 p. 3: -ium nobilitas. JOCUND. Serv. 40 p. 105,4 (éd. Köpke): Giselbertus magnis ex -ibus terre vestre oriundus. THIETM. 6,75 p. 364: ex nobilissimis -ibus genealogiam ducens. WALTH. SPIR. Christoph. I 22: o infestissimum semper -ium, qui talem edidit rabiem! LAMB. HERSF. a. 1075 p. 230,18: omnem admissi facinoris satisfactionem, etiam supra leges et -es suos promittunt. ADAM BREM. p. 67,3: pauperibus ortus -ibus. GUILL. PICT. gest. I 56 p. 134: non altitudo -ium proximorum. LAMB. ATREB. epist. 9 col. 652^A: persona -ibus et moribus

honesta. ORD. VIT. hist. VII 1 t. III p. 155: nobilissimis ortum -ibus. SUMMA Trec. 6,4,3 p. 168: si liberti a principe -ibus restituti fuerint, tunc enim loco ingenuorum habentur. ib. p. 225,6: sepiissime constitutum est manumissionem ingenuitati non obesse et ideo cum de facto manumittuntur, suos -es repetere non prohibentur. LAMB. ARD. hist. Ghisn. 25 p. 574,1: christianissimis oriunda -ibus.

2) *origine*: GUILL. PICT. gest. I 22 p. 46: sic a regibus Gallie atque Germanie -es deducebat. ib. I 53 p. 130: sacra dignitate abutebatur, veluti -ium iure sua. HUGO S. VICT. quest. ined. 36 p. 43: non obfuerunt illis -es ancillarum, sed prevaluit semen paternum. *expression*: rerum natales, *origine*: QUADRIP. 9 p. 529: a primis rerum -ibus nobilitas in homine cursum unum vite servare non potuit.

3) *noblesse, noble origine*: RUFIN. summa 54,21 p. 145: nulla -ium i.e. nobilitatis. PASS. Marciane p. 57: virginem secundum suos -es proprio copulavit coniugio.

4) *acte de noblesse*: RUFIN. summa 54,21 p. 145: -es namque in temporibus antiquis erant scripture, ubi cuiusvis nobilis origo continebatur, scil. ex quibus parentibus natus esset et quo tempore vel die ortus.

C) *n., formes*: nathale: CARTUL. Bean. 437 p. 177 (début XIIe s.). CARTUL. S. German. Prat. I 204 p. 287 (a. 1162—82).

1) *jour de naissance, nativité*: a) *du Christ, Noël* (ALAN. INS. dist. col. 870^C: -e dicitur nativitas, unde nativitas Christi solet dici -e): α) *fête de la Nativité*: ANNAL. Til. p. 223: celebravit -e Domini in eodem palatio. ASTRONOM. Ludow. p. 646: -is dominici festivitas rediit. HINCM. REM. epist. col. 22^A: propter imminentem diem Domini nostri -is. VITA Odon. p. 153: -is Domini vigiliis me celebraturum preparavi. THIETM. 7,8: exiens -e dominicum in Palathio coluit. MIRAC. Hugon. Enz. p. 103: ventum est ad sacratissimam -is vivifici Verbi noctem. MIRAC. Huchb. II p. 304: interea supervenit sollemnitas dominici -is. GRATIAN. I dist. XV c. 3,82: in -i Domini legunt primum de Esaia tres lectiones. β) *jour de Noël (date)*: ANNAL. reg. Franc. p. 176: in VIII kal. ian. id est in -e Domini. HRABAN. epist. 51: a -i Domini incipiens. PASS. Helerii p. 151: in die -is Domini baptizavit. ORDO ROM. XXXVII A 4 t. IV p. 235: vel sabbato proximo ante -e Domini. CARTUL. Rhen. med. I 120 p. 126,22 (a. 882): solvit unusquisque in anno ante -e Domni unciam I. FROUM. carm. 5,16: tempora -is Christi. FLODOARD. annal. p. 176: in ipsa nocte vigiliarum -is Domini obiit. THIETM. 4,36: a -i Domini usque ad sancte Crucis inventionem. CHRON. Ved. p. 688: ante -e Domini tonitrua fuere grandia. LIB. Domesd. (Berks.) q. 56 b: dabat ... IIII denarios... ante -e Domini. RUD. TRUD. gesta Trud. III 4 p. 242 (a. 1115): fit curia in -e Domini. CHRON. Rames. p. 185 (ca. 1190): eodem anno... in -i dominico. γ) *abs.*: ① *la fête*: (ALAN. INS. dist. col. 870^C: v.

supra): HENR. HUNT. capt. Antioch. 5 p. 376: -i vero a Christianis in eadem obsessione celebrato. ② *la date*: CARTUL. S. Lambert. Leod. p. 40,9 (a. 1079): ante -e debent porcos incrassare. CARTUL. S. Vedast. p. 199 (XIIe s.): in -i VI capones debet. ROTUL. domin. p. 5 (a. 1185): Rogerus habuit saisinam dicti manerii usque ad XV dies ante -e. CARTUL. Anian. LXXXIII p. 221: unam spatulam de porc post -e.

b) *de saint Jean-Baptiste*: WALAHFR. carm. 5,20,29: in -e sancti Iohannis Baptiste. VITA Winnoc. II p. 273: cum -e precursoris Domini annuus indicit cursus celebrari. RICHER. II p. 328: die VIII post -e sancti Iohannis Baptiste.

2) *naissance d'un juste à la vie éternelle, c. à. d. sa mort par rapport à son existence ici-bas*: CHRIST. in Matth. col. 1379^B sanctorum ideo finis eorum -is celebratur, quia tunc in illam vitam renascuntur ubi sine fine vivent in gaudio. MILO ELN. Amand. II p. 460,31: mos siquidem ecclesiasticus obtinuit, sanctorum a corporibus solutionem animarum -e dici. ALAN. INS. dist. col. 870^C: dicitur mors sancti, que eleganter dicitur -e, quia tunc primo anima vere incipit vivere quando egreditur statum nostre miserie; unde mors sancti Laurentii vel Martini dicitur -e. IOH. BEL. div. off. IV col. 17^C: -is vel -e et natalitium vocatur sanctorum ex hoc seculo commigratio. UGUTIO s.v. nascor: -e vel -is dicitur, obitus vel dies obitus sanctorum in terra; eorum enim obitus fuit -is; tunc enim de non-esse ad esse, de morte ad vitam, de tenebris ad lucem, de exilio ad regnum transierunt.

3) *fête d'un saint, anniversaire de sa mort*: a) *célébration de la fête*: WALAHFR. carm. 5,20,32: in -e sancti Bonifatii archiepiscopi. EPIST. var. III p. 130,13: audivit chororum angelorum cantantium responsorium, quod in -e apostolorum canitur. GURDEST. Winvval. p. 262: item alius hymnus in -i eiusdem ad matutinum. BILIS Mach. p. 430,3: quo tempore -e sancti... fieret interrogavit. VITA Find. p. 505,14: in -e sancti Patricii. THIETM. 6,10: rex -e apostolorum venerabiliter coluit. CHRON. Grad. 41,24: in octavo die Pentecosten -e quadraginta et duo martirum instituit. VITA Fiac. p. 609: -e eius sollemniter celebret. HARIULF. Madelg. p. 543: unoquoque anno ad diem sui -is, qui est III kal. Junii, sacrum corpus eius... cum gaudio et honore decenti deferrent. CARTUL. S. Lupi Trec. 36 p. 63 (a. 1163): in -e beati Lupi processiones ad celebrationem misse maioris adinvicem sibi debebunt.

b) *date de la fête*: CAND. FULD. Eigil. I 22 p. 232: in -e sancti Ignatii martyris Christi. ANNAL. Ved. a. 838 p. 80: Richardus noctu in -e sanctorum Innocentium commisit prelium. ODO CLUN. Ger. p. 319: preter oratorium nulla nocte maneret, excepta una que -e Innocentium itineris contigit causa. FLODOARD. annal. a. 977 p. 163: in -e sancti Marcelli pape. EPIST. Tegerns. I 7 (c. 994): que proxima dies erat post -e infantium (*Saints-Inno-*

cents). THIETM. 6,81 p. 370: in -i sancti Mathei apostoli rex ad Sehusun venit. CARTUL. Bean. 337 p. 177 (XIIes.): et hoc donum factum est in nathali sancti Stephani prothomartyris VII kal. Januarii. ACTA pont. Rom. Gall. I 13 p. 191 (a. 1123): duo annalia mercata, unum quidem in -e sancti Arnulfi. CARTUL. S. German. Prat. I 204 p. 287 (a. 1162—82): in crastino nathalis apostolorum Petri et Pauli.

c) *jour de fête (commémoration d'un miracle ou autre fête annuelle)*: CARTUL. Magalon. 42 p. 87 (a. 1116): in -e sancti Petri ad Vincula. CARTUL. Richar. 151 p. 136 (a. 1156): in -e omnium Sanctorum. *au pluriel*: CARTUL. S. Vedast. p. 366 (XIIe s.): in IIIor diebus -is Domini et in ceteris anni -ibus, in Purificatione, in festo apostolorum Petri et Pauli. *ib.* p. 373: in Purificatione et in -ibus anni. CARTUL. capit. Atreb. 30 p. 26 (a. 1161): in quatuor anni -ibus persolvit, in festo omnium Sanctorum, in Natali, in Pascha, in Pentecosten.

4) *jour de la mort, anniversaire de ce jour*: ANNAL. Camald. 63 p. 32 (a. 957): canere debeatis pro me in -i genuinum missas duodecim. CARTUL. Mai. Mon. Turon. p. 5 (c. 991—1000): publicis tabulis -e signatum. AELR. Edw. Reg. col. 786^C: ut... -is anniversariam denuo sanctissimi regis memoriam revocaret.

5) *naissance, création*: a) *en général*: ALAN. INS. Anticlaud. I 374 p. 68: artifices alios anime -e requirit. b) *spéc., institution (de la Cène)*: RADBERT. corp. dom. lib. col. 1288^B: hoc ergo iudicium in -i calicis mox excipitur. PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1619^B: missa solemnis est... tanquam in die sue institutionis, quasi in suo -i.

6) *sens astrologique, le moment de la naissance et sa configuration astrale (au plur.)*: ALCUIN. div. off. 5 col. 1178^C: astrologi dicuntur... propter -ium considerationem.

7) *statut personnel inhérent à la naissance*: LEGES Henr. I 64,4 p. 584: si quis de homicidio accusetur, et idem se purgare velit secundum -e suum perneget. (*spéc.*) *en parlant du wergeld*: QUADRIP. (Ine 15) p. 97: weregildo (id est -is sui pretio) se redimat. LEGES Henr. I 68 p. 586: si quis liber aut servus occidatur, -is sui pretio legitime componatur. *ib.* 69 p. 587: si quis Anglicus... occidatur, secundum pretium -is sui et loci consuetudinem de wera parentibus componatur.

nataliter adv. [natalis] 1) *selon ce qui arrive habituellement à la naissance*: GUIBERT. Nov. vita I 3 p. 9: cum in partum -r putaretur enitum. 2) *par la naissance*: CARTUL. S. Petri Carnot. XIX p. 277 (a. 1127): Gaufridus... qui -r de familia ecclesie nostre erat.

natalitium, -i n. v. *natalicium*.

natalitius, -a, -um v. *natalicius*.

natalium, -i n. [natalis] *naissance*: UGUTIO s.v. nascor: hoc natalicium vel -m, id est nativitas.

natatillis, -e 1) *adj.*: a) *qui nage*: WORMON. Paul. (*éd.*

Rev. celtique V [1883] p. 422,28): -ia et volatilia... animalia creasti. FULCO. MELD. nupt. I 152: diversis diversa locis animalia quinta, / inde volatile post -e reptile necnon, / per mare, per terras, per celum degere donat. 5 GIRALD. topogr. p. 50: pede -i in aquis se gubernant. b) *qui flotte, qui navigue*: WALAHFR. Gall. 1,17: illi navicula conscensa... ligno -i profundi terga sulcante.

2) *subst. n.*: a) (*sing.*) *poisson*: EKKEH. IV bened. I 20,31: prandia sunt passi mel parsque -i assi / iungat se panis spes crastina mortis inanis. *id.* pict. Mog. 676: quinquies hic mille recubare viris iubet ille / pane cibans quino saturansque -e bino. VINC. KADL. p. 77: tanta hostium prosternitur infinitas... ut omnem inibi -is esum... nonnulli horruerint. b) (*plur.*) *les animaux qui nagent*: RATHER. prel. col. 154^C: produxit aqua prima -ia et volatilia. GODEFR. S. VICT. microcosm. 104 p. 116,14: de opere quinti diei qua in aquis et ex aquis -ia et volatilia ad ornandum eas creantur. PETR. LOMB. sent. II 15,1 p. 374: de aquis pisces et aves creavit, volatilia levans in aera et -ia remittens in gurgiti. ALEX. NECK. nat. rer. 93: superficies enim levium predominantur in avibus respectu -ium et ambulabilium et reptilium.

natatio, -nis f. *action de nager*: VITA Find. p. 504,36: divina pietas vestes eius rigidas fecit, ut his sustentatus mergi nequiverit et quasi ipsarum -ne... per tumidos fluctus inlesus veheretur ad terras.

natator, -is m. [nato] *marin, passeur (?)*: CARTUL. S. Caril. 26 p. 51 (c. 1015—1036): Orricus -r. v. *nautor*.

natatoria, -e f. v. l. 34.

30 **natatorium, -i n.** v. l. 43.

natatorius, -a, -um. 1) *adj., qui flotte*: UGUTIO s.v. suo: hec suberies, -ei, arbor ex qua cortex -us extrahitur qui suber dicitur.

II) *subst.*: A) *fém.*: 1) *piscine*: REIN. lacrym. col. 157^D: denique velut ad quandam Siloë -am internorum sordes oculorum... lavaturi (*cf.* VULG. Joh. 9,7). RAYM. POD. 20 p. 294: est quidam fons in descensu montis Syon, qui -a Syloe appellatur. GESTA Franc. expug. Hier. 33 p. 511: fons a conspectu liquidissimus, sed gustu amarus, quem dicunt -am Syloe.

2) *rivière*: CARTUL. capit. Atreb. 26 p. 19 (a. 1158): tocius terre quam -a dividit usque ad ponticulos.

B) *neutr. (forme natatorium)*: DIPL. Otton. I 8 p. 96,27 [a. 937]: 1) *piscine*: UGUTIO s.v. no: hoc -um, locus in aqua ubi frequens natatur.

2) *piscine baptismale*: ANAST. chron. p. 114,17: in -o sancti martyris Barle.

3) *bassin à la source d'un fleuve*: DIPL. Otton. I 8 p. 96,27 (a. 937): quandam piscationem... ad regiam potestatem pertinentem a -o fluminis Achaza noncupati quoque in gurgitem. CARTUL. Wirt. I 284 p. 362 (a. 1125—27): de quo loco ad montem in *den urspring*, -a, de -o ad Kaltobrunnin.

4) *terrain marécageux*: CARTUL. Icaun. I p. 303 (a.

1135): dederunt etiam quidquid habebant, tam in plano quam in nemore apud Ulmeta, que sunt iuxta -a Sancti Aniani. CARTA a. 1177 (Gallia Christ. VIII col. 521): -um vel noam semoris Tellei.

natatus, -us *m.* 1) *action de nager, nage*: a) *sing.*: 5 EINH. Carol. 22: frequenti -u corpus exercens. WANDALB. creat. mund. 107: undis mira repente / emersit specierum / moles innumerarum, / mox quecumque -u / complent equora queque / scandunt aera pennis. NOTK. BALB. gest. 1,24 p. 33,14: cursum rapidissimum, -um delphinis si- 10 millimum. ALBER. AQU. hist. 2,8: quodam flumine -u equorum superato. HIST. Hier. II 38 p. 583: consuli -us ignaro, duobus utris secum ad hoc delatis, impletis vento atque suppositis. b) *au plur. (pratique de la natation)*: 15 GODEFR. S. VICT. fons philos. I p. 45,291: alii -ibus quoque delectantur.

2) *fuite à la nage*: FULCH. hist. Hier. II 21 p. 450: illo enim -u ab impiis eruti sunt, iumenta autem perdidit.

3) *vol (d'un oiseau)*: WALAHFR. Mamm. 18,8: nec mora pulchra cito dimissa columba -u / de celo venit. id. hort. 125: discunt alienis tecta cavarum / ardua porticum volucris superare -u.

natha, -e *f.* *v. natta.*

nathale sive nathalis *v. natalis et natale.*

nathaneus, -i *m.* *v. nathineus.*

nathimeus, -i *m.* *v. nathineus.*

nathineus, -i *m.* [*hebr. nathinim*] *formes*: nathaneus: CARM. Cass. 294 p. 189. PAPIAS. nathimeus: UGUTIO *s.v.* nathinneus: EUGEN. VULG. syll. app. 1,4,3. PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1579^A. nathineus: MIRAC. Hugon. 30 Enz. p. 94. STEPH. TORN. summa dist. XXI p. 31. nathineus: CARTUL. Athanac. p. 587.

1) *nathinéen, serviteur du Temple de Jérusalem (cf. VET. Test. Paralip. I 9,2)*: AMALAR. reg. can. col. 824^D: subdiaconi, qui apud Grecos hypodiaconi vocantur, in Es- 35 dra inveniuntur, appellanturque ibi -i. PAPIAS: -i apud Hebraeos vocantur qui obligationes Deo faciunt. UGUTIO *s.v.*: nathimeus hebrayce, ypodiaconi grece, subdiaconi latine, et dicuntur nathimeus quasi in humilitate Deo ser- vientes (*cf. ROB. PAUL. I 37 col. 400^D*). PETR. COMESTOR 40 hist. schol. col. 1579^A: in ea (*sc. piscina*) nathinneus hostias lavabant. ib. col. 1579^C: -i erant aque baiuli in templo, quod officium subdiacones, aquam sacerdoti ministrantes.

2) *sous-diacre, clerc mineur*: PAPIAS: subdiacones ap- 45 pellantur -i. CARM. Cass. 294 p. 189: nam nathaneum sibimet conexerat unum, / cui spei fervor, fidei, caritatis et ardor. EUGEN. VULG. syll. app. I 4,3: Gregorii vitam -us obans Petrum quam transtulit in Danahis scriptis. MIRAC. Hugon. Enz. p. 94: ex more ecclesiastico gradatim 50 sacratus processit usque ad nathineus officium. CARTUL. Athanac. p. 587 (a. 1016): Martinus nathinneus. STEPH. TORN. summa dist. XXI p. 31: nathineus dicuntur ministrorum ministri et interpretantur donati.

natica, -e *f.* *derrière, fesses*: UGUTIO *s.v.* nitor: hec -a id est nates.

naticosus, -a, -um [natica] *qui a de grosses fesses*: UGUTIO *s.v.* nitor: -us, -a, -um, magnas habens nates.

naticula, -e *f.* [natica] *petite fesse*: UGUTIO *s.v.* nitor: nates, -is, ... unde -a, diminutivum.

naticus, -i *m.* [*orig. inc.*] *germandrée polium (Teucrium Polium L.) (plante)*: RECEPT. A. XXXV p. 15: cardo radice cum folia similis fuluo -o... teris [*cf. Glossae medicinales, éd. J. L. Heiberg p. 62,10: polion... quam alii naticos appellant*].

nattiffitas, -tis *f.* *v. nativitas.*

nathimeatus, -a, -um *pour anathemat(izat)us frappé d'anathème*: CARTA Pisan. a. 1043 (Muratori, Antiquitates Ital. med. aevi III col. 1080): de istis rebus... sit -o vel maledicto.

nathineus, -i *m.* *v. nathineus.*

nathinneus, -i *m.* *v. nathineus.*

natio, -nis *f.* 1) *naissance*: A) *naissance, fait de naître* (UGUTIO *s.v.* nascor: -cio, -nis, nascendi proprietas vel passio nascendi): 1) *en général*: CARTUL. S. Justi Secus. I p. 72,94 (a. 1029): semper qui maior fuerit ex -ne, habeat ipsam ordinationem. CONR. HLD. ad Hartb. p. 193,32: Sulmonem ad illius Ovidii patriam pervenimus, magis 25 ex tanti poete -ne quam de sue ubertatis laude famosum. 2) *à l'abl.*: natione, ex natione (*avec un adj. ou un nom de lieu, de ville ou de province, né (à, en, de)*): CARTUL. Turic. 242 (a. 1100): Arnoldus -ne de Wart. CHRON. Gozec. 1,26 p. 149,50: hic -ne fuit Ratisponensis, professione 30 Babenbergensis. ANNAL. Rod. a. 1142 p. 715,51: qui de Horsbech fuit ex -ne. CARTUL. Bern. I 5,98 p. 490,5 (a. 1194): Liutoldi sacerdotis et fratris eius Wernheri, -ne de Langinsein. ROB. MON. REM. hist. Hier. V 12 p. 800: Fulcherius, Carnotensis -ne. PETR. VENER. mirac. II, XXXII col. 952^A: Bernardus nomine, Pictavus -ne. 35 GUILL. TYR. hist. rer. transm. XX 21 p. 979: -ne Londoniensis. GIRALD. topogr. I 11 p. 34: avibus quidem aquaticis -ne, aereis habitatione.

B) *ce qui est né de*: 1) *postérité, descendance*: CARTUL. Clun. I 188 p. 175 (a. 912): se de Othal et Otelia -cio vel procreacio fuerit, ad illo perveniet et se de illos -cio non fuerit, ipsas res ad ipsos donatores suprascriptos 40 perveniet. ib. I 541 p. 527 (a. 941—42): si de illa exluit -cio vel procreacio, in ipso servicio semper maneat. CARTUL. Turic. 192 p. 84,4 (a. 929): de -ne mulieris nomine Wasa filii Williharti.

C) (*au plur.*) *générations*: CARTUL. Cormar. 65 p. 126 (a. 1172): vario temporum discursu sibi invicem hominum succedunt -nes. BERTHOLD. ZWIF. chron. 11 p. 188,3: omnibus retro -nibus notum esse volumus.

D) (*au figuré*) *origine*: ALAN. INS. 'Quoniam homines' (*éd. P. Glorieux AHDLMMA 20, 1954 p. 320*): superbia -ne celestis est.

II) *statut personnel*: A) *condition sociale ou juridique*

déterminée par la naissance: DIPL. Ludow. Germ. 80 (a. 857): hominibus tam ingenuis quam servis, cuiuscumque sint -nis. DIPL. Otton. II 166 p. 188,34 (a. 977): liberi homines... cuiuscumque sint -ne, fideiussores et sacramentales seu testes esse secundum suam legem (DIPL. Conr. II 53 p. 62,28 [a. 1026]). DIPL. Loth. III 82 (a. 1136): quisquis... cuiuscumque -nis vel conditionis sit. LEGES Aelfr. 4,2 (éd. Liebermann p. 51): sic etiam ponimus de omni ordine vel -ne villanorum, comitum. LEGES Henr. I 64,1 e p. 584: continget etiam anteiuramentum non dari, non frangi, per alterum fieri, a re ipsa, a persona, prelacione, -cione, merito. B) *statut déterminé par la loi nationale (dans le régime de la personnalité des lois)*: COD. Lang. 106 col. 192 (c. 824): ego Amizo presbiter habitator infra civitate Brixie... qui professo sum ex -cione mea legem vivere Romana. ib. 719 col. 1257 (a. 970): filius... Anselmi de civitate Mediolani, qui professus est de -cione sua legem vivere Langobardorum. DIPL. Bereng. I p. 108,15 (a. 903): Irmengarda... filia... Lodoici imperatoris, qui profesa sum vivere ex -ne mea lege Salica. COD. Patav. 81 p. 113 (a. 1001): profesus sum ex -cione mea lege vivere Langobardorum. CARTUL. Pinarol. p. 11,5 (a. 1074): profesa sum ex -tione mea lege vivere Salica. DIPL. Henr. IV 419 p. 559,11 (a. 1091): archidiaconus de ordine sancte Brixiane ecclesie, qui professus sum ex -ne mea legem vivere Langobardorum.

III) *peuple*: A) *groupe ethnique* (UGUTIO s.v. nascor: -cio dicitur gens secundum propriam cognationem et collectionem ab aliquo distincta, ut Greci, Ytalici, Franci): 1) *abs.*: EINH. Carol. 7: omnes fere Germaniam incolentes -nes. TRANSL. Libor. 2: qui barbare et semipagane -ni presules ordinarentur. FOLC. gesta Bert. (éd. Guérard) p. 89: Franci, cum omnibus -nibus sibi subiectis. WIDUK. 1,8: a vicinis -nibus impugnantur. GUILL. PICT. gest. p. 10: remotissimarum a christianismo -num ritus ac leges detestantur. GESTA Franc. Hierosol. 9 p. 48: omnes barbare -nes dederunt velociter fugam. HIST. Welf. I: Langobardi et cetere -num gentes, set maxime septentrionales. 2) *avec gén. plur. d'un nom propre ethnique*: WALAHFR. Gall. 2,46: de -ne Scottorum. RUD. FULD. Leob. 2: in Britannia insula, quam -o Anglorum inhabitat. ANNAL. Fuld. Ratisb. a. 889: -num legatis, Nordmannorum scilicet ab aquilone, Sclavatorum. VITA Meginr. 9: qui Retianorum -ne procreatus est. DIPL. Otton. I 295 (a. 965): a subditis nobis Sclavorum -nibus. PILGR. ad Bened. p. 44,24: cuncta Ungrorum -o. B) *groupe linguistique*: MATTH. VIND. ars vers. I 82 p. 137: distat autem inter patriam et -nem, quia -o secundum genus sue lingue consideratur, patria secundum locum originalem. VITA Norb. II 3: Norbertus, -ne Teutonicus (cf. OTTO FRIS. chron. 6,33 p. 301,34. GUILL. TYR. hist. rer. transm. XVII 1 p. 758).

IV) (au sing.) *appartenance à un groupe ethnique, nation,*

5 *race*: A) *en général*: LIUTG. Greg. 11: de quacunque -ne et gente misisset eos Deus. WANDALB. Goar. 2,7: omnes Romane -nis ac lingue homines. VITA Norb. II 89: ad gentem -nis prave et perverse, scilicet inter Sclavos et Saxones. ANNALISTA SAXO a. 983 p. 630,9: conventum Saxonum, Suevorum... aliorumque, -ne, lingua et habitu dissimilium. B) *abl. sing. compl. d'un adj. ethnique*: WALAHFR. Ludow. prol.: Thegan, -ne Francus (cf. GUILL. TYR. hist. rer. transm. XV 11 p. 674). 10 REGINO chron. a. 807: Georgius... -ne Germanus. WALTH. SPIR. Christoph. I 1: -ne quidem et ritu exstitit Cananeus. DIPL. Otton. III 84 (a. 992): Fingenius Yberniensis -ne. ORD. VIT. hist. IV 10 t. II p. 245: -ne Italus. FULCH. hist. Hier. I 6 p. 157: Boamundus Apulus... 15 -ne tamen Normannus. HERM. AUGIENS. chron. a. 1047 p. 126,24: Suidegerus, -cione Saxo. OTTO FRIS. gesta 1,14: Obrium... -ne Alemannum. LAMB. LEOD. Matth. I 241: Babylonius Ezechias / non -ne sed civillitate. GUILL. TYR. hist. rer. transm. XIV 11 p. 621: Fulcherius 20 ... Aquitanicus -ne, patria Engolismensis.

V) *pays, région* (UGUTIO s.v. nascor: -cio dicitur gens ... ut Greci...; et -cio, provincia eorum): THEGAN. Ludow. 9: legati venerunt ad eum ex omnibus regnis et provinciis, exteris -nibus. RUD. FULD. Leob. 8: effectus autem eorum procul ab hoc loco in aliis -nibus erit. 25 RIMB. Ansc. 7 p. 27: alienas expetere -nes. RUOTG. COL. 33 p. 33: ad exteris -nes transfudit. THIETM. 6,48 p. 334: in extraneas -nes.

VI) *population*: A) *en général (les gens)*: THEODULF. 30 *carm.* XLIX 9 p. 550: Nazarium vocitat hunc florem -o cuncta. ANAST. chron. p. 330,4: caput Nicephori Crumnus recisum suspendit in ostentationem ad se adventantium -num. ANTIDOT. Glasg. p. 129: catarticum Asclepiodori ad reuma corporis exsiccandas, spleneticos, fleumaticos, estranguiriosus -ciones emendat. 35 WALTH. SPIR. Christoph. I 3: inter suos affines et conprovincialium multimodas -nes. B) *population d'une ville*: DOC. de S. Florberto I 3,5 (AA.SS. Nov. I p. 377^A): omnis Gandensis -o... coepit Christi eloquia resonare. C) *expressions*: 1) *présens natio, génération actuelle*: 40 CARTUL. S. Bened. Floriac. 98 p. 254 (a. 1106): notum facio presenti -ni et succedentium posteritati (cf. CARTUL. S. Cruc. Aurel. 49 p. 98 [a. 1113]). 2) *natio nove gentis, natio fidelium, le peuple des fidèles*: EINH. (?) Marc. et 45 Petr. II 44,3: per quos sancti nove gentis / -nem roborant. ANSCAR. mirac. Willeh. 2 (1): omnis fidelium -o. CARTUL. episc. Halb. 258 (a. 1149—50): omni super-venture fidelium -ni. 3) *nationes gentium sive nationes, les gentils*: ACARD. ARROAS. templ. Salom. 807: si ruinam 50 patiatur tempore fidelium, / qui honeste tenuerunt -nes gentium. ABELARD. epist. ad Rom. p. 165: gentes sive -nes dicuntur, quasi tales quales genite vel nate. PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1678^A: 'quia etiam in -nes' id est in gentiles, 'gratia Spiritus sancti effusa est'.

4) natio humana, *la race humaine*: HROTSV. Theoph. 234 p. 69: *corpus* quod dedit humane morti -nis amore.

natis, -is *f. fesse*: 1) *au propre (surtout au pluriel)*: RICHER II p. 46: tunicas... ab utroque latere stringunt... ut, artatis clunibus et protensis -ibus, potius meretriculis quam monachis a tergo assimilentur. UGUTIO *s.v.* nitor: hec -es, -is, quia dum sedemus -ibus innitimur unde et conglobata est in eis caro ne prementis corporis fasce dolerent ossa. (*spéc.*) *en parlant d'une malformation de la jambe*: ISO Otm. 1,13 p. 52^b,30: planta pedis dextri ab ipsis -ibus quibus impressa fuerat fracto genu... corrigitur. MEGINH. FULD. Alex. 13: pes... retrorsum usque ad -es retortus erat. TRANSL. Viti 12: claudus utroque genu plus autem dextero, qui pene -ibus herebat. WOLFHARD. Waldb. 2,19: -ibus uniti fuerant calces. PASS. Quir. Teg. 14: ab ortu privata fuerat gressu, ita ut plante -ibus eius adhesissent. LAMB. TUTT. Herib. 2,20 p. 1254,57: cruris tibia -i inheserat. MIRAC. S. BONON. (MGH, SS. XXX) p. 1032,37: coherentibus calcaneis -ibus. MIRAC. Heinr. II 19: pede -i coerente. *expressions signifiant l'anus*: COSM PRAG. I 42 p. 79,25: perforat eum in posteriora usque ad natis (emend. B. Ryba, ČS. čas. hist. 1 [1953] 383, *codd. noctis al.*) interiora. LAMB. HERSF. annal. a. 1076 p. 256,4: spiculator confodit eum per secreta -ium. COLL. Salern. II p. 285: ponatur ventosa in extremo caude infra -es. ROG. SALERN. cirurg. p. 227: os -ium. PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1301^A: in secretiori parte -ium. 2) *geste de dérision*: PETR. CANTOR verb. abbrev. LXVI col. 200^C: exemplum etiam lenonis irridentis quosdam potentes, et detegentis -es contra illos, quia assurgerent et venerarentur burgensem quemdam divitem.

natito 1. *nager*: JOH. SCOR. ier. Dion. XV 36 p. 296: pisciculum in profundo aquarum -antem.

natiuncula, -e *f.* [natio] *ici forme*: naciuncula. *petite nation*: UGUTIO *s.v.* nascor: nacio... unde hec -a.

nativa, -orum *n. pl. v. nativus*.

native *v. nativus*.

nativitas, -tis *f. formes*: natiffitas: CARTUL. S. Mar. Via Lata p. 3,23 (a. 947). navitas: ASTRONOM. p. 632 n. 7.

1) *naissance*: A) *naissance, venue au monde*: 1) *en général*: EINH. Carol. 4: de cuius -te atque infantia vel etiam pueritia. RUOTG. COL. 2 p. 4: -tis eius tempus. WALTH. SPIR. Christoph. I 12: ex -te mea dictus sum Reprobus; post baptismum autem meum Christoforus vocor. THETM. 8,15: iste annus... -tis mee quadragesimus et I. ORD. VIT. hist. III 2 t. II p. 26: in ordine -tis secundus. ABELARD. gloss. ad categ. p. 236,4: alienationes vocat qualitates que post -tem sunt, quasi adventitie accidunt. ARNULF. LEXOV. epist. 83 p. 137: reversus ad terram -tis. PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1158^A: advocans Moyses singulas tribus secundum ordinem -tis sue. *expression exordium nativitatis, naissance*: LEGEND. Steph. minor (SS. II p. 394): hic Strigoniensi oppido -tis

exordium habuit. LEG. Lad. (SS. II p. 515): in ipso -tis sue exordio 'gratie Dei propositum' habitu corporis et animi preferebat. 2) (*sens astrologique*) *le moment de la naissance et sa configuration astrale*: HUGO S. VICT. didasc. VI, XV p. 133,11: horospica... est quando in stellis fata hominum queruntur sicut genethliaci faciunt, qui -tes observant. 3) a -te, a -tis ortu, *depuis la naissance, de naissance*: TRANSL. Libor. 14: vir quidam ab ortu -tis... a genibus deorsum debilitatus. UFFING. Ide 2,3: mulier... miserande prolis erat genitrix cuius facies a primo -tis ortu ad scapulas reflexa... stringebatur rigiditate. VITA Waldb. col. 1098^A: a -te contractus. GESTA Franc. expug. Hier. 33 p. 511: ibi illuminatus est cecus a -te. PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1688^A: ut unaqueque *anima* ab ortu -tis sue habeat angelum sibi deputatum. 4) (*péj.*) *malformation de naissance*: TRANSL. Chrys. 16: quidam puerulus ita claudus ab utero exstitit matris ut -s gressum negaret. 5) (*spéc.*) *en parlant de la naissance de Jésus-Christ et de la Vierge*: CAL. Berg. 403,11: -s sancte Marie in Carne. RADULF. GLAB. Guill. 19: anno igitur -tis dominice M^oXXX^oI^o. WIPO gesta 40,7: anno quoque millesimo nono atque trigesimo a Christi -te. LANFR. const. p. 9: lectiones de Isaia propheta usque ad -tem Domini. ORD. VIT. hist. II 1 t. I p. 215: -tem de intacta Virgine. GODEFR. VINDOC. serm. 1 col. 237^{B-C}: quia hec Dei et Domini nostri -s perditum vite remedium hominibus reddidit. HUGO S. VICT. didasc. VI. VI p. 125,4: -tem Christi, predicationem, passionem, resurrectionem atque ascensionem.

B) (*liturg.*) *fête anniversaire d'une naissance, fête de la nativité et, par extension, le jour de cette fête*: 1) *définition*: JOH. BEL. div. off. IV col. 17^{B-C}: festivitas dicitur quasi festi sancti alicuius -s. -s proprie appellatur festum illius -tis que est in carne et in mundo, ita ut hinc solum dicatur -s Christi, beate Marie et Johannis Baptiste, quod horum -tes ab Ecclesia celebrentur. 2) *de Jésus-Christ; Noël*: ANNAL. Lauriss. p. 178: sacrosanctum dominice -tis diem cum magna leticia et exultatione celebravit. HRABAN. epist. 50 p. 505: a -te Domini usque in Pascha. EPIST. var. III p. 191,27: in tribus etiam festivitibus anni, -te Domini, Pascha, Pentecosten. GERH. AUG. vita Udalr. 1 p. 387: succedente vero tempore -tis Domini, in die sollempnitatis Innocentium. ABBO FLOR. apol. col. 472^A: de initio etiam Adventus qui ante -tem Domini per singulos annos agitur. GODEFR. VINDOC. serm. 1 col. 237^{B-C}: et nos, fratres, Dei et hominis -tem devotione celebrantes exultemus. *absolument*: ACTUS pont. Cenom. p. 341 (IXes.): *dies reverende* -tis. TRAD. Frising. 720 a (a. 850): talem censum ad -te reddere debet. PETR. DAMIAN. serm. LX col. 840^D: salvatrici -ti... obsequia preparare. ANNAL. Laub. IV p. 23: in sequenti -te. (*par extension*) *représentation iconographique de la nativité de Jésus-Christ*: HARIULF. chron. Centul. p. 299: coniungant se in paradysum

coram sancta -te (cf. ib. p. 297). 3) *de la Vierge*: TRAD. Frising. 381 (a. 817): in -te sancte Marie vel die dedicationis ecclesie... Marie quod est VI. id. sept. THIETM. 5,38: -tem Dei genitricis sollempnibus celebravit. FULCH. hist. Hier. II 13 p. 518: missam... de -te alme Virginis Marie. CARTUL. S. Florent. Cenom. 15 p. 358 (a. 1179): die -tis sancte Marie, in septembri. CARTUL. Cellaf. p. 116 (c. 1181—1218): reddendos... in -te sancte Marie IIII sol. et VIII d. 4) *de saint Jean-Baptiste*: REGINO chron. p. 63: celebrato die -tis sancti Johannis Baptiste. ADALB. MAGD. chron. p. 174: celebrata vero beati Johannis -te et sanctorum apostolorum festivitate. CHRON. Namn. p. 16: precursoris -s. OTTO FRIS. gesta 1,63: mense iunio circa -tem sancti Johannis Baptiste.

C) *naissance à la vie spirituelle*: 1) *à l'état de grâce par le baptême*: LEIDR. sacr. bapt. col. 855^A: -tis secunde, imo in Christo prime, digerere sacramenta. GERARD. MORES. delib. p. 152: bonorum Domini inmemoratio, animarum inquinatio, -tis immutatio, nuptiarum inconstantia. PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1560^A: edoctus est a Domino de spirituali -te que fit ex aqua et Spiritu. 2) *à la vie éternelle par la mort*: a) *en général*: ALAN. INS. planct. nat. p. 455: per me (*naturam*) enim homo procreatur ad mortem, per ipsum (*Deum*) recreatur ad vitam. Sed ab hoc secunde -tis mysterio professionis mee mysterium alegatur; nec talis -s tali indiget obsterice; sed potius ergo natura huius -tis naturam ignoro. b) *fête d'un saint, anniversaire de sa mort*: MIRAC. Opport. p. 237: cum... plebs in -te beate Opportune ad ecclesiam eius de nocte conveniret. CARTUL. Ausc. 138 p. 172 (a. 1167): dedit unam candelam in -ti sancti Petri. *absolument*: CARTUL. S. Mar. Via Lata 3,23 (a. 947): pro -tibus et luminaria mancosi tres.

II) *obligations inhérentes à la naissance*: LEX Franc. Cham. 8: sicut sua -s est, componere faciat. CAPIT. reg. Franc. I p. 212,20 (a. 806—810): si presbiter servus natus fuit, secundum illius -tem tripla compositione solvatur in plagis. TRAD. Frising. 514 p. 438 (a. 825): illi qui melius hoc scirent de sua -te cum sacramento confirmarent.

III) (*au figuré*) *début*; *nativitas vocis*, *balbutiement*, *langage maladroit*: PETR. DAMIAN. serm. XXV col. 614^A: rudes nos eruditus ingerere et inter eloquentes erubescimus balbutire. Sed quis taceat in -te vocis?

IV) (*philos.*) *principe*, *origine* (ABELARD. glos. Proph. p. 514,5: quem hoc in loco naturam vocamus, *i.e.* originem et -tem omnium): BURG. Pis. tr. JOH. DAMASC. fid. orth. p. 163: prima enim plasmatio genesis (id est generatio) dicitur, et non gennisis (id est -s). HRABAN. univ. 4,1 p. 83: genus humanum a -te, id est a primo homine errore tenebris vitiatum. EKKEH. URAUG. chron. univ. p. 72,49: vidit... aliam caliginem et quendam sedentem quasi in sede regali, cui dixit: qui es Domine? Qui ait: -s decorum ego sum. BERNARD. SILV. mundi univ. I 2

p. 9,13: sua rerum -s, divina prior celebretur in mente, secunda est que sequitur actione.

V) (*théol.*) *générations de Jésus-Christ et de Dieu, naturelle et surnaturelle (génération éternelle du Verbe, incarnation, régénération par le baptême, résurrection)*: AGOBARD. antiph. col. 331^C: -tem Salvatoris, qua vel de Patre ante secula, vel de matre in plenitudine temporum natus est. GODESC. SAX. div. p. 145,3: incarnatus est ex Maria virgine sicut factus ex muliere, quia prorsus et eius ipsa conceptio -s dicitur non immerito sed iure satis et merito. ORDO ROM. XXXV B 13 t. IV p. 103: credis ipsum filium Dei... duas habentem -tes, unam ex latre eternam, alteram ex matre temporalem. IOH. FISCAMN. conf. theol. I p. 119,293 et 294: confiteor... eternum Patrem sine -te, eternum Filium cum -te, eternum Spiritum sanctum cum processione sine -te. ARNO REICHERSB. apol. p. 91,11: et he quidem quatuor numero unius filii Dei -tes seu generationes sunt. Quarum prima Verbi ex Deo eternaliter geniti est, reliquie tres, videlicet virginei partus -s, baptismi regeneratio... et resurrectio. ib. p. 122,9: duas tamen principales... Christi advertimus -tes... unam, qua Deus ex Deo ex eterno natus est... aliam, qua Deus per Deum virginali partu in hominem et homo in Deum natus est. PETR. LOMB. sent. I 9,4 p. 70: semper ergo nascitur *Filius de Patre*, id est, -s eius sempiterna est. PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1560^B: instruxit etiam eum de humana et divina sui -te, de passione et ascensione.

VI) *rota nativitatis, existence*: AMALAR. antiph. adnot. (*éd.* Hanssens III p. 26,18): non immerito statui temporum comparatur rota -tis humane. PETR. DAMIAN. serm. LXXIII col. 915^A: si ergo lingua ignis est... si rotam nostre -tis inflammat. NICOL. CLAR. epist. 17 col. 1615^C: dormire, luxuriari, et rotam -tis sue per hunc infelicissimum orbem rotare non est hominis sed iumentum.

VII) *fructus nativitatis, récolte* (cf. Ps. 106,37): CARTUL. Salvan. 470,5 p. 388 (a. 1161—71): seminaverunt agros et plantaverunt vineas et fecerunt fructum -tis (cf. VITAL. PROT. Bertrand. p. 1174^E).

40 *nativus*, -a, -um [*pour nativus*] *brun foncé*: AELFR. Angl. Sax. vocabul. p. 163: nomina colorum... -us, dun (cf. Nonius 549,30: pullus color est quem spanum vel nativum dicimus).

nativus, -a, -um *formes*: *nativus*: DOC. PORT. reg. I 300 p. 391 (a. 1169). *natiba*: CARTUL. Cupersan. 23,20 (a. 938). *natibo*: COD. Bar. I 1 (a. 952). I) *adj.*: A) *qui se rapporte au lieu de naissance*: 1) *natif, originaire de (avec de et un nom de lieu)*: CARTUL. Cupersan. 23, 20 (a. 938): mulier Selletta natiba de civitate Bari. COD. Bar. I 1 (a. 952): Grusafi... qui est natibo de civitate Vari. TRAD. Frising. 1166 (c. 957—72): tradidit episcopus... mancipia de loco Ysana -a XXI. GERH. AUG. mirac. Udalr. 15: -us quidam pauper... de oppido. id. vita Udalr. I p. 387: de qua provincia vel civitate esset -us.

2) *natal*: RATHOLD. epist. 14,2,39: -a patria. MIRAC. S. Begge p. 20,17: cum in Gallia ad -a tua loca pervenetis, accedes. RATHER. concl. col. 355^A: -e patrie populum. EPIST. Tegerns. I 46 (c. 1000): quod -um solum dereliquistis. HARIULF. Angilb. p. 24: solo -o at paterne hereditati... sese contulit. FRUTOLF. brev. 7 p. 53: quasi hereditaria -aque sede vinculatur. AELN. Canut. II 28 p. 126: nonnullis -o solo exterminatis. CARTUL. Mog. A 600 p. 519 (a. 1135): -i iuris. RADULF. DIC. II p. 17: alienationem a -o solo. RUD. Trud. gesta Trud. I 1: -am linguam non habuit Theutonicam, sed quam corrupte nominant Romanam, Theutonice Walonicam.

B) *qui concerne le moment de la naissance*: GUIBERT. Nov. vita I 3 p. 10: si constat, et irrevincibile est, quia nulla possunt merita dies precessisse -os, possunt autem defunctivos.

C) *reçu en naissant, originel, inné*: WALAHFR. carm. 5,45,11: disciplina tibi -um et tristior usus / abrasit Scottum. HRABAN. univ. XXI,XX col. 578^A: humorem -um (cf. VITA Rimb. 7 p. 86). WALTH. SPIR. Christoph. II 3,210: nisi sancto fonte renatus / exuta veteris -a clade parentis. EPITAPH. var. II 26,1: mole sub hac lapidis -o pulvere pulvis. SUGER. Ludov. VI p. 170: -am et assuetam dediscere prodicionem non valuit. ALAN. INS. Anticlaud. IV 110 p. 110: preterea dotes -as aggerat ipsa / nobilitas generis. GODEFR. S. VICT. microcosm. 74 p. 87,30: -a virtute comminuit. JOH. ALT. arch. IX p. 390: et modulus crispas -i pectinis arte. *par métaphore (gramm.)*: ALAN. INS. Anticlaud. II 442 p. 85: qualiter in metro -as littera vires / perdit.

D) *en parlant d'un serf de naissance*: CARTUL. Karrof. p. 56 (XI^{s.}): cum servis et ancillis huius terre -is. CARTUL. S. Paul. 267 p. 210 (ante 1188): sciatis me hominem meum -um Walterum Cheriessone et filios et filias eius et omnes ab eis descendentes vendidisse.

E) *qui cause une naissance*: ALAN. INS. Anticlaud. I 458 p. 70: oscula... queve propinat / unio -a.

F) *qui donne l'espoir d'une naissance*: EKKEH. IV bened. II 161: in spem -a benedicat conditor ova.

G) *engendré, qui a commencé d'exister*: GILB. POR. expos. Boet. contra Eut. et Nest. 31 p. 268: sicut omne genuinum incorruptibile, sic omne -um est corruptibile. JOH. SARISB. enthet. p. 15, l. 401: quod in forma -a constat agitive. OTTO FRIS. gesta 1,5 p. 16: primo ergo videamus, quid genuinum, quid -um appellatur. Genuinum dicitur tanquam generans et non genitum... -um velut natum aut genitum descendens a genuino.

H) *naturel, d'origine naturelle*: (ÜGUTIO s.v. nascor: -us, -a, -um, naturalis, genitivus.) DIPL. Loth. a. 852 (Gallia christ. noviss. S. Paul-Trois-Châteaux 39 col. 42): donamus etiam... saxum -um. RICHER. II p. 46: nec minus niger -us non sufficit. FULCH. hist. Hier. I 26 p. 287: in templi medio... rupes quedam ibi -a habetur. Doc. Port. part. 154 p. 136 (a. 1104): petras

mobiles et -as. GALTER. CASTIL. Alex. VI 85 col. 520^C: -o munita situ. CHRON. S. Michael. Clus. IX p. 962,43: altare quoque de eadem rupe -a... incidit. Doc. Port. reg. I 300 p. 393 (a. 1169): ad illam magnam petram -am. ib. I 350 p. 471 (a. 1183): termini... post ad -um lapidem. ALEX. NECK. utens. p. 103: situm loci muniatur natura, ut mota sibi super -am rupem sedem debitam sorciatur.

II) *subst.*: A) *masc., le serf*: CARTUL. Wint. (E.H.R. XXXV p. 399) (c. 1154—62): faciatis reddi monachis Wint[onie] omnes fugitivos et -os suos cum omnibus catallis eorum. CARTUL. Gemet. CIX p. 12 (a. 1172): precipio quod... faciatis habere abbati et monachis de Gemmetico omnes fugitivos et -os suos cum catallis suis, qui fugerunt. ACTA Henr. II,II 596 p. 194 (a. 1177—82): iubeo, ut iuste habeant fugitivos suos,...; et similiter habeant -os suos. GLANV. leg. V 1: petit alium in vilenagium positum tamquam -um suum. LEGES Willelmi I (version L) p. 512—13 (c. 1200): -i non recedant a terris suis nec querant ingenium unde dominum suum debito servitio suo defraudent.

B) *n. pl.*: 1) *terre natale*: CHRON. Morig. p. 69: in -a... reverti. 2) *les choses essentielles, l'essence des choses*: GERARD. MORES. delib. p. 90: parva ingenia non sufferrunt talia... operam dantes, magis velle auribus peregrina admittere, quam indiculis -a capere. 3) *tout ce qui vit*: ALAN. INS. planct. nat. p. 516: o -orum omnium originale principium.

native adv. [nativus] *de naissance (en parlant d'une infirmité)*: GONZO Gengulph. 13: -e cecus ibi a Domino illuminatur. VITA Gerard. Bron. (AA.SS. oct. II) p. 313 E: Syloicum... collirium, quo quondam -e oculis captum.

nato I. 1) *nager*: a) *intr.*: EIGIL. Sturm. 7: multitudinem reperit eiusdem fluminis alveo -antes, lavandis corporibus. THIEFM. 3,22: arte -andi confisus,... mare... insiliit. FULCH. hist. Hier. II 21 p. 450: in maris undas ad -andum se iactare. ORD. VIT. hist. V 9 t. II p. 356: in Pado dum -aret, gravatus auro corruit. ARNULF. AUREL. glos. Lucan. III 690: naufragi -antes. *par métaphore*: ALAN. INS. dist. col. 871^A: notat abundare, secundum quod soliti sumus dicere, iste -at in divitiis. id. Anticlaud. VI 223 p. 147: divesque -at fecundus in auro. id. planct. nat. p. 497: si quis in torrente divitiarum -at cum Creso. b) *trans., traverser à la nage*: ANDR. FLOR. mirac. Bened. II 4 p. 197: - are gurgitem non valent.

2) *flotter, naviguer*: a) *au propre*: POETA Saxo 3,161: posset puppes ut ferre -antes. PETR. CELL. epist. I LXX col. 516^A: navis ibi ad -andum. b) *(par métaphore), rester en surface sans atteindre l'essentiel*: ALAN. INS. dist. col. 870^D: -are... notat profundum sacre Scripture non attingere.

3) *desuper natate, surnager*: a) *au propre*: ERACL. color. XXXIV p. 17: dum spissum fuerit, et aqua desuper

-averit. HILDEGARD. phys. 6,34: de raum, qui desuper -at, unguentum fac. COLL. Salern. III p. 5: nephylis sive nebula... quia quasi desuper -at in urina. b) *au figuré*: PAPIAS s.v. navare: studiose implere, operam dare, cogere, -are. PHYSIOL. XIV p. 28: disce igitur -are super... hoc mare magnum.

4) *remonter à la surface*: PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1392^C: misit Eliseus lignum in aquam, ubi ceciderat ferrum, et -avit ferrum, et tulit illud.

5) *se répandre*: a) *par métaphore*: GERARD. CREM. transl. Isaac Israeli defin. p. 318: *substantia corporis celestis* si esset humida, -aret et inundaret in partibus quatuor. b) *au figuré*: ALAN. INS. Anticlaud. III 153 p. 93: in vultuque -at color igneus.

6) *marcher sur les eaux (en parlant de Saint-Pierre)*: GERH. AUG. vita Udalr. 17: super aquas -are cogebatur.

7) *baigner dans un liquide (sens passif)*: a) *avec abl.*: GALTER. CASTIL. Alex. III 120: arva -ant sanie. b) *abs.*: WALAHFR. Mamm. 22: longe cervice revulsum / rore caput rubeo commixta strage -abat. ROB. MON. REM. hist. Hier. IX 8 p. 867: sanguine Turcorum sordet templum Salomonis membraque truncata per pavimenta -ant. c) *au figuré*: LAMB. PARV. mirac. Matth. 954: hic ubi primum / reddita lux terris roseoque -ata colore / inbuit hora diem.

8) *être inondé, ruisseler*: GILO hist. Hier. II 90: cunctaque lustrabant et castra -abant. *part. présent subst.*

natans, -tis m. *animal qui nage, poisson*: EKKEH. IV pict. Mog. 13: reptantum surgunt speciesque -tum / piscibus atque pares. id. bened. II 71 p. 288: sic benedicta fibri caro piscis voce salubri. / Omne -s trinus licitum benedicat et unus. GUILL. TYR. hist. rer. transm. XX 14 p. 963: subiecta fluctibus, -tium facta familiaris, ... piscatorum implet retia.

natrix, -cis f. 1) *qui nage*: UGUTIO s.v. no: hec -x, que natet.

2) *serpent d'eau (m. ou f.)*: PAPIAS: -x serpentis genus masculus est. FULCO. MELD. nupt. VII 412: fati virgo moram rumpens ut principe coram / venit saltatrix, violator aque quasi -x. ARNULF. AUREL. glos. Lucan. IX 720: -x serpens est a nando sic dicta. UGUTIO s.v. no: -x dicitur serpens que veneno inficit aquas et tunc est masculini generis.

natronum, -i n. [*ar. natrūn*] *nitre*: MAPPE Clav. 195 p. 225: cum hoc distempera nigellum, et mitte ubi vis; et desuper -i pulverem asperge, et mitte super carbones usque quo bene currat. ib. 201 p. 226: si vis nectere eramen, aut auricalcum... super asperge pulverem -i (id est alatroni), et mitte in ignem, ut calescat.

natta, -e f. [*matta*] *formes*: nata: ROTUL. pip. 17 Henr. II p. 113 (a. 1171). natha: RAYM. POD. 14 p. 269. *natte sur laquelle les moines dormaient et priaient*: SMAR. reg. Bened. col. 893^A: scoria (i.e. storia) enim

dicitur, quod nos mattam vel -am dicimus. in his... solis antiqui monachi dormire solebant, et in his solis lectulos sternebant. RAYM. POD. 14 p. 269: in terram cecidit; et pre nimis angustia sudans, natham super quam ceciderat humefacit... Sudor tuus ibi super natham remansit. GUILL. MALM. gesta pont. IV 149 p. 289: -a, qua orantes accubitare solebant, ante mausoleum incolumis reperta. (*spéc.*) *natte sur laquelle on dépose les céréales*: ROTUL. pip. 17 Henry. II p. 113 (a. 1171): et pro -is sub blado positus, II s.

[*natta*, -e f. *faute pour uacca?* CONSUET. Argent. 85 p. 14 (c. 980): theloneum de -is, de pullis, de anseribus, de ovis, de porcis, cf. CARTUL. argent. app. 616,85 p. 473,3.]

natula, -e f. [*orig. inc.*] *pagne, vêtement couvrant les hanches*: GILLEB. superfl. cler. XCVI 2–4: clericique congruens est religioni, / egrotanti mittere -am Scotoni / et saltanti pallium dare nebuloni. ib. XCVII,4: Christum tegens -a nudum reliquisti.

natura, -e f. ARNO REICHERSB. apol. p. 15,30: -a de natu vel natali denominata est.

I) *tout ce qui existe*: HERIC. fragm. (*éd. Hauréau*, De la philos. schol. I 138): quicquid est sive visibile sive invisibile seu intelligibile, creans, seu creatum, -a dicitur. HUGO S. VICT. didasc. VI,V p. 123,4: contemplando quid fecerit Deus... omnis -a Deum loquitur, omnis -a hominem docet, omnis -a rationem parit, et nihil in universitate infecundum est. ALAN. INS. dist. col. 871^A: -a aliquando ita large sumitur, quod omne illud, quid, quomodo potest intelligi, -a dicatur.

II) *la nature en tant que source des dons naturels*: WALAHFR. Mamm. 21,27: -e munera. WOLFARD. Waldb. 1,21: orbes, quos ei visionis munere mater -a contulerat. THIETM. 7,39: ad comprehendendas aequilonaris regionis varietates quas -a pre ceteris mirabiles ibidem operatur. EPIST. Hann. 36 p. 77,26: cui ex dote -e maxima est nobilitas. WIPO gesta 2 p. 17: concordare decet, quotquot -a ligavit. OTTO FRIS. gesta 1,65 p. 91: ipsum vero datum -e, quod simpliciter bonum diximus. ARCHIPOETA 4,12,1: unicuique proprium dat -a munus. PETR. RIGA Aurora IX col. 27^D: sufficit huic soli -e gratia cuius / in specie multas illa refudit opes.

III) *acte créateur, force créatrice*: PAPIAS: -a est creatura omnium etiam invisibilium rerum. ABELARD. gloss. ad categ. p. 298,21: -a opifex operatur in visceribus matris. id. gloss. peri erm. p. 498,35: -a autem dicitur prima rerum creatio. HUGO S. VICT. didasc. I,X p. 18,5: per hoc nomen significare voluerunt illud archetypum exemplar rerum omnium, quod in mente divina est; cuius ratione omnia formata sunt, et dicebant -am esse unius cuiusque rei primordiale causam suam, a qua non solum esse sed etiam talis esse habeat. DE VI RERUM PRINCIPIS (AHDLMMA 22, 1956 p. 248,17): -a vigor quedam est universalis et specialis ex causa et ra-

tionem nascens. JOH. SARISB. metal. I 8 p. 23: est -a vis... quedam genitiva, rebus omnibus insita, ex qua facere vel pati possunt. ib. I 8 p. 24: vis originaliter insita, cuique ex qua opus aut aptitudo procedit, -a siquidem est, sed creata. id. poligr. II 12 p. 85,17: si Platonem sequimur, qui asserit -am esse Dei voluntatem. DAN. MORL. nat. p. 17: hanc enim legem -am appello, que unicuique rei corporee secundum subiecti proprietatem, motum vel quietem disponit. ALAN. INS. dist. col. 871^D: dicitur potentia rebus naturalis indita, ex similibus procreans similia, unde aliquis dicitur fieri secundum -am. GODEFR. S. VICT. microcosm. 49 p. 68,22: alia sunt opera -e ministrantis Deo... que enim -a est ut terra naturaliter ponderosior aqua appareat super aquam, nisi imperanti Deo cessisset -a?

IV) natura, summa natura ou natura creatrix, *Dieu en tant que créateur* (UGUTIO s.v. nascor: -a dicitur Deus quia omnia creat et nasci facit): ANSELM. CANT. monol. 16 p. 30,20: summa -a non proprie dicitur quod habet iustitiam, sed existit iustitia. ABELARD. gloss. ad categ. p. 298,33: puer ipse non hominis opus est, sed -e, i.e. Dei. id. gloss. peri erm. p. 335,32: -a artifex, id est Deus. HUGO S. VICT. dif. 128: -a creatrix est quedam vis et potentia divinitus rebus insita alia ex aliis in suo genere perducens. JOH. SARISB. poligr. II 2 p. 86,5: sapientia Dei et bonitas, que rebus omnibus originem prebet, -a rectissime appellatur. ALAN. INS. dist. col. 871^B: Deus potest dici -a, quia ipse est causa universorum efficiens. GODEFR. S. VICT. microcosm. 235 p. 256, 34: -a creatrix, i.e. potentia, sapientia, bonitas. SIMON TORN. disput. 56 q. 1 p. 157,21: quicquid est actum in Christo, gestum est secundum summam -am, que Deus est. ALEX. NECK. nat. rer. 1,3 p. 221: quod enim de non esse ad esse productum est, duci potest a -a summa, si voluerit. *spéc., le principe premier*: DOM. GUNDISS. transl. IBN. GEBIROL fons vite III 56 p. 203,24: -a est ultima substantiarum simplicium.

V) *tout ce qui est créé, créature*: A) *liée à l'idée du créateur*: HRABAN. epist. 22: auctor omnium rerum et conditor -arum Deus. WANDALB. creat. mund. 195: -e optimus auctor. VITA Willeh. 11: cum vis unius cuiusque -e in creatoris pendeat... voluntate. DIPL. Otton. II 21 p. 29,8 (a. 972): creator... primordialibus initio nascentis mundi in perfecta elegantia editis -is hominem simul... ad imaginem suam... concedere voluit. LAMB. LEOD. Matth. I 2353: solus -am -e corrigit auctor. HUGO S. VICT. quest. ined. 2 p. 185: nam quicquid facit Deus, -a est. LEGEND. Lad. (SS. II p. 525): -e genitor. B) *créature quelconque* (UGUTIO s.v. nascor: -a dicitur quelibet creatura): HRABAN. carm. 9,36: strinxi me voto, comple hoc pius arbiter orbis, / -a fragilis quod celerare nequit. ABELARD. gloss. Porph. p. 14,23: ad similitudinem -arum pauciores numerum universa-

lium quam singularium. OTTO FRIS. gesta 1,55 p. 78: in -is nullum simplex individuum esse potest. PETR. CELL. epist. I 33 col. 443^B: hec *virtus* a corporea -a diversum sortitur, et quod est ab origine et quod efficit in homine. ALAN. INS. planct. nat. II p. 475: in -arum picturatione multiplici. C) *réalité concrète, objet*: ABELARD. gloss. peri erm. p. 315,20: has autem similitudines sive imagines rerum... incorporeas -as, id est insensibiles similitudines, Plato nominat. THEOD. CARNOT. trinit. II 46 (éd. Haring p. 167): idolum nihil est, i.e. nullius -e est... et similiter chimera nihil est, i.e. nullius -e est.

VI) *nature, ce qui constitue l'essence*: A) *en général*: ALAN. INS. dist. col. 871^C: -a... dicitur etiam substantiale rei per quod res nascitur, id est suum esse ingreditur. PETR. COMESTOR ined. p. 213,101: fecit autem carnem ex carne, vos eandem carnem facitis vel potius conficitis ex puro pane qui est alterius -e. B) *nature divine*: AGOBARD. Fred. col. 168^D: animam non esse partem divine substantie vel -e. HRABAN. epist. 45: simplex illa summe divinitatis -a. PRUD. predest. col. 1353^D: predestinationem et operationem divinam relative ad multa dici: sapientiam vero, substantiam et voluntatem, ad -am simplicem tantummodo. HINCM. REM. trin. col. 499^C: unum enim idemque in Deo est, -a, substantia, essentia, divinitas, deitas. RATRAMN. Grec. col. 231^D: propria de -a substantiaque genuerit. OTTO FRIS. gesta 1,5 p. 17: ea divina essentia, eo quod nec actu nec -a conformem habeat, singularis esse probatur. C) *par opposition à la personne divine*: 1) *dans la Trinité (une nature en trois personnes)*: HRABAN. carm. 9,3: omnipotens genitor... unus -a, persona trinus. id. epist. 45: cum enim personaliter alius sit Pater, alius Filius, alius Spiritus Sanctus, his tam unum est -e nomen, quod dicitur Deus, vel substantia, vel essentia, vel omnipotentia. HINCM. REM. trin. col. 518^B: una οὐσία ac si una -a, aut una essentia, tres hypostases, quod resonat in latinum, vel tres personas, vel tres substantias. ABELARD. sic et non col. 1362^C: una est enim sola Dei -a, quisquis tria esse hoc est tres hypostases dicit, tres -as conatur asserere. BERNARD. serm. sup. cant. t. II 80 p. 280: sola summa et increata -a, que est Trinitas Deus, hanc sibi vindicat meram singularemque sue essentie simplicitatem. OTTO FRIS. gesta 1,55 p. 77: Boetius in libro de persona et -a contra Euticem et Nestorium disputans. ib. 1,58 p. 83: inter -am et personam non mathematica abstractione, sed theologica consideratione quoque modo divideret ratio. PETR. LOMB. sent. I 4,2 p. 41: tres personas esse unum Deum, unam substantiam sive essentiam, sive -am divinam. 2) *dans le Christ (deux natures en une personne)*: CONCIL. Arelat. a. 813 p. 250,7: -e enim in illo due. Deus et homo... una persona in utraque -a. AGOBARD. Fel. Urg. col. 36^B:

Nestorius hereticus sic duas -as in unico Filio Dei Domino nostro Jesu Christo dividit ac separat. *ib.* col. 40^A: in coniunctione persone et in divisione -arum. *JOH. DIAC. ROM. Greg.* col. 88^A: -am nostram suscepit Christus absque peccato. *MILÓ ELN. Amand.* II p. 451,18: cum orthodoxa fides et ecclesie catholice... confiteatur duas in Christo convenienter -as et operationes. *ODO CLUN. occ.* p. 103: una in -is quid agat persona duabus. *RATHER. Metr.* col. 462^C: Dei enim hominem induti per unitatem in duabus -is persone mater. *PETR. DAMIAN. epist.* V 13 col. 364^D: fuerunt... qui sic inter humanam atque divinam divisere -am, ut duas assererent in mediatore Dei et hominum constare personas. *id. serm.* IX col. 550^C: Filius enim Dei Salvator indivisibili -arum unitate. *HUGO S. VICT. didasc.* VI,VI p. 124,15: venit ergo Filius Dei et induit -am nostram. *OTTO FRIS. gesta* 1,52 p. 75: quod divina -a non esset incarnata. *ALAN. INS. dist.* col. 871^C: dicitur Christus duarum -arum, quia tam humanitas quam divinitas est esse Christi. *PETR. COMESTOR hist. schol.* col. 1611^D: novit Unigenitus Dei horam iudicii, sed non ex -a humanitatis. *id. serm.* II col. 1726^A: nemo... ignorat... Jesum Christum ex duabus et in duabus esse -is.

D) *nature de l'ange*: *PETR. CELL. epist.* I LXVI col. 510^A: igitur aut multiplex est angeli -a, quod soli convenit corpori, aut simplex, quod tantum spiritui.

E) *nature de l'homme*: 1) *alliance de l'âme et du corps*: *BERNARD. serm. in cant.* col. 799^D: est et -a unitas qua anima et caro unus nascitur homo. 2) *opposition entre la nature corporelle et spirituelle de l'homme*: *RADBERT. Matth.* col. 170^B: sicut homo duabus consistit -is, corpore videlicet et anima. *LUPUS epist.* II 80 p. 48: glorificata dumtaxat, non mutata -a corporis. *ADELARD. BATH. eod. et div.* p. 15,28: -a autem corporis essentialiter mutabilis, maioris et minoris et eorum medii susceptrix erat. *PETR. LOMB. sent.* III 2,1 p. 555: totam igitur hominis -am, id est animam et carnem. *PETR. COMESTOR serm.* VI col. 1740^D: sic in nobis due sunt -e, caro et anima. 3) *nature corporelle seule*: *ALAN. INS. dist.* col. 871^B: restringitur tamen hoc nomen -a circa substantiam corpoream. 4) *concept de l'homme (par opposition à personne)*: *PETR. LOMB. sent.* III 2,1 p. 554: cum dicitur una -a esse omnium hominum. *GODEFR. S. VICT. microcosm.* 238 p. 260,16 et 17: multe sunt persone hominum sed non multe -e. Omnium namque hominum una est specifica -a. *ib.*: cur Deus assumpserit -am non personam hominis. 5) *expressions de caractère philosophique en découlant*: -a communis, *nature commune d'un universel*: *ALEX. NECK. nat. rer.* 2,173 p. 291: non potest aliquid esse homo, nisi hec -a communis »homo« sit. -a elementans, *principe de distinction des quatre élé-*

ments: *BERNARD. SILV. mundi univ.* I 4 p. 30,49: precedit hyle, -a sequitur elementans. *ib.* p. 30,1: est elementans -a coclum stelleque signifero vagantes, quod elementa commoveant ad ingenitas actiones. -a rationalis, *nature rationnelle*: *ANSELM. CANT. cur Deus* I 16 p. 74,20: rationalem -am, que Dei contemplatione beata vel est, vel futura est, in quodam rationabili et perfecto numero prescitam esse a Deo... non est dubitandum. *OTTO FRIS. gesta* 1,55: persona est rationalis -e individua substantia (*cf.* *Boeth. de duabus naturis...* cap. 3). -a quinta: *quintessence*: *DAN. MORL. nat.* p. 28: stellarium corporum substantiam ex quinta quadam alia -a consistere ratio concludit.

VII) *nature humaine (ou angélique) dans l'économie surnaturelle*: A) *intacte*: *WALAHFR. Wett.* 780: demonis instinctu -am perdere promptum. *id. carm.* 5,4,10: -am nostram mala non temptatio fragrat. *PRUD. predest.* col. 1359^D: -am peccasse quidem, sed non fuisse vitium -e, sicut a Deo bono condita est. *HUGO S. VICT. didasc.* IV p. 12: dicam apertius quod dixi, duo sunt in homine, bonum et malum, -a et vitium, bonum quia -a est, quia corruptum est, quia minus est exercitio, reparandum est. Malum quia vitium est, quia corruptio est, quia -a non est, excludendum est. *GODEFR. S. VICT. microcosm.* 216 p. 236,2: -a condita nullum inimicum novit. B) *viciée par le péché*: *PRUD. predest.* col. 1251^A: tota -a, propria eiusdem protoplasti voluntate vitata; que non est utique vitium; sed sponte semel vitata. *FLOR. LUGD. Joh. Scot. defin.* col. 208^A: non dicit solam vitiatam vel vitiosam voluntatem hominis malam esse, sed vitiosam hominis -am, malam esse -am. *POETA SAXO* 5,59: nam nostre miserans -e conditionem. *HROTSV. Theoph.* 409 p. 73: per quam -e periit maledictio nostre. *BERNARD. serm. de temp.* col. 266^C: et grave quidem omnino delictum illud originale, quod non solum personam infecit, sed et -am. *OTTO FRIS. gesta* 1,4: cum enim homo natus ad laborem, brevi vivens tempore, -a tanquam ex multis composita ad dissolutionem tendente. *HUGO S. VICT. quest. ined.* 26 p. 202: data est ergo lex in auxilium -e, id est rationis contra concupiscentiam dominantem, ut hoc remedio ad priorem statum ascendens. *GODEFR. S. VICT. microcosm.* 216 p. 236,5: sola corrupta -a sibi fecit et habet inimicos. C) *opposée à la grâce*: *RADBERT. Matth.* col. 78^A: effici-mur ergo filii per gratiam, non per -am. Nam si per -am filii essemus, nusquam aliud fuisset. *PETR. DAMIAN. serm.* XL col. 718^B: totum opus gratie est, non -e. *BERNARD. serm. de div.* col. 599^D: nec si dicimus bona -a, quasi gratie non sint, sed ideo quod ipsi -e quodam modo ingenita et complantata fuerint, antequam fieret peccatum illud, quod non solum personam infecit sed etiam -am. *OTTO FRIS. gesta* 1,5 p. 19: cetera... que variationem non suscipiunt, ut angeli, non ex propria -a, sed ex opificis sui gratia. *LAMB.*

LEOD. Matth. I 1817: quod -a negabit gratia restitueret. ADAM S. VICT. p. 54,9 v. 57: gratie nunc, sed -a / prius ire filii.

VIII) *nature, ordre naturel des choses*: A) *au point de vue matériel*: WETT. Gall. 27 p. 271: cum elementum contra -am tractum, ad locum suum restituebatur. RATHER. conf. col. 416^C: maiores morbos non esse curandos, sed dimittendos -e, ne medela dolorem exasperaret. SIMON TORN. disput. 56 q. 1: in Christo actum est aliquid contra -am i.e. contra solitum cursum causarum inferiorum. PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1653^D: sic et sanguis de latere Domini mortui profluens -am preter -am signum fuit. *d'où les expressions signifant*: a) *mourir*: LUPUS epist. I 4 p. 22: quantum ad usitatum -e pertinet ordinem, necesse est unum alteri superesse. *spécialement*: cedere, concedere, debitum (per)solvere nature: THIETM. 2,43: debitum persolvit -e XXXVIII° ordinationis sue anno (cf. ib. 4, 17). ib. 1,8: si quando -e communi se concederet. DIPL. Henr. III 185 p. 232,25 (a. 1047): quando abbas -e concesserit, ipsi monachi licentiam abbatem eligendi habeant. SIGEBERT. GEM. gesta p. 542,31: postquam... abbas... humane -e cessit. CARTUL. scrin. Col. A I p. 15,30 (c. 1115—32): si quis eorum concederet -e, alter possideat. LEGEND. Steph. minor (SS. II p. 394): rex... debitum solvens -e concessit. b) *se reposer*: HIST. de via Hier. p. 169: quum nocturne quietis tempus redisset, Petrus consuete -e membra dedit. B) *au point de vue moral (ce qui est permis)*: ANAST. chron. p. 85,14: tormentis horribilibus et -a extraneis a Sabore perempta. RATHER. conf. col. 413^B: si humane agis, censes tolerabilius et magis -e proximum fuisse ut penurie necessitate faceret huiusmodi extraneus, pauper... quam ambitione superbissima civis... sibi plenissime sufficiens. VITA Henr. IV 7 p. 26,25: filius imperatoris... impugnavit -am, querebat patris sanguinem, quia non nisi sanguinem patris regnare potuisset. *expressions*: 1) *contra naturam, contre nature (en parlant de fautes sexuelles)*: HRABAN. epist. 41 p. 480: scelus... maximum, cum animal rationale contra -am irrationali per libidinem se commiscet animanti. GRATIAN. C 32 q. 7 d.a.c. 11: incestuosi... quos vincunt contra -am delinquentes. 2) *ius nature, lex nature ou abs., droit naturel*: GALL. ANON. chron. p. 417,45: Heczzlaus... nisus est obtinere per presumptionis audaciam quod sibi non cedebat per ius aliquod vel per -am. BERNARD. serm. sup. cant. t. II 50 I p. 80: si id perfecte observes, in quo homini recte de lege -e prescribitur; quod tibi non vis fieri, alii ne feceris. ROB. TORIG. chron. a. 1106 t. I p. 130: Henricus filius imperatoris contra ius -e et fas legum in patrem insurgens. PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1078^D: adulterium contra legem -e et Dei decretum commisit. GODEFR. S. VICT. microcosm. 7 p. 35,3: ignominiose se illi substernendo et -e iura subvertendo. LEGEND. Lad.

(SS. II p. 525) lege -e mutata pre varicationem... sequi cepit habitus.

IX) *ensemble de choses nécessaires à la vie (exigences de la nature)*: A) *en général*: WALTH. SPIR. Christoph. I 1: prout -e necessitas exigebat. PETR. ALF. disc. cler. p. 24: iste cum magno labore corpori suo vix eciam que -a exigit suppeditabat. B) *en parlant des fonctions naturelles*: BERTHOLD. CONST. annal. a. 1076 p. 283: a milite quodam ad requisita -e in secessu sedens de deorsum vulneratus. GUILL. TYR. hist. rer. transm. XVII 11 p. 776: separatus a comitatu... gratia... alvum purgandi et ut secretioribus -e satisfaceret debitis.

X) *dispositions naturelles, caractère*: A) *en parlant d'un être particulier*: 1) *au physique*: ANON. gesta Hung. 53: similis patri moribus, dissimilis -a. HILDEGARD. phys. 6,1: quia in duobus -is (*i. volucris et bestia*) defectum magis quam perfectionem habet griffo. ALAN. INS. Anticlaud. IV 92 p. 109: iugalis / horum quisque sue -a munera iactat. PHYSIOL. I p. 11: secunda -a leonis: cum dormierit, oculi eius vigilant, aperti enim sunt. 2) *au moral*: EINH. Carol. 7: omnes fere Germaniam incolentes nationes, et -a feroces. POETA SAXO 2,326: -a fuerat mitissimus. WIDUK. 3, 44 p. 123: erat -a audacis animi. THIETM. 2,37: imperator Gisilero, moribus et -a nobili. PAUL. FULD. Erh. prol. p. 9,16: nam... angelum castum esse -e est. PETR. ALF. disc. cler. p. 12: cur malum pro bono reddis? -am meam, dixit serpens, facio. ROB. TORIG. chron. epist. Henr. p. 104: Peridurus autem -a crudelis erat. (*spéc.*) *opposé à consuetudo (caractères acquis)*: RUOTG. COL. 20 p. 20: qui tantum ab ineunte etate in bonis artibus profecisti, ut benefacere summaque diligentia omnia circumspicere tibi iam ex consuetudine in -am veniret. ALAN. INS. dist. col. 871^C: dicitur vitium inolitum pro -a, unde in iure consuetudo dicitur altera -a. ALEX. NECK. nat. rer. 213: ad consuetudinem tamen, que altera -a est, in brevi revertuntur. B) *en parlant d'une chose*: WANDALB. creat. mund. 66: moles sparsa fluentis / -e est mare dicta. WALTH. SPIR. Christoph. II 5,180: nullum etenim tam dura tulit -a petrarum. ERACL. color. LI p. 89: supra cuius liquorem centenarium saxi pondus si posueris, sustinebit; scrupulum si posueris, descendit. Unde intelliges non ponderis esse, sed -e distinctionem. ANON. de mercatore (La comédie latine au XIIe siècle éd. Lackenbacher t. I 93 p. 273): est -a nivis non ferre valere calorem. BERNARD. serm. sup. cant. t. II 46 I p. 57: sunt et alia in -a lignorum horum competentia. HUGO S. VICT. 8 p. 189: dum herbarum -a ad usum medicine convenienter aptatur. PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1158^B: -e maris est ut quod perit in eo ad proximum littus proiciat. *de là natura rerum, caractère propre à chaque chose, étude de ces caractères*: 1) *physique, physiologie etc.*: HRABAN. epist. 36 p. 470: huius mundi sapientium de rerum -is solertes inquisitiones. ib. 36

p. 471: de rerum -is et nominum atque verborum ethimologiis... de rerum -is et verborum proprietatibus. ADELARD. BATH. eod. et div. p. 33,20: quendam philosophum grecum qui pre ceteris artem medicine -asque rerum disserebat. PETR. COMESTOR serm. XI col. 1754^A: ut asserunt, qui de rerum -is agunt, puer in utero matris oculos superpositos genibus habet. *ou plus spécialement en physique 'enchaînement des phénomènes naturels'*: ALAN. INS. dist. col. 871^C: -a dicitur etiam complexio, unde physica res diversas diversarum -arum asserit, id est complexionum. 2) *philosophie*: ADELARD. BATH. eod. et div. p. 22,13: hec (*i. dialectica*) quippe universales rerum -as mira luminis subtilitate perstringens eo modo quo in artificis mente ante tempus concepte sunt, intueri nititur. HUGO S. VICT. didasc. VI. III p. 114,17: rerum -am illum non posse prosequi qui earundem nomina adhuc ignoraret. 3) *en droit*: SUMMA Paris. 35,9 pr. p. 270: negantis factum per rerum -am nulla est probatio. C) *en parlant d'un lieu*: ADAM BREM. p. 4,6: de gente Saxonum et -a eiusdem provincie. GUILL. PICT. gesta p. 18: oppidum hoc cum loci -a, tum opere inexpugnabile videtur. ib. p. 42,19: oppidum enim -a, opere atque armatura munitissimum. OTTO FRIS. gesta 2,40 p. 147,2: talis est enim ibi -a locorum. CARTUL. archiep. Magd. 293 p. 363: ad vallem, quam -a quasi metam fecerat. DIPL. Henr. III 228 p. 304,22 (XIIe s. spur.): de locis, que -a ita fecerat aquosa. D) (*par métaphore*) *en parlant d'une qualité*: OTTO FRIS. gesta 1,57: fame quoque malum... immensitatem sali ex -e sue celeritate transvolans.

XI) *naissance, origine* (UGUTIO s.v. nascor: hec -a i.e. nativitas): ADREVALD. mirac. Bened. I 26 p. 59: -a Germanus erat. LAUR. LEOD. gest. 1: hic -a Teutonicus et Basiliensis ecclesie fuerat canonicus. CARTUL. S. Sepulcri 83 p. 162 (a. 1142): -a liber et ingenuus.

XII) *statut personnel dû à la naissance*: ANNAL. Xant. a. 842: Ludewicus in Saxoniam et servos Saxonum superbe elatos nobiliter afflixit et ad propriam -am restituit. MATTH. VIND. ars vers. I 90 p. 42: si quis heres alicuius persone regalis sive regis nascatur, non ad -am pertinet, sed ad humanam institutionem. GALL. ANON. chron. p. 417 (= 45,12): quod sibi non cedebat per ius aliquod vel -am.

XIII) *espèce, race, sorte* (ALAN. INS. dist. col. 871^B: restringitur etiam circa substantialem differentiam et specificam que adveniens generi facit speciem): 1) *en parlant des anges*: CHRON. Salern. 122: angelicam -am Dominus condidit. 2) *en parlant des végétaux*: FULCH. hist. Hier. II 5 p. 379: poma... de quibus cum collegissem, scire volens cuius -e essent.

XIV) *réalité (par opposition au symbole)*: RATHER. conf. col. 402^B: panem utique et vinum, per -am capiendo sanguinem vero et non figuraliter per... sancti Spiritus... operationem... habebitis vitam in vobis.

XV) *sexe*: HRABAN. univ. XX, XV col. 546^B: testis autem consideratur condicione, -a et vita, si vir, non femina.

XVI) *parties du corps*: A) *organes sexuels*: PRUD. predest. col. 1251^B: -a itaque membrorum genitalium voluptuose... mutuo sexu commista. LEGES Henr. I 82 9 a p. 599: pensandum est autem per visum accusantibus, visum concubitus propensius advertendum, ut scilicet ipsas coeuntium -as viderint commisceri. CHRON. Sigeb. cont. a. 1163 (MGH SS. VI p. 458,15): natus est infans... in anterioribus quidem geminam -am maris et femine... habens. GUILL. MALM. gesta reg. V 412 p. 488: effundens -am ut dominus, non obtemperans libidini ut famulus. B) *anus*: MIRAC. Genes. Hier. 4: nisi quod mulier quedam per secretam alvi -am sonitum protulit impudenter. RADULF. GLAB. hist. II, XI 22 p. 49: in eius corpus per secreta... -e.

XVII) (*métrique*) *quantité naturelle d'une syllabe (par opposition à positio)*: LUPUS epist. I 5 p. 48: in eiusmodi dictionibus... que non modo positione sed etiam -a penultima videntur producta, magna hesitatio est. ib. I 8 p. 64: communem syllabam ex muta et liquida fieri in eis solis que per -am brevita sunt nequaquam dubitaverim.

XVIII) *règle, norme*: A) *de grammaire*: GUIBERT. Nov. gesta Franc. pref. col. 681^B: historia... verbis contexta... simplicibus, et que multoties grammaticae -as excederet. B) *de mathématiques*: EUGEN. VULG. syll. 37,29 p. 439: ab ultimis ad primos fuerit progressus, erit aut sesquitertia aut sesquiquarta proportio iuxta -am quatuor ad tria.

naturalis, -e I) *adj.* (ABELARD. gloss. ad categ. p. 277,8: tribus modis -e sumi solet, quod sc. natura docet, ut ridere, flere, quod a nativitate inest, ut qualitas facta in nativitate subiecti, quod idem est apud omnes, sicut intellectus et res, ut calidum, secundum quod igni convenit):

A) *naturel, qui vient de la nature même sans intervention humaine*: 1) *en parlant des choses*: a) *en général*: WETT. Gall. 41 p. 280: durus lapis apparuit, ut in -ibus petris vix ei equalis in duritia reperiri potuisset. WALAHFR. Wett. 528: moenia sedis que -i consistere moli ferebat. POETA SAXO 1,61: castellum -i munimine forte. ib. 3,175: imber / et -is terram dissolverat humor. 45) CARTUL. Ursicampi 411 p. 248 (a. 1133): mediam partem -is silve. OTTO FRIS. gesta 1,47 p. 66: divinam id animadversionem potius quam -em inundationem esse. ib. 2,21 p. 125: -i presidio muniatur. PETR. COMESTOR serm. II col. 1727^C: quodam enim -i calore vivimus. 50) b) *spécialement, en parlant d'un liquide (naturel, pur, sans mélange)*: LUPUS I 30 p. 140 (a. 843): tuto igitur -i potu, quo salubritas anime corporisque nonnumquam acquiritur, omnes utemur. WALTH. DAN. Ailr. p. 49: quamquam... speciale a medicis accepisset remedium

quatinus -ibus poculis uteretur et puris. 2) *en parlant des corps naturels*: a) *en général*: DOM. GUNDISS. div. philos. 1 p. 23,4: officium huius artis est contemplari corpora -ia et accidencia, que non habent esse nisi per ista corpora, et docet res, a quibus et per quas, et ad quas existunt corpora hec. ib. p. 24,7: -ia corpora sunt, quorum esse non est ex humana arte vel voluntate, sicut celum et terra... et pluvie et animalia. ib. p. 27,1: finis -is sciencie est cognicio corporum -ium... dat principia corporum -ium et accidencium suorum. b) *spécialement, en considérant l'aspect scientifique de l'astrologie*: HUGO S. VICT. didasc. II X p. 31,19: astrologia... partim -is est...; -is in complexionibus corporum, ... ut sanitas, egritudo, tempestas, serenitas, fertilitas et sterilitas. 3) *en astronomie, en parlant des phénomènes célestes et de la division du temps*: JOH. SCOT. glos. Mart. Cap. (éd. Lutz) 433,12 p. 173,13: -is autem orizon est quem vident qui in equinoctio habitant. GERBERT. astrol. p. 124: si certissime horas -es sive artificiales diei et noctis cupis scire. BERNOLD. chron. a. 1091 p. 451,25: nam -e horologium ad exemplum celestis hemispherii excogitavit. ib. 451,26: -ia solsticia... certis experimentis invenire monstravit. BERTHOLD. CONST. annal. pref. p. 268: cetera de -i lune incensione regulares experientissimos adinvenit. PAPIAS: -is annus est cum se soli luna supponit, nobis dans tenebras id est eclipsin solis. UGUTIO s.v. dies: dies vero -is est spacium diei et noctis id est spacium in quo sol procedit ab oriente in occidentem et iterum ab occidente in orientem revertitur. PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1060^D: de die scilicet -i, scilicet spatio viginti quatuor horarum. ALEX. NECK. nat. rer. 46: sciendum est deceptos esse quamplurimos... dum opinantur omnes dies -es esse equales. GIRALD. gemma p. 204: totus dies -is, nox scilicet simul et dies. 4) *en parlant de la physique*: VITA Maxim. Mic. I p. 581: quod constat in physica et ethica et logica, que latine dicuntur -is, moralis et rationalis. RICHER II p. 72: sub theoretice vero non incongrue intelliguntur physica -is, mathematica intelligibilis ac theologia intellectibilis. FRUTOLF. rhythmimach. 1,5: supponitur autem hec ars physice i.e. -i scientie. BERNARD. serm. de div. col. 667^D: illud trinium sapientie, ethicam, logicam, physicam, quas non possumus aliis vocare nominibus moralem, inspectivam, et -em scientiam. HUGO S. VICT. didasc. III, II p. 49,15: physicam -em apud Graecos. GILB. PORR. Boet. trin. II 1 p. 46: illarum (*i. sententiarum speculativarum*) que uno nomine -es dicuntur... tres partes sunt: una que universali nomine specialiter -is dicitur, alia que mathematica, alia que theologica. 5) (*physiol.*) *en parlant de l'accouchement* (-is partus): HUGO S. VICT. quest. ined. 8 p. 190: cum medicamine aliquo -is partus mulieribus tollitur.

B) *conforme à l'ordre naturel ou habituel des choses*:

1) *au propre*: RATHER. conf. col. 435^A: si enim dormiens nil videt, est utique -e. BERNOLD. chron. a. 1096 p. 464,29: feminas... que -em habitum in virilem nefarie mutaverunt. CONR. HIRS. dial. 194: -em noveris ordinem cum liber iuxta geste rei seriem incipitur, artificialem ubi librorum principiis ordo debitus non tenetur. 2) *dans le domaine moral ou intellectuel*: AGIUS epic. Hath. 35: sicut enim non est nisi -e dolere. ATTO VERC. epist. 371,45: est -e remedium ut minores ipsos maiores fugiant. HROTSV. Mar. 745 p. 25: oblita rabie -ique furore. WIDUK. 2,1 p. 65: vir mire sanctitatis et preter -em animi sapientiam litterarum studiis satis clarus. BERTHOLD. CONST. annal. pref. p. 268: ipse quoque -i ratione et ordine per numeros et figuras conscripsit. ib. a. 1077 p. 294: -e est semper cives vitiosos virtuosos civibus invidere. ANON. Has. 29: quia Wirzburgensibus *episcopis*... quodammodo -e est destruere et edificare. BERNARD. serm. sup. cant. II 49 II p. 76: ipsaque affectio -is in perturbationem magis convertetur. HUGO S. VICT. quest. ined. 40 p. 47: omnes ergo virtutes -es sunt. PETR. LOMB. sent. II 27,12 p. 451: alii vero dicunt, virtutes esse bonos usus -ium potentiarum. GERARD. CREM. transl. ISAAC ISRAELI defin. p. 303: perceptio veritatum rerum est perceptio ipsarum ex causis earum -ibus quatuor que causa materialis et causa formalis et causa efficiens et causa finalis. JOH. SARISB. metal. III 3 p. 129: he que dicuntur -es et quodammodo elementares sunt, preiacent questiones, scilicet quid, quantum, quale, etc. GODEFR. S. VICT. microcosm. 29 p. 54,1: et quidem bonum et -e est fugere incommoda,..., si tamen duce ratione hoc fiat. ib. 174 p. 193,29: -is amor proximi, quo sibi ad invicem astriguntur homines. 3) *en musique, en parlant de l'ordre des degrés d'un tétrachorde*: ARIBO FRIS. mus. p. 55: quarta species formalis in diapente et prima ac quarta -is satis sunt euphonie et intense et remisse. 4) *en parlant de la mort naturelle*: UGUTIO s.v. morior: sunt tria genera mortis, scilicet acerba, immatura, merita et -is; acerba infancium, immatura iuvenum, -is et merita senium. FRECULPH. chron. col. 1024^D: quietem -is mortis invenit. HROTSV. prim. 284 p. 237: -is seva tactu nece mortis. 5) *naturel, normal, sans complication*: SUMMA Trec. IV,II p. 72: -e mutuum est quod ex meo tuum fit: in his demum causis que in quantitate consistunt. CARTUL. capit. Atreb. 40 p. 33 (a. 1175): quamdiu predictum molendinum... -i cursu aque... molere poterit. 6) *pleinement justifié*: CARTA a. 1063 (S. Baluze, Miscell. VI [Paris 1713] p. 519): sicque vi laica violentaque presumptione -es monachos expellentes, contra ius... ipsum abbatem... imposuerunt. ACTA Ludov. VII (Ordonnances des Rois de France III p. 258) a. 1162: porro -es carnifices nos adierunt et sue miserie pondus exposuerunt nobis.

C) *lex, ius sive iustitia naturalis, loi naturelle*: 1) *en*

général, ce qui est inhérent à la nature des êtres: STEPH. TORN. summa p. 7: dicitur enim ius -e, quod ab ipsa natura est introductum et non solum homini sed etiam ceteris animalibus institum. ALAN. INS. Quoniam homines (éd. P. Glorieux dans AHDLMA 20,1954, p. 212): ius -e dicitur quod faciendum rationali creature dictat natura. id. de virt. et vit. Spiritus sancti (éd. Lottin dans Med. Studies XII [1950] p. 26): -e autem ius dicitur omne id quod rei a natura inditum est. ANNAL. Rod. p. 689 [699], 27: genuit ex ea dilectissimos sibi liberos et pro -i iure sibi diligendos. RIGORD. 76 p. 110: lege -i vitam finivit. 2) *ce que dicte la raison humaine*: STEPH. TORN. summa p. 7: dicitur enim ius -e... ius gentium, quod ab humana solum natura quasi cum ea incipiens trahit exordium. ABELARD. epist. in Rom. p. 174: per humanam scilicet rationem, que lex -is dicitur. EPIST. Wibald. 353 (a. 1152): unumquemque propriis manere contentum nec ad aliena nedum ad ecclesiastica illicite manus extendere, -ia iura et sanctorum patrum scita pariter contestantur. PETR. VIENN. except. prol. p. 297: utriusque iuris -is scilicet et civilis ratione perspecta iudiciorum et controversiarum exitus... enodamus. 3) *loi divine*: PETR. PICT. sent. I 9 p. 85: nam lex -is est quod creatura suo creatori obediat. HUGO S. VICT. didasc. VI,VI p. 119,19: que sacramenta primum sub -i lege ad reparationem hominis instituerit. BERNARD. serm. in cant. col. 983^A: quid retribuam Domino pro omnibus his? Illum ratio urget et iustitia -is se tradere illi a quo se totum habet. STEPH. TORN. summa p. 7: ius... divinum dicitur -e, quod simul comprehendit humanum et divinum et illud a natura omnibus est animalibus insitum. Et secundo hanc ultimam acceptionem ponit: -i iure i.e. divino et illo alio primitivo. 4) *faculté de distinguer entre le bien et le mal*: STEPH. TORN. summa p. 7: si quintam iuris -is acceptionem non abhorreas, intellige, hic dici ius -e quod hominibus tantum et non aliis animalibus a natura est insitum, scilicet ad faciendum bonum vitandumque contrarium. GALAND. REGN. prov. 63 p. 62: legem -em i.e. boni malive discretionem menti nostre naturaliter insitam. RUFIN. summa p. 6: est -e ius vis quedam humane creature a natura insita ad faciendum bonum cavendumque contrarium. 5) *loi naturelle, par opposition à la loi révélée et à la loi écrite*: WALAHFR. exord. 2 p. 476,31: sciendum est quedam esse omni religioni communia, ut est 'Quod tibi non vis fieri, alii ne feceris', et quicquid ex -i lege divinis congruum invenitur mandatis. ADAM BREM. 4,36 p. 273,9: ante susceptam fidem -i quadam lege non adeo discordabant a nostra religione. PETR. DAMIAN. serm. XII col. 564^D: unicuique harum trium legum, scilicet -i, scripture et legi gratie hec due conveniunt. ROBERT. MELODUN. sent. I 1,14 p. 198: tempus legis -is dicitur fuisse ab Adam usque ad Moysen. Posset

tam dici in Abraam terminatum fuisse tempus -is legis eo quod sacramenta et observantie legis sibi primo iniuncta fuerunt. 6) *droit naturel, par opposition à la coutume et au droit écrit*: ERMENR. ad Grim. 8 p. 542: iustitiam que dividitur in duo, in -em et consuetudinariam. DIPL. Henr. III 317 p. 435,7 (a. 1054): confirmamus curtem in Salla unde iam multe altercationes contra partem huius cenobii non -i lege exorte fuerunt, sed legaliter pars huius cenobii victrix extitit. GRATIAN. dict. c. 1, D VIII (Lottin, *Le droit naturel, Ephem. theol. Lovan.*, 1924, p. 374): dignitate ius -e simpliciter prevalet consuetudini et constitutioni. RUFIN. summa p. 21: ius -e differt a iure consuetudinis et constitutionis in origine, amplitudine et dignitate.

D) *naturel, par opposition à l'ordre de la grâce*: FLOR. LUGD. Joh. Scot. defin. col. 145^A: licet donum Dei dicat esse liberum arbitrium; tamen -e illud tantummodo asserit more Pelagianorum; cum fides Ecclesie multum distinguat inter dona nature et dona gratie. RADBERT. epitaph. Arsen. p. 95: triplici namque modo mors dicitur, uno cum morimur peccato et vivimus Deo; alio cum peccamus ad mortem... tertio est vite huius excessus, qua mortuus est etiam Christus... Unde una spiritalis vocatur, altera -is, tertia quoque penalis. BRUNO CARTHUS. epist. col. 36^C: gentilis nullam penitus instructionem, preter -em intellectum habuit. ib. col. 26^C: putantes hoc bonum -is intellectus a se et non a Deo esse privati sunt concessio intellectu. OTTO FRIS. gesta 1,5 p. 18: ut verba -ia in divinam vertantur predicationem. BERNARD. serm. sup. cant. II 81 p. 286: non viveret dico, sed spiritali vita, non -i. Nam -i quidem, etiam que non spiritaliter vivit. id. serm. de div. col. 587^D: notitiam -i ratione, que tamen interdum adiuvantur a gratia.

E) *conforme à la nature particulière d'un être ou d'une chose*: 1) *au propre, en parlant d'une qualité physique*: a) *en général*: ABELARD. gloss. ad categ. p. 129,21: sicut dulcedo mellis, que -is est, aliam dulcedinem palato gustantis ingerit, que -is non est. GUILL. S. THEOD. cant. p. 174: lilium... -em habens virtutem dura emolliendi. b) *spéc., notez le sens médical de virtus naturalis*: CONST. AFRIC. 4,2 f° 152a: virtus -is est in epate que cum inde per venas ad membra procedit. GERARD. CREM. canon. I f° I c. 4: -em philosophi volunt dicere pro omni virtute ex qua operatio pervenit in suo corpore. ib.: virtutes -es quas nominamus nos medici apud... vos philosophos vocantur animales. ib. f° 77: quod virtus -is duas habet species..., que ministrat in re nutrimenti..., ministrans in re generationis. GUILL. CONCH. phil. mundi IV 33 col. 98^D: -is virtus per membra discurrere incipit, sine qua vita non potest esse nec anima in corpore. HUGO S. VICT. didasc. II,XXVI p. 43,17: sunt accidentia anime que commovent -em virtutem intus et extra, ut est tristitia.

2) *d'un point de vue philosophique et théologique:*

a) *en parlant de Dieu (naturel, essentiel):* HINCM. REM. trin. col. 583^A: nomina -ia totis tribus personis *Dei* equaliter sunt communia sive generalia. ANSELM. CANT. concept. virg. p. 140,27: potest dici '-e' non quod sit ex essentia nature, sed quoniam propter eius corruptionem cum illa assumitur. b) *en parlant des anges:* PETR. LOMB. sent. II 7,3 p. 335: et quod potuerunt *angeli*, fuit eis ex libero arbitrio, quod est eis -e. c) *en parlant de l'homme et spéc. du péché originel:* LUPUS epist. II 78 p. 24: hic parens humani generis rectitudinem deserens -em nullo cogente peccavit. PRUD. predest. col. 1251^D: non enim diceretur -e peccatum si non esset etiam nature, iam tamen vitiate, non tantummodo voluntatis. ib. col. 1251^C: non in eis mundari privatum, sed originale, -e avitumque peccatum.

F) *qui concerne la naissance:* 1) *natal, d'origine (en parlant de la patrie ou de la langue):* LIUTG. Greg. 9: ad Franciam, id est -e solum (cf. GUIBERT. NOV. gesta Franc. I 2 col. 687^D. ib. col. 767^A. ACTUS Pont. Cenom. p. 424). LIUTG. Greg. 2 p. 68: secundum proprietatem lingue tue et -em parentum tuorum locutionem edisserere mihi lectionem tuam. THEGAN. Ludow. 19 p. 594: latinam vero sicut -em equaliter loqui poterat. LEGENDA Steph. maior (SS. II p. 378): de sedibus -ibus.

2) *originair de (en parlant des hommes):* CARTA a. 936 (Hist. Langued. V pr. 67 col. 175): cum hominibus et famulabus inde -ibus. cf. CARTA a. 942 (ib. 77 col. 191). CARTA a. 1090 (ib. 379 col. 722): homines -es et anciani... non dent leddam. CARTUL. Gellon. 180 p. 159 (a. 1106): posteritatem illorum, qui sunt -es istius honoris. CARTUL. S. Alb. Andegav. I 42 p. 67 (XIe s.): in Turonis redeat unde est -is. RAHEW. 3,45 p. 219,3: cum esset -is in Mediolano civis. (cf. *sens II A*).

3) *dont la condition juridique est déterminée par la naissance (en parlant d'un dépendant):* CARTUL. Auſc. 116 p. 135 (a. 1060): illi homines sunt censuales et ut vulgo dicitur -es Sancte Marie. EADM. Anselm. simil. cap. 73 (PL 159 col. 644^A): inter Deum et homines agitur, quomodo inter dominum aliquem et servos illius, qui vulgo -es vocantur. CARTUL. S. Ctuc. Aurel. 53 p. 105 (a. 1171—72): fidelis ac -is noster vir venerabilis Manasses, ecclesie Aurelianensis episcopus. CARTUL. S. Florent. Petrigor. 8 p. 124 (s.d.): ad suam iusticiam fideiussores ibi dare noluit ut suus -is subiectus. (cf. *sens II B*).

4) *dû en vertu de la condition juridique et, partant, de la naissance (en parlant d'une obligation):* CAPIT. reg. Franc. I 149,7 p. 302,32 (a. 822—24): colonus autem vel servus ad -e servitium, velit nolit, redeat.

5) *qui du fait de sa naissance possède des droits (seigneur ou souverain naturel):* REGINO chron. a. 888 p. 129,14: regna... veluti legitimo destituta herede, in partes a sua compage resolvuntur et iam non -em

dominum prestolantur (SUGER. Ludov. VI 7 p. 34) FOLC. gesta Laub. 16 p. 61,34: regum -ium... qui apud Francos semper hereditarii habebantur. CARTUL. Mai. Mon. Petic. 1 p. 4 (a. 1070—82): sicuti nostri -es seniores, dederunt ecclesie... particulam silve Burse. ORD. VII. hist. VIII 2 t. III p. 274: ut... ipsi eidem ut -i domino fideliter servirent. CARTUL. civ. Spir. 18 p. 22 (a. 1182): ne aliqua persona... non advocatus, non eorum -is dominus... quicquam auferre presumeret. STEPH. TORN. epist. 60 p. 75: is... per manum vestram -em feodi detentionem habet.

6) *hérité, en parlant de la transmission d'un bien par héritage:* HINCM. REM. epist. col. 254^C: ut in mansis suis de alode vel -i vel comparato, feminas habeant que illorum pannos lavant.

7) *inné, reçu à la naissance:* a) *comme un don exceptionnel:* POETA SAXO 1,331: que non habet ipsa / gens alium -i plus nobilitate / insignem. GERARD. MORES. de lib. p. 288: ex -i bonitate. BERNOLD. chron. a. 1091 p. 451,24: multa monumenta sui -is ingenii nobis reliquit. OTTO FRIS. gesta 1,8 p. 25: magnifica vox... qui nativorum volubilitatem sine litteris -i percipiens ingenio. b) *comme une tare:* ADAM BREM. p. 164,17: que vitia -ia sunt illis gentibus. PAUL. BERN. Herl. 53: -em infirmitatem. ABELARD. gloss. ad categ. p. 233,18: -es *qualitates* vero que in nativitate subiecti fiunt, ut si infans nascendo aliquam angustiam ex lesione patiat.

G) *naturel en ce qui concerne la filiation:* 1) *filis naturel, né hors mariage:* PAPIAS: -es dicunt ingenui concubinarum filii quos sola natura genuit, non honestas coniugii (cf. UGUTIO s.v. nascor). VINC. KADEL. p. 74: erat enim illi -is quidem set illegitimus filius, nam ex scorto susceptus. STEPH. TORN. summa dist. XXVI p. 40: -es non ex uxore sed ex concubina geniti. ib. 32,2,12 p. 244: -es, de concubina sc. nati, qui nec servi, nec legitimi heredes sunt, nec patri succedunt. PETR. VIENN. except. I 8 p. 300: si pater filios legitimos et -es habuerit, non liceat ei... liberis -ibus de bonis suis ultra unam unciam dare. BERNARD. PAPIENS. summa decret. IV 19 § 3 p. 113: filii... -es tantum, ut geniti de illa que posset esse uxor... nec -es nec legitimi, ut de incesto et nefario coetu nati. ROLAND. BANDINEL. stroma. c. 28 q. 1 p. 134: filii ante fidem geniti -es i.e. non legitimi deputarentur. RADULF. DIC. I p. 401: Henrici primi regis filius -is. GUILL. CAS. II 1459 p. 135 (a. 1191): Ansaldino suo filio -i legat lib. XXV. Aidele matri eiusdem Ansaldini legat lib. XII (cf. OBERTO SCRIBA a. 1186 n° 226 p. 83). 2) *(frère) naturel (né hors mariage):* ROB. TORIG. chron. add. t. 2 p. 200: Willermi comitis, qui fuerat -is frater secundi Ricardi Normannorum ducis (cf. *sens II D*). 3) *(fils) naturel et légitime:* BERNARD. PAPIENS. summa decret. IV 19 § 3 p. 113: filii... -es et legitimi, ut qui de iustis nuptiis nascuntur. CARTUL. Mai. Mon. Andegav. 9 p. 26 (c. 1130): ego et supra-

dicta uxor mea -em filium nostrum adhuc in cunabulis consistentem... obtulimus Deo et B. Martino. (*spéc.*) en parlant de la filiation directe par opposition à une filiation spirituelle ou à une adoption: TRAD. FRISING. 380 (a. 817): quod... non habuerunt -em heredem, elegerunt sibi spiritalis heredes. SUMMA TREC. p. 156,6: permissum est parentibus totam suam substantiam in liberos -es in testamento relinquere. PETR. LOMB. sent. III 10,2 p. 595: Christum non esse adoptivum filium aliquo modo, sed tantum -em, quia natura filius est, non adoptionis gratia. ROLAND. BANDINEL. stroma 39,3 pr. p. 546: utrum spiritalis filii vel adoptivi -ibus copulari possint. (*par analogie*) en parlant d'un mariage légitime: AIMOIN. FLOR. mirac. Bened. II 1 p. 127: destitutum proprio herede Francigene gentis principatum, utpote -is expertis coniugii, dereliquit. 4) (*parents*) naturels: AGIUS epic. Hath. 715: preterea -em vestram quoque matrem / omnibus excollite obsequiis. PHYSIOL. XXV p. 46: pulli perdidicis, ubi vocem matris sue audierint, que ova generavit, statim evolant et conferunt se ad suos parentes -es.

H) *qui a rapport à l'union physique*: COD. Udalr. 34 p. 65,17 (a. 1069): quia non posset ei tam -i quam maritali coitus federe copulari. ANDR. CAPELL. I 2 p. 7: due namque sexus eiusdem persone nullatenus apte videntur ad mutuas sibi vices reddendas amoris vel eius -es actus exercendos.

I) *qui a rapport aux besoins naturels*: LIBELL. Rich. (AA. SS. Ben. V p. 570): ipse Radulfus secessum -em petiit... et cum iam sedisset, dixit.

K) *naturel (pour qualifier les arts libéraux)*: AUREL. mus. p. 41: -is autem disciplina quatuor traditur artibus, id est arithmetica, geometrica, musica, astronomia. ABSAL. serm. 46 col. 264^A: -is ad artes liberales pertinet, excepta grammatica et rhetorica -es sunt eo, quod -i quadam rerum connexionem sibi cohereant. (*spéc.*) *pour qualifier la musique*: REGINO harm. inst. 3: inveniuntur vero in -i musica, id est in cantilena. HERM. AUGIENS. mus. p. 15,21: nemo... in grammatica... vitium patitur; in musica vero, que est omnino -is... vitia... etiam defendunt.

L) *gramm.*: 1) (*syllabe*) naturelle (*par opposition à une syllabe commune*): PAULIN. AQUIL. carm. 130,3: cum communem pro -i syllaba inspexeris. 2) (*phonétique*) (*son*) naturel: DOC. Cisterc. 17 p. 45 (c. 1100): semivocales sunt septem: f, l, m, n, r, s, x, sic dicte eo quod in proferendo medium sonum habeant a vocalibus que ab 'e' littera incipientes desinunt in se, id est -em sonum absque 'x', que ab 'i' incipit.

II) *subst. m.*: A) *naturel, autochtone*: DOC. PORT. reg. I 25 p. 32 (a. 1111): iudex et alcaide sint vobis ex -ibus Colimbrie. ORD. VIT. hist. VII 2 t. III p. 271: archiepiscopum cum suffraganeis presulibus et comites Anglosque -es convocavit (*cf. sens I F 2*).

B) *dépendant dont la condition juridique est déterminée par la naissance*: CARTUL. Grat. S. Marie 5 p. 26 (Arch. hist. Saintonge et Aunis 11, 1883) a. 1192: predictum mareschium... possidendum et colendum cum -i eiusdem mareschii competenti (*cf. sens I F 3*).

C) *héritier naturel*: SUMMA TREC. p. 156,6: nunc de -ium successione. Permissum est parentibus totam suam substantiam in liberos -es in testamento relinquere (*cf. sens I G 1*).

D) *frère naturel*: ADREVALD. mirac. Bened. 16 p. 39: pius princeps... Remigium Rotomagensem episcopum, -em suum, ad perficiendam Carlomanni fratrumque petitionem... dirigit (*cf. sens I G 2*).

III) *subst. n. pl.*: A) *les choses de la nature*: OTTO FRIS. gesta I 5 p. 17: quod ex intuitu -ium facilius consideratur. ib. 2,25 p. 129: quem usum in -ibus non mathematicorum, sed phisicorum secuntur artes. DOM. GUNDISS. process. mund. p. 2: unde dicitur, quod in -ibus rationaliter, in mathematicis disciplinaliter, in theologicis intelligentialiter versari oportet. id. div. philos. prol. p. 10.11: hec -ia sunt quantum ad materiam ex qua sunt, artificialia vero quantum ad formam per quam sunt id quod sunt. ib. p. 10—17: -ia sunt que motu nature visibiliter operantis de potencia ad actum prodeunt, ut omnia animata... et inanimata. JOH. SARISB. metal. I 16 p. 40: solent -ia, ut sic dixerim, transferri nomina ad explendam indigentiam rationalium, cum e contra transumptio rationalium ad -ia in tam frequenti usu nequaquam versetur.

B) *tout ce qui concerne la nature de l'homme (qualités ou défauts)*: 1) *dans le domaine physique*: ABELARD. gloss. peri erm. p. 372,6 et sq.: oculus est instrumentum videndi et auris audiendi, sed videre et audire -ia sunt, quare oculi et aures. 2) *dans le domaine spirituel*: GODEFR. S. VICT. microcosm. 18 p. 45,28: cum alia sint humani spiritus -ia a Deo creatore sibi data. 3) *péjoratif*: PAUL. DIAC. homil. temp. col. 1176,21: necesse est -ia silere, cum virtutes loquuntur.

C) *qualité innée*: PETR. PICT. sent. II 20 p. 159: -ia dicuntur illa que homo habet a nativitate sua, unde etiam dicuntur -ia ut ratio, ingenium, memoria.

D) *fait réel, vérité*: TANCREDE Ordo Judiciarius III 4,2 p. 213: confessiones -ibus convenire debent.

naturaliter adv. (PAPIAS: -r illud esse dicitur quicquid agere, pati, nasci, aut durare seu existere sine difficultate aut affectione possit) 1) *spontanément, sans intervention extérieure*: EINH. Carol. 22 p. 27: delectabatur etiam vaporibus aquarum -r calentium. HRABAN. epist. 37 p. 473: quis quicquid -r subsistit, aut auctor et creator omnium est, aut ab eo condita a creatura. AGOBARD. Amalar. col. 345^B: quod ex elementis -r subsistat. GUIBERT. Nov. vita I 3 p. 11: quasi -r inginitus me illico ad te recursus emollit. OTTO FRIS. gesta 1,32: habet enim pulcherrimum, ut dixi, -r spectaculum.

BERNARD. serm. sup. cant. t. II 47,1 p. 63: hortus, quidem, ut floreat, hominum manu excolitur et arte, campus vero ex semetipso -r producit flores. ARCHIPOETA 1,7,2: scimus ista potentialiter / magis facta quam -r.

2) *par nature, selon la nature propre*: SMAR. reg. Bened. col. 776^D: hominem qui -r erat factus bonus decipiendo fecit illum malum atque superbum. JOH. SCOT. glos. Mart. Cap. 11 23 p. 20: stella Saturni -r pallida est. PRUD. predest. col. 1363^{B-C}: qui prius dixerat insitum cuique -r beatitudinis appetitum eamque omnes appetere. COMM. Boeth. phil. p. 125: desiderant homines vere beatitudinis -r sed nesciunt illud rationabiliter querere. REMIG. Boeth. p. 100: fecit Deus mundum nulla coactus necessitate, sed propter solam bonitatem suam -r insitam. ODO CLUN. epit. Job col. 331^A: si sanctitatem -r habuissent. ib. col. 446^A: Judeos quos -r ipse bonos condidit. ADEMAR. epist. col. 92^C: qualiter beatus Martialis est -r apostolus. PETR. TUDEB. hist. III 4 p. 27: nullus homo -r debet esse miles nisi Franci. RICHARD. Div. gesta p. 436: puer promptulus ut -r Francorum est. ABELARD. gloss. ad categ. p. 227,37: ait ignem -r esse calidum vel nivem albam, ita accipe '-r' quod ex natura rei definitum est sic esse, vel '-r' quod omnibus inest. PETR. LOMB. sent. II 37,1 p. 505: sicut anima -r habet intellectum et ingenium et voluntatem et huius modi. PHYSIOLOG. XXVII p. 48: est enim hoc anima -r obli-
viosum.

3) *théol.*: a) *en parlant de Dieu selon la nature (par opposition à personaliter)*: AGOBARD. Fel. Urg. col. 47^B: in uno Domino duarum naturarum coniunctionem -r ac substantialiter factam crederet. HINCM. REM. trin. col. 576: non personaliter trina, sed -r et essentialiter una pax, una lux est. GODESC. SAX. conf. col. 358^B: esse dicitur apud te Dominum nostrum -r quidem unum, sed simul etiam personaliter trinum. RATRAMN. Grec. col. 296^A: quia unus -r Spiritus est Patris et Filii. b) *en parlant de la charité*: GODESC. SAX. trinit. p. 98,23: sed una est -r et trina personaliter caritas sicut credunt et confitentur catholici. c) *en parlant de l'Eucharistie (réellement)*: DURAND. corp. dom. col. 1377^D: ut dicant... et sic quodammodo corpus Christi et sanguinem verum, non -r sed figuraliter esse. GUTMUND. corp. Christ. col. 1476^C: est autem Christus -r, id est, substantialiter in nobis.

4) *de manière naturelle*: a) *abs.*: BRUNO CARTHUS. epist. col. 24^A: Plato enim et quidam philosophi -r cognoverunt esse unum Creatorem omnium. b) *par opposition à supernaturaliter*: HILDUIN. transl. Dion. p. 23,1: que est thearchica -r et supernaturaliter sunt existencia. JOH. SCOT. ier. Dion. III 4 p. 260: illa perficiens gratia et Deo data virtute, que thearchie -r et supernaturaliter unita sunt.

5) *naturellement, du fait de la naissance*: ORD. VIT. hist. IV 16 t. II p. 281: barbaris... supervenientibus,

regum Angligenarum, qui -r Anglie profuerant, mutatione facta.

6) (*prosodie par nature*): LUPUS epist. I 5 p. 48: si in -r quoque longis communis syllaba valeat. DOC. Cisterc. 17 p. 42: quod est 'vero' simplex, habet -r 've' productam.

naturalitas, -tis *f.* 1) *nature*: EPIST. Worm. I 21 p. 42,8 (a. 1027—43): quod -s donat utrisque.

2) *caractère naturel*: MUS. Ench. p. 172: nec solum diiudicare melos possumus ex propria -te sonorum. WOLBERO cant. pref. col. 1013^A: -s est rerum ordinabiliter conditarum spectabilis variatio.

3) *obligation due à la naissance*: CARTUL. Richar. 24 p. 27 (a. 1138): ipsi neque eorum progenies nobis seu nostris posteritatibus ullum censum sive servitium pro homenischum vel per -tem non faciant.

naturō 1. *engendrer*: SEQ. ined. 21,10,2a (XIe s.): unam -ans David ex fructu seminis.

natus, -i *m.* v. *nascor*.

natus, -us *m.* *naissance* UGUTIO *s.v.* nascor: -us, -us, -ui, id est nativitas. à l'*abl.*: 1) *par la naissance, de naissance*: ALAN. INS. planct. nat. p. 507: huius statura -u dedignata pauperiem humane stature irregulariter evadebat. 2) *par le rang social*: WALTH. SPIR. Christoph. II prol.: tuque, gravis censu tali, Seklingia, -u. CARTUL. Mai. Mon. Dun. 116 p. 110 (a. 1050—60): -u inferior, astu superior. MATTH. VINDOC. Milo 11 p. 168: est -u tenuis et re. S. STEPH. decr. I 16: ut pax firma... maneat, tam inter maiores -u quam inter minores. 3) *par l'âge*: RIMB. Ansc. 27 p. 58: qui erat senior -u. FRECULPH. chron. col. 1114^A: Archelaus, -u maximum Antipatri fratrem. WIDUK. 1,26: congregatis principibus et -u maioribus. GUILL. PICT. gest. p. 26,13: nunc regnis dominatur annos -u circiter quadraginta quinque. maior -u (*adulte*): FULCH. hist. Hier. II 31 p. 494: maiores etiam -u... non comederunt. 4) *par l'origine*: WALAHER. Blaitm. 13: terra Alemannica -u.

nava, -e *f.* [*cf. esp. nava*] *terre en friche*: CARTUL. Onia I 13 p. 32 (a. 1011): ut nullus homo ausus sit plantare aut aliquid laborare in ipsa -a que est inter Onia et Tamayo. CARTA a. 1052 (BRAH 26 p. 257): deinde ad -as en Suso usque ad summum vallem de Fanae Ferrero. CARTUL. cath. Burgens. 67 p. 131 (XIIe s.): unam terram entrante de la -a de Fradres. DOC. S. Fac. 367 (a. 1138): in illas -as de Quintanela.

navalis, -e *forme* navallis: ANNAL. Sith. p. 36. I) *adj.*: A) *de bateau*: VITA S. Magl. p. 229: -is instrumenti iuvamine. LAMB. TUIT. Herib. 1,8 p. 746,47: ad modum -is mali. ODO DIOGIL. 4 p. 44: ad formam veli -is. ROGER. SALERN. chirurg. p. 160: picis -is libram semis. GUILL. TYR. hist. rer. transm. XVII 24 p. 800: ex reliqua autem lignorum -ium materia.

B) *fait de bateaux* (pons navalis, pont de bateaux): ANNAL. Einh. p. 93: pontem -em, quo in Danubio ad

id bellum uteretur, edificavit. POETA SAXO 3,141: instabat princeps -em condere pontem. GUILL. TYR. hist. rer. transm. IV 18 p. 183: a ponte lapideo usque ad -em pontem nostros insectantes.

C) *naval, de bateaux*: 1) *en parlant d'une expédition ou d'une force militaire*: CHRON. Moissiac. p. 284,14: cum hoste -e Andegavis civitate venit. ib. p. 299,10: -is hostis per Danubium. VITA Liutg. II 1,25: -i classe illuc advecti. RICHER. I p. 182: -ibus copiis. ODO DIOGIL. 2 p. 32: -i apparatu et pedestri exercitu. CHRON. reg. a. 1164 p. 115,17: tantus equestris ac pedestris, insuper ac -is occurrit exercitus. GUILL. TYR. hist. rer. transm. XI 13 p. 476: -is ille exercitus. 2) *en parlant d'un combat naval*: FRECULPH. col. 1075^A: -i prelio congressus (cf. ARNULF. AUREL. glos. Lucan. V 109). ANNAL. Xant. a. 856: -i evectu Christianos invaserunt. THANGM. Bernw. 7 p. 760: cum... -i evectioe per omnem Saxoniam... se infunderent. RICHER. II p. 272: ut fluviali superficie vecti, castrum -i pugna acriter urgent. ADAM BREM. p. 91, 14: bella -ia. LEGES Henr. I 10,1 p. 556: in bello campali vel -i. 3) *en parlant de piraterie*: WIDUK. 1,40: Danos, qui -i latrocinio Fronesones incursabant.

D) *ayant autorité sur la flotte*: DIPL. Otton. III 339 p. 768,38 (a. 999): Gregorio... prefecto -i.

E) *exécuté en bateau, par bateau*: 1) *en parlant de voyage ou de trafic*: ANNAL. Bertin. (éd. Waitz) p. 5: una -i itinere Mogantium venerunt. NICOL. I epist. p. 603,1 (a. 867): iter -e satis difficile. POETA SAXO 2,489: iter Moinum -e per amnem. GESTA Norm. p. 535: per mare -e iter, atque pedestre et equestre agentes. DIPL. Otton. II 209 (a. 979): quod... in fluvio... a ripa ad ripam... -is cursus transmeatum vetaret. FULCH. hist. Hier. III 15 p. 657: viatico -i. 2) *en parlant d'une activité*: JOH. VIII epist. 79 p. 75,22: ut a Traiecto usque Centumcellas nobis -i labore indesinenter auxilium ferrent. DIPL. Conr. II 248 (a. 1037): ad -e negotium exercendum in grano, vino et sale. GILO hist. Hier. II 71: portum sancti Simeonis adibant, / qui -e forum dabat omni merce decorum.

F) *qui sert à la navigation*: 1) *en parlant d'un port*: CARTUL. S. Vict. Mass. II p. 143 (a. 1041): in porto -i de supradicto fluvio. CARTUL. civ. Spir. 11 p. 11 (a. 1084): usque ad -em portum et in ipso -i portu liberam potestatem commutandi aurum et argentum. CARTUL. Wirt. VI app. 9 p. 437 (a. 1103): in quo loco habemus portum -em, id est var, qui persolvit octo solidos Wirtzburgensis monete. v. *navigalis*. 2) *en parlant d'un fleuve (navigable)*: VITA Aldeg. (Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique II p. 38): -is fluminis. CARTUL. Echt. 203 p. 334,16 (a. 1131): -em viam in alveo supradicti fluminis XXIII pedum latitudinis.

G) *qui pèse sur la navigation (en parlant d'une taxe)*: DIPL. Henr. III 287 p. 390,33 (a. 1052): de fredis

coniectis atque teloneis -ibus ceterisque omnibus teloneis (cf. DIPL. Henr. IV 236). CARTUL. Rhen. med. I 469 p. 528 (a. 1130): -e theloneum, quod... de navium suarum transvectione ante castellum... persolvere deberet.

II) *subst. n.*: A) *port*: UGUTIO s.v. no: hoc navale, locus ubi naves stant, scilicet portus. B) *chantier de construction navale*: HRABAN. univ. XIII 16 col. 372^B: -ia sunt loca ubi naves fabricantur; hec et textrinum vocantur. C) *navire*: GUILL. PICT. gesta II 11 p. 172: dum custodiam navium viseret dux, indicatum est forte spatianti prope -ia. BALDER. Alber. 26 p. 257,26: secum in sua ducens -i camenata. CARTUL. archiep. Magd. 410 p. 540 (a. 1185): ligna ad -ia et ad edificia erigenda. 15 LIGURINUS 6,488: queque diu tute -ia sedis, / nauta ratem dubias pelagi deducit in undas. CHRON. Reinh. a. 1190 p. 545,33: paratisque -ibus... Tyri partes transfretando applicuit.

navaliter [navalis] *avec des bateaux*: ANAST. chron. p. 217,11: cum eo -r pugnat. JOH. NEAP. Ath. p. 446,37: exierunt super eos -r.

navallis, -e v. *navalis*.

navarcus, -i m. *forme navarchus*: PAPIAS. *patron d'un navire* (PAPIAS: -us, navis magister. UGUTIO s.v. no: hic -us, princeps navis): EBERW. Symeon. 11: ipsi quoque -o primum caput amputant.

navaria, -e f. [napus; cf. ital. napo] *champ de navets*: CARTA a. 916 (I. Affo, Storia della città di Parma [Parma, 1793] p. 402): coherentias de terra Placentine Sancte Marie... a Ragazola usque ad -am et arborem iuratam.

navata, -e f. [navis] *navée, charge d'un bateau*: CARTUL. Matic. p. 286 (X^e—XIe s.): in Natale Domini, -am unam ex lignis et tabulam et tripodes. CARTA c. 1155—60 (Stenton, Danelaw Charters p. 173): unam -am lignorum. ACTA Phil. Aug. I 206 p. 250 (a. 1187): de unaquaque -a vini. ROTUL. pip. 5 Rich. I p. 165 (a. 1193): pro III -is lapidum que fuerunt misse... ad petrarias. ROTUL. scacc. Norm. II p. 33 a (a. 1198): pro 4 -is maremiorum faciendis in foresta de Bonavilla et pro eisdem portandis a Bonavilla apud Cadomum per mare ad muas regis faciendas.

navaticum, -i n. [navis] *taxe perçue sur les navires*: DIPL. Ludov. Pii a. 814 (Hist. Langued. II pr. 28 [XX] col. 90): neque pontaticum, neque portaticum, neque -um exigere. DIPL. Caroli II, II p. 346,28 (a. 875): neque in mari aut Rhodano seu Sagonna aut Dou... requirere audeat aut presumat aut -um, aut cespitaticum, aut salutaticum, aut pontaticum (cf. DIPL. Caroli III p. 184 [a. 915]. DIPL. Ludov. IV 16 p. 42 [a. 941]. DIPL. Phil. I 14 p. 44 [a. 1060—61]). v. *nautaticum*.

[naubo 1. *faute pour cubo? passer la nuit*: PETR. DAMIAN. de sacramentis per improbos administratis IV (PL 145 col. 530^C): catulus itaque, cuius erat officium

extraneos pellere, nequaquam, contemptis illis, aggredia-
tur domesticos lacerare, ne qui quietus poterat dor-
mire sub tecto, exclusus foribus compellatur -are sub
dio].

naucella, -e f. [navis] *nacelle, petite barque*: EADM. 5
hist. I p. 4: Alfegus -e iniectus ad Grenewic vehitur.
CHRON. de Bello p. 44: inter fluctuum multimodos -am
strenue gubernabat scopulos.

nauci, gén. de prix, indécl. à valeur d'adjectif: I) (*au
propre*) *ce qui est inutilisable dans la noix (écale, coquille,
zeste)*: AYNARD. gloss. p. 621: -i est purgamentum
nucis. PAPIAS: -i, putamen nucis (*cf.* Priscian. Inst. VI
12 GL II 204,11). UGUTIO s.v. noceo: a nux hoc -i,
indeclinabile, id est putamen nucis vel cortex exterior
vel quod est in medio nigrum quando nux desiccatur
vel illud in quo nucleus involvitur.

II) *au figuré*: A) *sans valeur* (PAPIAS: -i... pro nihilo
ponitur generis omnis. UGUTIO s.v. noceo: -i... quod
quidem nihil valet et ponitur pro nihilo): 1) (*phys.*) *qui
n'est capable de rien*: FROUM. carm. 19,33: non labor
est hunc perdendi, quia corpore -i. 2) (*moral.*) *qui ne
vaut rien*: AMALAR. off. epist. VI 1 (éd. Hanssens II
p. 393,11): -i duxi talem percontationem. FROUM. carm.
11,23: sub falsi pastoris nomine -i. ib. 19,22: -i Frou-
mundus tamen est vester quoque servus. AMARC. serm.
II 305: -i tua verba videntur.

B) *inutile*: GALAND. REGN. prov. 56 p. 60: est qui
mavult esse... -i (id est inutilis) quam heros.

naucifacio 3. [nauci et facio] *considérer comme sans
valeur*: UGUTIO s.v. noceo: naucipendo... et -o, id est
parum aut nihil appreciari.

naucipendo 3. [nauci et pendo] *considérer comme sans
valeur, mépriser* (UGUTIO s.v. noceo: -o, -is, et naucif-
acio, id est parum aut nihil appreciari): RATHER. epist.
3,2,1: -ens quid mendax Grecia referat. GIRALD. expug.
p. 207: qualiter -endo nunc in nauseam nares con-
trahit, ... nunc libellum proiciendo contemnit.

naucitas, -tis f. [nauci] *insignifiance*: FROUM. epist.
93: propter vilitatem -tis mee.

naucium, -i n. *orig. et sens inc?*: CARTA a. 1132 (J. M.
Lacarra, Documentos para el estudio de la reconquista
... del Valle del Ebro no 75): illo -o de Azohor qui
nobis advenit de donationes de nostro rex.

naucleria, -e f. [nauclerus] *activité du patron ou du
pilote d'un bateau*: GUILL. CAS. II 1225 p. 47 (a. 1191):
dat... suum galeotum ad armare in Ispaniam... et debet
habere... quartum quinti unius boni pro -a.

nauclerius, -i m. v. *nauclerus*.

nauclerus, -i m. *formes*: *naclerus*: DOC. comm. Ven.
21 p. 24 (a. 1095). *nauclerius*: UGUTIO s.v. no. LEO
MARS. chron. Cas. III 21 p. 713,27. CAFAR. annal.
Januens. p. 13 et 14 (éd. Belgrano). DOC. comm. Ven. 287
p. 282 (a. 1178). GUILL. CAS. II 1472 p. 142 (a. 1192).
1) *patron d'un navire* (HRABAN. univ. XX, XXXIX col.

554^A: -us dominus navis est appellatus. UGUTIO s.v.
no: hic -us... qui habet navem in sorte vel potestate,
scilicet dominus navis quia navis sit in sorte eius. PETR.
COMESTOR hist. schol. col. 1712^B: -us enim dicitur, in
cuius sortem cedit dominium navis. Cleros enim sors
dicitur. ALEX. NECK. utens. p. 115: -us (*glosé* magister
vel clericus navis): MIRAC. Genes. Hier. 2 p. 170,43:
mercibus... cuidam -o datis, atque in navi se... compo-
nens. ODO GLAN. transl. Mauri p. 178: -us cuiusdam ratis
ex his que mercibus inservientes... per Ligerim ascendere
solent. JOH. AMALF. mirac. 24,31: vocavit ad se -um
suum. DOC. comm. Ven. 12 p. 11 (a. 1072): in navi
ubi fuit -us Leo Aurifice. LEO MARS. chron. Cas. II 84
p. 685,41: navis... cum -o et universis nauticis suis.
CAFAR. annal. Januens. p. 13 (éd. Belgrano): preter
honorem consulum et -iorum et meliorum virorum.
ALEX. NECK. utens. p. 115: habeat autem -us transtrum,
quod est sedes nautarum, a transverso ductum. RICHARD.
LOND. EP. dial. Scacc. I, VI. K. p. 39: -i, custodis
scilicet navis regie.

2) *pilote d'un navire*: a) *au propre*: HERIC. mirac.
Germ. p. 163: -o, faciem elementorum diligentius explo-
ranti. VITA Magl. p. 229: -i totiusque navalis instru-
menti iuvamine destitutam. OSBERN. lib. mirac. p. 130:
quasi si quis -um vel aurigam laudari audierit. FULCH.
hist. Hier. III 58 p. 810: ad temptandam abyssi pro-
funditatem dimiserunt -i bolidem. MIRAC. Hugon. Enz.
p. 102: intrans navim, absque -o vel remige, impulit
scapham in undas. HERIB. Bos. Thom. col. 1184: quasi
absque -o et remigio Remis venit sic. GUILL. CAS. II
1472 p. 142 (a. 1192): promittit... ire in nave eius...
pro -io et pro magistro et pro faciendo omnia servitia
in nave.

b) *au figuré*: PASS. Petri et Pauli 355,3: -us industrius
in sapientia spirituali. WALTH. SPIR. Christoph. II 6,262:
quia trans magnum Christo duce navimus equor, /
ipsius in laudem -i iunge cohortem. HENR. AUGUST.
planct. 770: mens sedet in fronte -us remige lingue /
que scapham carnis mundi regat huius in undis. GUIBERT.
Nov. trop. V orat. Ier. col. 488^A: solum Deum remigem
et -um habuerim.

3) *amiral, commandant d'une flotte*: PAPIAS: -us ipse
primarius navigator omnis exercitus navalis consortii.

4) *batelier, marinier*: AIMOIN. FLOR. mirac. Bened. I
18 p. 122: nullius -i opem... valuit reperire. KALMAN
kir. okl. p. 34 (a. 1109): naulum portus cum septem
-is monasterii.

naucum, -i n. [navic(ul)a] *petit vase à encens*: GIRALD.
gemma p. 294: qui ecclesie... manutergia, pelves et -a...
asportant. *cf. navicula* (2).

naucupletio, -nis f. [navis et pleo] *territoire (habituel-
lement trois 'hundreds') chargé de fournir l'équipage d'un
navire de guerre*: CARTUL. Sax. III 1135 p. 380 (a.
964,12^{es}. d'après Liebermann II 638 col. 2): quatenus

posset ipse... unam -nem, quod anglice scyppfylleð dicitur, per se habere;... ut... de istis tribus centurialibus id est hundredis... constituent unam -nem, quod anglice dicitur scyppfylleð obpe scypsoene in loco quem... Ospaldeslap deinceps appellari placuit ubi querelarum causae secundum morem patriae [et] legum iura iure discernantur (cf. Stenton, Anglo-Saxon England p. 425).

nauda, -e f. [*celtique* nauda] *formes*: nauva: CARTUL. Bean. 106 p. 60 (a. 1083—98). ib. p. 89 (a. 1098—1109). nauves: CARTUL. Bean. 532 p. 224 (a. 1083—98). nauza: CARTUL. S. Saturn. Tolos. p. 272 (a. 1153); ib. p. 499 (XIIe s.); ib. p. 22 (s.d.). noda: FORM. Ratisb. p. 464,24 (IXe s.). CARTUL. Keinperl. p. 257,7—8 (ante 1009). 1) *noue, prairie marécageuse*: FORM. Ratisb. p. 464,24 (IXe s.): ipso manso quem coniacet in illa villa, super illa noda seu illa vinea, ad ipso manso pertinente. DIPL. Otton. I 289 p. 405,21 (a. 965): in Bevrone -am que dicitur sancti Mansueti. CARTUL. S. Saturn. Tolos. p. 146 (a. 1050): dono terras de -a usque in Tarnum. ib. p. 50 (s.d.): de Ulmetelle descendit -a in Colreddum. CARTUL. Bean. 106 p. 60 (a. 1083—98): donum quod fecit... de silva que cognominatur Cantiliacensis... sed in vita sua retinuit unam nauvam ad secundum. CARTUL. S. Saturn. Tolos. app. 22 p. 499 (XIIe s.): guerpivit... nauza mediana extra unum locum.

2) *ruisseau intermittent en terrain marécageux*: CARTUL. Keinperl. p. 257,7—8 (ante 1009): relinquens illum in dextro ad caput duarum nodarum, tunc relinquens nodam que vadit ad puteum, tenens nodam unam cum fossa. v. *noa et nodula*.

naveghatorius, -a, -um [navigo 1.] *navigable*: CARTA a. 1170 (Savioli, Annali bolognesi II, II p. 32): fossa -a.

1. **navellum**, -i n. [*forme dissimilée de* labellum; cf. *milanais, lombard* 'navel'] *tombeau*: ANNAL. Cremon. a. 1180 (MGH, SS. XVIII) p. 802,12: apud ecclesiam maiorem in -o lapideo fuit sepultus (ib. a. 1194 p. 803,38, *on lit*: in lavello lapideo).

2. **navellum**, -i n. [napus; cf. *fr.* *naveau* 'navet'] *revenu de champs de navets*: ACTA Ludov. VI a. 1119 (Ordonnances des rois de France VII p. 445): amodo maioritatem terre habeat Valdricus et eius heres cum milis et -is.

naufragiosus, -a, -um [naufragium et naufragosus] 1) *dangereux, qui provoque des naufrages*: RUP. TUIT. spir. 7,7 col. 1761^B: flumen -um. 2) *naufragé*: CHRON. Reinh. a. 1190 p. 547, 11: licet -i et semicincti ad littora Venecie cum multa difficultate... principis ossa detulerunt. v. *naufragosus*.

naufragium, -i n. 1) *naufrage*: a) *au propre* (UGUTIO s.v. no: hoc -um, navis fractio quod et naufrarium dicitur): THEODULF. carm. XLI 39 p. 533: -o Ione. VITA Rimb. 16: sepe... -um pertulit. DIPL. Otton. I 413 p. 564,36 (a. 972): si... aliquam aut furto aut incendio aut -o aut quolibet eventu amiserit. DIPL.

Otton. II 300 p. 354,4 (a. 983): hominibus -um patientibus. THIETM. 7,76: quatuor naves Venetorum... -um sunt... perpesse. EPIST. Ratisb. 5 p. 284,9: in -o positus lignum, non plumbum apprehendere debeo. DOC. comm. Ven. 35 p. 37 (a. 1112): -um feci in ipso Armiro. b) *emplois métaphoriques*: RUOTG. COL. 30: ut estuosum mundi huius -um in Dei sola misericordia... evassisset. CARTUL. S. German. Prat. I 44 p. 73 (a. 976—989): inter fluctus huius vite mortalis periculosaque -a. LAMB. HERSF. Lull. 2 p. 309,12: plereque thorum coniugalem experte, secundam post virginitatis -um tabulam, viduitatem amplectebantur. PETR. DAMIAN. epist. VII 3 col. 440^D: -um castitatis. IVO epist. I p. 100 (a. 1093—94): navi periclitantis ecclesie, etiam pene -um patientis. ANDR. CAPELL. I 6 c p. 57: mortis subire -um.

2) *destruction, ruine*: SYNOD. Vermer. a. 853 (Capit. reg. Franc. II p. 422,6): ad -um rerum et facultatum ecclesiasticarum pertinere. BRUNO QUERF. Adalb. (rec. A) 10: multa mala surrexere, maxima ubique et miserima -a emergerunt. CARTUL. Tarvan. 31 p. 26 (a. 1156): duplex suscipiens -um, fere dissipata et in nichilum redacta est civitas. mundi naufragium *sive* naufragia, *expression péjorative signifiant la traversée pleine de périls que nous faisons dans ce bas-monde, par opposition au port qui en est l'aboutissement, c.à.d. le ciel*: MIRAC. Pirm. 5: ego mundi -a semper exhorrens elegi abiectus esse in domo Dei. DIPL. Henr. V (St. 3012 - Mon. Boica X 3) p. 442 (a. 1107): matre sua et fratribus feliciter ex mundi huius -o translatis. in naufragium ponere *sive* mittere, *détruire, dissiper*: COD. trad. mon. Lunel. 48 p. 28 (a. 809): ipsas res aliubi vendere nec condonare nec alienare nec in ullum -um ponere. TRAD. Frising. 345 (a. 815): rem nec vendere, ..., nec concambiare nec in nullum -um ponere (cf. ib. 472). MON. duc. Car. 6,14 (a. 822): hoc in beneficiarii usu habitandum accepi, ut in nullum -um ponere licentiam non habeam. CARTUL. Stambul. I p. 72,25 (a. 825): ipsas res licentiam non habeamus in ullo -o ponere. CARTUL. S. Julian. Brivat. p. 51 (a. 869): ut nec alienandi, nec vendendi, nec in ullo -o ponendi habeat potestatem. TRAD. Wizenb. p. 125: non in -um ponant, aut aliunde. CARTUL. Blandin. I p. 17 (a. 829): ut ipsas res... nec alienaris, nec concambiaris, nec in ullo -o mittere licentiam non habeas.

3) *bris, droit d'épaves, droit de naufrage*: DIPL. Odon. 24 p. 112,7 (a. 890): concedimus medietatem salinarum, telonei, portatici, et rafice atque paschuarium, seu classis -orum. BULLA Steph. II a. 896 (ib. V pr. 15 col. 89): concedimus medietatem sylvarum et telonei seu rafice atque -i. DIPL. Caroli III p. 46 (a. 899): concedimus preterea medietatem salinarum, telonei, portatici et rafice *sive* -i. CARTUL. Magalon. 20 p. 31 (a. 1099): Melgoriensis comes, propter -um et albergas quas per vim in Villanova et alibi... accipiebat.

CARTUL. S. Vict. Mass. II p. 151 (a. 1103): omnium ad eam mari et terra pertinentibus, videlicet in ecclesiis, villis, ... in portu ac -is. CARTUL. Mont. Pessul. p. 157 (a. 1149): solvisse et desamparasse Deo... omne -um et quicquid occasione -i exigebatur et capi solebat, in toto Melgoriensi et Sustacionensi comitatu, tam in terra quam in aqua. CARTA c. 1182 (Rosenzweig, Cartulaire du Morbihan 231 p. 187): cum prefatus abbas, de more principis, -um suum in terra sua iure hereditario semper habuerit et habere deberet. LEGES Henr. I 10,1 p. 556: hec sunt iura, que rex Anglie solus et super omnes homines habet in terra sua... thesaurus inventus, -um, maris [la]ga[n]jum, violentus concubitus. CARTA a. 1198 (Monast. Angl. V p. 673): concessi etiam eisdem ut uti et gaudere possint -o in omnibus terris suis et litoribus meliori modo quo in terris meis ego utor, videlicet quecumque bona seu res per submersionem aut fractionem, seu per aliud infortunium ad terras suas seu ad litora terris suis coniuncta de mari evenerint, ipsa bona totaliter et integre sint ipsorum monachorum: similiter si naves aut scaphe aut bona ipsorum monachorum infra dominium meum per procellam maris aut -um aut per aliud infortunium fracta aut submersa fuerint, ipsa vasa et bona sint ipsorum monachorum.

4) *dépouilles d'un navire naufragé*: CARTUL. S. Joh. Orbist. 4 p. 9 (a. 1182): si homines dictorum monachorum secum actulerint de -o navium in mare mersarum in quibus habere debeam aliquid iuris et domini, totum illud ius et dominium dono monachis.

naufragius, -i m. [naufragium] *droit de naufrage*: LIB. feud. maior p. 218 (a. 1108): et ego Raimundus comes dono... per illud supradictum mobile ipsas leddas et quintas de Tamarit per mare et per terram et -os de caput Hebre usque ad honorem qui fuit de Arnallo Mironis.

naufrago sive **naufragor** 1. *formes*: nafrago: DOC. Port. Reg. I 289 p. 372 (a. 1166).

1) *faire naufrage*: a) *au propre* (UGUTIO s.v. no: -or, -aris, id est periclitari, fractionem navis pati): BERTHOLD. CONST. annal. a. 1073 p. 275: XIII kal. martii -antes migraverunt ad Dominum. ADAM EYN. Hugon. II, VIII p. 80: contigit... regem... nimia suborta tempestate pene -ari. ROB. TORIG. chron. t. I (a. 1120) p. 159: multi proceres... -ati sunt. b) *au figuré*: GALAND. REGN. prov. 154 p. 94: hodie... duces errant, gubernatores -ant. c) *emploi métaphorique*: IVO epist. I p. 158 (a. 1094—95): ut pusillanimitatem meam in alto remigantem et pene aliquando -antem. VINC. KADEL. chron. p. 3: post... enata laborum naufragia rursus in eisdem... Sirtibus -ari.

2) *sens passif ou pronominal (être perdu, se perdre)*: a) *en parlant de choses matérielles*: CAPIT. reg. Franc. I p. 83,36 (a. 800): ipsum vinum in bona mittant vascula et diligenter providere faciant, quod nullo modo -atum

sit. b) *en parlant de choses abstraites*: RATHER. Ursm. col. 345^B: curavimus ea eiusdem operis solummodo corrigere vitia, quibus aut in sensu lectoris -are poterat intellectus. GUILL. MALM. gesta reg. II p. 251: si videat -ari innocentiam. *spéc. au sens fort (fig.), s'abîmer*: SEQ. ined. 245,281,4: ne me sinas -i in peccatis.

3) *anéantir, gêter*: FOLC. gesta Bert. (éd. Guérard) p. 66: nec vendere, nec commutare, nec -are pontificium non habeam. ib. p. 115: ipsasque res... nec dare, nec vendere, nec in nullo -are potestatem habeamus. CARTA c. 900 (Duvivier, Actes et doc. anc. concernant la Belgique I p. 5): quiddam ex hiis licentia nobis vendendi non fiat nec commutandi nec minuendi nec -andi, sed augmentandi et meliorandi.

4) *subir un dommage corporel*: HINCM. REM. annal. Bertin. p. 488,5: de quodam solario vetustate confecto sub lignis fractis cum quibusdam suorum cecidit, et aliquantulum -atus, in brevi convaluit. DOC. Port. reg. I 289 p. 372 (a. 1166): et homine qui se naufragaret suo adestrado quamvis habeat alium sedeat excusato usque ad capud anni.

naufragosus, -a, -um 1) *dangereux, qui provoque des naufrages*: a) *au propre*: MON. Phil. p. 11 (IXe s.): -i licet pelagi periculis. ACTUS pont. Cenom. p. 407 (XIe s.): mari -o (cf. COD. Udalt. 219). IVO epist. I p. 72 (a. 1092): -a tempestas. b) *emplois métaphoriques*: FLODOARD. hist. p. 518,35: in hoc -o seculi mari. EBO BAMB. Ott. 1,19 p. 606,30 J.: -is mundi abreptum fluctibus. c) *au figuré*: AMALAR. antiph. 36,1 (éd. Hanssens III p. 73,29): quod asperum videtur et -um in diebus abstinentie, Dominus faciat illud tranquillum et portabile atque serenum.

2) *dangereux, où l'on peut subir un naufrage*: THEOD. HRS. loc. sanct. 51 p. 112: cum portu propter australis venti flatum -o.

3) *qui risque un naufrage*: IVO epist. I p. 20 (a. 1091): ad regendam tam ponderosam tamque -am navem. v. *naufragiosus*.

naufragose [naufragosus] *dangereusement, en provoquant des naufrages*: RUD. TRUD. gesta Trud. IX 9 p. 283,27: quos *flatus* supradixi mare nostrum tam -e agitate.

naufragus, -a, -um 1) *adj.*: A) *qui subit un naufrage*: 1) *au propre* (UGUTIO s.v. no: -us, -a, -um, periclitatus, qui patitur naufragium): THEODULF. carm. XXVIII 821 p. 514: -us est nullus, nisi sulcet puppibus undas. ALAN. INS. Anticlaud. IX 420 p. 197: ne tutus in undis / -us in terra pereat. 2) *au figuré*: METELL. Quir. 72,35: illas protinus abiurans non scandala sanat, / non adeo lesi sensus tunc -a tranat.

B) *qui provoque une immersion*: WALTH. SPIR. Christoph. II 5,221: cum iam per tumidos volitant commercia fluctus, / que iactura gravis summersit -a saxis. v. *navifragus*.

II) *subst. m., naufragé*: ACTA pont. Rom. ined. II 238 p. 197 (a. 1110): quicumque res -orum diripiunt... ab ecclesie liminibus excludantur. EPIST. Fiscamn. p. 30 *éd.* Laporte (c. 1100): -us ad portum. ARNULF. AUREL. glos. Lucan. III 690: -i natantes.

navicarium, -i n. [navis] *libre passage sur un navire, libre chargement d'un navire*: COD. Bar. 6,10 p. 21,56 (a. 1200): ipse Leo enticet inde tria miliaria olei de quo oleo predicto Geromano darent -um michi per personam meam miliaria duo et de alio debeo dare ei naulum perperos quattuor.

navicla, -e f. [navis] *barque*: CARTA a. 1155–72 (Brit. Borough Charters 1042–1216 p. 233): debent habere portum et theloneum... et -am (navietam *éd.*) ad transfretandum. v. *navicula*.

naviclera, -e f. [navis] *navette (instrument du tisserand)*: ALEX. NECK. utens. p. 107: trama autem beneficio -e (*glosé navette*) transeuntis transmissa opus consolidet. v. *navicula* (5).

navicula, -e f. 1) *petite barque, nacelle*: a) *au propre* (AELFR. angl. sax. vocabul. append. p. 56: nomina navium et instrumenta earum... -a, scippincel. ALEX. NECK. utens. p. 113: navium diversitates hiis versibus comprehenduntur, navis, -a, linterque, cheloxque, chelindra): VITA Audomari p. 757,20: parvam -am cernens in litore stantem, qua soliti fuerant homines parvum transcendere flumen. HRABAN. univ. XI, VII col. 315^D: Dominum ascendere discipulos suos in -am. LUPUS epist. II p. 134 (a. 858): largiamini... viginti arbores... ut... -am nobis component. ANNAL. Fuld. II a. 885 p. 102,36: Frisiones... parvissimis, ut eis est consuetudo, -is vecti. RICHER. I p. 168: duabus tantum -is hinc inde cursitantibus. ODILO CLUN. epitaph. Adalh. p. 639: deferens in -a piscem qui vocatur sturio. DIPL. Loth. III 92 (a. 1136): statuimus ut... de maxima navi tres solidos, de duabus mediocribus navibus copulatis decem et octo denarios, de una navi minori solidum unum, de -a sex denarios, de minima vero -a quatuor denarios persolvant. VITA Otton. Bamb. III p. 94: cum venisset ad mare, inventam -am solus sine remige. ARNULF. AUREL. glos. Lucan. V 504: tempus describit quo navigare solus et in -a voluit. GUILL. TYR. hist. rer. transm. XI 7 p. 464: neque erat facile paucis parvisque -is tantum exercitum reportare. (*spéc.*) *bateau de sauvetage*: PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1717^D: et deferuntur huiusmodi -e in navibus, et imminente naufragio deponuntur in mare ad subveniendum navi, quia his navis accingitur, et in procinctu tempestatis armatur. b) *sens métaphorique (navicula Petri, l'Eglise)*: ANSELM. HAV. dial. 2 prol. col. 1161^C: gubernaculo fidei recte, et remigio sane doctrine, Ecclesiam, que est -a Petri, vice Petri bene gubernantes, in numero sanctorum bene computantur. ACTA pont. Rom. ined. II 415 p. 364 (a. 1159): licet ad instar -e Petri aliquando fluctuare

videatur. ACTA pont. Rom. Gall. I 93 p. 283 (a. 1164): -a sancti Petri tanto tempore laborante non est mirum nos ipsius instrumenta quantulascumque... procellas et illesiones sentire. COD. Arp. Cont. VI p. 102 (c. a. 1161): dum -a Petri fluctibus persecutionum quatiebatur. c) *au figuré*: PAUL. DIAC. homil. temp. col. 1198^D: quotquot in fidei -a cum Domino navigatis. JOH. AMALF. mirac. 1,10: me ad transmeandum non posse sufficere cum tam parva scientie -a. IOH. FISCAMN. deplor. quiet. p. 54,74: fortunatus ego nimiumque beatus si -a mentis mee Genesar istud lacum... numquam intrasset. v. *navicla et naviscella*.

2) *navette, petit vase à encens*: PETR. DIAC. chron. Cas. III 58 p. 743,22: donavit ei dux 600 bizantios et 5 pallia et unam -am auream. HIST. pont. com. Engol. p. 37,35: hec munera contulit... -am de argento. CARTUL. Rames. II 274 (c. 1160): duo turribula argentea et deaurata; /... unam -am argenteam. ROTUL. Pip. 17 Henr. II p. 147 (a. 1171): et pro I -a argenti et I pixide ad capellam regis. THEOPH. sched. II 16 p. 119: scutellas quoque fictiles et -as faciunt aliaque vasa fictilia. v. *naucum*.

3) *ex-voto en forme de barque*: MIRAC. Bernw. 9: domum reversi duos ex comitibus suis... cum -a cerea ad tumbam beati viri... pro gratiarum actione transmiserunt *mercatores*.

4) *en architecture*: a) *nef latérale d'une église*: ITIN. S. Jacobi IX 2 p. 88: prima navis principalis est a portali occidentali, usque ad medios pilares, quatuor scilicet, qui omnem gubernant ecclesiam, habens unam -am ad dextram et aliam ad levam. b) *bas côté des croisillons*: ITIN. S. Jacobi IX 2 p. 88: que utreque naves duas laterales -as habent. c) *tribune*: ITIN. S. Jacobi IX 2 p. 90: sex -e que superius in palacio ecclesie habentur, ... sicut subiugales alie -e que sunt deorsum.

5) *navette (du tisserand)*: ALEX. NECK. utens. 171 p. 107: ex hoc penso materia trame sumetur, ut manus altera textoris iaculetur -am usque in sociam manum, idem beneficium priori manui remissuram. id. nat. rer. II 171 p. 281: -a autem intercurrentes, pannum habebit in medio sui, spola vestitum, que penso seu glomere materiam operi ministraturo operietur. v. *naviclera*.

6) *scaphoïde (os du pied)*: CONST. AFRIC. II 8 fol. 6 v°: de ossibus pedum. pedis divisio est senaria; est enim cavilla, est et calcaneus, et pedis -a et rasca... et est pecten, sunt et digiti. ... os -e ad modum navis est factum superius et retro; et utrinque operiens extremitatem caville; unde est ligatum sicut esset concatenatum; per hec peditat lateralis motus; utrinque ista cum calcaneo est ligata, sed ab extranea parte infra a familiari altius, ut locus remaneret concavus.

navicularis, -e de barques: ANNAL. Altah. a. 977: -i ponte facto.

navicularius, -a, -um 1) adj., mercenaire (par analogie

avec le vocabulaire du commerce maritime): GODEFR. VINDOC. epist. II 11, col. 80^B: profana fuit illa professio, et ideo non tenenda, quoniam subsequens benedictio, quam exhibuistis, -a potius videtur, quam gratis data. id. opusc. 10 col. 228^A: et ideo nec evangelica, nec canonica, sed -a est illa que dicitur benedictio, quam, que falso nomine vocatur, professio precedit, sive subsequitur.

2) *subst. masc., constructeur de navires*: AELFR. angl. sax. vocabul. p. 19: nomina omnium hominum communiter... -us, scip-wyrhta ('ship-wright'). UGUTIO s.v. no: -us, custos vel artifex navis. HRABAN. univ. XXI, XII col. 565^C: -us, quia tantum navium est fabricator et artifex (cf. PAPIAS s.v. et. UGUTIO s.v. no: v. supra). SUMMA Trec. p. 212,25: decurionum et -orum seu coortialium militum necnon et fabricensium successio certis modis defertur. *en parlant de saint Pierre*: PETR. DAMIAN. serm. VI col. 535^C: plane postquam -us pelagi clavicularius constitutus est. PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1712^B: centurio autem magis credidit nauclero, sive -o, quam Paulo scilicet domino navis.

naviculum, -i n. [navis] *petit navire*: STEPH. TORN. summa causa II q. 6 p. 181: -i naulum est quod datur naute pro ferendo onere vel persona.

navidium, -i n. [pour navigium] *flotte*: CAFAR. lib. civ. orient. p. 118: cum... venissent in Romaniam, ... obviaverunt -o Constantinopoli imperatoris, cuius -i Cotromil dux erat, et salandrios LX in -o secum habebat.

navieta, -e f. v. *navicla*.

navifragus, -a, -um [naufragus] (*au figuré*) *qui provoque des naufrages, dangereux*: WALTH. SPIR. Christoph. II 3,51: cuius pacificum retinens in turbine clavum / pontica -i cessisse pericula mundi / gaudet. v. *naufragus*.

navigabilis, -e *navigable, apte à la navigation* (UGUTIO s.v. no: -is, -e, aptus ad navigandum id est ut naviget, sicut homo, vel ut navigetur, sicut mare): DICUL mens. orb. p. 24: amnes... ferme omnes -es. REMIG. epist. col. 967^C: oceanum ex omni parte mundi esse -em. NOTK. BALB. serm. 5 (Zeitschrift für Schweizer Kirchengeschichte 35 [1941] p. 10): Iordanem fluvium -em. OTTO FRIS. gest. 2,43 p. 151: predicto amni duo -ia... illabuntur flumina.

navigalis, -e [navigo 1.] *qui peut recevoir les navires*: CARTUL. Sangall. II 192 p. 176,5 (a. 1178): in Buochperch, portum -em in Suno. CARTUL. Bund. 400 p. 297,28 (a. 1178): in Stetin, portum -em. v. *navalis* (F).

navigatio, -nis f. 1) *navigation, voyage par eau*: a) *au propre*: SCHOL. ADAM BREM. 154: Britannia... a qua novem dierum -ne pervenitur ad Thile. FULCH. hist. Hier. III 20 p. 670: bifaria -ne facta, unam navigii sui partem... versus Joppem, ... alteram... in altius pelagus. ARNULF. AUREL. glos. Lucan. V 616: ille dies -nis Cesaris. *expression recta navigatio, navigation de haute mer, sans escale*: DICUL mens. orb. p. 30: a septen-

trionalibus Britannie insulis duorum dierum ac noctium recta -ne, plenis velis. b) *au figuré*: PAUL. DIAC. homil. temp. col. 1430,37: ad celestem patriam tranquilla -ne perducatur.

2) *expédition maritime (à but commercial)*: GUILL. TYR. hist. rer. transm. XIII 5 p. 562: cives nobiles et pecuniosi valde, quippe qui continuis -nibus... divitiis urbem replerant.

3) *art du navigateur (impliquant le commerce maritime)*: HUGO S. VICT. didasc. 2,23 p. 41,10: -o continet omnem in emendis, vendendis, mutandis, domesticis sive peregrinis mercibus negotiationem.

4) *droits de navigation, liberté de naviguer*: TRAD. Frising. 758 (a. 856): econtra... dederunt... episcopo... portum in Danubio, -nem. DIPL. Karoli III 178 p. 294 (a. 881): cum terris cultis et incultis, olivetis, vineis, portibus, -cionibus, piscationibus.

5) *taxe sur la navigation*: CARTUL. Naumb. 173 (a. 1145): episcopus omnia ad utilitatem ecclesie disponat, exceptis duobus mansis... et quarta parte -nis ibidem.

navigator, -is m. *marin, matelot*: GLOSS. Xe s. (ALMA XLII [1952] p. 231): naute *i.* -es. VITA Burch. Worm. 17: non est bonum, ut omnes qui in nave laborant uni operi insistant, ut vel omnes sint gubernatores et nullus -r, aut omnes -es et nullus gubernator. ACTA Pont. IX p. 19, 3 (a. 1100): Samaldum -em.

naviger, -a, -um I) *adj.*: A) *qui porte des navires*: HRABAN. univ. VIII,III col. 230^B: mare -um. MODOIN. Theod. 8 p. 570: -as... aquas. B) *pour les navires*: CARTUL. Gemet. XLIV p. 130 (XIe s.): -um aditum atque transversum Pontigeris et Medancie perpetualiter concedo.

II) *subst. m.*: A) *capitaine (d'un navire)*: PAPIAS: -r, navis rector. B) *passeur (d'un fleuve)*: FLODOARD. hist. IV 9 col. 289^A: viris adventum -i diu prestolantibus. C) *pris au sens métaphorique pour le passage dans l'autre monde*: CARM. Cent. 137,36 p. 350: felix ille satis parvum qui ceperit unum / nummum inter Christi -os inibi. EPITAPH. var. II 112,12: iura sacerdoti, letas dum vidit aristas, / cetibus equavit -r angelicis.

navigerium, -i n. [navis] *navigation, périphe*: CONTIN. Hisp. ad a. 754 p. 342,23 (MGH Script. antiqu. XI): cur ab occidente properans tam longum peteret -um.

navigia, -e f. [pour navigium] *navire*: LEO NEAP. vers. Ps. Call. 2,6: rogo vos, ut exeatis de ipsa -a vestra per vestram voluntatem, ante quam focus turpiter eiciat vos.

navigifer, -a, -um [navigium et fero] *qui porte des navires*: RUD. TRUD. gesta Trud. IX 23 p. 287,30: circumfluente eum aqua -a.

navigium, -i n. *forme*: navigium: CARTUL. Magalon. 53 p. 106 (XIIe s.) 1) *barque*: a) *en général* (ALAN. Ins. dist. col. 871^D: -um proprie navis): DIPL. Caroli

II,I 181 p. 482,35—36 (a. 856): medietatem telonei omnis mercimonii undecumque ad predictae civitatis portum, sive -o, sive alio modulo. DIPL. Arnulfi 170 (a. 898): ut... licentiam habeant hoc sine multa seu -o sive cum carris afferre. THIETM. 3,11: huius corpus ... -o ad Magadaburg usque deductum est. CARTUL. S. Vict. Mass. I p. 186 (a. 1073): damus ergo huc monachis, et in stagno et in palude, ad unum -um, quicquid piscare potuerint. CARTUL. Mai. Mon. Bles. 120 p. 119 (a. 1104—1124): concessit illud vullagium de -is. CARTUL. Agath. 71 p. 88 (a. 1118): qui cum -o adduxit. DIPL. Loth. III 28 (a. 1130): rogamus, ut si alio vehiculo non possis, -o saltem ad nos... venire properes. DOC. S. Quir. Pruvin. 33 p. 266—67 (a. 1176): si propter aquarum inundationem opus erit -o, ipse et equi et servientes... transvehantur in navibus eorum qui solent ibi homines pro precio -o transportare. b) *type de barque particulier à la Provence*: CARTUL. Magalon. 53 p. 106 (XIIe s.): si navigum, si carabs, si lundrus in portu venditur. CARTA a. 1166 (G. Mouynès, Ville de Narbonne, Inventaire des Archives communales p. 6 n°3): si... navis vel -um quodlibet Narbonensium in districtu Janue naufragum patietur. CARTUL. Biterr. 252 p. 336 (a. 1173): de sex nummis qui... percepti sunt le lignis et -is et navibus et mercibus eorum. v. *navigia*.

2) *flotte* (UGUTIO s.v. no: -um, multitudo navium): HINCM. REM. annal. Bertin. (éd. Waitz) p. 57: cum omni Danorum -o. ib. p. 72: Northmanni qui cum plurimo -o in Flandris appulerunt. REGINO a. 853: Nortmanni Britannicum mare -o girantes. HILDEG. EPISC. Faron. p. 201,8: circumsepti sunt namque a Karolo -o mirabili. RIMB. Ansc. 16 in.: pyratas advenientes Hammaburgensem civitatem -o circumdedisse. FULCH. hist. Hier. I 10 p. 185: Niceam circumdedimus, -o marino. ORD. VIT. hist. III 14 t. II p. 144: omnes ad puppes convocavit, et -um viriliter inire imperavit. HERIM. ARCH. Edm. 9 p. 39: redit Aedelwedus a Normannia cum decentis -i manu valida. [BENED. PETR.] gesta II p. 110: constituit eos iustitarios super totum -um suum. v. *navidium*.

3) *navigation, action de naviguer* (ALAN. INS. dist. col. 872^A: -um... dicitur etiam actus navigandi. UGUTIO s.v. no: hoc -um, actio navis, id est navigatio): WANDALB. Goar. 2,28: nec se posse nisi continuato -o quietis congruum locum attingere. VITA Emm. I 32: tantum iter celeri -o perrexerunt. PASS. Ursul. 12: vis ventorum... perpeti -o Basalam usque... afflaverat naves. HUGO S. VICT. didasc. III,II p. 51,3: -i usum Pelasgi primi invenerunt. ALEX. NECK. utens. p. 115: fiant autem fori... per que remi exeunt vel exire possunt, si opus sit -o cum se neget aura.

4) *transport par eau, trafic maritime ou fluvial*: POLYPT. Irm. p. 272: facit caropera usque ad silvam

Warveram, et -um usque ad monasterium. CARTA a. 860 (Dom Morice, Mém. pour servir à l'histoire de Bretagne I col. 315): nec teloneum de carrigio, sive de -o, vel de quacumque re exquirere (cf. CARTUL. Rhen. med. I 95 p. 99,31 [a. 860]). DIPL. Otton. II 148 p. 167,10 (a. 977): pro aliquo theloneo tam -o quam carrigio, pontatico vel rotatico. DIPL. Henr. II 72 (a. 1004): omne tolloneum et ripaticum -i usque ad dimidiam aque partem Padi supra ripam illius fluminis. DIPL. Conr. II 187 p. 249,26 (a. 1033): viam -i concessimus de illo loco ubi Rura fluvius influit Renum. CARTUL. Mai. Mon. Andegav. 9 p. 58 (c. 1090): rogavit eum ut consuetudines quas habebat de -o beati Martini Maioris Monasterii... concederet.

5) *prix du passage par eau*: ITIN. S. Jacobi VII p. 22: qui ab eisdem nautis nummos -i iniuste accipiunt. ib. p. 24: naute prefati... pro -o nisi unum obolum... accipere rite debent.

6) *droit sur la navigation*: DIPL. Otton. I 331 (a. 966): monasterium... cum omnibus suis appendiciis... aquis aquarumve decursibus, -is, piscationibus, molendinis. CARTUL. archiep. Magd. 175 p. 236 (a. 1100): predium... cum... molendinis, -is. ACTA Henr. II,I 233 p. 373 (c. 1163): non vectigalia, non -a, non opera, non tributa. CARTUL. archiep. Magd. 337 (a. 1172): fratribus... -um a villa Gunniste versus meridianum ortum... libere concessimus. MONAST. Angl. VI p. 64 col. 1 (a. 1177): ab... summagio et -o... liberi sint. ROTUL. cart. p. 2 (a. 1199): liberi... ab... -o...

7) *service sur mer*: LIB. Domesd. (Worcs.) fol. 173 a.: quattuor liberi homines... reddentes... expeditiones et -a et placita ad predictum hundretum. ib. (Lincs.) fol. 336 b: in exercitu et -o et in Danegeld.

8) *canal*: NOTE S. Georgii Mediolanensis a. 1179 (MGH, SS. XVIII p. 387,11): non. aug. 1179, Mediolanenses inceperunt -um de Gazano.

navigo I. I) *intr.*: A) *naviguer, aller en bateau* (UGUTIO s.v. -o, -as, navem agere): EIGIL. Sturm. 6: -avimus... sursum per alveum fluminis Fulde per plures dies. WETT. Gall. 16: ad ducem... -avit. COD. trad. mon. Lunael. 147 p. 186: tunc vero veraces viros ad ipsa signa et confinia adsignanda -ando direxerunt. RICHER. I p. 176: cumque iam -aret per pelagus. CARTUL. Vindoc. Sanct. 34 p. 61 (a. 1078): de Aias in insulam Olarionis -avit. ODO DIOGIL. 2 p. 33: cum -are in nostram ripam timeret. CARTA a. 1166 (G. Mouynès, Ville de Narbonne, Inventaire des Archives communales p. 6, n°3): -are per mare et pelagus versus omnes ventos. OTTO FRIS. gesta I 57 p. 81: Hierusalem tendentes per altum -aremus equor. ARNULF. AUREL. glos. Lucan. III 3: in Ionios per quos -abant. PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1112^D: Soror sua Isis in Egyptum -avit.

B) *servir sur un bateau*: COD. Laresh. 3660,75 (c.

800): sunt mansi XVIII, I in dominico, XVII serviles;... octava non solvit census sed -at.

C) *au figuré*: 1) *se répandre, être connu*: PAUL. DIAC. homil. temp. col. 1330^D: hoc nomen -avit per undas. 2) *continuer, poursuivre*: BONIF. ANAST. 582,2: ad narrationem alterius miraculi -emus. 3) *expression navigare in medio, tenir le juste milieu*: ALAN. INS. Anticlaud. III 464 p. 103: -at in medio partemque relinquit utramque / Gregorius noster.

II) *trans.*: A) *parcourir (par eau)*: WIDUK. 1,34 p. 47: mare -at, ad Siler fluvium pervenit. ODO DIOGIL. 5 p. 54: brachium sancti Georgii... qui possit in die septies vel octies... -ari. ANON. Gesta Hung. 29: dum -assent fluvium Thyscie.

B) *transporter par bateau*: VITA Lamb. IA 17 p. 370,17: -averunt eum ad civitatem eius. DOC. comm. Ven. 11 p. 11 (a. 1072): audivit quod ipso alumne fuisset Dominico Roso et suo servo illum -avit.

C) *se rendre en bateau à*: FULCH. hist. Hier. II 21 p. 448: -avit Joppem. GESTA Franc. expug. Hier. 40 p. 518: ut Jherosolimam -arent.

participe présent navigans pris substantivement: 1) (*masc.*), *navigateur*: HROTSV. Abr. 2,3 p. 149: -antibus recti semitam itineris dirigit. ADAM BREM. p. 246,16—17: fugiuntur a -antibus. HONOR. AUG. imag. mundi I 90 col. 142^A: sidera dicuntur a considerando, eo quod -antes, vel itinerantes ea considerent. 2) (*masc. ou neutre*), *chose transportée par eau*: DIPL. Henr. II 198 (a. 1009): theloneum tam viantium quam -antium exigendi ius perpetuum... concessimus.

navigum, -i n. v. *navigium*.

navilis, -e [navis] 1) *adj.*, *sur un bateau*: VITA Wynneb. p. 107,24: cum consilio et consultu natorum -ia adepti fuerant loca. 2) *subst. n.*: a) *bateau, navire*: CARTUL. Mont. Pessul. p. 650 (a. 1185): sint naves, galee, aut quelibet alia ligna vel -ia que in maribus vel aquis vehuntur. b) *canal*: DIPL. Conr. II 80 p. 107,32 (a. 1027): cum... pratis et paludibus et fossis et piscareis et callabus et -ibus et silvis.

navimachia, -e f. v. *naumachia*.

navina, -e f. [cf. lat. napina; poitevin 'navin', graine de raves] *rave*: CARTUL. Vindoc. II p. 410 (a. 1159): ad decimam -arum colligendam servientes. ib.: pro decimis -arum quinque solidos... dantur.

navis, -is f. *formes: nom.* navi: COD. Lang. 303 col. 515^A (a. 881). *acc. sing:* navem sive navim. *abl. sing:* nave sive navi.

I) *bateau, navire*: A) *au propre*: 1) *navire en général quel qu'en soit le type*: AELFR. angl. sax. vocabul. p. 47: nomina -ium. -is, vel fasehus, scip. ALEX. NECK. utens. p. 113: -ium diversitates hiis versibus comprehenduntur: -is, navicula, linterque, cheloxque. GUILL. MALM. gesta reg. I 8: Germani... tribus longis -ibus, quas illi ceolas dicunt, Britanniam allabuntur. DIPL.

LOTH. III 92 p. 144,5 (a. 1136): statuimus ut... de maxima -i tres solidos, de duabus mediocribus -ibus copulatis decem et octo denarios, de una -i minori solidum unum, de navicula sex denarios... persolvant. 5 CARTUL. archiep. Magd. 326 p. 426 (a. 1168): liberum aque transitum de -i, quam cane in vulgari appellant. *en parlant des bateaux-phares*: CARTUL. Hans. I 27 p. 17 (a. 1177): -es, que vulgo lichtskip dicuntur. 2) *navire de mer*: DOC. comm. Ven. 12 p. 11 (a. 1072): cum toto isto habere ambulasti in taxegio de Stives in -i ubi fuit nauclerus Leo Aurifice. ib. 15 p. 15 (a. 1083): in taxegio de Tripoli cum -e ubi Johannes Theonistus nauclerus vadit. LIB. Domesd. I f. 1: burgenses de *Dovere* dederunt XX -es regi una vice in anno ad XV dies; et in unaquaque -i erant homines XX. CHRON. reg. cont. I a. 1188 p. 140,35: -es fabricantur per diversas regiones et civitates in expeditionem in *Iherusalem*. OBERT. SCRIBA a. 1186,22 p. 8: portasti in Siciliam in -e Bonivassalli. 3) *bateau de rivière*: CAPIT. reg. Franc. I p. 89,2 (c. 800): ut unusquisque iudex per singulos annos... quid de campis, quid de pontibus vel -ibus... nobis notum faciant, ut scire valeamus quid vel quantum de singulis rebus habeamus. LUPUS epist. II 111 p. 156 (a. 859—62): si... -is nostra expensam vehens possit tenere cursum per Sequanam et inde... usque ad Credilium progredi. POLYPT. Rem. p. 106 (a. 861): est ibi -is una, unde exeunt solidi XV; de altera... exeunt spelte modii XIII et denarii XX. REGINO a. 840: in -i missus per Moinum fluvium in 30 Rhenum deducitur. DIPL. Otton. I 175 (a. 955): -em episcopalem... post dominicas IIII -es quintum locum ... absque teloneo... obtinere precipimus ab adventibus onerandam (cf. DIPL. Ludow. Germ. 56 [interpr. Xe s.]). GESTA Franc. Hierosol. 8 p. 40: ex una parte urbis immensus lacus, in quo Turci suas mittebant -es. 35 ITIN. S. Jacobi VII p. 24: magnas etiam -es in quibus iumenta et homines largiter queant intrare. ODO DIOGIL. 2 p. 28: bigas etiam et quadrigas nonnulli -ibus imponebant. (*spéc.*) *en parlant d'un pont de bateaux*: OTTO FRIS. gest. 2,39 p. 146: per pontem -ibus ab eis factum Adesam transeant. 4) *bateau de guerre*: THIETM. 7,4: -es singulas LXXX viros habentes per flumen... ducentes VI menses eandem impugnant. JOH. VEN. chron. (MGH, SS. VII) p. 17,30: Sclaveniam bellicosus -ibus expugnaturam adivit. GUILL. PICT. gest. p. 4: Edwardus mari decurso -es quadraginta milite instructissimas Hantone appulit. FULCH. hist. Hier. III 2 p. 618: tam bellice quam mercibus onuste naves. OTTO FRIS. gest. 2,27 p. 132: ut -es contra Guillelmum Siculum armarent. ib. 1,34 p. 53: aptatis in Apulia Calabria, Sicilia triremibus et biremibus, quas modo galeas seu sagittas vulgo dicere solent, aliisque -ibus bellicis onerariis. HELM. 34 p. 66,13: collecto de Danis simul atque Slavis -ium numero percussit Aldenburg.

5) *bateau de commerce, nef.*: DIPL. Ludow. Germ. 36 (a. 844?): ut tres -es liceat ei dirigere ad Hallo propter sal accipiendum. RIMB. Ansc. 33 p. 64: -es cum negotiatoribus, qui cum eo ituri erant. CARTUL. Austr. sup. I 39 p. 55 (a. 906): de -ibus salinariis... in nullo loco licentiam habeant emendi vel vendendi vel sedendi, antequam ad Eperaesurch perveniant. CARTUL. Magalon. VI p. 8 (a. 1055): de -ibus vero mercimonialibus. ADAM BREM. 1,60 p. 58,27: -es... pro diversis commerciorum necessitatibus. LAMB. HERSF. annal. a. 1074 p. 186,14: unam mercatoris cuiusdam predivitis -im. ACTA pont. Rom. ined. II 287 p. 243 (a. 1124): cum persolutione omnium -ium, causa mercandi Cremonam adeuntium. FULCH. hist. Hier. III 2 p. 618: mercibus onuste -es. CARTUL. S. Joh. Orbist. 4 p. 9 (a. 1182): ut... abbacia et monachi habeant duas -es mercatorias in portu Olone. 6) *barque de très petite dimension pour la pêche ou le passage des rivières*: VITA Corb. 13: cum piscem in -em voluerunt adtrahere. LIB. Domesd. II f. 392: IIII piscarie... et I -is ad piscandum. ACTA pont. Rom. Gall. II 17 p. 76 (a. 1142): I -em qui[e]tam ad omnem piscationem. ib. III 24 p. 70 (a. 1145): -im in vivario ad herbam colligendam. ib. IV 69 p. 181 (a. 1156): duas -es in aqua Materne ad piscandum. ITIN. S. Jacobi VII p. 20: -is... modica, unius arboris facta, equos minime recipiens. CARTUL. S. Sepulcri 54 p. 104 (a. 1160): piscarias per octo dies... et -em assidue... canonicis concessit.

7) *expressions*: a) *avec un verbe*: DOC. comm. Ven. I 35 p. 37 (a. 1112): ambulabam in Constantinopolim in -e. ADALB. MAGD. chron. a. 965 p. 175,36: illis... partibus -im applicuit. DIPL. Alexis Comn. a. 1111 (Müller, Documenti sulle relazioni delle città toscane coll'Oriente cristiano p. 53): scala... in qua debeant -es vestre applicare. EIGIL. Sturm. 5: ascenderunt -em. PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1567^B: cumque ascenderet -im. DOC. comm. Ven. I 145 p. 145 (a. 1161): *carica* in -i totum quod debes caricare. ib. 248 p. 243 (a. 1161): ipsos troncones... in -e tua caricare. VITA Willeh. 6: conscendens -im. POETA SAXO 1,90: conscendere -em. TRAD. Ratisb. 290 (c. 1010—20): locum ad onerandas -es aptum, teutonice ladastat dictum. ib. 310 (c. 1010—20): locis ad onerandas -es aptis. GERH. AUG. vita Udalr. 17: -em perducere. RIMB. Ansc. 10: prosilientes e -i. EIGIL. Sturm. 15 a: per Rheni alveum -im trahere. WANDALB. Goar. 2,28: fune a suis -im circa litus trahendam curaverat. b) *avec un substantif*: DIPL. Otton. I 82 p. 162,29 (a. 946): complicemque -ium... solventem. CARTUL. Echt. 203 p. 334,6 (a. 1131): -ium cursu et recursu. BERNOLD. chron. a. 1083: Sceffusinus, id est -ium domus. CARTUL. archiep. Magd. 379 p. 496 (a. 1182): cum gestu -ium. DIPL. Otton. I 390 p. 531,40 (a. 970): ligaturam -ium. DOC. comm. Ven. I 281 p. 276 (a. 1177): mudua -ium de Romania.

DIPL. Otton. I 364 p. 500,25 (a. 968): stationem -ium. DIPL. Henr. II 115 p. 142,27 (a. 1006): de statione -ium. CARTUL. episc. Halb. 281 p. 242,25 (a. 1177): vecturam -ium. c) *avec un adjectif déterminant le caractère d'un bateau*: HRABAN. univ. XX, XXXIX col. 555^A: rostrate -es vocate ab eo quod in fronte rostra aerea habeant propter scopulos, ne feriantur et collidantur. Longe -es sunt, quas dromones vocamus; dicte eo quod longiores sint ceteris. CARTA XIe s. (Monticolo, Chronache veneziane antichissime [Fonti dell'Istituto storico Italiano 9] p. 130): pelliciis -ibus. BALDER. Alber. 26 p. 257,21: cum XL -ibus cameratis. ORD. VII. hist. IX 15 t. III p. 600: -es onerarias. ODO DIOGIL. 4 p. 49: -es cibarie. GUILL. TYR. hist. rer. transm. X 28 p. 442: classis... -ium rostratarum, que vulgo dicuntur galee. CARTUL. Icaun. II 332 (a. 1181): usus -is portatorie. GIRALD. itin. Kambr. p. 129: pirate in -ibus longis.

B) *emplois figurés*: 1) (*métaph.*) *navire*: GODEFR. VINDOC. epist. III 27 col. 130^C: immoderata spiritus agitati procella, contra tot reluctantium fluctuum impetus -em nostre rationis gubernare nequivimus.

2) *navis Ecclesie sive navis*: a) *l'Eglise*: HRABAN. univ. XX, XXXIX col. 554^C: -is enim mystice... Ecclesiam significat. RUOTG. COL. 38 p. 41: -is Ecclesie laborante remige fluctuavit. CALIXT. II serm. Jacob. col. 1401^C: velut nauta -im Ecclesie plenam divitiis gentium... salutis ad portum traduxit. ALAN. INS. dist. col. 872^A: -is dicitur etiam Ecclesia; quia sicut mediante -e, aliquis pertransit mare veniens ad portum, ita aliquis mediante Ecclesia quasi spirituali -e pertransiens hoc mare magnum et spatiosum, id est mundum, pervenit ad eterne beatitudinis portum. ADAM S. VICT. p. 233 v. 23: Petri -is / presens est Ecclesia. b) *une église*: HRABAN. univ. XIII, VI col. 372^C: si autem -es spiritualiter ecclesias possunt significare, que in salo istius mundi versantur et fluctibus tentationum atque persecutionum tempestatibus quassantur; non incongrue statio vel portus -ium fidei firmitas potest accipi. IVO epist. I p. 20 (a. 1091): quomodo nunc quasi de portu tranquillitatis eductus, ad regendam tam ponderosam tamque naufragosam -em sufficiam? c) *en parlant d'un couvent*: VITA Adalb. Prag. p. 175: -e monasterii mutat pastoralia frena.

2) *navis Petri apostoli ou navis Petri, le clergé*: GERH. novit. 27 (6): -is Petri apostoli ordo cleri apostolicis disciplinis informati non incongrue intelligitur. URBAN. II epist. IV col. 286^D (a. 1088): tempestatibus... -is Petri iactata.

3) *les philosophes païens et les hérétiques*: HRABAN. univ. XX, XXXIX col. 554^D: -is accipitur ut in Isaia... quo nomine designantur philosophi vel heretici inanibus questionibus oberrantes.

II) *contenu d'un navire*: DIPL. Loth. III 34 (a. 1131): quicquid... ex coemtione animalium... vel ex reditu

-ium... possit provenire. ROTUL. pip. 10 Rich. II p. 61 (a. 1198): pro medietate -is waisde. COD. Pol. I p. 9 (a. 1155): bulla papale / decimam et nonam -im sc. possidere.

III) (*collectif*) *ensemble de bateaux au port*: CARTUL. Engol. 117 p. 106 (a. 1089—1101): theloneum salis quod habemus in -e Basselis.

IV) *droit d'avoir un bateau*: CARTA a. 1138 (Hist. Langued. V pr. 535 col. 1023): vendimus... tibi... totam leddam, totamque -em que habemus de temetipso Trencavallo in stagno et in salinis.

V) *service sur un bateau*: A) *service de transport*: COD. Lauresh. 3671,12 (a. 830—50): serviles hube XXX quarum unaquaque... servit, sicut ei precipitur cum -i et aliis instrumentis. B) *service armé*: CARTUL. Rhen. med. I 135,69 (a. 893): solvit unusquisque... scarram cum -e bis in anno ad S. Goarem sive ad Dusburhc. LIB. Domesd. (Beds.) fol. 209, a. 1: Bedeford... dimidio hundreto se defendebat et modo facit in expeditione et in -ibus.

VI) *architecture*: A) *nef d'une église*: THEOD. EUCH. mirac. Celsi 1: quatenus arcam s. Celsi deferre debuisent in -im ecclesie et ponere super sancte crucis altare. CARTUL. S. Alb. Andegav. II 889 p. 363 (a. 1098): comitis corpus... in -em eiusdem ecclesie transtulit et iterum ibi sepulture tradidit. RUD. TRUD. gesta Trud. IX 29 p. 288,53: que *pilaria* sunt in medio -is monasterii. GULL. MALM. gesta pont. IV p. 290: sepulti sunt ambo in -i ecclesie. CARTUL. Vindoc. II p. 297 (a. 1139): ad illuminationem crucifixi de -e monasterii. ORD. Vit. hist. XI 30 t. IV p. 270: -em quoque basilice, ubi oratorium sancti Frodmundi habetur, eleganter auxit. SUGER. adm. 29 p. 191: mediam ecclesie testudinem quam dicunt -em, innovare. ITIN. S. Jacobi IX 2 p. 88: prima -is principalis est a portali occidentali, usque ad medios pilares. CHRON. Morig. p. 14: vitrea illa magna, que in fronte -is ecclesie habetur. CHRON. pontif. Ebor. II p. 409: inchoatum fuit fundamentum -is maioris ecclesie beati Petri Eboraci. GIRALD. gemma II p. 61: in -em ecclesie que pars laicorum dici solet. B) *désignant à la fois la nef de l'église, ses bas côtés, les croisillons et leurs bas côtés et les tribunes*: ITIN. S. Jacobi IX 2 p. 86: ecclesia vero eadem novem -es habet inferius et sex superius et unum caput... in quo sancti Salvatoris est altare.

VII) *navette, récipient en forme de bateau*: A) *navette à usage liturgique*: RUOTG. COL. testam. Brunonis 49 p. 53: ad sancti Gereonis altare urcei magni, pallia II, tapete ex maioribus, fratribus -es et libre XII, mensale et scamnalia (cf. SUGER. adm. 34 p. 207: vas... ad formam -is exculptum). B) *nef de table*: RADULF. GLAB. hist. III 2,8 p. 59: uxor vero illius pares auri tantum -es accepit...; rex quoque pares tantum -es auri ex illo sumpsit. CHRON. Andag. 17 p. 44,4 (éd. Hanquet):

cum recumberet ad prandium Willelmi regis, delata est ad bibendum aurea -is.

VIII) *ex-voto en forme de navire*: TRANSL. Godeh. 3 p. 648,43: maxima tempestate... auxilium beati Godehardi implorabant et argenteam -im delaturos, si evaderent, devoverunt; hoc in ecclesia nostra -im argenteam deferentes postea vidimus. MIRAC. b. Virg. Marie (éd. Servois dans B.E.C. 18 p. 229): si eius opitulante gracia reduci merear ad propria, -em argenteam, marche pondus continentem, ad sacrosanctum eius propiciatorium offeram.

naviscella, -e f. [navicella] *petit navire, petit bateau*: AELFR. angl. sax. vocabul. p. 47: nomina navium... -a, vel cimba, vel campolus, vel musculus, sceort-scip. v. *navicula*.

navita, -e m. *poétique pour nauta* (HRABAN. univ. XX, XXXIX col. 554^B: -a autem pro nauta poetice dicitur. UGUTIO s.v. no: hic nauta, -e... unde hic pro eodem; hoc frequentius utebantur antiqui quam nos) *marin, matelot*: ALCUIN. carm. I 27 p. 170: -a... ab equore fessus. THEODULF. carm. I 35 p. 446: ut ratis in pelago, cui non est -a. WALTH. SPIR. Christoph. II 5,216: per cerula ponti -a ducturus... lintrem. FULCO. MELD. nupt. VII 341: hoc meruit celum, qui rexit -a velum. GALTER. CASTIL. Alex. VI 379 col. 526^B: qualis in Egeo desperans -a ponte. ARNULF. AUREL. glos. Lucan. VII 860: nullus ibi -a applicuisset. ALAN. INS. Anticlaud. IX 417 p. 197: iam littore gaudet / -a. id. ALEX. NECK. laus div. sap. IV 596: piscis, quem solita -a fraude capit.

navitas, -tis f. v. *nativitas*.

naviter adv. *forme gnaviter*: HERBORD. Ott. pref. p. 705,5. 1) *courageusement, avec force* (GLOSS. Xe s. (ALMA XLII (1952) p. 231]: -r i. fortiter, viriliter): FORM. Augiens. C 6: Dominus... cunctos -r dignetur inimicos subicere. SMAR. carm. I, I 55 p. 609: -r undosum totum compressimus equor. DIPL. Caroli II, I p. 345,26 (a. 850): gloriam -r capessendam. 2) *avec adresse, habilement* (PAPIAS: -r i. bene caute, industrie): RUOTG. COL. 49 p. 54: illud etiam quod domnus Poppo Richildinchuso et Arvite nobis satis -r adquisivit. THEOD. EUCH. transl. Celsi 17: quatenus... Trevericus vates -r sedem suam revisere debuisset. EGBERT. LEOD. rat. I 708: callidus et sapiens motum bene temperat ire, / -r iste modum vite decorabit honeste. PETR. DAMIAN. epist. VIII 2 col. 465^D: tu etiam, dilectissime, -r officium tibi credite administrationis exerce.

naviticus, -a, -um [navis] *naval*: UGUTIO s.v. no: -us, -a, -um, id est navalis.

naulico v. *naulizo*.

naulicus, -a, -um [naulum] *qui a fait l'objet d'un contrat de nolis*: AELR. Edw. reg. col. 756^D 8: pro -a vero mercede cetera tibi tolle.

naulizo 1. [naulum] *forme*: naulico: DOC. comm. Ven. I 202 p. 200 (a. 1168). OBERT. SCRIBA a. 1190

602 p. 238. 1) *donner un bateau (ou une part de bateau) en location, affréter*: OBERT. SCRIBA a. 1190, 602 p. 238: si predicta pars tua navis vendetur sive nauicabitur. BONVILLANO 73 p. 35 (a. 1198): dat ei licentiam -andi sua loca secuti -abit suum, set quisque eorum debet habere naulum de suo loco.

2) *prendre un bateau en location, affréter*: DOC. COMM. Ven. I 145 p. 145 (a. 1161): cum sua navi in qua nos cum eo venimus in Venetia et habebat -atum ad Tavianum. ib. I 202 p. 200 (a. 1168): debebas comparare aut nauicare nave unam in l'Armiro... pro ire in Venetia.

3) *s'engager à transporter une marchandise sur un bateau contre paiement*: DOC. COMM. Ven. I 116 p. 116 (a. 1155): ipse -avit milliaria quinquaginta in illa buza.

naulum, -i n. *formes*: naulus: EPIST. Hann. 64 p. 111,27 (a. 1057–64). DIPL. Henr. IV 1 p. 2,24 (a. 1056). *gén.* naule: CHRON. Ebersh. 9 p. 436,21. v. *I. nabulum*.

1) *prix versé pour le passage d'un fleuve ou d'une mer* (PAPIAS: -um, merces que datur de nave qua quis transvehitur. UGUTIO s.v. no: hoc -um, precium pro transfretatione. STEPH. TORN. summa, causa II q. 6 p. 181: naviculi -um est, quod datur naute pro ferendo onere vel persona): HRABAN. univ. XX, XXXIX col. 554^B: -o dato in alias terras transire disponit. RUD. FULD. mirac. 2 p. 331,18: cum... non possent absque navigio transire, nec haberent quod pro -o darent. MON. Phil. p. 52: navi quoque inventa que flumen transitura erat... quia pauperculus unde -um daret non habebat. WALTHARIUS 434: pro -o pisces dedit. RICHER. I p. 220: -um accipit ac de patrandi negotio fidem dat. ANNAL. Altah. a. 1065 p. 70,13: nostri... negotiatoribus illis -um dantes... navem ascenderunt. TRANSL. trium virgin. Col. (MGH SS. XXX) p. 1380,14: cum... navim solvere paratam repperiens, dato -o, ascendisset. HERIM. ARCH. Edm. 33 p. 72: vix dato -o una cum equo permittitur intrare. ORD. Vit. hist. XII 39 t. IV p. 459: ad transitum fluminis pro -o caligas suas nauclero impertivit. CARTA a. 1178 (Gallia Christ. noviss. Avignon 287 col. 82): ea tamen conditione quod commeantes illic in transitu non graventur, sed conveniens passagium sive -um, et tolerabile a transeuntibus accipiatur.

2) *taxe sur la navigation* (AELFR. angl. sax. vocabul. append. p. 56: -um, scip-tol): COD. Lauresh. 3657 (c. 800): huba I que solvit -um de navigio. DIPL. Caroli III 104 p. 248,17 (a. 919): sed neque ab ullo de tota familia Sancti Salvatoris in ullo mercato regni nostri portuque navali vel -um requiratur vel teloneis. DIPL. Otton. I 276 (a. 965): in eodem comitatu portum Riuanum navigium cum -o per concambium... de abbacia Sekchinga... commutavimus. DIPL. Otton. II 306 p. 363,32 (a. 983): prefatum ius... possideant... aquis aquarumve decursibus, piscationibus et -o, ab utrisque fluviis... accipiendo. DIPL. Conr. II 154 (a. 1030): monetam publicam, -um, mercatum cottidianum, the-

loneum... confirmamus. KÁLMÁN. kir. okl. p. 34 (a. 1109): teloneum fori... et -um portus... monasterii sunt. CARTUL. Scaffus. 49 p. 80,14 (a. 1111): cum omni iure, scilicet nundinis, mercato, moneta, -o, theloneo... ad potestatem et dominium abbatis. BERTHOLD. ZWIF. chron. 3 p. 152,1: tertiam... partem ex -o Reni fluminis navigationem ibidem instituto dedit. CARTUL. march. Misn. II 157 p. 112,23 (a. 1142): -um dimidium transvectionis in Albia... fratribus iure perpetuo designamus. ACTA pont. Rom. Gall.* A 37 p. 78 (a. 1148): apud Cussia molendinum sub ponte cum -o quod exigitur a transeuntibus quando fluvius intumescit. CARTA a. 1157 (Gallia christ. noviss., Avignon 256 col. 72): mercatis, -is, theloneis, castellis, villis, vicis. THEOD. TUIT. benef. p. 564,32: dedit huic ecclesie... -um in Reno. CARTUL. archiep. Magd. 404 p. 532 (a. 1185): recepit ab ecclesia... villam... cum agris, pratis, pascuis, silvis et -o et mancipiis omnibus videlicet attinentibus. CARTUL. Babenb. I 77 p. 106,34 (a. 1190): ut bona sua... in vino, in frumento vel quocumque emolumento sine -o quod vulgo dicere possumus mutam ad sua libere deducant.

3) *nolis, fret (prix de location d'un navire)*: OBERT. SCRIBA a. 1190, 243 p. 96: accepimus a te... unum tuum bucium... et promittimus tibi dare pro -o 1b. XIII. ib. 641 p. 254: accepi a vobis... galiotum de Janua... pro ducere sale... pro -o dabo vobis 1b. XXVI ad XV dies post Janue in aliquo predictorum locorum portum fecero. BONVILLANO 73 p. 35 (a. 1198): dat ei licentiam nauilizandi sua loca secuti nauilizabit suum set quisque eorum debet habere -um de suo loco.

4) *nolisement, contrat d'affrètement*: OBERT. SCRIBA a. 1190,243 p. 96: accepimus a te... unum tuum bucium ad -um de Janua in Maritimam et in Januam.

5) *barque*: COD. Amalf. I 45 p. 70 (a. 1036): ipsa medietate nostra nobis deponere debeatis... ad mare ad Reginnis Maiori... et... nobis adducere debeatis hoc in domo nostra cum -o vestro usque in sempiternum. RADULF. CADOM. gesta Taner. 12 p. 613: itaque -o, remige, Borea velum urgentibus, refugit a tergo Europa, Asia festinantibus occurrit.

naulus v. *naulum*.

naumachia, -e f. *forme*: navimachia: UGUTIO s.v. machia. 1) *combat naval*: PAPIAS: -a... navalis pugna. UGUTIO s.v. no: -a id est navis pugna. 2) *Naumachie, lieu (de Rome) où se déroulaient des fêtes nautiques*: LIB. Pont. II p. 25,19: in oratorio sancti Peregrini qui ponitur in hospitale dominico ad -am fecit canistrum. ib. p. 28,5: in loco qui -a dicitur.

1. *navo* 1. *appliquer son effort, son activité à quelque chose*: RUOTG. COL. 28: id serio triumphat, ut non, sicut prius, antiquetur, sed de virtute in virtutem ut eat, nava. PAPIAS: -are, studiose implere, operam dare, cogere, natare.

2. navo, -nis *f.* [Inapus; *a. fr.* naf] *navet*: CARTUL. Mai. Mon. Bles. 200 p. 184 (XII—XIIIe s.): ut de cetero leguminum et -num presbiter tertiam partem decime integre percipiat. *v. napus.*

naupicus, -a, -um [*orig. inc.*] *marin*: COD. Caiet. 1,134 (a. 978): ad cubitum -um mensurata (*cf. ib.* 155 [a. 984]). *ib.* 2,138 (a. 1085): passus quatuordecim et cubitum unum -um.

naupile [*orig. inc.*] *mesure de longueur (dans le sud de l'Italie)*: COD. Amalf. I 30 p. 45 (a. 1012): in caput cubita dua -i... et in pede cubita -i quattuor... minus mediu (*sic*) cubitum -e. *ib.* 49 p. 76 (a. 1037): cubita -i decem et nobem. *ib.* 51 p. 80 (a. 1039): abeat ista portio latitudinem in caput cubita -i triginta nobem, in media loca cubita -i quinquaginta unum (*cf. ib.* I 100 p. 165 [a. 1102]).

naupiter [navis et pater] 1) *patron d'un bateau*: UGUTIO *s.v.* no: -r, pater navis, dominus vel factor. 2) *constructeur de bateaux*: UGUTIO *s.v.* no: *vide supra.*

nauplia, -e *f.* [*de Nauplius, dont le fils, Palamède, inventa divers jeux*] *sorte de jeu*: UGUTIO *s.v.* nauplus: Nauplus fuit pater Palamedis a quo -a dictus est quidam ludus ab eo inventus vel in honore illius profectus circa eius sepulturam et fit de quatuor pomis, duobus in aerem missis.

naupreda, -e *f.* *lamproie (poisson, cf. Anthimus et Polemius Silvius)*: DONAT. METT. Ermel. p. 696,3: quendam piscem, qui vulgo -a dicitur. CARTUL. S. Alb. Andegav. I 124 p. 152 (a. 1039—1055): solvendo... ad pastum duas -as. PAPIAS: -a, genus piscis.

1. nausea, -e *f. sive nausia, -e f. forme naftia*: PAUL. AEGIN. LI p. 27,27. 1) *mal de mer*: JOH. SCOT. glos. Mart. Cap. 59,9 p. 65,6: omnes qui in navi sunt -am habent. UGUTIO *s.v.* no: -a est voluntas nauseandi sine effectu et proprie in navi.

2) *nausée, envie de vomir*: WALAHFR. hort. 334: corporis hunc regem turbans si -ia vexet, / mox apium lympham tristique bibatur aceto. ODO CLUN. occ. p. 156: -ia fit vacuas harumque retexere curas. HILDEGARD. phys. 1,17: qui vero -am patitur, ciminum accipiat, et ad eius tertiam partem piper et bibinellam.

3) *vomissement* (PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1226^B: et dicitur large -a, pro vomitu. UGUTIO *s.v.* no: Hec -a id est vomitus in mari vel in navi ex turbatione cerebri propter aquam vel fetorem): ARNULF. MON. del. cter 430 p. 230: horridum numquam correptat -ia quemquam. HILDEGARD. phys. 3,9: venenum illud aut per -am expuet, aut per eum per secessum transibit.

4) (*au figuré*), *ennui provoqué chez le lecteur ou l'auditeur*: EPIST. var. II p. 357,27: ne -ia vestro facundissimo auditui generetur. VITA Magni 78: quatinus lectoris animus devotus existat ad legendum... quam tedium aliquod monstrans vel -iam rugata mente minime

possint leto animo percurri. VITA Henr. IV 3 p. 16,4: que mihi scribenti tibi que legenti -iam parerent. GUILL. MALM. gesta pont. I 40 p. 62: si lectorum poterunt evitare -iam. (*spéc.*) usque ad nauseam, *jusqu'au dégoût*: ORD. VIT. hist. V 10 t. II p. 379: non accessi pro sermonibus audiendis, quorum copia frequenter usque ad -am imbutus sum a grammaticis. PETR. VENER. Sarac. II 16 col. 711^B: cum pene usque ad -am se Dei prophetam dicat. PETR. BLES. amicitia II, XXIII p. 380: quocirca insto adhuc et iterum tibi usque ad -am replicabo.

5) *dégoût moral*: AMALAR. off. IV 41,6 (éd. Hanssens t. II p. 533,21): credo tamen nullam deformitatem iri in spiritualibus corporibus, que possit offendere vel -iam facere spiritualibus oculis. NICOL. I epist. p. 346,1: -am penitus et pudorem omnibus inferentia verba etiam scriptis tradiderint. ODO CLUN. occ. p. 164: improbitas homini fit -ia, sed placet illi. HENR. AUG. planct. 801: cedunt in oculis aversa pudenda pudicis / ne sit ab officiis illorum -ia iugis. WALTH. MAP nug. cur. p. 169 l. 31: amor iniquitatis, unde... deterior tocibus ecclesie -ia fit et populi contemptus. (*spéc.*) *en parlant d'un homme*: GUILL. TYR. hist. rer. transm. XVIII 23 p. 861: tam diu iacuit, quousque cunctis verteretur in -am. *v. nausica et nausium.*

2. nausea, -e *f. sive nausia, -e f.* [*cf. a. fr. noise*] *action en revendication*: CARTA a. 852 (A. Roserot dans Bull. Soc. Sciences hist. et natur. de l'Yonne, 1897 p. 172): si quis autem contra hanc voluntatis mee donationem aliquam -iam movere conaverit. CARTUL. Chun. II 921 p. 33 (a. 954—994): ut nullus... possit aliquam litem seu -iam generare. *ib.* III 1789 p. 46 (a. 987): verpitionem istam fecerunt ante eorum presentiam... ne amplius -iam facerent. CARTUL. S. Petri Blandin. I p. 35 (a. 962): cui -am inferre presumpserit... auri libras 20... exsolvat.

nauseabundus, -a, -um *qui a des nausées*: EINH. transl. Marc. I 3,2: mulier coepit commotis visceribus velut -a concuti ac deinde magnam vim flecmetis ac bilis vomendo proicere.

1. nauseo 1. *sive nausio* 1. 1) *provoquer la nausée* a) *au propre*: PAULIN. AQUIL. Fel. col. 360^A: manna in gutture -abat. PETR. DAMIAN. epist. II 5 col. 260^C: stomachum... cui... adipati iuris edulium -abat. GALTER. CASTIL. Alex. X 41 col. 564^A: -at ebrietas. b) *au figuré*: GESTA Steph. p. 99: patrie dulcedinem in -antem amaritudinem intuentes conversam.

2) *vomir*: a) *au propre*: UGUTIO *s.v.* no: -o, -as, vomere et proprie in mari vel in nave. PETR. CELL. epist. I 42 col. 459^C: -antium medetur reiectioni. b) *au figuré*: LABORANS iustit. p. 18,39: -at stomachus imposturas, erubescit visus oscena, spernit auditus ineptias.

3) *éprouver une nausée, une envie de vomir* (UGUTIO *s.v.* no: -o, ... ad vomitum provocari vel voluntatem habere sine effectu vomendi et proprie in nave):

THEODULF. *carm.* XXVIII 408 p. 504: ructans, ... -at. HRABAN. *epist.* 5 p. 390: utilior est sitiendi parvus pure aque haustus, quam -iantis largissima conditi vini pocula. ASTRONOM. Ludov. p. 647: -anti stomacho. PETR. DAMIAN. *opusc.* III 49 col. 726^C: stomacho -ante, liguriunt. GUILL. S. THEOD. *cant.* p. 190: -at omne pulchrum visu, saporum gustu. GALAND. *REGN. prov.* 43 p. 57: ob earum (*i. carniū*) cruditatem quandam -antes.

4) *éprouver de l'ennui*: WALAHFR. *Gall.* 2,46: ea *mira-cula*... huic operi tantum inserta sunt, que... moderata brevitate nullius quamvis etiam utilia -iantis mentem offendant. *TRANSL. sang. Dom. in Aug.* 10: ne ob morosum opusculum ultra modum protelatum fastidians lector -are compellatur. *ORD. VIT. hist.* VIII 23 t. III p. 409: longe obsidionis tedio -atus, noctu exsilivit. PETR. VENER. *epist.* I col. 175^A: sunt tamen duo, que ad tibi respondendum, animum erga te -antem instigant.

5) *réprouver, être lassé de*: RADULF. *ARD. homil. col.* 1495^C: tepidos enim -at et odit Deus. GUILL. MALM. *gesta pont.* III 100 p. 214: cruditatem -abant scotticam. *CHRON. Rames.* p. 28: seculum -antes. 6) *puer, sentir mauvais*: CARM. *Oton.* III 20,6,20: -at omni / tempore bucca, / sed modo culus / -at ultra, nec sibi fracta / creditur ansa (*cf.* LEO VERC. *Leon.* 6,22,25).

2. *nauseo* 1. [*nausea*] *introduire une action en justice, donner matière à procès (a. fr. noise)*: CARTUL. S. German. *Prat.* II 243 p. 22 (a. 1187): ne per negligentiam aut maliciam, ut solet, quorundam recidiva -atur materia litigandi.

nauseola, -e *f.* [*nausea*] *petite nausée*: UGUTIO *s.v.* no: *nausea*... unde hec -a, diminutivum.

nausia, -e *f.* *v. nauseo*.

nausica, -e *f.* [*nausea*] *nausée, dégoût*: VITA *Sig. I* p. 617,34: ad -am cotidie comedentibus. *v. I. nauseo*.

nausio *v. nauseo*.

nausito 1. [*nauseo*] *lasser à l'extrême (par sa répétition)*: HERIM. *ARCH. Edm.* 25 p. 61: hoc idem aures regis -ans.

nausium, -i *n.* [*nausea*] 1) *objet écœurant*: AELFR. *colloq.* p. 10: sine pane omnis cibus in -um convertitur. 2) *ennui*: GERH. *AUG. mirac.* Udalt. 30: nimii -ii fastidium. *v. I. nauseo*.

naustologus, -i *m.* [*gr. ναυτολόγος*] 1) *constructeur de bateau*: ODO CLUN. *occ.* p. 71: -us fabricat, dominus quem iusserat, archam.

2) *armateur*: UGUTIO *s.v.* no: hic -us id est navis dispensator, allocutor vel excitator.

3) *salair du patron ou du pilote d'un bateau*: AYNARD. p. 621: -i sunt mercedes que dantur nautis propter regimen navis vel mercatores.

4) *marchand sur mer*: AYNARD: *v. supra*.

nauta, -e *m.* (HRABAN. *univ.* XX, XXXIX col. 554^B: -a a nave dictus per derivationem): 1) *patron d'un navire*: a) *au propre* (UGUTIO *s.v.* no: hic -a, -e, quicumque

ducit navem): SMAR. *carm.* I, X 21 p. 613: eia -a, prius naucleros adtrahe cunctos. EBERW. *Symeon.* 11: cum -a, confisus in sua virtute et armis, non attenderet (*syn. navarcho*). ALBER. *AQU.* 2,28 col. 321^B: -e mercatores certabant ex imperatoria iussione navibus plenis cibariis... per mare discurrere. STEPH. *TORN. summa, causa II q. 6 p. 181*: naviculi naulum est, quod datur -e pro ferendo onere vel persona. b) *au figuré*: WALTH. *SPH. Christoph.* II 1,263: respice virtutum pelagus, pie -a. *ORD. VIT. hist.* IV 10 t. II p. 246: egregii doctores et providi -e ac spirituales aurige. CARM. *Bur. B* 53,5,2: -a iam universalis / de profundo maris hieme remige integro portum pacis adiit.

2) *pilote*: COD. *Odalb.* 4 p. 72: vadum Einheriacense legitimum in predicto flumine... cum -a et navibus bene paratum... tradidit.

3) *batelier*: RICHER. I p. 180: dux, navicula littori apulsa... interimitur; duobus quoque puberibus... et -a sauciatis, a navicula facinorosi exiliunt. *LEGEND. Gerh. maior (SS. II p. 505)*: -a quidam casu accidente digitos manuum contriverat remigando.

4) *marin, matelot* (UGUTIO *s.v.* no: hic -a, -e, quicumque... laborat navigando): THIETM. 3,23: navis mire longitudinis et alacritatis et utroque latere duos tenens remorum ordines ac centum quinquaginta -as. *ib.* 6,100: stella -arum duce. IVO *epist.* I p. 130 (a. 1094–95): sicut navis presentia gubernatoris destituta, licet bonos habeat -as et reliquos navis adiutores. *ROTUL. scacc. Norm.* II p. 52 col. 1 (a. 1198): pro duobus navibus muniendis -is et aliis munitionibus.

5) *marin (en général), navigateur*: THEODULF. *carm.* LXXII, I, 50 p. 564: oppilio, pistior, -a, subulcus, arans. *GLOSS. Xe s.* (ALMA XLII [1952] p. 231): -e *i.* navigatores. ADAM BREM. 2,52: per quem oceanum Britannicum, sicut -e referunt, a Dania in Angliam flantibus auris triduo vela panduntur. ALEX. *NECK. utens.* p. 114: quo tendere debeant -e (*glosé mariners*). *v. navita*.

6) *tenancier astreint à servir sur un bateau*: COD. *Odalb.* 76 p. 137: -as tres... in proprietatem tradidit. *ib.* 85 p. 149: isti parschalchi pro mancipiis ad domum Dei dati sunt... Kizo -a. *TRAD. Ratisb.* 822 (a. 1143–49): accepit... tria iugera... ad ius duorum -arum Ratheri... pertinentia. *CARTUL. Tirol.* I 435 p. 232: scutelarii de Formeiano, II oves et -e de Formeiano, 45 II oves et piscatoribus Formeiani, IIII oves. *v. nautes et nautor*.

nautaticum, -i *n.* [*nauta*] *taxe perçue sur les navires*: *DIPLO. Caroli II*, I p. 81,17 (a. 843): nec theloneum aut inferendas aut rotaticum vel ripaticum sive portaticum sive etiam exclusaticum aut -um vel retiaticum... requirendum. *v. navaticum*.

nautatio, -nis *f.* [*nauta*] (*au figuré*) *navigation, ici les dangers*: VITA *Bonif.* III 23: cum autem servum suum Dominus vellet de huius mundi -nibus eripere.

nautea, -e f. [gr. νότιζ, lat. nautea, à l'origine, nom de la bujone employée au tannage, v. Festus, 164,2; J. André, Rev. Phil. 1954 p. 57] liquide servant au tannage: UGUTIO s.v. no: hec -a id est aqua fetida qua coria macerantur.

nautegildum, -i n. v. notegeldum.

nauterius, -i m. [nauta] marin, matelot: INST. regal. regum Longobardorum 13 (MGH SS. XXX) p. 1456,15: omnes naute et -i debent habere duos bonus homines magistros sub potestate camararii Papie.

nautes, -e m. [cf. gr. ναύτης] marin, patron d'un navire: HERIC. vita Germ. metr. IV 509 p. 487: vota que servatus solvens in littore, -es, / qua ratione potes. v. nauta.

nautica, -e f. v. nauticus.

naumaticatio, -nis f. [nauta] impôt sur la navigation: CHRON. Moissiac. p. 287: afflictiones populo posuit... per diagrafa, seu capita atque -ne per aliquos annos, quales nunquam aliquando fuerant (cf. LIB. Pont. I p. 344,3).

nauticus, -a, -um I) adj., propre au bateau, du bateau: EKKEH. IV bened. I 43,49: -a vis trepidat. WALDO Anscar. 75,6: -a pubes. EPIST. Meginh. 23 p. 220,9 (a. 1064): discidium illud -um. HELM. 49 p. 97,6: in -a pinu... exhiberi suspendium. vir -us, marin: PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1369^C: et navigabant cum servis Salomonis viri -i de Tyro. VITA Adalb. Prag. p. 180: -um iter velocissimo cursu peragens.

II) subst.: A) m.: 1) marin matelot: VITA Filib. p. 603,5: advenientes Brittones -i. SMAR. carm. I, X 24 p. 613: nullus iners maneat -us arte sua. LEO MARS. chron. II 84 p. 685,41: cum nauclero et universis -is suis. 2) sens inc.: DIPL. Otton. III 54 p. 459,29 (a. 989, spur.): terram de càrucis in -is vel alicubi iacentem infra ipsum comitatum. B) fém., les marins: GLOSS. Xe s. (ALMA XLII [1952] p. 23): -a i. navigatores. 2) flotte(?): CARM. Bur. B 50,14,1: Surim solam liberat -a marinus.

nautirzal v. nantirzal.

nautor, -is m. [nauta] 1) patron du navire: CARTUL. Bund. p. 383,4 (IXe s. in.): sunt ibi naves X, quas faciunt liberi homines, ex quibus redditur singulis annis, quantum poterit -r acquirere, aliquando libras VIII plus minusque. 2) marin, matelot: VITA Wynneb. p. 107,24: cum consilio et consultu -um navilia adepti fuerant loca. CARTUL. Andegav. t. III 41 p. 34 (c. 1063): Stephanus -r, S. Marie famulus. v. nauta et natator.

nautum, -i n. v. nantum.

nauva, -e f. v. nauda.

navus, -a, -um zélé, actif: RUOTG. COL. 37 p. 38: pius pastor Bruno, veritatis assertor, evangelii propagator, -os et industrius viros. PAPIAS: -us, celer, industrius, fortis, impiger, agilis, prudens.

nauza, -e f. v. nauda.

naxia, -e f. [pour naxium] pierre de Naxos, servant

à poncer: MAPPE Clav. 95 p. 205: accipias -as limaturam, de cute tonsuram.

nays, -dis f. v. naias.

nazarenus, -i m. 1) (sing.) le Nazaréen, Jésus-Christ: UGUTIO s.v. crisma: Dominus a vico quodam Galilee -us dictus est.

2) (plur.) les disciples du Nazaréen: a) les chrétiens: GUILL. TYR. hist. rer. transm. IV 9 p. 166: prius enim qui Christi sequebantur doctrinam Nazareni dicebantur; postmodum vero a Christo deducto nomine, ... Christiani dicti sunt fideles universi. désignation péjorative: AGOBARD. epist. p. 184,3: christianos in omnibus suis sub -orum nomine cotidie maledicant. UGUTIO s.v. crisma: et christiani olim a iudeis quasi propter obprobrium -i vocabantur quia Dominus... nazarenus dictus est. b) chrétiens hérétiques qui continuaient à observer les rites juifs: UGUTIO s.v. Nazareth: quidam heretici dicti sunt -i quia cum Christo qui... dictus est nazarenus... confiteantur, omnia tamen veteris legis custodiunt.

nazareus, -i m. 1) saint: UGUTIO s.v. Nazareth: -us etiam dicitur sanctus vel mundus a merito. PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1608^D: -us sonat sanctus.

2) nazir (cf. VULG. Num. 6,2 sq.) personne consacrée à Dieu par un vœu temporaire (vœu de naziréat) et observant certaines pratiques (UGUTIO s.v. Nazareth: -us olim dicebatur qui sanctam comam nutriebat et nihil contaminatum accipiebat, abstinens se a vino et omni sicera que mentem ab integra sanitate pervertit): PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1608^D: -us... vel florens, vel germinans et dicebantur -i, qui ex voto obligabant se sanctimonie, usque ad certum tempus vel iugiter, ut Samuel. STEPH. TORN. epist. p. 429: candidiores facti sunt -i eius cum respexero et ego cappas eorum nigras.

3) Nazaréen: a) en parlant du Christ lui-même: PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1609^A: Christus tamen dicebatur -us, a Nazareth, et -us, non a loco, sed a sanctitate. b) en parlant des disciples du Christ, spéc. des Évangélistes: PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1609^A: primi itaque discipuli Christi -i dicebantur qui Evangelium scripserunt, sed Ecclesia quatuor tantum recipit.

nazarius, -i m. [cf. HIER. epist. 57,3 (tr. Isai., 11,1): nam in eo loco ubi nos legimus atque transtulimus: 'ut exiet virga de radice Jesse et flos de radice conscendet' in Hebreo iuxta linguam illius ἰδίωμα ita scriptum est: 'exiet virga de radice Jesse et Nazareus de radice eius crescet.'] (par métaphore) fleur: THEODULF. carm. XLIX 9 p. 550: -um vocitat hunc florem natio cuncta, / nam nazar Hebraea flos bene lingua vocat (cf. PAPIAS: Nazareth civitas in qua Dominus noster Jhesus Christus conceptus est et nutritus; interpretat flos sive mundus).

nazaza indécl., exclamation d'enthousiasme: CARM. Bur. B. 174,1,4 (XIIe s.): Veni, veni, venias, / ne me mori facias! / hyria hyrie / -a trillirivos.

